

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ МОЛДОВИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

НАШЕ ПРАВО

**OUR
LAW**

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
INSTITUTE FOR DEMOCRACY OF MOLDOVA
NATIONAL ACADEMY OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE
MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE

№ 2, 2019

Спеціалізоване
видавництво

Specialized
publishing house

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

ФРАНЦУЗ-ЯКОВЕЦЬ Т.А. ПАРЛАМЕНТАРИЗМ В УКРАЇНІ: ТРАДИЦІЇ ТА ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ	5
ПЕШКОВ В.В. СВОБОДА ВІРОСПОВІДАННЯ ТА ІНШІ ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА: ПРОБЛЕМАТИКА ЗНАХОДЖЕННЯ БАЛАНСУ	11
ПОЛОЗЕНКО А.В. ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ТА НАГЛЯД В ОРГАНІЗАЦІЇ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ.....	16
МАТУШКІНА І.В. АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ ПРОБЛЕМИ КІБЕРБЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ ЯК ПРАВО НОВОГО ПОКОЛІННЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ	22
СЕМЕНОВИЧ В.В. АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ ОСНОВНИХ ЗАВДАНЬ ЗА НОВИМ ЗАКОНОМ ПРО МОВУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	28
ГОСПОДАРЕЦЬ Д.М. АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В СУЧАСНОМУ РОЗУМІННІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	32
СОЛОВЕЙ А.О. АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	39

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

ТОПЧІЙ Ю.М. ЗАСТОСУВАННЯ ОКРЕМИХ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ В ДІЯЛЬНОСТІ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ВАРТИ	43
КРОЛЕНКО Д.Ю. ОСНОВНІ ПИТАННЯ ПЛАНУВАННЯ ТА РОЗРОБКИ ПРОЕКТІВ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ МІСЦЕВИМИ ДЕРЖАВНИМИ АДМІНІСТРАЦІЯМИ	50

ГОНЧАРУК М.В. ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАРАНТІЙ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	56
ХИЛЯ М.М. НОРМОТВОРЧИСТЬ СУБ'ЄКТІВ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ	62
ШЕВЧЕНКО С.С. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ПЕРЕВІРОК НА ПОЛІГРАФІ В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ.....	67

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

КОВАЛЬЧУК С.О. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПРАВЕДЛИВОГО БАЛАНСУ МІЖ ВИМОГАМИ ЗАГАЛЬНОГО (СУСПІЛЬНОГО) ІНТЕРЕСУ ТА ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ЯК УМОВА ПРАВОМІРНОСТІ ВТРУЧАННЯ У НЬОГО ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ЄСПЛ	74
ЛИЧЕНКО І.О. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ В СИСТЕМІ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	83
ВОЛОВЕЦЬ Ю.І., КАНЦІР В.С. ІНІЦІЮВАННЯ, УКЛАДЕННЯ ТА ВИКОНАННЯ УГОДИ ПРО ПРИМИРЕННЯ: ОКРЕМІ КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ВИМІРИ	88
КРЕТ Г.Р. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СТАНДАРТІВ ДОКАЗУВАННЯ «ОБҐРУНТОВАНА ПІДОЗРА» ТА «ДОСТАТНІ ПІДСТАВИ» ПІД ЧАС ВЗЯТТЯ ПІД ВАРТУ І ПРОДОВЖЕННЯ СТРОКУ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ: ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ЄСПЛ.....	93
ПОСВИСТАК О.М. ПОЧАТОК ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ОКРЕМОЇ КАТЕГОРІЇ ОСІБ.....	100
БИЧІН С.О. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСНІ ОЗНАКИ ЗАПОБІЖНОЇ ДЕТЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	108
НОСАЧ А.В. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ І ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ У СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....	115
БЕСЧАСТНА В.В. ВІДМЕЖУВАННЯ ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ АБО ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ ОСОБАМИ, ЯКІ КЕРУЮТЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ, ВІД СУМІЖНИХ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ ТА АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	121
КАЛАШНИКОВ К.Ю. ВИЗНАЧЕННЯ ЗАСУДЖЕНИМ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ВИДУ КОЛОНІЇ.....	128
ТАНАДЖІ В.Г. ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ГРУБОГО ПОРУШЕННЯ УГОДИ ПРО ПРАЦЮ СТОСОВНО ГРОМАДЯНИНА, З ЯКИМ УКЛАДЕНА УГОДА ЩОДО ЙОГО РОБОТИ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ (СТ. 173 КК УКРАЇНИ)	136
ПИСАРЧУК Р.В. ВТРУЧАННЯ У ПРИВАТНЕ СПІЛКУВАННЯ: РОЗМЕЖУВАННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ	142
МАКОВЕЦЬКА Н.Є., ЯРЕМКО Г.З. “СВОЯ ОСЕЛЯ - НЕПРИСТУПНА СКЕЛЯ”, АБО ОКРЕМІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЖИТЛОВИХ ПРАВ ГРОМАДЯН	149
ГОРґАН О.Л. ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ І ГРОМАДСЬКОСТІ У СФЕРІ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ: ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА.....	154

СОПРОНЮК О.А. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ САНКЦІЙ У МЕХАНІЗМІ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	161
КИСЬКО А.І. ДОПИТ ЯК ЗАСІБ ВИКРИТТЯ ОРГАНІЗАТОРА ЗЛОЧИННОЇ ГРУПИ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ	169

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

ЄФРЕМОВА І.О. ОБМЕЖЕННЯ СІМЕЙНИХ ПРАВ	177
---	-----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ШПАКОВИЧ О.М., КАРАЙКО Д.О. МІСЦЕ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ В СИСТЕМІ ІНСТИТУТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	183
--	-----

ДИСКУСІЇ, ОБГОВОРЕННЯ, АКТУАЛЬНО

КЛУМЕНКО О.А. REVISITING THE CRIME SITUATION IN UKRAINE	189
САЗОНОВ В.В. ПРАВОВІ ЗАСАДИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	194
КАНЦІР В.С., МАРИСЮК К.Б. ДЕТЕРМІНАНТИ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.....	204
БОРТНИК Н.П., ПАРПАН У.М., ГУЛАК А.С. ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ	210
СТЕЛЬМАЩУК П.Я. ДЕРЖАВНА ВИКОНАВЧА СЛУЖБА УКРАЇНИ ЯК ОСНОВНИЙ СУБ'ЄКТ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	216
ІВАНЕЦЬ М.Я. ЗАВДАННЯ І ЦІЛІ ДЕРЖАВНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ.....	221
СУГАК О.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ	225
СВІТЛАК І. ПРАВОВІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ	231
МАСЛЕННИКОВА Т.А., ХОВПУН О.С. ПРОЦЕС УТВОРЕННЯ ПРИВАТНОГО ПРАВА.....	236
ТАТАРИН Н.М. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	243
БОДНАР С.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ	247

ПАРЛАМЕНТАРИЗМ В УКРАЇНІ: ТРАДИЦІЇ ТА ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

ФРАНЦУЗ-ЯКОВЕЦЬ Тетяна Анатоліївна - завідувач кафедри міжнародного, конституційного та адміністративного права Івано-Франківського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук, доцент

Стаття посвячена дослідженню питань зародження парламентаризму на території України, його функціонування та розвитку, а також тем проблемам та особливостям, котрі існують сьогодні. На основі проведеного дослідження розкриваються питання сучасних суспільних потреб щодо реформування парламенту та їх взаємозв'язку з історичними та демократичними традиціями в Україні.

Ключові слова: парламентаризм, парламент, бикамералізм, двухпалатність, політична культура.

Вступ

Парламентаризмом називається державно-правове явище, яке є настільки комплексним, що вбирає безліч сторін суспільного життя. Перш за все, парламентаризм асоціюється у пересічного громадянина з реалізацією загальнодемократичних цінностей, таких як панування права й законності в державі, утвердження ідеї верховенства права, громадянського суспільства, високої правової культури. І це не безпідставно, адже основною парламентаризму є базова теза про те, що головною рушійною силою є народ, воля якого виражається в діяльності основних органів державної влади.

Безумовним є те, що розвиток українського парламентаризму відбувався в контексті загальноєвропейських тенденцій, адже Україні здавна відомі правові цінності, демократичні засади та демократичні форми впливу як на

діяльність парламенту, так і на інші форми державної діяльності.

Постановка завдання

Метою цієї статті є розкриття особливостей зародження українського парламентаризму та дослідження сучасних проблем крізь призму історичних та демократичних традицій України.

Результати дослідження

Звертаючись до історичних джерел, бачимо, що вихідним періодом зародження парламентських традицій на теренах України в тому розумінні, яке ми вкладаємо сьогодні, дослідники закономірно вважають часи Київської Русі. Саме вічева традиція є однією із найбільш значущих феноменів історії українського парламентаризму, адже суттєво вплинула на культурно-історичний розвиток українського народу та становлення демократичних цінностей, на яких так часто акцентують увагу сьогодні, коли мова йде про європейські прагнення українців. Але якщо змістовно розглядати поняття «еволюції парламентаризму», що передбачає процес первинний, найпростіший етап розвитку, що є початковою ланкою, то можна стверджувати, що процес формування парламентаризму на українських землях розпочався набагато раніше, коли відбулась поява у поселеннях людей перших рад чи зборів, адже саме вони вирішували колективні питання, здебільшого демократичним шляхом. Даний період можна охарактеризувати як «протопредставницький», так як про-

тягом цього етапу з'являються ознаки парламентаризму.

Існують різні бачення щодо розмежування та періодизації етапів розвитку парламентаризму на теренах України. Погляди науковців у даному аспекті розходяться не тільки стосовно початкового етапу зародження, але і стосовно кількості цих етапів. На вдаючись у подробиці даного аналізу, зазначимо лише, що, на наш погляд, доречним є твердження В.С. Журавського про те, що «прототипи сучасних парламентів існували вже в античних полісах Північного Причорномор'я: Херсонесі, Ольвії, Боспорі, Тірі та ін. Вищим законодавчим органом у полісах були збори, в Ольвії скорочено називались «народ». Народні збори вирішували найважливіші питання внутрішньої та зовнішньої політики, обирали посадових осіб і контролювали їхню діяльність» [1, с. 56].

Уявлення про розвиток парламентаризму в період Київської Русі нам дає функціонування тогочасних вічевих традицій. Основоположними складовими тогочасного суспільно-правового життя були саме існування князя та віча. Важливе значення мав дорадчий орган у формі Боярської ради. Яскравим прикладом існування демократично-правових традицій було дотримання норм давньоруського права у формі збірника «Руська правда» Ярослава Мудрого. «Найважливіші рішення, які мали значення для всієї держави-землі, ухвалювало віче політичного центру землі (стольного граду). Рішення повідомляли меншим містам, підпорядкованим центрові, а також найбільшим поселенням. Рішення віча стольного міста було обов'язковим для менших міст» [2, с. 23]

Якщо відкинути тогочасну примітивність і недосконалість, а звернути увагу на саму суть історичних та демократичних традицій, то бачимо, що традиції Київської Русі мали визначальне значення для подальшого розвитку України. Можна сміливо стверджувати, що демократичний устрій на теренах України був розвинений краще ніж навіть у тогочасних європейських державах. Такий досвід є цінним внеском у скарбницю демократичного цивілізаційного розвитку. Адже саме за часів Київської Русі укорінились основи демократичної виборчої системи та децентралізації влади.

Варто зазначити, що на демократичних національних традиціях ґрунтуються практично всі сфери життєдіяльності українського суспільства ще з давніх часів. Так, стійку традицію парламентаризму було закладено не лише за часів існування Київської Русі. Продовження історії розвитку парламентаризму в Україні ми прослідковуємо і в діяльності Ради генеральної старшини та Козацької Ради у війську Запорізькому та період Гетьманщини. Окрім того, вже на цьому історичному щаблі розвитку парламентаризму ми чітко бачимо наявність такої риси, як двопалатність або бікамералізм. Адже вирішення питань державного значення відбувалось саме шляхом подвійного представництва. За часів Запорізької Січі поширення набуло так зване коло (одне коло – старшина, друге – прості козаки). Загалом, така система дозволяла враховувати соціально-політичні орієнтири, пріоритетні статуси й ролі, визначальні складові життя козаків. Численні історичні дослідження свідчать, що їх ідеологічними засадами були повага до волі громади, визнання прав і свобод людини, любов до рідної землі, служіння суспільному благу та православ'ю тощо. Українське козацтво цілком слушно визнають явищем, яке має надзвичайний потенціал щодо формування національної свідомості, адже головним орієнтиром доби Козаччини був ідеал вільної людини.

5 квітня 1710 року було ухвалено Конституцію Пилипа Орлика, яка була не тільки однією із найдемократичніших у всій Європі, але й закріплювала ідею представницької демократії. Зокрема, в ній було закріплено поділ влади між трьома основними політичними складовими тогочасної держави: гетьманом, генеральною старшиною та Військом Запорозьким. Відповідно до цього нормативно-правового акту, держава мала республіканську форму правління, виборного гетьмана, влада якого обмежувалась Генеральною радою. Фактично це був представницький орган, наділений законодавчими, дорадчими й контролюючими функціями й повноваженнями. До складу цієї ради належали старшини Правобережної та Лівобережної України (генеральна й полково-сотенна), представники Запорозької Січі та по одному виборному козаку з кожного полку. Конституція конкре-

тизувала та закріплювала норми й правила, які врегульовували відносини між козацькою старшиною та гетьманським інститутом влади. Безумовно норми Конституції Пилипа Орлика визначали двопалатність, у якості базової основи для функціонування парламенту в державі, розподілу повноважень, ефективного представництва та демократичного розвитку.

Звісно, коли ми ведемо мову про розвиток парламентаризму в контексті існування традиції двопалатності на теренах України і згадуємо при цьому норми Конституції Пилипа Орлика, у скептиків одразу виникає питання про втілення її норм у життя. Разом з тим, існування Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, в яких уже в період середньовіччя функціонувала двопалатність, є безсумнівною. Значна територія сучасних українських земель та населення входила до складу цих держав. І коли ми говоримо про розвиток нашої держави в європейському руслі, слід звертати увагу саме на ці аспекти. Така багатогранність історичного поступу, безумовно впливає на національні правові традиції України. І немає сумнів у тому, що історико-правовій спадщині України добре відоме існування та функціонування бікамералізму. Можна констатувати думки відомих фахівців, дослідників, які вивчали питання історії, права та демократичного розвитку, прибічників та противників двопалатності, та слід враховувати, що багато з цих розвідок і досліджень є заідеологізованими, внаслідок об'єктивних історичних чинників. Не вдаючись до їх аналізу, акцентуємо увагу на аспекті багатокультурності, багаторелігійності та політичних традицій, які зумовлюють історико-правові явища та процеси і дають можливість сформулювати сучасне розуміння традиції парламентаризму та бікамералізму в історичному поступі нашої держави. Україна є європейською державою, а бікамералізм є пріоритетною моделлю в Європі, підтвердженням чому є те, що майже всі європейські конституції XIX ст. передбачали бікамеральну систему парламентського устрою (виняток становили Греція та Люксембург). Майже до середини XX ст. двопалатна система парламенту існувала практично повсюдно. Виняток становили лише окремі латиноамериканські

(наприклад, Коста-Ріка, Гондурас, Панама) та балканські (Греція, Болгарія, Сербія тощо) держави.

Наукова констатація неперервності традицій бікамералізму органічно поєднується у конкретних історичних практиках своєї реалізації. Цілком не відповідає твердженням низці вітчизняних та зарубіжних дослідників, що традиція бікамералізму не є характерною для історії України. Традиція бікамералізму є близькою для України, а те, що вона не була практично реалізованою в повній мірі, свідчить про недоліки організації влади та політико-правового розвитку держави.

У даному руслі звернемо увагу на питання децентралізації та проблему місцевого самоврядування. Доречно зауважити, що виникнення ідеї та поширення практики місцевого самоврядування на українських землях бере початок із вічевих народних зборів громад, запровадження Магдебурзького права, інститутів козацької демократії, функціонування міських дум, губернських і земських установ, сільських сходів під час перебування України в складі Російської імперії, сільських, містечкових, волосних, повітових і губернських комісарів, дум за часів УНР обласних, міських, районних, селищних, сільських рад народних депутатів за радянської доби [3].

Проблема місцевого самоврядування та розподілу повноважень на місцях на українських теренах завжди була надзвичайно складною для врегулювання і дієвої реалізації. Такий висновок можна зробити, аналізуючи не тільки історичні віхи розвитку нашої держави, але і сучасні події в Україні, коли можна прослідкувати тенденцію, що однією із причин слабкості влади є надмірна її централізація.

У контексті запровадження бікамералізму, аналізуючи бачення вчених та дослідників, бачимо, що деякі з них стверджують, що бікамералізм суперечить засадам унітарної держави. Звісно, що існування двопалатності є обов'язковою складовою федеративної держави. Попри те, успішний досвід бікамералізму в європейських унітарних державах (Франція, Словенія, Хорватія, Чехія, Румунія, Польща) доводить, що двопалатність є сучасною потребою, коли мова іде про розвиток парламентаризму в руслі сучасних тенденцій.

Окрім того, для України така форма парламенту є необхідною задля адекватного рівня децентралізації влади та ефективного представлення місцевих інтересів.

У працях окремих дослідників можна знайти висловлювання про те, що бікамеральний парламент – це не тільки перешкода на шляху збереження цілісності країни, але і загалом шкідливий для демократичного розвитку. На наше глибоке переконання, дані заяви є абсурдними, адже досвід унітарних європейських країн з двопалатним парламентом доводить абсолютно протилежне.

Двопалатність є однією з конституційних традицій не тільки для федерацій, але і для унітарних держав, причому не завжди великих за розміром територій, як прийнято вважати. Тут варто звернути увагу на інші аспекти існування двопалатності, а саме: представництво, легітимність та демократизм. Адже всі ці три складові органічно, ефективно та якісно може поєднати лише двопалатна структура парламенту.

Окрім тих рис, які є загально важливими та необхідними, перемістимо акцент на те, що є актуальним та болючим для України сьогодні. А. Лейпхарт, розглядаючи питання про мажоритарну та консенсусну демократію, вважає двопалатність приналежністю плюралістичних суспільств, тобто суспільств, які різко поділені за релігійною, ідеологічною, мовною або расовою ознаками, що формує відокремлені один від одного співтовариства, для яких підходить модель консенсусної демократії [4]. Саме таким багатограним, полікультурним та багаторелігійним є українське суспільство. І щоб його об'єднати, потрібен реально дієвий орган законодавчої влади, який би ефективно представляв інтереси всіх верств населення. Важливим позитивним аспектом діяльності двопалатного парламенту є його стабілізуюча роль, що є нагальною потребою для України. Такий парламент утримує всі гілки влади від конфліктності шляхом доопрацювання кожного нормативного акту, що приймається нижньою палатою. Таким чином, сенат не допускає прийняття норм, які мають суперечливий чи сумнівний характер. А це, у свою чергу, піднімає авторитет такого органу та довіру до нього з боку громадян держави. Окрім того, верхня палата завжди виступає інститутом за-

безпечення представництва регіонів, що підвищує ступінь легітимності публічної влади.

У реаліях сучасного життя бачимо, що саме забезпечення якісного представництва регіонів є найбільш вразливою рисою сучасного парламенту України. Анексія Криму та військові дії на сході нашої країни є свідченням недосконалості регіональної політики центральної влади в регіонах з багатонаціональним складом. Досить вдалим у даному контексті є твердження Г.Лебона: «Існують три ключові засади душі народу: спільні почуття, спільні інтереси, спільні вірування. Ця єдність почуттів, інтересів, вірувань наділяє психологічний устрій народу схожістю і надійністю, даючи йому неабияку силу. Вона створила велич Риму й окремих націй» [5].

Сучасна політично-соціальна ситуація в країні свідчить, що одним зі стратегічних завдань держави є досягнення національної єдності народу. Формування єдиної нації є необхідною умовою для існування розвиненої демократії. Одним із факторів, який здатен забезпечити таку єдність, є функціонування державної інституції, яка б якісно репрезентувала весь народ, багатогранність його традицій, ідей та прагнень. Позитивним аспектом бікамералізму в даному плані є те, що верхня палата ефективно забезпечує представництво регіонів та територіальних громад. Бікамеральний парламент здатний стати тим елементом, який єднає суспільство. Адже відображення в законотворчій роботі регіональних інтересів та вирішення регіональних проблем стане стабілізуючим чинником української державності та активного розвитку регіонів, що, у свою чергу, буде мати вплив на зміцнення економічної ситуації не тільки в регіонах, але і державі загалом та досягнення більш високого рівня стабільності та демократичності самої політичної системи держави. В історичному контексті Роберт Даль, відомий американський політолог, основоположник концепції плюралістичної демократії, з даного приводу зауважує, що перший успішний досвід демократизації нації держави припадає саме на країни з полікамеральною парламентською системою [6]. Незважаючи на те, що перші збори в таких країнах не завжди були цілком демократичними, але сам представницький рух мав на меті розширення ви-

борчих прав, що відбувалося, в тому числі, завдяки впровадженню саме двопалатної парламентської системи.

Зрозуміло, що двопалатний парламент є одним із основних елементів. Покладати високі очікування щодо стабільного демократичного розвитку виключно на діяльність двопалатного парламенту - абсурдно, не проводячи при цьому інших обов'язкових супутніх реформ, змін в економічній, правовій, соціальній та навіть культурній сфері. Останнє особливо актуально. Адже, на наше глибоке переконання, затребуваність бікамералізму залежить, у першу чергу, від рівня культури. Скажімо, в епоху СРСР про двопалатність не йшлося, проте в процесі роботи над Конституцією (1922 р.) було визнано необхідність формування союзного парламенту, який би здійснював законодавчі функції між з'їздами. При низькому рівні політичної культури суспільства двопалатність не набуває поширення, або ж розвивається псевдобікамералізм, коли другу палату запроваджують з єдиною метою – придушити опозицію, тобто не для вираження інтересів меншості, а задля того, щоб цю меншість нівелювати. Саме в цьому аспекті, на нашу думку, і криється небезпека для української демократії. Тобто, в першу чергу, двопалатність має ґрунтуватися на нових принципах побудови державної влади, таких як: демократизація, децентралізація влади, відкритість та розвиток громадянського суспільства. Демократизація державних інститутів веде до підвищення ролі верхніх палат парламентів у процесі функціонування держави та громадянського суспільства. Безперервність роботи верхніх палат свідчить про стабільність державної влади.

Висновки

Становлення правової та політичної культури українського суспільства, існування та розвиток парламентаризму, якісне представництво та ефективне здійснення влади неможливе без формування демократичної правосвідомості громадян загалом. Одним із елементів політичної культури є система вільних і рівних виборів. Адже волевиявлення народу потребує високого рівня правосвідомості громадян і слугує своєрідною школою правового виховання. Здійснення виборів на

принципах прозорості, чесності забезпечує усвідомлення кожним громадянином себе як особистості, що сама здатна впливати на формування державної влади.

У світлі останніх подій, що відбуваються в Україні, неважко помітити, що одним із факторів, які сприяють виникненню правового нігілізму, є політична корупція. Державна влада, яка виправдовує довіру громадян, сприяє формуванню політичної і правової культури суспільства загалом. Тому на сучасному етапі формування державної влади в Україні особливо важливими є довірливі відносини між державною владою та суспільством. Запорукою стабільності й безпеки держави постає єдність державної влади та суспільства, адже вони мають становити цілісну систему.

Безумовно, дієве функціонування бікамеральної форми парламенту залежить від рівня культури. За її відсутності (наприклад, пострадянський простір) двопалатність сприяє псевдобікамералізму, друга палата обмежує опозицію, нівелює меншість. Бікамералізм у розвинених, демократичних, правових державах базується на принципах демократизації, децентралізації влади, її відкритості, якісній співпраці з громадянським суспільством. Переважна більшість законодавчих органів у територіально великих, демократичних державах є двопалатними. Європейський парламентаризм ґрунтується на таких демократичних цінностях, як: спадкоємність законів, непорушність громадянських свобод, пріоритет прав людини, політичний і культурний плюралізм, наявність розвиненого громадянського суспільства. З огляду на це парламентаризм і бікамералізм найчастіше пов'язують із демократичною політичною та правовою культурою. Бікамеральну систему побудови парламенту прийнято вважати найкращим прикладом розвитку демократизму та у світовій практиці. Двопалатна система забезпечує реформування державного управління державою зсередини, оскільки процедура прийняття рішень дає змогу приймати рішення в умовах компромісу, що підвищує ефективність законодавчого процесу та врегульовує конфліктні ситуації між різними політичними угрупованнями, які обстоюють власні позиції. Базовою особливістю однопалатного парламенту являється принцип більшості (мажо-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню питань зародження парламентаризму на теренах України, його функціонування та розвитку, а також тим проблемам та особливостям, які існують сьогодні. На основі проведеного аналізу розкриваються питання сучасних суспільних потреб щодо реформування парламенту та їх взаємозв'язок із історичними та демократичними традиціями України.

Ключові слова: парламентаризм, парламент, бікамералізм, двопалатність, політична культура.

ритарності), який, як правило, є характерним для однорідного суспільства. Українські реалії свідчать, що суспільство в Україні не є однорідним. Бікамеральна модель дає змогу максимально забезпечити збалансованість інтересів у векторі демократичного спрямування. Така організація діяльності вищого законодавчого органу дає можливість і є основою для належного порозуміння у суспільстві і прийняття взаємоузгоджених рішень.

До того ж, ідея бікамералізму для України не є нам чужою, її можна прослідкувати ще на початках генезису сучасного конституціоналізму та парламентаризму у світі. Сьогодні можемо констатувати, що ефективна реалізація перспектив євроінтеграційного розвитку нашої держави практично неможлива без переосмислення відповідних положень чинної Конституції України.

Література

1. Таланчук П.М. Державотворчий потенціал української нації / П.М. Таланчук – К.: Університет «Україна». – 2015. – С. 8
2. Малиновський О. Стародавній державний лад східних слов'ян і його пізніші зміни. Київ: Всеукр. акад. наук, 1929. 186 с.
3. Барановська Т.М. Державна політика розвитку територіальних зромад в Україні: дис. ... канд. наук.з держ. управління: 25.00.02. Харків. 2016. URL: http://www.kbuara.kharkov.ua/dorad/files/btm_dis_20170306.pdf.
4. Лейпхарт А. Демократія в багатоскладних суспільствах: Порівняльне дослідження /А.Лейпхарт/ пер. з англ... - М.: Аспект Пресс, 1997. – 287с.

SUMMARY

The article is devoted to the issue of the birth of parliamentarism in Ukraine, its functioning and development, as well as today's problems and specifics in Ukraine. On the basis of the analysis, the questions of modern social needs concerning the reform of the Parliament and their interrelations with the historical and democratic traditions of Ukraine are revealed.

Parliamentarism is a complex state-legal phenomenon. Parliamentarism reflects many aspects of social life and associated with realisation of common democratic values. The development of Ukrainian parliamentarism took place in the context of European tendencies.

From ancient times practically all spheres of life of Ukrainian society are based on democratic national traditions. Ukrainian parliamentarism is based on such democratic values as: the continuity of laws, the inviolability of civil rights and freedoms, the priority of human rights, political and cultural pluralism, the existence of a developed civil society.

In this regard, parliamentarism and bicameralism are associated with a democratic and legal culture.

Among all the democratic and social values, parliamentary system, an institution that characterizes almost all political systems in the world, is important. Parliament's activities affect the economic, social and political well-being of the state and society. It is believed that parliament and parliamentarism are an integral part of the attributes of a democratic rule of law and serve as indicators of the development of civil society, legal awareness and political culture.

Today Bicameralism is one of the major trends of parliamentarism. Bicameral parliaments have been operating in Europe for a long time. Bicameralism appears as a way of optimally ensuring the representation of public interests, the involvement of which in the sphere of state policy over time tends to intensify.

In recent years, in the world, particular in Europe, a doctrine of universal legal norms has been formed on the basis of the global interplay of legal cultures of different countries.

Key words: Parliamentarism, Parliament, Bicameralism, political culture.

5. Лебон Г. Психология народов и масс. СПб.: «Макет». 1995- 316с.
6. Даль Р. О демократии / пер. с англ. О. А. Алякринского. М. : Аспект Пресс, 2000. 204 с.

СВОБОДА ВІРОСПОВІДАННЯ ТА ІНШІ ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА: ПРОБЛЕМАТИКА ЗНАХОДЖЕННЯ БАЛАНСУ

**ПЕШКОВ Володимир Володимирович - аспірант Київського університету
туризму, економіки і права**

Стаття посвячена проблемі забезпечення свободи віросповідання в контексті дотримання інших прав людини і громадянина

На сьогодні проблематика знаходження балансу між забезпеченням свободи віросповідання і інших прав людини і громадянина є актуальною темою, що потребує подальшої наукової розробки. Автор порівнює сучасний досвід ЄС і США щодо регулювання діяльності релігійних організацій і захисту свободи віросповідання.

С метою усунення наявних в українському законодавстві прогалин пропонується розробити і прийняти новий Закон України «Про свободу совісті, моральності населення і релігійних організацій», який повинен містити детальні, узгоджені визначення термінів, передбачити механізм балансу між захистом свободи віросповідання і інших прав людини і громадянина в Україні.

Ключові слова: право, свобода віросповідання, конституційні права, права людини і громадянина, моральність населення.

Постановка проблеми у загальному вигляді

Релігія, як суспільний інститут, що є матеріальним відображенням особливої системи світогляду та світосприйняття конкретної людини або групи людей, набору певних, переважно чітко окреслених культурних, духовних та моральних цінностей, що обумовлюють поведінку людини, є невід'ємним атрибутом будь-якого суспільства. Історично

держава ніколи не лишалася осторонь питання релігії. Існує кілька варіантів взаємодії держави та релігійних організацій, які варіюються в межах від максимальної співпраці (аж до зрощення державного апарату з релігійним), до тотальної заборони. При цьому, умови, межі такої взаємодії можуть бути чітко унормовані, навіть кодифіковані, а можуть лишатися такими, що регулюються традиціями.

Безальтернативність взаємодії держави та релігійних організацій обумовлена тотальним характером віросповідання як явища. Теоретично можна стверджувати, що кожен громадянин і кожна людина має певне віросповідання, адже до нього можна віднести як сповідання норм однієї з існуючих релігій, так і сповідання певних власних уявлень, в тому числі – атеїстичних. Це, у свою чергу, обумовлює необхідність належного правового регулювання взаємодії держави та релігійних організацій в контексті захисту свободи віросповідання людей в цілому та громадян зокрема. В Україні свобода віросповідання гарантується, в першу чергу, нормами ст. 35 Конституції України [1]. Водночас, дискусійними лишаються межі права громадянина на сповідання тих чи інших релігійних переконань з точки зору забезпечення інших прав людини і громадянина, особливо, з огляду на потенційні загрози громадському порядку та особистій безпеці громадян, що можуть бути породжені тими чи іншими релігійними переконаннями.

Таким чином, проблематика знаходження балансу між забезпеченням свободи віро-

сповідання та іншими правами людини і громадянина є актуальною темою, що потребує належної наукової розробки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми

Окремі питання правового забезпечення свободи віросповідання в цілому та конституційного відображення цієї проблематики, зокрема, розглядали в своїх працях І. Д. Возняк, В. П. Гаєва, І. І. Дахова, В. М. Малишко, Г. Л. Сергієнко, І. М. Сопілко, В. С. Цимбалюк та ряд інших авторів. Однак, з огляду на міждисциплінарний характер проблематики знаходження балансу між забезпеченням свободи віросповідання та іншими правами людини і громадянина, вона потребує подальших наукових досліджень.

Постановка завдання: проаналізувати проблему забезпечення свободи віросповідання в контексті дотримання інших прав людини і громадянина

Основний зміст дослідження

Правам та свободам людини і громадянина присвячено Розділ II Конституції України (зокрема – статті 21-64). При цьому, стаття 64 Основного Закону визначає, що «в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції» [1]. Таким чином ще раз утверджується позиція, окреслена в п.2 ст. 35 «Здійснення цього права (на свободу світогляду і віросповідання), що може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей» [1]. Доволі дискусійним у контексті тлумачення цієї норми може бути трактування сентенції «моральності населення». Таке розмите, неконкретизоване формулювання створює умови для упереджених рішень, стосовно допустимості чи недопустимості тих чи інших варіантів віросповідання. Адже що являє собою моральність населення?

І. І. Припхан з цього приводу зазначає наступне: «Моральність населення є відносним терміном, якому занадто складно надати визначення за критеріями легітимності очікування як компонента верховенства права. Принаймні правове регулювання такого роду термінів мало б відобразити рівень прийнятності конкретної поведінки в суспільстві» [2, с. 34]. У цілому погоджуючись з таким трактуванням, не можемо не зазначити, що воно залишає відкритим питання «прийнятності конкретної поведінки в суспільстві». Адже прийнятність тієї чи іншої поведінки залежить від ряду факторів – ментальності, традицій, нав'язуваної (в тому числі – через ЗМІ) системи цінностей. Тобто така категорія є не лише динамічною, але й вельми неоднозначною з точки зору оціночних суджень. Для прикладу можна порівняти прийнятність поведінки людини в суспільстві СРСР 1950-х, 1980-х років та в Україні 1990-х років і періоду «Революції гідності». Очевидно, що межі прийнятності будуть суттєво відрізнятися. Тоді про яку саме «моральність населення» йде мова в Основному законі? Цілком слушно зазначає з цього приводу згадуваний І. І. Припхан, стверджуючи, що «в Україні навіть на доктринальному рівні ще не сформовано підходи до правового захисту моральності населення» [2, с. 36]. Це свідчить про нагальну необхідність дослідження цієї проблеми. А зважаючи на комплексність її природи, мова має йти про міждисциплінарне дослідження за участі богословів, психологів, політологів, юристів.

Повертаючись до проблеми обмеження реалізації права на свободу віросповідання, зазначимо, що в окремих випадках воно (право на свободу віросповідання) може обмежуватись не лише для забезпечення громадського порядку, а й заради безпеки самої особи, права якої обмежуються. Вкрай важливим, для розуміння тих випадків, коли таке обмеження може бути допустимим, є трактування змісту цього права, яке в Україні і за кордоном може суттєво відрізнятися.

Відповідно до вже згадуваної нами норми Конституції (ст. 35), зміст права на свободу віросповідання складають свобода сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово

чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Одним з важливих моментів є питання обмеження свободи сповідувати будь-яку релігію. Адже релігія може популяризувати насилля, вимагати від людини дій, які суперечать правовим нормам. У цьому контексті доволі цікавим нам видається порівняння досвіду ЄС та США. Так, у практиці Європейського Суду було сформоване поняття «абсолютна свобода думки, совісті, релігії» з огляду на те, що ст.9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [3] не передбачає жодних обмежень, за винятком свободи відкрито сповідувати свою релігію чи переконання. Зокрема, Суд встановив, що «абсолютна свобода», яка стосується внутрішніх переконань людини, не може обмежуватися жодним чином, а «відкрите сповідання», яке стосується прилюдного сповідання переконань, держава може обмежити за певних умов [4, с.247]. Здавалося б, відповідь знайдено. Однак, що робити у випадку, коли подібні «внутрішні переконання» штовхають людину на злочин, зокрема – терористичний акт? На жаль, сучасна європейська судова практика намагається толерантно ігнорувати такі мотиви. І мова йде не лише про особистісні переконання окремої людини, але й про релігійні переконання в цілому. Релігійні організації за законодавством реєструють статут (положення), проте подають значно більше документів, і всі вони проходять перевірку відповідно до чинного законодавства. Тобто фактично здійснюється реєстрація не статуту, а самої організації. На практиці ж документи перевіряються не на відповідність законодавству, а часто оцінюється сама релігія. І мотиви такого підходу є зрозумілими. Однак, у справі «Метрополія Церкви Бессарабії та інші проти Молдови» (Metropolitan Church of Bessarabia and others v. Moldova, 2001) Європейський суд чітко визначив: «...в принципі право на свободу релігій у цілях Конвенції виключає оцінку державою легітимності релігійних переконань» [5]. Критикуючи, таким чином, ступінь свободи, яка дозволена органам влади, Європейський суд стверджує, що право на свободу релігії, гарантоване Конвенцією, виключає будь-яке свавілля з боку держави в питаннях визначення, чи є

легітимними релігійні переконання чи способи, якими ці переконання виражаються. У порівнянні з таким підходом навіть не надто дієва вітчизняна норма про «прийнятність конкретної поведінки в суспільстві» виглядає ефективним механізмом усунення загроз суспільству з боку потенційно небезпечних релігійних переконань.

Однак, світовий досвід демонструє й такі випадки, коли з метою забезпечення одних прав громадян, зокрема права на життя та безпеку, інші їх права, в тому числі – на свободу віросповідання (в певних її проявах), суттєво обмежуються. Зокрема, в США після терактів «9/11» були прийняті закони, які помітно розширили повноваження президента США по використанню необмеженої і непідзвітної конгресу військової сили, а також можливості втручання спецслужб у життя мирних громадян без судових санкцій. У тому числі за фактом прослуховування телефонних переговорів та електронне листування - під приводом захисту національної безпеки. Такий прецедент посилення виконавчої влади по відношенню до законодавчої та судової безумовно призводить до порушення балансу гілок влади. Наразі навіть при роботі волонтером будь-який громадянин (або не громадянин) США зобов'язаний підписати дозвіл на читання особистої електронної пошти, згідно з нормативним документом USA Patriot Act [6]. Що стосується неробочої сфери, ця угода діє примусово. Тепер громадянам варто стежити за своїми висловлюваннями як у житті, так і в Інтернеті [7]. Особливо ж гостро така політика позначилась на ставленні до ісламу. Наявність ісламського імені, носіння традиційного одягу, вигуки на кшталт «Аллах акбар!», «джихад!», можуть привернути до громадянина увагу правоохоронців. При цьому потрапити в список терористів може як будь-який мусульманин, так і будь-яка людина, що не сповідує іслам. Своєрідний парадокс цієї ситуації полягає в тому, що свого часу один з засновників США Бенджамін Франклін стверджував: «Ті, хто готові пожертвувати нагальною свободою заради малої децимі тимчасової безпеки, не гідні ні свободи, ні безпеки» [8]. То ж чи доречною є така ціна гарантування особистої безпеки, особливо з урахуванням того, що навіть за

умов вжиття таких обмежувальних заходів, життя, здоров'я людини і громадянина не є гарантовано захищеними, про що свідчать численні теракти в США та інших країнах світу? Безумовно, Україна має обрати власний шлях до знаходження балансу між реалізацією права на свободу віросповідання та інших прав людини і громадянина.

Окрім відповідних норм Конституції, питання свободи віросповідання в Україні регулюється Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991р. № 987-XII [9]. Проте, хоча зазначений нормативно-правовий акт, прийнятий ще в УРСР, за роки незалежності зазнав чимало змін та доповнень, він і досі містить ряд колізійних моментів, а подекуди – відверто суперечить нормам Конституції України. Зокрема, відповідно до статті 39 Конституції кожен має право мирно збиратися, про що завчасно сповіщаються органи влади. А статтею 21 згаданого Закону визначений дозвільний порядок проведення будь-яких масових заходів релігійних організацій, коли такі дії здійснюються виключно з дозволу місцевої влади (органу місцевого самоврядування чи місцевого органу державної влади), що, у свою чергу, перешкоджає проведенню зборів релігійних громад не домінуючої в даній місцевості релігії [10, с. 4]. Не надто висока відповідність норм зазначеного закону як Конституції України так і реаліям сьогодення обумовлена, на нашу думку, часом його прийняття. Наскільки б упереджено не виглядала така оцінка, але профільний Закон, прийнятий за радянських часів, коли держава проголошувала релігію «шкідливим пережитком минулого», навряд чи може належним чином регулювати діяльність релігійних організацій у сучасній європейській країні. Цей та інші моменти обумовлюють необхідність розробки та прийняття нового Закону України «Про свободу совісті, моральність населення та релігійні організації», який повинен містити детальні, взаємоузгоджені визначення термінів, відповідати нормам Конституції України, враховувати взаємозв'язок прав та законних інтересів людини і громадянина в Україні.

Висновки

На сьогодні проблематика знаходження балансу між забезпеченням свободи віросповідання та іншими правами людини і громадянина є актуальною темою, що потребує належної наукової розробки. Досвід ЄС та США, так само як і досвід СРСР, свідчить про те, що як надмірно толерантний, так і занадто обмежувальний підходи до регулювання діяльності релігійних організацій та права громадян на свободу віросповідання є недосконалими та несуть у собі ряд загроз.

З метою усунення існуючих у вітчизняному законодавстві прогалин, вважаємо за належне розробити та прийняти новий Закон України «Про свободу совісті, моральність населення та релігійні організації», який повинен містити детальні, взаємоузгоджені визначення термінів, передбачати механізм балансу між захистом свободи віросповідання та інших прав людини і громадянина в Україні.

Література

1. Конституція України [Електронний ресурс]: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Офіційний портал «Законодавство України» URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/Laws/show/254k/96-вр>
2. Припхан І. І. Конституційний захист моральності населення / Прикарпатський юридичний вісник. 2015. Вип. 2. С. 33-37.
3. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України № 475/97-ВР від 17 липня 1997р. //Офіційний портал «Законодавство України» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр>
4. Дудаш Т. І. Практика Європейського Суду з прав людини: навч.-практ. посіб. Київ: Алерта, 2013. 367 с.
5. CASE OF METROPOLITAN CHURCH OF BESSARABIA AND OTHERS v. MOLDOVA (Application no. 45701/99) JUDGMENT, STRASBOURG, 13 December 2001 URL: http://www.ceceurope.org/wp-content/uploads/2015/08/CASE_OF_METROPOLITAN_CHURCH_OF_BESSARABIA_AND_OTHERS_v._MOLDOVA.pdf

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено проблемі забезпечення свободи віросповідання в контексті дотримання інших прав людини і громадянина

На сьогодні проблематика знаходження балансу між забезпеченням свободи віросповідання та іншими правами людини і громадянина є актуальною темою, що потребує належної наукової розробки. Автор порівнює новітній досвід ЄС та США щодо регулювання діяльності релігійних організацій та захисту свободи віросповідання.

З метою усунення існуючих у вітчизняному законодавстві прогалин, запропоновано розробити та прийняти новий Закон України «Про свободу совісті, моральність населення та релігійні організації», який повинен містити детальні, взаємоузгоджені визначення термінів, передбачати механізм балансу між захистом свободи віросповідання та інших прав людини і громадянина в Україні.

Ключові слова: право, свобода віросповідання, конституційні права, права людини і громадянина, моральність населення.

6. The USA PATRIOT Act: Preserving Life and Liberty. Department of Justice's URL: <https://www.justice.gov/archive/ll/highlights.htm>

7. Five Laws and Regulations that Emerged from 9/11. Septmeber 9, 2016 Ballard Spahr. URL: <https://www.ballardspahr.com/eventsnews/mediacoverage/2016-09-09-five-laws-and-regulations-that-emerged-from-9-11>

8. Benjamin Franklin: First American Diplomat URL: <http://web.archive.org/web/20021222093528/http://www.state.gov/r/pa/ho/time/ar/14308.htm>

9. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991р. № 987-ХІІ // Офіційний портал «Законодавство України» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12>

10. Свобода релігії та віросповідання в Україні в контексті дотримання міжнародних стандартів з прав людини та основних свобод / За ред. Володимира Яворського/ Українська Гельсінська спілка з прав людини, МГО Центр правових та політичних досліджень «СІМ». Худож.-оформлювач Б.Захаров. Харків: Фоліо, 2005. 92 стор.

SUMMARY

The article is devoted to the issue of ensuring freedom of religion in the context of observance of other human and civil rights.

Today, the problem of finding a balance between ensuring freedom of religion and other human and citizens rights is an urgent topic that needs proper scientific development. The right of citizens to freedom of religion is guaranteed by the Constitution of Ukraine. In addition, the Law of Ukraine «On Freedom of Conscience and Religious Organizations» is in force. At the same time, the discussion limits the rights of a citizen to confess certain religious beliefs in terms of securing other human and civil rights, especially given the potential threats to public order and personal security of citizens that may be generated by certain religious beliefs. Some religious beliefs can push people into violent crimes, including - participating in terrorist acts. At present, the category «morality of the population» which is part of the relevant norm of the Constitution of Ukraine, remains not uncovered.

The author compares the recent experience of the EU and the US in regulating the activities of religious organizations and protecting freedom of religion. It is stated that, as well as the experience of the USSR, he shows that both excessively tolerant and overly restrictive approaches to the regulation of the activities of religious organizations and the right of citizens to freedom of religion are imperfect and carry a number of threats.

In order to eliminate gaps in existing domestic legislation, it is proposed to develop and adopt a new Law of Ukraine «On Freedom of Conscience, Morality of the Population and Religious Organizations», which should contain detailed, mutually agreed definitions of terms, and provide a mechanism for balancing the protection of freedom of religion and other human and civil rights. in Ukraine.

Key words: law, freedom of religion, constitutional rights, human rights and citizen, morality of the population.

11. Ткаченко Є. В. Право на свободу віросповідання: судовий захист та деякі проблеми реалізації / Теорія і практика правознавства. 2015. Вип. 2. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_2_7

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ТА НАГЛЯД В ОРГАНІЗАЦІЇ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

ПОЛОЗЕНКО Артем Валерійович - аспірант Київського університету туризму, економіки і права

Стаття посвячена научному пошуку в сфері конкретизації понять контроль, общественный контроль и надзор в контексте избирательного процесса. Анализуя исследования ряда отечественных ученых, автор приходит к выводам о нецелесообразности отождествления понятий контроль и надзор и о сущности общественного контроля в организации избирательного процесса.

Ключевые слова: контроль, общественный контроль, надзор, избирательный процесс

Постановка проблеми у загальному вигляді

У демократичних країнах з розвиненим громадянським суспільством підзвітність держави народу реалізується не лише опосередковано – через керівництво держави, але й безпосередньо – через прояви контролю з боку громадських організацій, засобів масової інформації, інших суб'єктів громадського контролю. Проблема налагодження дієвого громадського контролю в організації виборчого процесу несе в собі ряд невизначеностей, багатозначних моментів, труднощів, подолання яких можливе лише шляхом проведення комплексу наукових досліджень з подальшим практичним впровадженням здобутих результатів.

Основною підставою існування громадського контролю за діяльністю органів державної влади, протіканням тих чи інших процесів в Україні, є положення Конституції України, зокрема ст.5, де зазначено, що «носієм суверенітету і єдиним джерелом

влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [1]. Таким чином, право на контроль народу за будь-якими управлінськими процесами є гарантованим. Водночас, процесуальна форма можливості народу реалізовувати дане право є недостатньою мірою унормованою, що й обумовлює необхідність проведення відповідних наукових досліджень. Що являє собою контроль в цілому та громадський контроль, зокрема? Чи можна вважати його контролем, чи все ж таки він є наглядом? В чому полягає сутність громадського контролю (нагляду) в організації виборчого процесу? Спробі знайти відповідь на ці питання і присвячується дана публікація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми

Проблематика громадського контролю неодноразово ставала об'єктом дослідження вітчизняних науковців. Серед дослідників громадського контролю у галузі адміністративного права можна згадати таких учених, як В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, В. М. Гаращук, А. Т. Комзюк, В. М. Мартиненко, Н.Р. Нижник, А. М. Подоляка, С. Г. Стеценко, О. Д. Терещук. Частина їх праць присвячена громадському контролю як явищу чи процесу у широкому значенні, частина – громадському контролю за діяльністю окремих органів державної влади.

Однак, з огляду на динаміку внесення змін до вітчизняного законодавства та адаптацію його до законодавства Європейського Союзу, громадський контроль в організації виборчого процесу наразі потребує нових, комплексних досліджень.

Постановка завдання: на основі аналізу існуючих визначень та з урахуванням положень Конституції України розкрити сутність поняття громадського контролю в організації виборчого процесу та його співвідношення з поняттям нагляду.

Основний зміст дослідження

Роль контролю у сфері державного управління є, ймовірно, ключовою серед основних елементів державного механізму. Неefективність контролю у сфері державного управління зумовлюється, серед іншого, відсутністю єдиного розуміння визначення поняття, сутності та ознак цієї категорії. Дослідження поняття контролю, в цілому потребує аналізу існуючих наукових робіт з цієї тематики, водночас, дослідження поняття громадського контролю в організації виборчого процесу на наше переконання, необхідно здійснювати крізь призму його конституційно-правової природи. Ще складнішою є проблематика визначення поняття «громадський контроль».

Сам термін «контроль» має іншомовне походження. У перекладі з французького «control» означає «перевірка». Так, наприклад, в Англійсько-українському словнику термінів і понять з державного управління контроль розуміється як «будь-яка перевірка відповідності певного суб'єкта встановленим обмеженням та засіб впливу організації на досягнення необхідних результатів» [2, с. 80]. Однак, оскільки визначальною рисою перевірки є порівняння отриманих у її процесі фактичних даних з певними формалізованими вимогами чи виявлення дій, які можна вважати відмінними від правомірно передбачених, ми не можемо звужувати поняття контролю до однієї лише перевірки.

Наявне тлумачення терміну «контроль» і в Академічному тлумачному словнику української мови. Однак, там цей

термін трактується по-різному. По-перше, під контролем запропоновано розуміти перевірку відповідності контролюваного об'єкта встановленим вимогам [3, с. 301]. На наш погляд, таке тлумачення перекликається з вищенаведеним. По-друге, контроль – перевірка, облік діяльності когось-небудь, чого-небудь [3, с. 301]. Таке визначення є занадто широким і розмитим, оскільки не розкриває змісту поняття. По-третє, контроль розглядається як установа чи організація, що здійснює нагляд за кимось-небудь або перевіряє його [4, с. 569]. Зазначене визначення перебуває за межами теми нашого дослідження, оскільки в ньому термін «контроль» розглядається як змістовна частина назви певного органу, установи, але аж ніяк як не процес контролю.

Доречно звернутися до розуміння поняття «контроль» у вітчизняній юридичній науковій думці. Так, на думку В. Б. Авер'янова, контроль слід визнавати функцією держави, оскільки саме вона є основним суб'єктом провадження контролюючої функції в суспільстві. Вказаний факт випливає із повноважень, котрими наділена держава задля впливу на суспільство. Саме контроль, з одного боку, є засобом перевірки правильності діяльності держави та її політики, а з іншого – засобом верифікації кінцевого результату в управлінській діяльності на різних етапах її виконання [5, с. 224]. Однак, вказане тлумачення є надто широким та неконкретизованим, і знаходить свій розвиток у дослідження А. О. Сокола щодо визначення контролю як функції держави шляхом відображення його мети, спрямування, тобто покращення ефективності державної діяльності за рахунок здійснення аналізу та перевірки функціонування суб'єктів правових відносин у відповідності до завдань та цілей, що покладені на них адміністративними приписами [6, с. 15-16]. Таке визначення видається більш конкретизованим, тому ми можемо прийняти за основу в широкому значенні.

У більш звуженому значенні, на думку ряду науковців (в тому числі – В. Б. Авер'янова), контроль доречно розглядати як функцію державного управління.

ня, що проявляється у здійсненні нагляду (спостереження) за діяльністю об'єкта, перевірки відповідності владно-управлінських рішень його провадженій діяльності, а також у виявленні та попередженні можливих невідповідностей та помилок, що перешкоджають функціонуванню системи та її складових елементів у відповідності до поставленої мети (визначених напрямків) [5, с.349]. Наближену позицію займають В. І. Туровцев та С. В. Ківалов, вважаючи контроль однією з найважливіших функцій управління, що нерозривно пов'язаний з іншими існуючими функціями та існує як складовий компонент при їх реалізації [7, с.291; 8, с.35]. Такий підхід видається дещо суперечливим, адже, на відміну від інших функцій, контроль відіграє особливу роль саме в контексті управлінського процесу.

Таким, що значно більшою мірою відповідає реаліям, видається твердження О. І. Сушинського, який зазначає, що контроль як функція управління та здійснення влади визначає зміст, а його форми є засобами реалізації цієї функції [9, с. 31]. Розвиваючи цю ідею, варто зазначити, що ряд науковців розглядає контроль виключно як функцію державного управління. Так, наприклад, В. М. Гаращук, розглядаючи контроль як особливу функцію державного управління, зазначає, що контроль – це перевірка, а також спостереження з метою перевірки для протидії чомусь небажаному, виявлення, відвернення та припинення протиправної поведінки з боку когонебудь [10, с.32-33]. Незважаючи на те, що подібні визначення окреслюють контроль виключно як функцію державного управління, нас вони цікавлять у тому контексті, що контроль не варто обмежувати лише перевіркою діяльністю, адже, окрім перевірки або нагляду з метою перевірки, у змісті досліджуваної категорії присутня протидія чомусь небажаному, тобто уникнення та усунення негативних наслідків у сфері державного управління. Схожої позиції дотримувався і Н. Р. Нижник, вбачаючи контроль у тому, щоб не лише виявити, але й попередити помилки й недоліки в роботі учасників управління, шукати нові резерви та можливості [11, с. 23]. Таке ви-

значення видається нам ще більш повним, оскільки науковець заводить мову про пошук нових резервів та можливостей, що дозволяє сприймати контроль як заключну стадію управлінського процесу, яка має потенціал для переходу в стадію планування.

Доволі дискусійним як у рамках правової науки так і на рівні нормативно-правових актів лишається співвідношення категорій «контроль» та «нагляд». У контексті нашого дослідження аналіз категорій нагляду та контролю допоможе з'ясувати зміст зазначених термінів та їх співвідношення (розмежування чи ототожнення). Ефективність здійснення державного управління перебуває у прямій залежності від рівня налагодженої комунікації між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства. Громадський контроль та нагляд, у цивілізованому суспільстві є одним з ключових проявів зворотного зв'язку в системі «держава-народ». Розмежування зазначених понять виокремлює зміст контролю у сфері державного управління серед інших суміжних категорій. Під контролем у державному управлінні науковці, як правило, розуміють одну з найважливіших функцій, яка дає змогу порівняти фактичний стан у тій чи іншій галузі з вимогами, які поставлені перед нею; виявити недоліки та помилки в роботі та попередити їх; оцінити відповідність здійснення інших функцій управління завданням, що поставлені перед ним [5, с.137-139]. Зазначене визначення характерне для підходу, відповідно до якого досліджувана категорія є багатоаспектною та важливою для здійснення раціонального державного управління.

Інші автори стверджують, що контроль у державному управлінні – це здійснювана усіма органами державної влади та їх посадовими (службовими) особами діяльність (функція) із перевірки дотримання законності та дисципліни в державі, суб'єкти якої можуть втручатися в господарську діяльність підконтрольного об'єкта [12, с.159-160]. Такого роду тлумачення, безумовно, дають змогу проаналізувати специфіку контролю та допомогти у з'ясуванні його змісту та призначення в державі, од-

нак, визначаючи суб'єктами контролю виключно органи державної влади та їх посадових осіб, не окреслює достатньою мірою поняття контролю, що має місце в контексті нашого дослідження (контроль з боку громадськості).

Суттєвим недоліком вітчизняного законодавства є відсутність належного розкриття співвідношення термінів «контроль» та «нагляд». Так, помилковим, на нашу думку, слід вважати синонімічне вживання понять контроль і нагляд, що спостерігається, зокрема, у Законі України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». Зокрема, у статті 1 зазначеного нормативного акту, при викладенні сутності поняття державний нагляд (контроль) у сфері господарської діяльності, йдеться лише про виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства, а не про припинення протиправної діяльності чи про притягнення винних до відповідальності, відміну акта управління [13, ст. 1]. Продовжуючи цю недобру традицію, стаття 69 Закону України «Про освіту» носить назву «Державний нагляд (контроль) у сфері освіти» [14]. Схожі суперечності, які аж ніяк не відповідають науковій думці про сутність контролю та нагляду, притаманні й ряду інших законодавчих актів. Так, всупереч назві Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі», законодавець визначає адміністративний нагляд як систему тимчасових примусових профілактичних заходів спостереження і контролю за поведінкою окремих осіб, звільнених з місць позбавлення волі, що здійснюються органами внутрішніх справ [15, ст.1]. Водночас, відверто контрольні дії таких органів, як санітарна служба, пожежна інспекція та деяких інших, проголошуються наглядом, що закріплено в назвах цих органів: органи пожежного нагляду, органи санітарно-епідеміологічного нагляду тощо, незважаючи на те, що вони мають усі ознаки контролюючих органів, оскільки наділені правом втручання у професійну діяльність підконтрольного об'єкта, притягнення правопорушників до юридичної відповідальності [15]. Все це

свідчить про відсутність системного підходу до розмежування зазначених категорій на законотворчому рівні.

З метою усунення плутанини у застосуванні вказаних категорій, науковцями виділено критерії розмежування нагляду та контролю. Так, О. Ф. Андрійко наголошує на тому, що нагляд є похідним від контролю... нагляд слід розглядати як окремий вид контролю, певну його форму [16, с.10-13]. Погоджується з його позицією В. Клочков, зазначаючи, що за своєю юридичною природою державний нагляд є видом державного контролю із забезпечення законності, дотримання спеціальних норм, виконання загальнообов'язкових правил, що містяться у законах і підзаконних актах [17, с.205-206]. М. Черкес та С. Васильєв наголошують на тому, що контроль припускає, що контролюючий орган може відмінити акти підконтрольного органу, нагляд же пов'язується з можливістю наглядового органу лише звертати увагу піднаглядного на оперативну діяльність підконтрольних органів, наданні їм обов'язкових для виконання вказівок, припиненні, зміни чи скасування актів управління, вжитті заходів примусу щодо підконтрольних органів; нагляд – як виявлення та попередження правопорушень, усунення їх наслідків і притягнення винних до відповідальності, без права втручатися в оперативну й господарську діяльність піднаглядних об'єктів, зміни чи скасування актів управління [18, с. 5]. Продовжуючи цю думку, О. Д. Терещук виокремлює в якості критеріїв відмежування: існування похідного характеру нагляду стосовно контролю у сфері державного управління, а також можливість органів, що здійснюють контролюючу функцію, на відміну від установ, які провадять нагляд, здійснювати не лише перевірочну, спостережну діяльність, а й втручатися в господарську та оперативну сферу функціонування підконтрольних організаційних структур [19 с. 38-39]. Ми схильні в цілому погодитися з таким підходом. Беручи за основу наведені наукові пояснення, пропонуємо під контролем розуміти одну з ключових функцій державного управління, що являє собою

систему прав, обов'язків та дій уповноважених суб'єктів стосовно спостереження, перевірки та аналізу дотримання підконтрольним органом прийнятих владних рішень або оцінки здійснених ним операцій у контексті інтересів суб'єкту контролю з метою припинення порушення цих інтересів, подальшого виправлення та усунення наслідків такого порушення.

То ж чи можна вважати діяльність суб'єктів громадського контролю в організації виборчого процесу саме контрольною, а не наглядовою? Беручи до уваги згадувані нами положення ст. 5 Конституції України, проаналізовані наукові підходи щодо співвідношення понять «контроль» і «нагляд», стверджуємо, що діяльність громадських організацій, засобів масової інформації та інших суб'єктів громадського контролю стосовно спостереження, перевірки та аналізу дотримання підконтрольним органом прийнятих владних рішень або оцінки здійснених ним операцій у контексті інтересів суб'єктів контролю з метою припинення порушення цих інтересів, подальшого виправлення та усунення наслідків такого порушення відповідає критеріям контрольної діяльності, їй відповідно, є такою.

Висновки

1. У сфері державного управління поняття «нагляд» є похідним від поняття «контроль». Тому синонімічне вживання понять контроль і нагляд у ряді нормативно-правових актів варто вважати помилковим.

2. Діяльність громадських організацій, засобів масової інформації та інших суб'єктів громадського контролю в організації виборчого процесу, стосовно спостереження, перевірки та аналізу дотримання органами державної влади, причетними до організації виборчого процесу владних рішень або оцінки здійснених ним операцій у контексті інтересів суб'єктів контролю з метою припинення порушення цих інтересів, подальшого виправлення та усунення наслідків такого порушення є саме контрольною, а не наглядовою діяльністю.

Література

1. Конституція України. Офіційний текст. Київ: Парламентське видавництво, 2015. 43 с.
2. Англійсько-український словник термінів та понять з державного управління / уклад. Г. Райт та ін.; пер. В. Івашко. – К.: Основи. – 1996. – 128 с.
3. Паламарчук Л. С. Словник української мови // Українська мова: енциклопедія. – К.: Вид-во «Укр.енцикл.» ім. М. П. Бажана. - 2004. – 612 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун. – 2009. – 1736 с.
5. Адміністративне право України. Академічний курс: підручн.: у двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). - К.: Видавництво «Юридична думка». - 2004. – 584 с.
6. Сокіл А. О. Податковий апарат УРСР в період НЕПу (1921-1928 рр.): Автореф. дис... к.ю.н / А.О. Сокіл. – Харків: Національний університет внутрішніх справ. - 2003. – 20 с.
7. Административное право Украины: Учебник /Под общ.ред. С. В. Кивалова. – Х.: «Одиссей». - 2004 – 880 с.
8. Государственный и общественный контроль в СССР под ред. В. И. Туровцева. – М.: Наука. - 1970. – 336 с.
9. Сушинський О. І. Контроль у сфері публічної влади: теоретико-методологічні та організаційно-правові аспекти: Монографія. – Л.: ЛРІДУ УАДУ. - 2002. - 468 с.
10. Гаращук В. Контроль та нагляд у державному управлінні : навч. посіб. /- Гаращук В. М. - Х. : Фоліо. - 2002. - 176 с.
11. Нижник Н., Машков О., Мосов С. Контроль у сфері державного управління // Вісн. УАДУ. – 1998. - № 2. – с.23-31.
12. Ромасько В. О. Правове забезпечення державного контролю в сфері будівництва // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – Вип. 45. – С. 159-166.
13. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 р.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено науковому пошуку в сфері конкретизації понять контроль, громадський контроль та нагляд у контексті виборчого процесу. Аналізуючи дослідження ряду вітчизняних науковців, автор доходить до висновків про недоцільність отождолення понять контроль та нагляд і про сутність громадського контролю в організації виборчого процесу.

Ключові слова: контроль, громадський контроль, нагляд, виборчий процес

№ 877-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 29. – Ст. 389.

14. Про освіту: Закон України від 05 вересня 2017 № 2145-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

15. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі : Закон України від 01.12.1994 р. № 264/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 52. – Ст. 455.

16. Андрійко О. Ф. Державний контроль в Україні : організаційно-правові засади / О. Ф. Андрійко. – К. : Наукова думка, 2004. – 301 с.

17. Клочков В. Система органів державного нагляду та контролю // Право України. – 2010. – № 2. – С. 204-207.

18. Черкес М. Про Конституційний Суд УРСР / М. Черкес, С. Васильєв // Радянське право. – 1991. – №4 . – С. 3-8.

19. Терещук, Олександр Дмитрович. Адміністративно-правові засади громадського контролю за правоохоронною діяльністю в Україні: теорія і практика [Текст] : дис... докт. юрид. наук: 12.00.07 / Міжрегіональна Академія управління персоналом. К., 2017. 425 арк.

SUMMARY

The article is devoted to scientific research in the field of concretization of the concepts of control, public control and supervision in the context of the electoral process. Today in Ukraine, much attention is paid to both the electoral process and the problem of building a civil society, including through the introduction of public control over a multitude of state processes. The topic of the article chosen by the author allows to consider the problem of public control in the context of the electoral process, taking into account the norms of the Constitution of Ukraine. The author begins his research with the origin of the term control, later moving on to analyzing the developments of leading domestic researchers and current legislation. The researcher was inclined to the version that control and supervision are different processes, the difference between which lies in the limited supervision compared with control. At the last, in the process of considering approaches to the definition of control, one of the approaches is given priority.

According to this point of view, the activities of public organizations, the media and other subjects of public control in relation to monitoring, checking and analyzing compliance by the supervising body with the decisions made by the authorities or evaluating the operations carried out by it, in the context of the interests of the subjects of control with the aim of preventing the violation of these interests, further correcting and eliminate the consequences of such a violation, meets the criteria of the control activities

Taking into account that the Constitution of Ukraine declares the people the only source of power exclusively delegating power to state bodies, it is concluded that it should be about public control, not public supervision.

Keywords: control, public control, supervision, electoral process

АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ ПРОБЛЕМИ КІБЕРБЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ ЯК ПРАВО НОВОГО ПОКОЛІННЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

МАТУШКІНА Іванна Вікторівна - студент за ОР «Бакалавр» юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. м. Київ

УДК 340.12

У статті досліджується актуальне питання проблеми кібербезпеки людини як право нового покоління в теоретичному аспекті. Основну увагу автор приділяє дослідженню правового аспекту кібернетичної безпеки людини та доцільності виокремлення права на кібербезпеку як основоположного права.

Ключові слова: комп'ютерні технології, суспільство, цивільно-правові угоди, органи державної влади, кіберзлочинність, інформаційні технології, правоохоронні органи, персональні дані.

Аналіз останніх досліджень

В. Шеломенцев, В. Бутузов, Д. Біленчук, В. Прохоренко, А. Голуб, Т. Тропіна, Н. Блаживська, Г. Карачевська.

Метою дослідження наукової статті є дослідження правового аспекту кібернетичної безпеки людини та доцільності виокремлення права на кібербезпеку як основоположного права, оскільки з розвитком сучасного світу й технологій, необхідність правового регулювання інтересів людини у цій сфері постала актуальною проблемою.

Виклад основного матеріалу

В останні роки значно підвищено роль комп'ютерних технологій у суспільстві, що торкнулося всіх сфер життя: від приватного спілкування та пошуку засобів розваг до укладення цивільно-правових угод та контактування з органами державної влади.

Проте, така тенденція призвела до виникнення такого явища, як кіберзлочинність – це злочинність, пов'язана як із використанням комп'ютерів, так і з використанням інформаційних технологій та глобальних мереж. Необхідність подолання цього негативного явища виникла як на міжнародному, так і на національних рівнях. Зокрема, Рада Європи ухвалила Конвенцію про кіберзлочинність, у 2006 році Рада Європи ініціювала Міжнародний проєкт по боротьбі з кіберзлочинністю, який направлений на те, щоб сприяти країнам у питаннях вдосконалення законодавства, навчання співробітників правоохоронних органів, органів прокуратури та суддівського корпусу, зміцнення співпраці між державним і приватним сектором, вироблення заходів для захисту персональних даних, а також захисту дітей від сексуальної експлуатації та насильства. Власну стратегію щодо вирішення проблем протидії кіберзлочинності розроблено також Європейським поліцейським відомством (Європол). [5]

В Україні була прийнята низка нормативно-правових актів із цього питання: затверджена Указом Президента України від 15 березня 2016 року № 96/2016 Стратегія кібербезпеки України, затверджене Указом Президента України від 7 червня 2016 року № 242/2016 Положення про Національний координаційний центр кібербезпеки, Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України».

Така кількість актів свідчить про надзвичайно серйозний рівень кіберзлочинності у світі. Тому виникла об'єктивна потреба щодо створення механізму захисту та охорони інтересів суспільства під час використання кіберпростору, оскільки в мережу заносяться їх персональні дані чи інші дані, які можуть бути використані проти них. Так почала розроблятися кібербезпека, що за законодавством України визначається як захищеність життєво важливих інтересів людини та громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання й нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України до кіберпростору. [6] Однак, на нашу думку, таке визначення є некоректним, оскільки за ним кібербезпека націлена на нейтралізацію загроз виключно національній безпеці держави, що не кореспондується з правом людини. Тому більш доцільним є наступне визначення: кібернетична безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави від зовнішніх і внутрішніх загроз, пов'язаних з використанням ресурсів інформаційно-телекомунікаційних систем (іншими словами ресурсами кіберпростору) [4].

З однієї точки зору, вважається необґрунтованим виокремлення права на кібербезпеку як права власне людини, оскільки воно має місце лише на рівні міжнародних відносин. Особливо це виражається в конфліктах між державами, шпигунстві на міжнародному рівні, хакерських атаках на сайти та бази даних державних установ. Тому основні засоби кіберзахисту (сукупність організаційних, правових, інженерно-технічних заходів, а також заходів криптографічного та технічного захисту інформації, спрямованих на запобігання кіберінцидентам, виявлення та захист від кібератак, ліквідацію їх наслідків, відновлення сталості й надійності функціонування комунікаційних, технологічних систем [6]) має бути першочергово направлена саме на охорону та захист інтересів держави в кібернетичному просторі для ліквідації загрози сувереніте-

ту, територіальної цілісності та нормального функціонування держави.

Однак, на нашу думку, таке право має розглядатися як основне право людини й закріплене на конституційному рівні. Це підтверджується низкою причин.

По-перше, оскільки державні сервери є достатньо захищеними, особливо в економічно розвинених країнах світу, через те, що на них міститься особливо важлива, в деяких випадках таємна, інформація, тому кіберзлочинці вчиняють протиправні діяння щодо звичайних людей, інформацію про яких дістати суттєво легше. Через це список злочинів у кібернетичній сфері є досить широким. Так, Будапештська Конвенція про кіберзлочинність визначає наступні категорії:

1) правопорушення проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем (так звані «СІА-злочини»), зокрема: незаконний доступ, наприклад, шляхом злому, обману і іншими засобами; нелегальне перехоплення комп'ютерних даних; втручання у дані, включаючи навмисне пошкодження, знищення, погіршення, зміну або приховування комп'ютерної інформації без права на це; втручання у систему, включаючи навмисне створення серйозних перешкод функціонуванню комп'ютерної системи, наприклад, шляхом розподілених атак на ключову інформаційну інфраструктуру; зловживання пристроями, тобто виготовлення, продаж, придбання для використання, розповсюдження пристроїв, комп'ютерних програм, комп'ютерних паролів або кодів доступу з метою здійснення «СІА-злочинів»;

2) правопорушення, пов'язані з комп'ютерами, включаючи підробку і шахрайство, здійснені з використанням комп'ютерів;

3) правопорушення, пов'язані зі змістом інформації, зокрема дитяча порнографія, расизм та ксенофобія;

4) правопорушення, пов'язані з порушенням авторських і суміжних прав, наприклад незаконне відтворення і використання комп'ютерних програм, аудіо/відео і інших видів цифрової продукції, а також баз даних і книг [1].

Наведена класифікація з деякими змінами закладається в основу кібернетичного законодавства більшості країн світу. Наприклад, кримінальним кодексом Республіки Казахстан визначено наступні види таких злочинів: неправомірний доступ до інформації, в інформаційну систему або мережу телекомунікації; неправомірні знищення або модифікація інформації; порушення роботи інформаційної системи або мереж телекомунікації; неправомірне заволодіння інформацією; створення, використання або поширення шкідливих комп'ютерних програм і програмних продуктів [2].

Кодексом Сполучених Штатів Америки в розділі про злочини зазначено наступне: перехоплення та розголошення заборонених дротових, усних або електронних повідомлень; виробництво, розповсюдження, володіння та реклама пристроїв для перехоплення дротових, усних або електронних засобів зв'язку; незаконний доступ до збережених комунікацій; неправомірне розкриття записів про оренду або продаж відеозаписів [3].

Виходячи з цього, очевидно, що злочини проти людини, особливо у сфері приватного спілкування за допомогою електронних засобів, займають вагомe місце в системі кіберзлочинів у цілому, та як в англо-саксонській, так і в романо-германській системі права. Тому ствердження про малозначність кіберзлочинів проти людей є необґрунтованим.

По-друге, швидкість та невисока вартість кібернетичного злочину проти людини. Ординарна людина, що не володіє певними знаннями в сфері кібернетики, не може протистояти більш-менш обізнаним злочинцям. Вищевказане також надає можливість злочинцям швидкого доступу до будь-якої інформації, документів та насамкінець приватної власності, й водночас дешевих, оперативних і практично анонімних платіжних систем, що дозволяє швидко, без додаткових витрат та ефективно приховати сліди злочину та подальшого руху незаконно одержаних доходів.[5] Дії користувачів, які не мають повного розуміння роботи програмного забезпечення й принципів функціонування комп'ютерних систем також

призводять до злочинів. Наприклад, запуск вкладень електронних листів від ненадійних відправників, ігнорування застережних повідомлень, випадкова зміна налаштувань програми, а також втрата носія з резервною копією даних.

Варто зазначити, що необережність зі сторони користувача є дуже поширеною та серйозною проблемою. Наприклад, за результатами проведених свого часу опитувань, понад 70% учасників опитування були готові повідомити свій пароль до комп'ютерної системи в обмін на плитку шоколаду [6]. Навіть особа, що володіє певними необхідними знаннями у даній сфері, допускає помилки, що призводять до кіберзлочинів. Найбільш розповсюдженими з них є: 1) помилки проектування. Цей термін означає, що програма будується на помилкових засадах, наприклад, на хибному розумінні засад функціонування комп'ютерних мереж і використовуваних комунікаційних протоколів. До помилок цього роду можна віднести використання нестійких шифрів, а також хибний вибір механізмів автентифікації чи повна довіра до інформації, надісланої клієнтом в архітектурі клієнт-сервер. Наслідком таких помилок можуть бути некоректні результати роботи додатку й одержання помилкових даних; 2) Помилки реалізації. До цієї групи належать технічні помилки, яких програмісти припускаються через свою недостатню обізнаність або неуважність. Прикладом є недостатня перевірка параметрів або результатів системних викликів. Поширеним результатом помилок реалізації є можливість одержання повного контролю над процесом особою, що не має відповідних прав, чи можливість безпосередньої взаємодії з операційною системою; 3) помилки конфігурації. Ця категорія об'єднує помилки адміністраторів, які налаштовують програмне забезпечення для користувачів. Такі помилки можуть виникати внаслідок нерозуміння документації чи особливостей функціонування програмного засобу, або ж через недбалість. Прикладом такого роду помилок є встановлення слабких паролів для привілейованих облікових записів чи надання надмірних прав без відповідного контролю доступу.

Такі помилки з боку адміністраторів серверів є дуже поширеними, що призводить до легкого зламу та розповсюдженні персональних даних користувачів. Так як користування різними послугами мережі Інтернет у сучасних умовах є однією з найбільш популярних послуг, кількість ненадійних серверів є надзвичайно великою, а відповідно і кількість злочинів проти користувачів, що свідчить про нагальну потребу правової регламентації даного питання.

По-третє, винесення права на кібербезпеку на конституційний рівень обумовлене не тільки необхідністю його забезпечення в кримінально-правовому аспекті, а в інших сферах суспільного життя.

Так, у цивільно-правовій сфері потреба захисту персональних даних кореспондується з правами на особисте життя та його таємницю, таємницю кореспонденції.

Те ж саме стосується й адміністративно-правової сфери, оскільки на базах даних відповідних державних органів міститься інформація про особу, а також комунікація з органами влади може проводитися в електронній формі.

Сюди за тими ж критеріями можна віднести фінансово-правову, господарсько-правову, процесуальну сфери [11].

Із розвитком засобів зв'язку (відеотелефон, телебачення, електронна пошта, Інтернет тощо) на ринку, у тому числі українському, з'явилося багато раніше невідомих засобів просування й продажу товарів, робіт (послуг), таких, як, наприклад, продаж через телемагазини, Інтернет і відеотелефон. Активний розвиток електронної комерції, що для вітчизняного права є новою сферою суспільних відносин, зумовлює необхідність визначення норм поведінки, тобто особливих правових норм, що регулюють і закріплюють права, обов'язки, гарантії та відповідальність учасників цих відносин. Такий порядок необхідний усім учасникам відносин: підприємцям – для вигідного здійснення операцій, споживачам – для захисту їх законних прав.

Використання електронних систем у підприємницькій діяльності призвело до виникнення та закріплення таких понять, як «електронна торгівля», «електронна ко-

мерція», «електронний бізнес». Проте законодавче забезпечення цих відносин значно відстає від реальних темпів їх розвитку. Слід зауважити, що питаннями «електронної комерції» та «електронної торгівлі» в науці права займаються практично з моменту введення в цивільний обіг електронного цивільного обігу, за рахунок комунікацій, які спочатку не належали до мережі Інтернету, характеризувалися використанням різноманітних автономних стандартів та протоколів.

Необхідність виживання в умовах жорсткої конкуренції в банківському секторі диктує банкам свої умови, особливо з огляду на зростання культури споживання фізичними та юридичними особами. Клієнтам банків уже недостатньо просто можливості отримати ту чи іншу послугу, на сьогодні найбільшу заінтересованість становлять час та якість надання таких послуг. У зв'язку із цим для клієнта не досить зручним є пошук найближчого відділення банківської установи і врахування розпорядку її роботи. У такій ситуації конкурентну перевагу отримують банки, які надають своїм клієнтам послугу з електронного (дистанційного) банківського обслуговування.

Використання електронних правочинів має місце і в відносинах зі страхування та складає інтерес як для страховиків, так і для страхувальників, що обумовлено, в першу чергу, динамікою зростання числа користувачів мережі Інтернет. Пряме страхування, тобто продаж полісів через Інтернет і колл-центри без участі посередників, з'явилося на розвинених страхових ринках у середині 80-х років минулого століття [8].

Усе це свідчить про надзвичайну розгалуженість використання електронних ресурсів, що відповідно викликає необхідність їх правового регулювання, у тому числі охорони і захисту інтересів осіб.

Тому кожна держава, окрім закріплення права на кібербезпеку на державному рівні, має розробити ефективну систему забезпечення такого права. Вже багато країн, у тому числі Україна, прийняли стратегію з боротьби з кіберзлочинами та встановлення кібербезпеки.

З врахуванням наявних проблем діяльності судових та правоохоронних органів у сфері боротьби з кіберзлочинністю та встановлення кібербезпеки, вирішення чи подолання цих проблем має бути насамперед спрямоване на: гармонізацію міжнародного та вітчизняного та законодавства у кіберсфері (наприклад, внесення відповідних змін у кримінальне процесуальне законодавство України, зокрема щодо врахування особливостей оцінки судом електронних доказів, як таких, що найчастіше фігурують у кримінальних провадженнях з розслідування кіберзлочинів); подальшу розробку окремих методик встановлення кібербезпеки, з врахуванням останніх тенденцій; забезпечення належної фахової підготовки правоохоронців та суддів, до обов'язків яких належить розслідування кіберзлочинів та розгляд судових справ щодо них [7].

Висновки

Таким чином, кібербезпека в сучасному світі є актуальною проблемою, що потребує негайного вирішення та врегулювання як на міжнародному, так і на національному рівнях. Зокрема, має бути встановлене чітке право на кібербезпеку для людини на конституційному рівні, що зумовлено наступними причинами:

1. Велика кількість варіацій кіберзлочинів проти людини.
2. Швидкість та невисока вартість кібернетичного злочину проти людини.
3. Необхідність такого права у різних сферах суспільного життя.

Тому має бути розроблено ефективний механізм охорони та захисту права на кібербезпеку, що включає зміну законодавства, розробки та прийняття методик та стратегій у кібернетичній сфері, підготовка кваліфікованих кадрів для втілення даних методик.

Література

1. Про кіберзлочинність : Конвенція Ради Європи // Офіц. вісник України. – 2007. – № 65. – Ст. 2535. – С. 107. – Код акту 40846/2007. – 10 вересня
2. Кримінальний кодекс Республіки Казахстан від 3 липня 2014 року [Електро-

ний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://online.zakon.kz>.

3. Кодекс Сполучених Штатів від 1926 року [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://uscode.house.gov>.

4. Шеломенцев В. П. Правове забезпечення системи кібернетичної безпеки України та основні напрями її удосконалення /- В. П. Шеломенцев. // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2012. – №1. – С. 312–320.

5. Кіберзлочинність та відмивання коштів [Електронний ресурс] // Державна служба фінансового моніторингу України. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.sdfm.gov.ua>.

6. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua>.

7. Карачевська Г. Р. Поняття кіберзлочинності. Система та характеристика кіберзлочинів. / Г. Р. Карачевська. // Збірник кращих студентських робіт за результатами всеукраїнського конкурсу есе на тему: «Правове регулювання інформаційних технологій в Україні: проблеми та перспективи сучасності. – 2017. – С. 12–16.

8. Блаживська Н. Є. Електронний правочин у цивільному праві: монографія /- Н. Є. Блаживська. – Київ: Алерта, 2014. – 240 с.

9. Теремцова Н.В. Держава як політична форма організації суспільства для спільного існування і діяльності людства в умовах розбудови правової держави. //Випуск шостий «Теорія права та держави; юридична відповідальність; історія правових і політичних учень» // За заг. ред. Теремцової Н.В. – Київ. Надруковано –Вид.ТОВ «Інтер Логістик України»/ – К., 2016. – 203 с.

10. Теремцова Н.В. Соціальна держава і конституційна реформа в умовах розбудови правової держави. // УДК 378.1; ББК 67.9(4Укр). Вища юридична освіта: історичний досвід та перспективи розвитку: матеріали регіонального круглого столу (в авторській редакції), (м. Маріуполь, 22 лютого 2018 року). – Маріуполь, 2018. – 390 с. – С.296-299.

11. Теремцова Н.В. Система оподаткування громадян у країнах із розвинутою економікою. // Матер. доп. укладено за матеріалами доповідей, виголошених на XIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи», 15 квітня 2011 року. – Тернопіль, Вид. «Вектор», 2011. – 286 с. – С. 240-244.

The article is headlined «**Current issues cyber security problems as human right next generation: theoretical aspects**».

The author of the article is **Matushkina I.**

The article deals with the actual issue of the problem of human cyber security as a new generation right in the theoretical aspect. The main attention is paid to research legal aspects of cyber security rights and separation feasibility law on cyber security as a fundamental right.

The aim of research the scientific article is to research of the cybernetic security of man and the expediency of isolating the right to cyber security as a fundamental right, since with the development of the modern world and technologies, the necessity of legal regulation

of human interests in this area has become an urgent problem

The object of the research is cyber security of human in theoretical aspects.

Cybersecurity in the modern world is relevant problem that requires immediate resolution and resolution both at the international and national levels.

The author analyzes the right to cyber security, as a right inherent in man himself. The author comes to the conclusion that such a right should be regarded as a fundamental human right and enshrined at the constitutional level.

The author consider that an effective mechanism for protecting and protecting the right to cyber security should be developed, which includes changes in legislation, the development and adoption of methods and strategies in the cybernetic sphere, the preparation of skilled personnel for the implementation of these techniques.

Keywords: computer technology, society, civil law agreements, state authorities, cybercrime, information technology, law enforcement agencies, personal data.

АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ ОСНОВНИХ ЗАВДАНЬ ЗА НОВИМ ЗАКОНОМ ПРО МОВУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

СЕМЕНОВИЧ Валерія Вікторівна - студентка за ОР «Бакалавр» юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. м. Київ

УДК 340.12

Статтю присвячено аналізу сучасної мовної проблеми, що склалася останнім часом в Україні, а саме: державної мови – української, як засобу формування національної свідомості українського суспільства. Автором проаналізовано основні завдання нового Закону України про мову.

Ключові слова: мовна політика, громадянство, нацменшини, двомовність, державна мова, українське суспільство.

Аналіз останніх досліджень

Над дослідженням проблем мовної політики в Україні працюють науковці: С. Здіорчук – з питань значення мовних чинників для збереження національної ідентифікації; Г. Євсєєва – з питань удосконалення державної мовної політики; Г. Ковальчук – з проблем двомовності тощо.

Мета

Метою дослідження наукової статті є аналіз завдань мовного закону в Україні, окреслення ключових моментів та реалізація цих завдань на практиці; визначити поняття мови.

Постановка проблеми

Мовна політика України є досить розбіжною з реальним мовним становищем суспільства. Вона не забезпечує соціального престижу державної мови та реалізацію її суспільних функцій. Основна причина такого стану дійсності не лише за відсутності дієвого державного механізму регулювання

мовного питання. Нормалізації мовної ситуації в Україні завважає надмірна політизація мовного питання. А чинні відтепер у державі нормативні положення не завжди відповідають вимогам державотворення й лише породжують нові суперечки навколо цього питання.

Виклад основного матеріалу дослідження

Українська мова є не просто засобом спілкування чи надбанням культури – це важливий елемент конституційного ладу, фактор державної єдності й національної безпеки. Законопроект, який був прийнятий Верховною Радою України, спрямований на реалізацію вимоги статті 10 Конституції України, де зазначено, що Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України [1].

Той факт, що законопроект №5670д, підтриманий комітетом із питань культури й духовності, свідчить про зростаюче усвідомлення важливості цього питання. Насамперед, законопроект гарантує кожному право на отримання інформації та послуг українською мовою в усіх публічних сферах, передбачає дієву систему контролю та санкцій за порушення.

Разом із тим, законопроект не спрямований проти жодних мов чи національних меншин. Це системний якісний документ, що базується на найкращих взірцях євро-

пейського мовного законодавства і відповідає викликам часу.

Згідно зі ст. 3. Закону №5670 [2] завданнями є: захист державного статусу української мови як мови громадянства України; утвердження української мови як мови міжетнічного спілкування в Україні; забезпечення функціонування державної мови як інструмента об'єднання українського суспільства, засобу зміцнення державної єдності та територіальної цілісності України, її незалежної державності і національної безпеки; забезпечення застосування української мови як державної на всій території України у сферах суспільного життя, визначених цим Законом, а також у міжнародному спілкуванні, під час здійснення посадовими та службовими особами представницьких функцій; забезпечення розвитку української мови для зміцнення національної ідентичності, збереження національної культури, традицій, звичаїв, історичної пам'яті та забезпечення її подальшого функціонування як державотворчого чинника української нації; підтримка української мови шляхом сприяння: а) володінню українською мовою громадянами України; б) розвитку української жестової мови як основного або одного з основних засобів спілкування осіб жестами. Статус, засади та порядок застосування української мови жестів визначаються законом; в) застосуванню української мови відповідно до вимог українського правопису та інших стандартів державної мови; г) вживанню замість іншомовних українських слів, словосполучень і термінів у разі, якщо в українській мові існують рівнозначні відповідники, та підвищенню рівня обізнаності громадян про них; г) запобіганню вульгаризації української мови та змішування її з іншими мовами; д) поширенню знань про українську мову та її роль у розвитку української та європейської культур; е) популяризації діалектів і говірок української мови та їх збереженню; є) вивченню української мови в Україні та за кордоном.

Далі законом передбачено, що поширення української мови в світі та сприяння в задоволенні мовних потреб українців, що мешкають за кордоном і громадян України,

які проживають або тимчасово перебувають за межами України.

Щодо першого завдання, то можна значить, що за концепцією державної мовної політики передбачено повноцінне функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території держави є гарантією збереження ідентичності української нації, єдності України. Це означає, що жодна інша мова, яка використовується на теренах держави, не може претендувати на отримання статусу державної мови, крім української. Застосування статусу державної іншої мови, крім української, вважається неконституційним [3, с.5].

Це завдання окреслює тісний взаємозв'язок із таким поняттям як «громадянство». Згідно із Законом України «Про громадянство України» громадянство – це правовий зв'язок між фізичною особою та Україною, що знаходить свій прояв у їх взаємних правах та обов'язках [4]. Президентом України видано наказ № 156 «Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України», де передбачається, що введено обов'язок іспит із української мови для бажаючих отримати українське громадянство[5].

Другим завданням передбачається, що українська мова, як єдина державна мова, виконує функції міжетнічного спілкування й тим самим є гарантією захисту прав людини кожного громадянина України незалежно від його етнічного походження.

Законом України «Про національні меншини в Україні» передбачено, що національними меншинами вважається фізичний масив (група) людей не корінного етнічного статусу, але проживає у сучасному для себе етносередовищі [6]. Насамперед, це завдання означає, що іноземна мова та мови нацменшин зможуть бути використані лише в приватному секторі та інші питання будуть врегульовані законом про права нацменшин. Адже українська мова буде використовуватись у тих галузях, де надається перевага як мові міжнаціонального спілкування в публічному просторі. Проте, ні в законі, ні в чинному законодавстві немає роз'яснення, що ж таке «сфера приватного спілкування». Немає чіт-

кого розмежування між поняттями «сфери суспільного життя» та «публічної сфери».

Ухвалений законопроект про мову продовжив перехідний період застосування ст. 7 Закону «Про освіту», яка регламентує мову навчання до 2023 року [7]. Автор вважає, що необхідно звернути увагу, щоб цим завданням не було порушено Закону України «Про ратифікацію Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин», Рамкову конвенцію про захист національних меншин», а також численні рекомендації ПАРЄ з питань мовної політики.

Автор зосереджує увагу, що новий закон зобов'язує представників багатьох органів влади державних чи комунальних структур під час виконання свої службових обов'язків використовувати при спілкуванні лише державну мову. Українська мова має бути робочою мовою органів державної влади та діловодства. Саме підтвердження рівня володіння українською мовою в окремих випадках є атестат про повну середню освіту, в інших – сертифікат про рівень володіння державною мовою. Відтепер кандидати на пост президента України мають надавати сертифікат про рівень володіння українською мовою.

Вченими та політиками зазначено міркування щодо деяких завдань законопроекту. Так, І. Усенко зауважив, «що у ст.3 Закону ряд завдань, посилаючись на ГНЕУ, є деклараціями намірів і не мають нормативного навантаження, що створює зручні передумови для формування суб'єктивних підходів щодо їх змісту, форм, методів та строків реалізації». Водночас, він додав, що деякі завдання більше ніяк не відображені в проекті й залишається незрозумілим, як запропонований Закон може вплинути на їх реалізацію. Зокрема, відсутні роз'яснення, як Закон може сприяти «уживанню українських слів, словосполучень і термінів замість іншомовних» або «популяризації діалектів та прислів'їв української мови та їхньому збереженню»[8].

Новий мовний закон стосується й осіб із особливими потребами, зокрема українців з вадами слуху, зору та промови. Визначено, що саме українська мова жестів є природною для осіб, що її використовують й які

проживають на території України. Наголошено, що жодне з положень не звужує сфери використання «жестів».

Висновки

Без повноцінного функціонування української мови як державної в усіх регіонах України українській нації загрожує втрата статусу й ролі титульної державотворчої нації. Закон, який був прийнятий, чітко встановив пріоритети державної мовної політики, подолання наявної на сьогодні цілковитої безсистемності.

Літератури

1. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – с. 141.– Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>.
2. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». - Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua>.
3. Канавець М. Нормативно-правове регулювання державної мовної політики в Україні : проблеми та основні виклики у її реалізації / М. Канавець. // Публічне адміністрування: теорія та практика. - 2016. - Вип. 2. - Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua>.
4. Про громадянство України: Закон України: від 18 січня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України.-2001.-;13.-ст.65.– Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>.
5. Указ Президента України №156 -2018 р. «Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України». Режим доступу:- <https://www.president.gov.ua>.
6. Закон України «Про національні меншини» № 249412 від 25. 06. 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – С. 529. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>.
7. Закон України «Про освіту». – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>.
8. І.Усенко. Деякі міркування щодо законопроекту №5670д «Про забезпечення функціонування української мови як державної». [Електронний ресурс]; – Режим доступу: <http://khpg.org>.

9. Погорілко В.Ф., Бобровник С.В. Державний устрій. // Юридична енциклопедія : [в 6-ти т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 1998.

10. Теремцова Н.В. Держава як політична форма організації суспільства для спільного існування і діяльності людства в умовах розбудови правової держави. // Випуск шостий «Теорія права та держави; юридична відповідальність; історія правових і політичних учень» // За заг. ред. Теремцової Н.В. – Київ. Надруковано – Вид.ТОВ «Інтер Логістік України» / – К., 2016. – 203 с.

11. Теремцова Н.В. Соціальна держава і конституційна реформа в умовах розбудови правової держави. // УДК 378.1; ББК 67.9(4Укр). Вища юридична освіта: історичний досвід та перспективи розвитку: матеріали регіонального круглого столу (в авторській редакції), (м. Маріуполь, 22 лютого 2018 року). – Маріуполь, 2018. – 390 с. – С.296-299.

The article is headlined «**THE ACTUAL ISSUE OF MAIN TASKS FOR THE NEW LANGUAGE LAW: THE THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS**».

The author of the article is Semenovich V.

The author focus on the legal liability of the subjects, which the law obliged to possess the state language and apply it in the performance of official duties.

The article is devoted to the analysis of the modern linguistic problem that has recently developed in Ukraine, namely, the state language - Ukrainian, as a means of forming the national consciousness of Ukrainian society.

The author analyzes the main tasks of the new Law of Ukraine on language.

The article deals with the actual question of the mechanism of the use of jury trials in Ukraine on the example of economically developed countries in the theoretical aspect. The author focuses on comparative analysis of jury trials.

The aim of research the scientific article is to research analysis of the tasks of the linguistic law in Ukraine, outlining key points and realizing these tasks in practice; to define the concept of language.

The object of the research is analyzing the new law of Ukraine.

The author analyzing that the concept of state language policy provides for the full functioning of the Ukrainian language in all spheres of public life throughout the state is a guarantee of preservation of the identity of the Ukrainian nation and the unity of Ukraine. This means that no other language used in the territory of the state can claim a state language, other than Ukrainian. The use of a state language other than Ukrainian is considered unconstitutional.

The author comes to the conclusion that there Without the proper functioning of Ukrainian as the state language in all regions of Ukraine Ukrainian nation in danger of losing status and role of state-titular nation. The law, which was adopted, clearly set the priorities of the state language policy, overcome the present totally unsystematic.

Keywords: Ukrainian language, Ukrainian people, state, nation, state language, state power, public sphere, state territory, legal liability.

АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В СУЧАСНОМУ РОЗУМІННІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

ГОСПОДАРЕЦЬ Діана Миколаївна - студентка за ОР «Бакалавр» юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. м. Київ

УДК 340.15

Данная статья посвящена переосмыслению классической концепции правового государства, анализируются признаки правового государства, основные проблемы его развития в демократических и недемократических государствах, неточности в подчинении государства обществу, взгляды всех ученых, начиная от зарождения данной концепции и до наших дней, проводятся параллели между национальным законодательством Украины и международными актами по этому вопросу.

Таким образом, правовое государство - это новый этап в становлении и развитии государственности. Ее следует рассматривать как определенный результат исторического развития и как достижение общечеловеческой правовой культуры. Такой тип государства должен не только провозглашать права и свободы личности, но и создавать разветвленный механизм их защиты. Важно также то, что правовое государство невозможно провозгласить - оно должно образоваться как результат реформ экономических, политических, государственных и правовых институтов, реального изменения характера взаимоотношений между гражданским обществом, государством и личностью.

Ключевые слова: государство, правовое государство, права человека, поколение прав человека, современное правовое государство.

Постановка проблеми

Принцип правової держави закріплений у конституціях багатьох країн світу, хоча ідеалу правової держави ще не до-

сягнуто в жодній з них. Постає питання, що цей, як і будь-який інший суспільний ідеал, чи може бути повністю реалізований на практиці. Насамперед він є орієнтиром суспільно-політичного розвитку конкретної країни. Це повною мірою стосується й незалежної української держави [11, с. 138].

Громадянське суспільство в сучасному розумінні – це суспільство, здатне протидіяти державі, контролювати її діяльність, визначити її місце і тримати державу за визначеною межею. Постає питання (?) – за яких саме умов можлива здатність суспільства до політичної саморегуляції в правовій державі? Якими методами необхідно впроваджувати такий тип держави?

Аналіз останніх досліджень

Азаров О. Я., Вашак К., Калашніков С. В., Кант І., Кістяківський Б. О., Мелехін О.В., Новіков В.М., Протасов В. М., Соколов О.М., Торлопов В.О., Теремцова Н. В., Якушик В.

Метою статті є визначення основних аспектів концепції правової держави та з'ясування проблеми її запровадження розвиненими країнами світу й основних механізмів, що є провідною силою на шляху розбудови правової держави.

Виклад основного матеріалу

Окремі ідеї та елементи правової державності виникли ще за часів античності. Вона формувалася в історичному та духо-

вному контексті доби Просвітництва як протизвага свавілля феодалних правителів і уявленням про дарований характер прав і свобод людини. Внесок у теорію правової держави зробили багато мислителів, але особливу роль у її формуванні відіграв І. Кант, який визначав державу як «об'єднання великої кількості людей, що підпорядковані правовим законам» [5, с. 354]. Саме під його впливом у Німеччині сформувався впливовий науковий напрям, учасники якого розробляли теорію правової держави-- (Р. фон Моль, К. Т. Велькер, О. Бер тощо).

У економічно розвинених країнах світу принципи правової державності почали втілюватися ще наприкінці XVIII ст. Насамперед, їх декларували Конституція США (1787 р.) і французька «Декларація прав людини і громадянина» (1789 р.), яка проголосила, що «люди народжуються і залишаються вільними й рівними в правах» [14, с. 26]. Проте вперше принцип правової державності було зазначено в Основному законі ФРН 1949 р. [9, с. 552–553].

Термін «правова держава» вперше зазначив у своїх працях К.-Т. Велькер (1813р.) [12].

Отже, історично правова держава формувалася як ідеологічна та політична складова ліберально-демократичного суспільства. Тому на Заході поширена точка зору, що в неліберальних країнах держава не може бути правовою. На думку В. Якушика, насправді існує багато моделей (типів і різновидів) правової держави, які формуються за конкретних культурно-історичних умов і тому можуть значною мірою відрізнятися одна від одної. Зокрема, дослідник виокремлює такі її історичні типи: рабовласницька, дворянська, ліберальна, соціальна, демократична і гуманістична [15, с. 181–185]. На нашу думку, історично концепція правової держави, дійсно, була продуктом західної цивілізації, проте нині вона набула поширення за її межами, що породжує розбіжності не лише в її тлумаченні, а й у практичному значенні.

Основними принципами і ознаками правової держави є:

1. Верховенство права в усіх царинах суспільного життя, у взаємовідносинах

між державою і громадянином. Правова держава – це така держава, яка контролювана правом. Основним засобом такого контролю є конституція, що розглядається як юридичне втілення суспільного договору. Верховенство права також передбачає, що за своїм змістом закони не виходять за ті правові межі, які встановлені для втручання держави в життя індивіда й громадянського суспільства. Тому помиляються ті, хто головним принципом правової держави називає верховенство закону, оскільки воно може бути в неправовій державі.

Верховенство права також означає, що закони поширюються не тільки на звичайних громадян, а й на органи державної влади та на її посадових осіб, починаючи від дрібного чиновника місцевої адміністрації й закінчуючи главою держави.

Верховенство права також передбачає пріоритет міжнародного права над національним, якщо держава підписала та ратифікувала відповідний правовий акт, а також відповідність норм внутрішнього законодавства загальноновизнаним принципам і нормам міжнародного права.

2. Правова рівність громадян, які є рівними перед законом, мають однакові права й обов'язки, несуть однакову відповідальність за порушення чинного законодавства незалежно від їх соціального походження, матеріального становища, расової, національної, конфесійної та іншої належності.

3. Пріоритет невід'ємних прав людини перед правами будь-якої спільності (класу, нації, конфесії тощо), прав народу перед правами держави. Навпаки, у неправових державах перевагу надають правам спільності, а не правам індивіда, правам держави, а не правам суспільства. Саме це співвідношення пріоритетів найбільш яскраво демонструє відмінності західної та східної, демократичної й недемократичної політичних культур.

4. Гарантування й охорона прав та свобод людини й громадянина, створення умов для їх якомога повної реалізації. Ці права й свободи стають ядром усієї правової системи держави, змістом її діяльності. У третій статті Конституції України зокре-

ма сказано: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. ...Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [8].

5. Принцип взаємної відповідальності держави й особи. У правовій державі досягається юридична рівність не тільки громадян, а й громадян і держави. Зокрема, це передбачає юридичну відповідальність її посадових осіб за порушення прав і свобод особи, право в судовому порядку оскаржувати їх неправомірні дії. Отже, громадяни економічно розвинених країн можуть позиватися на власну державу не лише до національних, а й до Міжнародного суду. Зокрема, кожен громадянин держави-члена Ради Європи має право звернутися до Європейського суду з прав людини. З позовом проти власної держави до нього можуть звертатися лише ті громадяни, які вичерпали всі засоби захисту своїх прав і свобод, що передбачені національною правовою системою.

6. Принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову, жодна з яких має бути відносно самостійною й врівноважувати інші. Особливої уваги заслуговує принцип незалежності судової «гілки» влади, судів різної юрисдикції, до яких громадяни можуть позиватися на тих посадових осіб, що порушують їх конституційні права. «Україна повинна створити справді незалежну судову систему, якщо вона хоче бути ближче до ЄС», – заявив комісар ЄС Г. Етінгер, виступаючи на засіданні Європарламенту під час дебатів про ситуацію в Україні [2].

На нашу думку, за своїм суспільно-політичним змістом теорія і практика правової держави спрямовані на утвердження принципу суверенітету народу, підпорядкування держави суспільству, захист прав і свобод людини і громадянина. На основі багатовікового досвіду людства склалися такі уявлення про них, що схвалені світовою спільнотою й покладені в основу низки важливих міжнародних документів, у

тому числі й міжнародно-правових актів, які є обов'язковими для виконання. Насамперед це ухвалені ООН «Загальна декларація прав людини», «Пакт про громадянські і політичні права», «Пакт про економічні, соціальні і культурні права», а також низка конвенцій. Важливу роль відіграє європейська «Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод», відкрита для підписання в 1950 р., і низка протоколів до неї. Революційним за своїм значенням став протокол № 6 (1983 р.), за яким усі члени Ради Європи беруть на себе зобов'язання скасувати смертну кару в мирний час [7]. У 1998 р. Україна підписала, а в 2000 р. ратифікувала його, ухваливши відповідний закон.

Система викладених у цих та інших документах норм становить міжнародні стандарти в царині прав і свобод людини й громадянина. Тільки співвідносячи з ними законодавство й практику діяльності конкретної держави, можна визначити, чи є вона насправді правовою. Головною юридичною гарантією безпеки людини від свавілля з боку держави є презумпція невинуватості. «Кожна людина, – зазначено в «Загальній декларації прав людини», – обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту» [3].

У науковій літературі існують різні класифікації прав і свобод людини і громадянина. Зокрема, К. Вашак запропонував поділяти їх на права і свободи першого, другого і третього покоління [17, р. 29]. До першого покоління він зараховує громадянські і політичні права, до другого – економічні, соціальні і культурні, а до третього – так звані права солідарності («rights of solidarity»). Фактично це колективні права, тобто права різних людських спільнот: меншин, народів, націй (право на розвиток; право на здорове й екологічно збалансоване довкілля; право на мир; право на спільний спадок людства тощо) [17, с. 29]. У сучасній літературі їх також називають «солідарними правами»

(«solidarity rights») [16, р. 17]. Щоправда, частина фахівців не зараховує їх до прав людини, оскільки їхнім суб'єктом виступає не індивід, а певна спільнота [1, с. 53]. На нашу думку, таке протиставлення не можна вважати виправданим, адже «індивідуальні» і «колективні» права тісно взаємопов'язані. «Оскільки ці права є відображенням певної концепції громадського життя, вони можуть бути втілені лише спільними зусиллями індивідів, держави та інших органів влади, публічних і приватних інституцій» [17, р. 29].

Правова держава не тільки проголошує права і свободи особи, а й створює розгалужений механізм їх захисту. Насамперед це суд і прокуратура. Також у багатьох розвинених державах є омбудсман – спеціальна посадова особа, яку обирають або призначають для контролю за дотриманням людських прав і свобод. Важливу роль у їхньому захисті також відіграють інститути громадянського суспільства, національні й міжнародні правозахисні організації. Соціальною передумовою правової держави є розвинене громадянське суспільство, а політичною – консолідований демократичний режим.

Згодом практика виявила вузький горизонт «класичної» (власне ліберальної) концепції правової держави, оскільки вона проголошувала лише громадянські й політичні права, тобто права «першого покоління». З часом нагальні потреби суспільного розвитку поставили на порядок денний проблему соціальних, економічних і культурних прав людини, спричинивши появу концепції соціальної держави.

В історії європейської суспільної думки ідея соціально-орієнтованої державності є однією з найдавніших. Зокрема, ще античні мислителі наголошували на тому, що держава має служити загальному благу. Концептуальним ядром теорії соціальної держави стала ідея відповідальності, що дедалі зростає, держави за добробут і всебічний розвиток своїх громадян. Її практична реалізація стає можливою завдяки цілеспрямованій соціальній політиці держави, появи у неї нових функцій. Спочатку вона виникла як принцип побудови і діяльності

держави, що опікується найменш забезпеченими верствами населення, займається їхнім соціальним захистом. Проте нині в розвинених країнах соціальна політика охоплює усе суспільство, орієнтуючись на соціальні потреби в широкому розумінні цього слова. І хоча перші соціально орієнтовані держави з'явилися лише в 70-ті рр. XIX ст., концепцію соціальної держави й відповідний термін (*sozialstaat*) запровадив ще в 1850 р. німецький учений Л. фон Штейн. На його думку, держава «зобов'язана сприяти економічному і суспільному прогресу всіх своїх громадян, оскільки розвиток одного є умовою розвитку іншого, і саме в цьому значенні ідеться про соціальну державу» [цит. за 4]. Саме термін «соціальна держава», як «калька» з німецької, набув поширення й в українській науці. В англійській літературі вживається термін «the welfare state», тобто «держава загального добробуту». Учені, що розробляли концепцію соціальної держави в XX ст. (Т. Ріттер, М. Бонетті, К. Хессе та ін.), спиралися на дослідження економічного і соціального розвитку європейських країн у повоєнний період, враховуючи досягнення і проблеми як держав «загального добробуту», так і країн «реального соціалізму».

На думку С. Калашникова, теорія і практика соціальної держави пройшли кілька етапів свого розвитку – від так званого соціалістичного (1870-ті – 1930-ті рр.) до ліберальної соціальної держави (з середини 1990-х рр.) у сучасних розвинених країнах [4]. Нині більшість держав принаймні формально можна вважати соціальними, проте у розвитку своєї «соціальності» вони перебувають на різних стадіях [14].

Крім історичних типів, науковці також виокремлюють моделі соціальної держави: ліберальну (англосаксонську), консервативну (континентально-європейську) і соціал-демократичну (скандинавську) [10]. Як вважає В. Торлопов, одним з головних критеріїв їх виокремлення є співвідношення обсягів державного і недержавного (приватного та корпоративного) фінансування соціальних потреб [13, с. 4–8]. У соціальній державі ліберального типу пере-

важає недержавне (позабюджетне) фінансування (Велика Британія, Канада, США тощо); в консервативній вони є приблизно рівними (ФРН, Італія, Франція та ін.); у соціал-демократичній моделі бере гору державне фінансування (Данія, Норвегія, Швеція тощо). Під впливом суспільної практики утворилися національні різновиди соціальної держави – британська, шведська, німецька, американська та ін. Попри спільні риси, що притаманні конкретним історичним типам і моделям соціальної держави, в кожній країні вона має свою специфіку, яка виявляється також у тому, що головний наголос робиться на різних соціальних проблемах. На нашу думку, в Україні найближчими роками основний акцент треба зробити на охороні здоров'я й підвищенні якості освіти.

Становлення соціальної держави – це дуже складний, тривалий і внутрішньо суперечливий процес. Головне протиріччя соціальної держави полягає в тому, що для реалізації своїх соціальних зобов'язань вона має всіляко стимулювати економічну активність як підприємців, так і найманих працівників, натомість значні соціальні програми гальмують розвиток бізнесу і породжують у суспільстві атмосферу соціального утримання. Наразі це протиріччя політично розв'язується за рахунок так званого маятника – поперемінного переходу до влади лівоцентристських і правочентристських політичних сил.

Історично принципи правової і соціальної держави формувалися окремо і в чомусь навіть суперечили один одному. Згодом стало очевидним, що за умов низького рівня життя деформується уся структура прав і свобод особи, стає недоступним їх юридичний захист тощо. Ось чому без утілення в життя принципів соціальної держави нині неможлива реалізація не тільки прав «другого покоління» – економічних, соціальних і культурних, а й прав «першого покоління» – громадянських і політичних. Одним із перших це усвідомив визначний правник і соціолог Б. Кістяковський. На його думку, глибокий аналіз змісту французької «Декларації прав людини і громадянина» «приводить

до переконання в тому, що поряд з громадянськими і політичними правами мають бути поставлені права соціальні, поряд із свободою від втручання держави в певну сферу особистого і суспільного життя, і з правом на участь в організації й спрямуванні діяльності держави має бути поставлене право кожного громадянина вимагати від держави забезпечення йому нормальних умов економічного і духовного існування» [6, с. 287].

Усвідомлення взаємообумовленості прав «першого» і «другого» покоління спонукало німецького ученого Г. Гелера ввести в науковий обіг поняття «соціальна правова держава», яке містять конституції багатьох сучасних країн.

Висновки

Правова держава передбачає гарантування й реалізацію не тільки громадянських і політичних, а й усього комплексу людських прав і свобод як індивідуальних, так і колективних. Для розбудови громадянського суспільства в Україні необхідно забезпечити компроміс між різними політичними партіями, спрямувати зусилля політиків та економістів на об'єднання суспільства для пошуку шляхів виходу з економічної кризи, вирішити проблему міжнаціональних і міжконфесійних відносин, стрімко проводити реформування національного законодавства з урахуванням вимог міжнародного права.

Враховуючи інші аспекти сучасного розуміння держави, першу статтю Конституції України було б доцільно викласти у такій редакції: «Україна – це суверенна, демократична, правова держава». Розбудова у нас саме такої держави вимагає величезних зусиль і наполегливої праці не одного покоління українського народу.

Література

1. Азаров А. Я. Система защиты прав и свобод человека / А. Я. Азаров. – М. : Московская школа прав человека, 2007. – 341 с.
2. Для наближення до ЄС Україні потрібні справді незалежні суди. [Елек-

- тронний ресурс]. – Режим доступу: eunews.unian.
3. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua
4. Калашников С. В. Очерки теории социального государства [Електронний ресурс] / С. В. Калашников. – Режим доступу: iisocialnagogosudarstva.doc.
5. Кант И. Метафизика нравов /- И. Кант // Кант И. Критика практического разума. Основы метафизики нравственности. Метафизика нравов. – СПб. : Наука, 1995. – 528 с.
6. Кистяковский Б. А. Философия и социология права / Б. А. Кистяковский. – СПб. : РХГИ, 1998. – 800 с.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon1.rada.gov.ua.
8. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon1.rada.gov.ua.
9. Мелехин А. В. Теория государства и права / А. В. Мелехин. – М. : Маркет ДС корпорейшн, 2007. – 633 с.
10. Новіков В. М. Побудова соціальної держави як найважливіша складова історичного розвитку [Електронний ресурс] / В. М. Новіков, В. Г. Хара. – Режим доступу: www.infolibrary.com.ua.
11. Протасов В. Н. Теория права и государства / В. Н. Протасов. – М. : Новый Юрист, 1999. – 240 с.
12. Соколов А. Н. Правовое государство в России : состояние, проблемы и перспективы развития [Електронний ресурс] / А. Н. Соколов // Правовое государство : теория и практика. – 2011. – № 2 (24). – Режим доступу: <http://www.pravgos.ru>.
13. Торлопов В. А. Основные модели социального государства / В. А. Торлопов // Человек и труд. – 1998. – № 6. – С. 4–8.
14. Теремцова Н.В. Соціальна держава і конституційна реформа в умовах розбудови правової держави.// УДК 378.1 ББК 67.9(4Укр) Вища юридична освіта: історичний досвід та перспективи розвитку: матеріали регіонального круглого столу (в авторській редакції), (м. Маріуполь, 22 лютого 2018 року). – Маріуполь, 2018. – 390 с. –С.296-299. Фахове видання
15. Французская республика : Конституция и законодательные акты. – М. : Прогресс, 1989. – 448 с.
16. Якушик В. Проблемы типологии правового государства / В. Якушик // Философская и социологическая мысль. – 1993. – № 9–10. – С. 177–195.
17. Human Rights in the Twentieth Century / ed. by Stefan-Ludwig Hoffman. – Cambridge University Press, 2010. – 351 p.
18. Vasak K. Human Rights : A Thirty-Year Struggle : the sustained efforts to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights / K. Vasak // UNESCO Courier 30:11. – Paris : United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization. November 1977. – P. 29, 32.

The article is headlined «THE ACTUAL ISSUE OF THE CONCEPT OF THE LEGAL STATE IN THE MODERN INTRODUCTION: THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS».

The author of the article is **Hospodarets D.**

This article is devoted to rethinking the classical concept of the rule of law, analyzing the features of the rule of law, the main problems of its development in democratic and undemocratic states, inaccuracies in the subordination of the state to society, the views of all scientists, from the birth of this concept to the present day, parallels between the national legislation of Ukraine and international acts on this issue.

So, the rule of law is a new stage in the establishment and development of statehood. It should be regarded as a certain result of historical development and as the achievement of universal human culture. Such a type of state should not only proclaim the rights and freedoms of a person, but also create a ramified mechanism for their protection. It is also important that the rule of law can not be proclaimed - it should be formed as a result of the reforms of economic, political, state and legal institutions, a real change in the nature of the relationship between civil society, state and personality. Legal state provides for the

АНОТАЦІЯ

Дану статтю присвячено переосмисленню класичної концепції правової держави, аналізуються ознаки правової держави, основні проблеми її розвитку в демократичних і недемократичних державах, неточності в підпорядкуванні держави суспільству, погляди всіх вчених, починаючи від зародження даної концепції і до наших днів, проводяться паралелі між національним законодавством України і міжнародними актами щодо цього питання.

Таким чином, правова держава - це новий етап у становленні й розвитку державності. Її слід розглядати як певний результат історичного розвитку і як досягнення загальнолюдської правової культури. Такий тип держави повинен не тільки проголошувати права і свободи особи, а й створювати розгалужений механізм їхнього захисту. Важливим є також те, що правову державу неможливо проголосити - вона повинна утворитися як результат реформ економічних, політичних, державних і правових інститутів, реальної зміни характеру взаємовідносин між громадянським суспільством, державою і особистістю.

Ключові слова: держава, правова держава, права людини, покоління прав людини, сучасна правова держава.

guarantee and realization of not only civil and political, but also the whole complex of human rights and freedoms, both individual and collective. In order to build civil society in Ukraine, it is necessary to ensure a compromise between different political parties, to direct the efforts of politicians and economists to unite the society to find ways out of the economic crisis, to solve the problem of interethnic and interdenominational relations, to promptly reform the national legislation taking into account the requirements of international law.

Key words: state, rule of law, human rights, generations of human rights, ombudsman (ombudsperson), modern law-governed state.

АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

СОЛОВЕЙ Альбіна Олександрівна - студент за ОР «Бакалавр» юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 340.15

У статті здійснено аналіз сучасного стану медичного страхування, систематизацію різних моделей медичного страхування в різних країнах світу та виокремлено низку заходів, які повинна взяти держава задля ефективного медичного страхування в Україні. Метою статті є розробка рекомендацій щодо покращення стану медичного страхування в Україні на підставі досвіду зарубіжних країн та історичних передумов розвитку.

Ключові слова: медичне страхування, страхова медицина, обов'язкове медичне страхування, добровільне медичне страхування, ринок медичного страхування, моделі медичного страхування.

Постановка проблеми

Відповідно до статті 49 Конституції України, держава гарантує громадянам країни безкоштовну медичну допомогу у державних та комунальних закладах охорони здоров'я та передбачає, що охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних програм. Попри це стан здоров'я населення України на сучасному етапі розвитку оцінюється як незадовільний [1].

Аналіз останніх досліджень

Проблема ефективності використання медичного страхування активно обговорюється серед вчених та економістів, зокрема М. Мних, що досліджував необхідність запровадження медичного страхування в Україні. Т.Стецюк займалася обґрунтуван-

ням фінансових основ побудови системи охорони здоров'я на засадах страхової медицини, Т. Камінською проаналізовано функції медичного страхування у перехідній період економіки. Однак в Україні невирішеними залишаються питання щодо форми та структури системи медичного страхування, що, у свою чергу, стримує розвиток цього сектору та не забезпечує належний рівень страхового захисту громадян.

Метою статті є визначення основних аспектів концепції запровадження в Україні медичного страхування, що є провідною основою на шляху розбудови правової держави.

Виклад основного матеріалу

Медичне страхування є галуззю особистого страхування. Головна мета - гарантування застрахованим особам одержання медичної допомоги за рахунок накоплених грошових коштів в наслідок виникнення страхових випадків та фінансування профілактичних заходів. Медичне страхування як форма фінансової допомоги повинно ґрунтуватися на певних принципах та виконувати основні функції медичного страхування [2].

З набуттям Україною незалежності, незадовільний стан розвитку галузі охорони здоров'я вимагає до пошуку більш ефективної моделі медичного захисту громадян, дієвим механізмом якої, на нашу думку, має стати медичне страхування. Сучасний стан функціонування системи медичного страху-

вання в Україні представлено добровільним медичним страхуванням, яке активно проводять страхові компанії.

Населення країни, поступово починає розуміти, що медичне страхування – це єдиний шлях виходу охорони здоров'я України з економічної й соціальної кризи. І першим кроком у цьому напрямку має бути створення і прийняття законодавчої бази, яка б затвердила обов'язкове медичне страхування. Починаючи з 2002 року, в Україні щорічно пропонуються законопроекти, які в тій чи іншій мірі стосувалися саме обов'язкового медичного страхування (ОМС).

Однак, головною проблемою, яка не дозволяє в кінцевому варіанті прийняти той чи інший законопроект полягає у несформованості цілісного комплексного підходу до реформування сучасного механізму фінансування вітчизняної галузі охорони здоров'я на засадах обов'язкового медичного страхування [3]. Саме тому, в країні важливо створити умови, які б сприяли впровадження ОМС. Для цього необхідно змінити 49 статтю Конституції України, яка стосується «безкоштовної медицини».

У ринкових умовах медицина не може бути вільною. У свою чергу, держава може фінансувати лише окремі стратегічні програми; інші види покриття повинні покриватися страховим покриттям. Тому необхідно чітко визначити, які статті підлягають державній підтримці, а які – страховому покриттю [4].

Обов'язкове медичне страхування (МОЗ) є невід'ємною частиною системи соціального страхування, яка базується на принципі обов'язкової участі громадян, підприємств або підприємців у фінансуванні охорони здоров'я безпосередньо або через представництво медичних страхових компаній (організацій).

Медичне страхування забезпечує право громадян, працівників та їх родин на кваліфіковану медичну допомогу та матеріальне забезпечення у випадку хвороби. За останні п'ятнадцять років було підготовлено більше десяти законопроектів про обов'язкове медичне страхування, але жоден з них не був прийнятий у парламенті.

Вчені, політики, економісти визначають різні чинники, що гальмують впровадження обов'язкового медичного страхування. З боку держави - це недоступність медицини, дефіцит бюджету. З боку роботодавців, небажання сплачувати страхові платежі, оскільки воно несе додаткове навантаження на фонд оплати праці.

Також в Україні було розроблено добровільне медичне страхування. Добровільне медичне страхування (ДМС) є одним із видів особистого страхування, що гарантує в разі виникнення страхового випадку отримання медичної допомоги за рахунок страхової компанії, а також у разі самостійної оплати медичного відшкодування понесених послуг, включаючи придбані ліки.

Усе більше страхових компаній починають надавати послуги з медичного страхування: це «Остра Київ», «Надра», «КРОНА», «АСКА». Вони мають такі медичні програми: поліклініка, лікарня, швидка допомога, стоматологія тощо. Проте лише 4% громадян України користуються послугами. Це пов'язано з низькою довірою до страхових компаній та високим розміром страхових платежів за медичні послуги.

Медичне страхування в розвинених країнах Європи та світу базується на таких базових моделях: системі Бісмарка, системі Беверідж або приватній бізнес-моделі здоров'я [5].

Модель соціального страхування, заснована на системі Бісмарка, базується на фінансуванні галузі переважно через обов'язкове соціальне медичне страхування (1881 р.). Лікарі вільні, пропонують свої послуги на ринку медичних послуг. Держава юридично зобов'язує роботодавців брати участь у виплаті медичної допомоги працівникам через лікарняні фонди. Роботодавці сплачують лише частину витрат на медичне обслуговування працівників. Другу частину вартості медичної допомоги оплачують самі працівники. Страхові фонди діють через державні або приватні страхові компанії, а їх діяльність регулюється державою [5].

Перевага системи полягає в тому, що доступність медичної допомоги характерна для всього населення країни. До недоліків можна віднести великий адміністративний

апарат, складну систему розрахунків із медичними установами, високі витрати на утримання страхової інфраструктури [4].

Модель Бісмарка поширена в таких країнах, як Німеччина, Австрія, Бельгія, Люксембург, Нідерланди, Франція та Швейцарія. На його основі створено багато законопроектів про медичне страхування в Україні, але це не підходить для українських роботодавців, оскільки вони не готові платити додаткові страхові премії [5].

Універсальна модель соціального страхування, заснована на системі Беверідж, базується на фінансуванні з державного бюджету і характеризується значним обмеженням ринкових відносин між лікарем і пацієнтом. Введена модель у 1942 році [5].

Медична допомога гарантується державою і надається всім громадянам, незалежно від соціального та майнового стану. Оплата праці медичного працівника залежить від кількості наданих медичних послуг та кваліфікації лікарів та медичних сестер. Пацієнти обмежені у виборі варіантів медичної допомоги. Крім того, серед недоліків цієї системи слід віднести відсутність ринкових стимулів для економічної ефективності та необхідність значних фінансових ресурсів з державного бюджету для розвитку охорони здоров'я.

Модель соціального страхування представлена у Великій Британії, Греції, Данії, Ірландії, Італії, Іспанії, Канаді, Норвегії [5].

Приватно-підприємницька модель охорони здоров'я фінансується шляхом продажу платних медичних послуг, а також шляхом добровільного медичного страхування. Населення, застраховане, виплачує страховій компанії премію, розмір якої визначається очікуваною середньою вартістю послуг. Пряма оплата послуг не поширюється на страхування. Пацієнти оплачують медичні послуги відповідно до тарифів. Охорона здоров'я в основному представлена системою приватних медичних закладів та комерційним медичним страхуванням, у виробництві яких лікарі є продавцями медичних послуг, а пацієнти – їх покупцями [5].

До переваг можна віднести постійне поліпшення якості медичних послуг, що стимулюється жорсткою конкуренцією.

Недоліками цієї системи є нерівний доступ до медичної допомоги різним верствам населення, високі ціни на надання медичних послуг та посилення недобросовісної конкуренції між постачальниками медичних послуг.

Модель соціального страхування представлена в США, Південній Кореї, Нідерландах. Останніми роками Сполучені Штати були дуже незадоволені цією системою охорони здоров'я; дві третини американців вимагають негайного призупинення та скасування поточної медичної реформи. Поліси медичного страхування дуже дорогі й не кожен може дозволити собі їх придбати [5].

Висновки

Враховуючи переваги та недоліки описаних моделей медичного страхування, Україна має обрати власну модель медичного страхування та вдосконалити існуючу систему охорони здоров'я. Законодавці в найближчому майбутньому повинні запропонувати такий проєкт медичного страхування, який забезпечить кожному громадянину можливість отримати належну медичну допомогу за розумні кошти, яку він може собі дозволити. Держава повинна більше інвестувати в розвиток медичної галузі, оскільки існуюче обладнання застаріло, необхідно шукати інвесторів для придбання сучасного медичного обладнання для діагностики та лікування.

Українська модель медичного страхування не може базуватися на системі Беверідж, оскільки держава не має засобів і можливостей для розвитку медичної галузі.

Також недоречно вводити таку реформу охорони здоров'я як у США, оскільки це вплине на бюджет кожної людини, і не буде гарантії належної медичної допомоги, оскільки медичні установи не готові тісно співпрацювати зі страховими компаніями.

Для того, щоб медичне страхування в Україні гарантувало кожному право на адекватну медичну допомогу, необхідно вжити багато заходів: - зробити деякі послуги державних медичних установ платною за накопичення коштів на оновлення медичного обладнання; - здійснювати реструктуризацію медичних закладів із ура-

хуванням потреб кожного регіону; - посилення контролю за якістю медичних послуг, проведення акредитації медичних установ; - удосконалити систему державного контролю за цінами та якістю фармацевтичної продукції; - підвищити зарплату лікарям відповідно до рівня кваліфікації та професіоналізму; - запровадити обов'язкові щорічні медичні огляди громадян для профілактики серйозних захворювань; - розробити проект закону про медичне страхування, який би враховував усі особливості української економіки та стан медичної галузі; - зробити медичне страхування доступним для кожного громадянина.

Література

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon1.rada.gov.ua.
2. Медичне страхування та його особливості в зарубіжних країнах //Фінансовий ринок.-Україні/-2008.- №4 9 (54) .- С. 32-36
3. Козьменко С.М., Охріменко І.О. Аналіз законодавчих ініціатив щодо обов'язкового медичного страхування в Україні [Електронний ресурс] / С.М. Козьменко, І.О. Охріменко. – Режим доступу : <https://docviewer.yandex.ua>.
4. Кияшко А. Медицинское страхование. Как страховой компании выжить в кризис? [Електронний ресурс] / А. Кияшко. – Режим доступу : <http://forinsurer.com>.
5. Мник В.М. Медичне страхування за кордоном та можливості його реалізації в Україні // Економіка та держава. – 2006. — № 11. – С. 39–41.

The article is headlined «**Current issues INTRODUCTION IN UKRAINE health insurance: theoretical and legal aspects**».

The author analyzes the current state of health insurance, systematizes various models of health insurance in different countries of the world, and sets out a number of measures that the state should take in order to ensure effective health insurance in Ukraine. The purpose of the article is to develop recommendations for improving the state of health insurance in Ukraine on the basis of experience of foreign countries and historical developmental preconditions.

The author suggests to Ukraine should choose its own model of health insurance and improve the existing health care system. Legislators in the near future should propose a health insurance project that will provide every citizen with the opportunity to receive appropriate medical care at a reasonable cost, which he can afford.

In order for health insurance in Ukraine guarantees everyone the right to adequate medical care must be taken many measures: - To make some services of the state medical institutions for payment for the accumulation of funds for the renewal of medical equipment; - to restructure medical institutions taking into account the needs of each region; - strengthening control over the quality of medical services, accreditation of medical institutions; - to improve the system of state control over prices and quality of pharmaceutical products; - to increase the salaries of doctors according to the level of qualification and professionalism; - to introduce obligatory annual medical examinations of citizens for the prevention of serious illnesses; - to draft a law on health insurance that takes into account all peculiarities of the Ukrainian economy and the state of the medical sector; - make health insurance available to every citizen.

Key words: health insurance, medical insurance, mandatory health insurance, voluntary medical insurance, medical insurance market, health insurance model.

ЗАСТОСУВАННЯ ОКРЕМИХ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ У ДІЯЛЬНОСТІ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ВАРТИ

ТОПЧІЙ Юрій Михайлович - начальник відділу протидії організованим формам злочинності у сфері економіки Управління захисту економіки в Одеській області ДЗЕ Національної поліції України

УДК 342.553: 351.745

В статті проведено аналіз правового регулювання локальними нормативно-правовими актами оснований і порядку застосування муніципальної стражей окремих заходів адміністративного примусу: офіційне попередження про недопустимість протиправного поведіння, доставлення порушителя і адміністративне задержание, а також поліцейських заходів примусу. Сделано висновок про пробіли правового регулювання застосування цих заходів примусу на законодавчому рівні. Допустимими в відповідності з законодавством України, для застосування муніципальної стражей заходами адміністративного примусу є: перевірка, огляд, вимога припинити протиправне поведіння і підписання про акти порушення.

Ключові слова. Муніципальна стража, муніципальна поліція, адміністративне примус, доставлення, задержание, офіційне попередження.

Постановка проблеми

Регулювання застосування органами публічної влади засобів адміністративного примусу та заходів поліцейського примусу неодноразово піднімалося у численних дослідженнях вчених-адміністративістів. Разом з тим, проблеми застосування цих примусових заходів працівниками муніципальної варті та інших квазіполіцейських інституцій, створених органами місцевого самоврядування, не знайшли широкого

висвітлення у відповідних працях. Водночас, застосування цих засобів прописується у численних локальних нормативно-правових актах місцевого самоврядування, які регулюють діяльність цих інституцій.

Метою статті є з'ясування стану правового регулювання застосування муніципальною вартою окремих заходів адміністративного примусу та поліцейських примусових заходів.

Особлива охоронюваність публічного порядку обумовлює використання для цих цілей відповідних правових інструментів, направлених на забезпечення як публічних інтересів територіальних громад та певних соціальних груп у складі громади, так і приватних інтересів їхніх членів та інших суб'єктів публічних правовідносин. Таким інструментом, поряд з іншими методами адміністративного права, служать засоби адміністративного примусу, які у комплексі забезпечують: гарантовану захищеність прав суб'єктів муніципальних правовідносин та їх чітку регламентацію; надійність та стійкість функціонування механізму, направлено на реалізацію суб'єктивних прав у сфері муніципальних відносин; забезпечення виконання суб'єктами муніципальних відносин юридичних обов'язків.

Застосування заходів адміністративного примусу при забезпеченні громадського порядку може здійснюватись виключно на підставі законодавчо встановлених норм,

оскільки примус є складовою відповідальності за протиправну поведінку [1, с.154].

Серед адміністративно-запобіжних заходів окремі органи місцевого самоврядування зазначають *офіційне застереження про неприпустимість протиправної поведінки*. Зокрема положення, що закріплює право муніципальної варти за дорученням правоохоронних органів виявляти і вести облік осіб, схильних до правопорушень, які підлягають профілактичному впливу на підставі та в порядку, встановленими законодавством, виносити їм офіційне застереження про неприпустимість протиправної поведінки, містять п.7.20 та п.7.21 статутів муніципальної варти Тетіївської та Броварської міських рад [2; 3]; п.3.1.3. Положення про Відділ муніципальної поліції Нововолинської міської ради [4], п.3.3.3. положення про Відділення муніципальної варти Володимир-Волинської міської ради [5] та інші. Інспектор з питань громадської безпеки Музиківської сільської ради для винесення офіційного застереження навіть наділений правом викликати осіб [6]. При цьому, що будь-який закон чи підзаконний нормативно-правовий акт як і статутні документи та інші інструктивні акти зазначених квазіполіцейських суб'єктів не лише не передбачають механізму реалізації такого виду примусу, а навіть і самого поняття. На нашу думку, з огляду на буквальну ідентичність текстів, норма, що регулює застосування офіційного застереження, була запозичена авторами статутів з проекту Закону України «Про муніципальну поліцію» внесеного народним депутатом України VI скликання М.Д. Катеринчуком [7].

Зазначений захід адміністративного примусу регламентувався Законом України «Про міліцію», однак, після втрати ним чинності, вибув з поля правового регулювання, хоча й міг би відігравати важливу роль як реакція на протиправні вчинки та не допустити їх продовження у майбутньому.

Доставлення порушника та адміністративне затримання. Законодавство не подає нормативного визначення поняття «доставлення», тому при дослідженні його

сутності слід користуватись лише науковими визначаннями. Так, автори науково-практичного коментаря Кодексу України про адміністративні правопорушення пояснюють доставлення порушника як примусове (в межах адміністративного примусу) вилучення особи, що вчинила чи вчиняла на момент виявлення адміністративне правопорушення, з місця вчинення (виявлення) правопорушення, а також супровід цієї особи до відповідного органу із застосуванням заходів психічного або фізичного впливу з метою припинення адміністративного проступку, встановлення особи правопорушника, складення протоколу про адміністративне правопорушення [8, с.460]. Порядок застосування цього виду примусового заходу обумовлений ст.259 КУАП, відповідно до приписів якої здійснюється з метою складення протоколу про адміністративне правопорушення в разі неможливості скласти його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим. Доставлення порушника відбувається у поліцію, в підрозділ Військової служби правопорядку у Збройних Силах України чи до органу Державної прикордонної служби України, штабу громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону чи громадського пункту з охорони громадського порядку [9].

Стаття закону дає вичерпний перелік суб'єктів, уповноважених на застосування доставлення, який не передбачає такого суб'єкта, як муніципальна варта [9]. Таким чином, застосування доставлення правопорушника працівники муніципальної варти здійснювати не можуть.

У той же час право доставляти осіб, які вчинили адміністративні правопорушення у сфері благоустрою, захисту прав споживачів, поводження з відходами, громадського порядку до органів внутрішніх справ, якщо особу порушника не може бути встановлено на місці вчинення порушення прописане у п.5.2.19 статутів комунального підприємств Вінницької міської ради «Муніципальна поліція», Золотоніської міської ради «Муніципальна варта» та Южненського комунального підприєм-

ство «Муніципальна варта» [10, 11, 12, 13]; п.5.2.19. статуту Комунального підприємства «Департамент муніципальної безпеки» що у м. Білгород Дністровському [14] та п.п.17 п.1 Розділу V статуту Комунального підприємства «Муніципальна безпека Олександрійської міської ради» [15]. Пункт 7.21. статуту Комунального підприємства «Муніципальна варта» Тетіївської міської ради уповноважує працівників муніципальної варті затримувати і доставляти до підрозділів органів системи МВС правопорушників та осіб, які підозрюються у вчиненні правопорушень чи злочинів [2]. Статут Комунального підприємства «Муніципальна варта» Дрогобицької міської ради не передбачає права на доставлення правопорушників, однак таке право наявне у посадовій інструкції інспектора підприємства [16].

Адміністративне затримання практично всі дослідники адміністративного примусу відносять до заходів адміністративного припинення, тобто його застосування здійснюється з метою припинити певне правопорушення [17, с.180].

Затримання є засобом примусу і у правовідносинах, що виникають в умовах здійснення охоронної діяльності, та може бути застосоване щодо осіб, які намагаються проникнути (проникли) на об'єкт охорони або залишити його, порушуючи встановлені правила, з обов'язковим негайним повідомленням про це територіальному органу Національної поліції [18]. Тому законність його застосування при здійсненні такого виду діяльності не викликає у нас сумніву, а відтак, зауважень до тих норм статутів, які обумовлюють право його застосування.

Однак органи місцевого самоврядування не обмежують свої квазіполіцейські формування у застосуванні затримання лише при умові здійснення охоронної діяльності.

Так, працівники Комунального підприємства «Муніципальна варта» Тетіївської міської ради, відповідно до п.7.17. статуту, наділені правом на затримання осіб, які вчинили правопорушення; відповідно до п.7.21 – правом затримувати пра-

вопорушників та осіб, які підозрюються у вчиненні правопорушень чи злочинів; відповідно до п.7.31 – правом перебувати на земельних ділянках, в житлових та інших приміщеннях громадян за їхньою згодою, а також на території і в приміщеннях підприємств, установ, організацій для затримання осіб, які вчинили правопорушення; відповідно до п.7.31 – правом спільно з працівниками Національної поліції України затримувати, відстороняти від керування транспортними засобами осіб, які перебувають у стані сп'яніння, а також тих, які не мають посвідчення водія та реєстраційного документа на транспортний засіб [2]. А Івано-Франківській муніципальній варті міська рада встановила обов'язок здійснювати затримання осіб, які вчинили адміністративне правопорушення у сфері охорони публічного порядку, благоустрою, захисту прав споживачів тощо до прибуття представників Національної поліції [19].

Особливу увагу привертають спроби багатьох органів місцевого самоврядування легалізувати через локальні нормативно-правові акти можливість застосування працівниками їхніх квазіполіцейських утворень, поряд з іншими примусовими заходами, фізичну силу та спецзасоби.

З прийняттям Закону України «Про Національну поліцію» у правовий обіг увійшла нова категорія «поліцейські заходи примусу», до яких ст.42 Закону відносить: фізичний вплив (сила), застосування спеціальних засобів та застосування вогнепальної зброї.

Метою застосування поліцейськими заходів примусу є забезпечення подолання спротиву проведенню превентивного поліцейського заходу, відновлення публічного порядку та безпеки, локалізація негативних наслідків, у тому числі збереження місця події у первинному, незміненому стані, забезпечення фіксації та збирання речових доказів на місці події у передбачений у законі спосіб, а також затримання особи правопорушника, його доставляння до органу внутрішніх справ [20, с.206].

Міжнародні стандарти та керівні принципи застосування поліцейських заходів примусу, а також процедурні аспекти та

обмеження щодо їхньої інтенсивності, визначено у низці міжнародних правових актів: Резолюції 34/169 Генеральної асамблеї ООН «Кодекс поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку» [21], Резолюції VIII Конгресу ООН з попередження злочинності та поведження з правопорушниками (27 серпня-7 вересня 1990 р., Гавана, Куба) «Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку» [22], Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи №690 (1979) «Декларація про поліцію» [23], «Європейському кодексі поліцейської етики», схваленому Комітетом Міністрів Ради Європи 19.09.2001 [24] та інших, передбачають застосування поліцейських заходів примусу виключно на підставі закону та при здійсненні уповноваженими особами професійних обов'язків. Таким чином, єдиним джерелом права, що регулює підстави та порядок застосування муніципальною вартою заходів примусу, які за своїми ознаками є поліцейськими заходами, може бути лише закон.

Вичерпний перелік законів, направлених на регулювання застосування сили та зброї, обмежується Законами України «Про Національну поліцію», «Про Національну гвардію України», «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», «Про Державну прикордонну службу України», «Про Службу безпеки України», «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України», «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб», «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» та Митним Кодексом України. Цими нормативно-правовими актами встановлено право на їхнє застосування відповідними суб'єктами визначеними цими законами. Порядок їхнього застосування визначається або безпосередньо цими законами або ж вони відсилають до Закону України «Про Національну поліцію».

Закони України «Про охоронну діяльність» та «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кор-

дону регулюють порядок застосування заходів фізичного впливу та спеціальних засобів суб'єктами визначеними цими законами. Органи місцевого самоврядування під час нормотворчої діяльності право застосування заходів фізичного впливу та спеціальних засобів прописують у локальних правових актах: статутах, положеннях, посадових інструкціях тощо.

Так, п.3.8. статутів муніципальної поліції/варти міст Вінниці та Дрогобича передбачають, що для забезпечення діяльності муніципальної поліції/варти її працівники під час виконання своїх службових обов'язків мають право на носіння, зберігання, застосовування спеціальних засобів у порядку і спосіб, визначений Законом України «Про охоронну діяльність». Відповідно до п.5.1.7 цих статутів надано право застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби та використовувати службових собак відповідно до Закону [11; 25]. Козелецька міська рада у п.5.1.1 статуту Комунального підприємства «Муніципальна варта» надала йому право придбати, зберігати та використовувати в установленому законодавством порядку спеціальні засоби, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України [26].

Окремої уваги у цій частині вимагає статут Комунального підприємства «Муніципальна варта» Тетіївської міської ради. Зазначений акт надає право на застосування заходів фізичного впливу та спеціальних засобів лише тим працівникам муніципальної варти, які є членами громадського формування з охорони громадського порядку та державного кордону. При тому, поряд із нормами законодавства, статут комунального підприємства, регулюючи порядок застосування цих важелів юридичного примусу, відсилає до Дисциплінарного Статуту Підприємства [2]. Останнє, на нашу думку, є істотною нормотворчою помилкою. Адже за своєю юридичною природою дисциплінарні статuti – це правові акти, метою яких є нормативно-правове визначення сутності понять «дисципліна», «дисциплінарне стягнення», «дисциплінарні права керівника», обов'язків працівників/службовців щодо додержання

дисципліни, а також врегулювання процедури притягнення до дисциплінарної відповідальності, види заохочень та дисциплінарних стягнень, права керівників щодо їх застосування.

Заслуговують на критику пункти 4.12 та 4.13 посадової інструкції інспектора з питань громадської безпеки Музиківської сільської ради Білозерського району Херсонської області, якими визначено право інспектора зберігати, носити та застосовувати спеціальні засоби індивідуального захисту та самооборони, а також застосовувати заходи фізичного впливу і спеціальні засоби у випадках і в порядку, передбачених законом України «Про участь громадян в охороні громадського порядку та державного кордону». При тому, що відповідно до п.1.1. інструкції є службовцем місцевого самоврядування [6], а від так, свої повноваження повинен здійснювати у рамках Законів України «Про місцеве самоврядування» та «Про службу в органах місцевого самоврядування».

Звернення органів місцевого самоврядування під час нормотворчого пошуку місцевого самоврядування до Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку та державного кордону», на нашу думку, є помилковим через істотну відмінність суб'єктів правозастосування, діяльність яких регульованих цим законом, від такого суб'єкта як муніципальна варта.

Комунальні охоронні підприємства (муніципальні варти) як суб'єкти охоронної діяльності мають право застосовувати фізичну силу та спецзасоби (гумові кийки, засоби зв'язування, сльозоточиві речовини, світлозвукові пристрої відволікаючої дії, пристрої для відкриття приміщень і примусової зупинки транспорту, водомети, бронемашини та інші спеціальні і транспортні засоби) та службових собак до осіб, які посягають на об'єкт охорони [27, с.82].

Висновок

Станом на сьогоднішній день засобами адміністративного примусу, які законно можуть застосовуватись муніципальною вартою при здійсненні діяльності по охо-

роні публічного порядку, це: перевірка, огляд, вимога припинити протиправну поведінку та припис про усунення правопорушення.

Література

1. Околович М.Є. Адміністративно-правове регулювання містобудівної діяльності органами місцевого самоврядування : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07 / М.Є. Околович. – Одеса, 2018. – 258 с.

2. Статут Комунального підприємства «Муніципальна варта» Тетіївської міської ради : Рішення Тетіївської міської ради від 21.12.2018 №430-14-VII.

3. Статут Комунального підприємства Броварської міської ради «Муніципальна варта» : Рішення Броварської міської ради від 29.03.2018 №871-39-07.

4. Положення про відділ муніципальної поліції Нововолинської міської ради : Рішенням Нововолинської міської ради від 25.03.09 №28/19.

5. Положення про відділення муніципальної варти Володимир-Волинської міської ради : Рішення Володимир-Волинської міської ради від 16.10.2009 №36/37.

6. Посадова інструкція Інспектора з питань громадської безпеки Музиківської сільської ради. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sheriffua.org/Media/files/documents/8bb3fefafdee4488565d9d5a9a9c8bbf.pdf>

7. Проект Закону України «Про муніципальну поліцію». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=51694&pf35401=308001>

8. Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення / за заг. ред. С.В. Петкова. – К.: Центр учбової літератури, 2017. – 544 с.

9. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10>

10. Статут Комунального закладу Барської міської ради «Муніципальна варта» : Рішення Барської міської ради від 18.04.2016.

11. Статут Комунального підприємства Вінницької міської ради «Муніципальна поліція»: Рішення Вінницької міської ради від 14.06.2018 №1313.

12. Статут Комунальне підприємство Золотоніської міської ради «Муніципальна варта» : Рішення Золотоніської міської ради 12.09.2017 №27-20/VII.

13. Статут Южненського комунального підприємства «Муніципальна варта»: Рішення Южненської міської ради від 02.11.2017 №776-VII.

14. Статут Комунального підприємства «Департамент муніципальної безпеки» : Рішення Білгород-Дністровської міської ради від 22.12.2016 №225-VII.

15. Статут Комунального підприємства «Муніципальна безпека Олександрійської міської ради» : Рішення виконавчого комітету Олександрійської міської ради від 13.03.2019 №213.

16. Посадова інструкція інспектора Комунального підприємства «Муніципальна варта» Дрогобицької міської ради, затверджена розпорядженням директора Комунального підприємства «Муніципальна варта» Дрогобицької міської ради від 16.12.2016.

17. Комзюк А.Т. Адміністративний приєм в правоохоронній діяльності міліції в Україні: дис... докт. юрид. наук: 12.00.07 / А.Т. Комзюк. Харків, 2002. – 408 с.

18. Про охоронну діяльність : Закон України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4616-17>

19. Статут Комунального підприємства «Муніципальна варта» : Рішення Івано-Франківської міської ради від 20.06.2017 №166.

20. Науково-практичний коментар Закону України «Про Національну поліцію» / Кол. авт.; кер. авт. кол. д.ю.н., доц. Т.П. Мінка. – Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2017. – 480 с.

21. Кодекс поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку : Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН. [Елек-

тронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282

22. Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку : Резолюція VIII Конгресу ООН з попередження злочинності та поводження з правопорушниками (27 серпня-7 вересня 1990 р., Гавана, Куба). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_334

23. Декларація про поліцію : Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи №690(1979). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_803

24. Європейський кодекс поліцейської етики, схвалений Комітетом Міністрів Ради Європи 19.09.2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/rec1.pdf>

25. Статут Комунального підприємства «Муніципальна варта» Дрогобицької міської ради : Рішення Дрогобицької міської ради від 29.03.2019 №1701.

26. Статут Комунального підприємства «Муніципальна варта» Козелецької селищної ради : Козелецької селищної ради від 16.06.2017 №12-2/VIII.

27. Юрко С.С. Недержавна охоронна і правоохоронна діяльність в Україні : дис... канд. юрид. наук: 12.00.10 / С.С. Юрко. Одеса. 2017. – 252 с.

The article deals with the analysis of regulation by the local legal acts of the grounds and procedure of administrative coercion applied by municipal guard while performing policing tasks: an official warning about inadmissibility of unlawful conduct, conveyance of an offender and administrative detention as well as the police coercive measures. There are examples of local legislative practice of granting to municipal policing units powers of application of these measures of administrative coercion along with physical force and special means of physical influence.

The norms on the application of an official warning by the municipal police have

АНОТАЦІЯ

У статті проведено аналіз правового регулювання локальними нормативно-правовими актами підстав та порядку застосування муніципальною вартою окремих заходів адміністративного примусу: офіційне застереження про неприпустимість протиправної поведінки, доставлення порушника та адміністративне затримання, а також поліцейських заходів примусу. Зроблено висновок, що станом на сьогоднішній день засобами адміністративного примусу, які законно можуть застосовуватись муніципальною вартою при здійсненні діяльності з охорони публічного порядку є: перевірка, огляд, вимога припинити протиправну поведінку та припис про усунення правопорушення.

Ключові слова. Муніципальна варта, муніципальна поліція, адміністративний примус, доставлення, затримання, офіційне застереження.

been taken from the draft Law of Ukraine On Municipal Police.

There are attempts of many municipalities to legalize with the help of the

local legislation the application of physical force and special means along with other coercive measures by their quasi-police units for overcoming resistance. In many cases it is erroneously justified the Law of Ukraine On Citizen Participation in the Protection of Public Order and State Border despite the significant difference between the law enforcement units mentioned in this law and a municipal guard.

It has been emphasized that the only source of law regulating the grounds and procedure for the use of coercion by the municipal police can only be a law.

It has been concluded that as of today the means of administrative coercion which can be lawfully applied by a municipal guard while protecting public order and which are not related to security activities are: verification, inspection, demand for termination of illegal behavior and order to eliminate an offense.

Keywords: municipal guard, municipal police, administrative coercion, delivery, conveyance, detention, official warning.

ОСНОВНІ ПИТАННЯ ПЛАНУВАННЯ ТА РОЗРОБКИ ПРОЕКТІВ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ МІСЦЕВИМИ ДЕРЖАВНИМИ АДМІНІСТРАЦІЯМИ

КРОЛЕНКО Дмитро Юрійович - аспірант кафедри адміністративного права Харківського національного університету внутрішніх справ

В статті досліджуються основні питання, що виникають перед місцевими державними адміністраціями при плануванні та розробці проектів регіонального розвитку. Уделяється увага особливостям законодавчого регулювання досліджуваної проблематики. Зазначено необхідність залучення громадськості до вирішення питань місцевого та регіонального значення, а також необхідність використання міжнародного досвіду в даній сфері.

Ключові слова: місцеві державні адміністрації, розробка, планування, проект регіонального розвитку, законодавство, реформування, органи місцевого самоврядування, громадськість.

Постановка проблеми

Децентралізація державної влади в Україні дозволяє розширити повноваження державних місцевих адміністрацій та органів місцевого самоврядування, зберігаючи при цьому цілісність держави. Відповідно, на місцеві державні адміністрації покладається значно більша відповідальність та спектр обов'язків, у тому числі стосовно забезпечення розвитку регіонів, шляхом розробки, затвердження та виконання проектів регіонального розвитку. Діяльність органів місцевих державних адміністрацій повинна бути направлена на покращення життя населення, що проживає в конкретному регіоні, в тому числі шляхом залучення інвесторів, створення нових підприємств і зростання економі-

ки. Тому перед місцевими державними адміністраціями постає багато проблем, пов'язаних із правильним та раціональним підходом до розробки проектів регіонального розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Основні аспекти державного управління в цілому та діяльність місцевих державних адміністрацій досліджено О. М. Бандуркою. Проблематику взаємодії місцевих органів виконавчої влади з Кабінетом Міністрів України та Президентом України, з центральними органами виконавчої влади висвітлює Н. В. Янюк. Структурі місцевих державних адміністрацій приділили увагу такі вчені, як В. Величко, Л. Коваль, Є. Кубко та ін. Л. Л. Прокопенко та І. Д. Шумляєва, наголошують на необхідності запозичення зарубіжного досвіду при плануванні та безпосередній діяльності місцевих державних адміністрацій.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У поєднанні перелічених практик наукових та науково-практичних досліджень зарубіжних та вітчизняних науковців залишаються відкритими питання, що постають перед місцевими державними адміністраціями у побудові та розробці проектів регіонального розвитку, а саме: зв'язки з громадськістю при здійсненні вказаної діяльності, бюрократичний підхід до осно-

вних проблем місцевого та регіонального значення, взаємодія місцевих державних адміністрацій з органами місцевого самоврядування та ін.

Таким чином, метою дослідження є висвітлення основних проблем необхідності впорядкування діяльності місцевих державних адміністрацій при розробці та побудові проектів регіонального розвитку, в тому числі вирішення питання має здійснюватися на державному рівні, шляхом удосконалення законодавства, а також контролю над його дотриманням.

Виклад основного матеріалу

Статтею 18 Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [1] передбачено, що Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування розробляють прогнози економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів і міст на середньостроковий період, програми економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів і міст на короткостроковий період та забезпечують контроль за виконанням відповідних показників програм економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів і міст на короткостроковий період. Стаття 1 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [2], встановлює: «виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації. Місцева державна адміністрація є місцевим органом виконавчої влади і входить до системи органів виконавчої влади. Місцева державна адміністрація в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою. Особливості здійснення виконавчої влади у містах Києві та Севастополі визначаються окремими законами України».

У процесі прийняття будь-яких управлінських рішень, у тому числі у побудові

і розробці проектів регіонального розвитку, місцеві державні адміністрації прямо чи опосередковано взаємодіють із центральними органами виконавчої влади. На виконання Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» і Бюджетного кодексу України з метою формування цілісної системи прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку України, окремих галузей економіки та адміністративно-територіальних одиниць, забезпечення складання проекту державного бюджету на відповідний бюджетний період Кабінет Міністрів України затвердив Постанову «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту державного бюджету» від 26 квітня 2003 р. № 621 [3].

Прийняття цілої низки законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, направлених на децентралізацію державної влади в Україні, зумовлено потребою розвитку в європейському напрямку, підтримці демократичних цінностей. Слід наголосити на тому, що законодавче закріплення реформи ще не є запорукою її введення в дію. Адже неможливо втілити в життя ті чи інші управлінські рішення, направлені на дотримання прав і свобод людини і громадянина, а також реального покращення життєдіяльності населення певної адміністративної одиниці в умовах збереження та розвитку корупційних схем, бюрократичного підходу посадових осіб до виконання своїх обов'язків. Україна потребує поетапної кардинальної зміни адміністративної системи не лише шляхом розробки та прийняття нового законодавства, а в першу чергу необхідно забезпечити перебудову цілої системи налагоджених адміністративних зв'язків. Держава потребує якісно нового підходу до реформування адміністративного управління, мається на увазі, що зміни мають відобразитися не лише в теорії, а й на практиці. Автор дослідження вважає, що важливою є не кількість прийнятих нормативно-правових актів у напрямку децентралізації держав-

ної влади, як показовий крок наближення до європейського курсу, а якісне втілення таких реформ у дію, все це звичайно повинно здійснюватися під контролем та за підтримки держави. Доречним є використання міжнародного досвіду у побудові і реалізації таких складних реформ. Так, Польща має інститут воєводи, наближений до місцевих державних адміністрацій і відзначилась позитивними результатами в даному напрямку. Прокопенко Л. Л. та Шумляева І. Д. зауважують, що «реформування системи територіальної організації влади в Польщі наприкінці ХХ ст. характеризувалося послідовністю й відбулося у два етапи. На першому етапі були здійснені перетворення, які стосувалися тільки базового рівня місцевого управління – гміни (1990 р.), на другому – інших рівнів місцевого самоврядування (1999 рр.). Така поступовість була обумовлена важливістю досягнення поставленої мети щодо утворення раціональної системи державного управління та створенням умов для більш ефективного функціонування органів самоврядування і дозволила на підставі отриманих результатів практичної діяльності органів місцевого самоврядування на рівні гмін, а також з урахуванням відкритої та закритої схеми перетворень розробити концептуальні підходи та проекти нормативних актів для здійснення подальших реформ. Тривала підготовка до другого етапу реформи була обумовлена політичними чинниками, а також великою кількістю поданих на розгляд уряду проектів реформи територіального устрою країни. Тільки у 1990 - 1992 рр. було надано 26 різних проектів нового регіонального поділу, автори яких пропонували створення від 6 до 14 воєводств. Було висунуто пропозицію щодо відновлення понад 290 повітів як самоврядних одиниць, що мали нараховувати від 5 до 10 гмін з населенням не менше 10 тис. мешканців. Під час їх утворення пропонувалося врахувати: економічні та господарські зв'язки гмін, що мали утворювати повіт; можливість створення однорідної та цілісної території; забезпечення транспортною мережею; розвиненість інфраструктури та

наявність необхідних ресурсів у майбутніх адміністративних центрах повіту для виконання власних функцій» [4, с. 34-37].

Щодо практичного підходу до реалізації адміністративного реформування вдало висловлюється Сірик З. О., зазначаючи, що «вітчизняна адміністративно-територіальна реформа також в основі своїй має перелічені принципи побудови моделей взаємовідносин між різними адміністративними рівнями. Однак ці принципи позбавлені відповідного практичного втілення через низку об'єктивних причин: - відсутність кінцевого бачення результату реформування адміністративно-територіального устрою; - відсутність політичного консенсусу між центральною та регіональними політичними елітами щодо реформування системи розподілу влади; - незакінчений етап законодавчого забезпечення проведення відповідної реформи; - низький рівень самоорганізації населення та недостатній рівень правової культури на рівні регіонів [5, с. 8].

У зв'язку із децентралізацією державної влади, якісно новими, значними змінами законодавства України в даному напрямку, перед місцевими державними адміністраціями постає безліч важливих завдань, що потребує кардинально зміненого, зваженого підходу до їх вирішення, тому, на думку автора дослідження, основним моментом при розробці проектів регіонального розвитку має бути планування діяльності місцевих державних адміністрацій, що дозволить передбачати можливі ризики при розробці таких проектів, відображати очікуваний результат, а також побудувати конкретні етапи діяльності органів місцевої влади заради розвитку регіону. Планування – стрижнева частина всіх систем управління, процес, за допомогою якого система пристосовує свої ресурси до зміни зовнішніх і внутрішніх умов. Термін «планування» (від лат. «planus» – рівний, плоский) в управлінському контексті означає створення, розробку задуму деякої діяльності, роботи на певний період, роботу із зазначенням її цілей, змісту, обсягу, послідовності та термінів, а часто і методів виконання [6, с. 182].

Планування при розробці проектів регіонального розвитку повинно полягати у поетапній побудові послідовних дій посадових осіб місцевих державних адміністрацій та бути направленим на удосконалення їх роботи, з метою забезпечення потреб населення конкретного регіону. Планування має здійснюватись згідно із правилами та принципами, серед яких слід виділити:

- індивідуальність планування полягає в тому, що розробка проектів регіонального розвитку має бути побудована на потребах кожного конкретного регіону, враховуючи соціальний, економічний стан, екологічну ситуацію, освітній, культурний розвиток тощо;

- повнота – це означає, що проект регіонального розвитку має містити перелік конкретних взаємопов'язаних та взаємозалежних дій, що направлені на вирішення певного питання. Такі дії повинні мати логічне продовження і доповнювати одна одну;

- своєчасність полягає у визначенні найближчих та конкретних завдань, що постають перед органами місцевої влади у конкретній сфері;

- динамічність передбачає врахування закономірностей дій органів місцевого самоврядування і заміщення однієї дії іншою;

- реальність – будь-які завдання, зазначені у проекті регіонального розвитку мають бути реальними для виконання;

- конкретність означає, що будь-які планові дії повинні передбачати конкретні цілі і мати на меті певні результати;

- обґрунтованість полягає в тому, що прийняттю певних рішень у рамках розробки проектів регіонального розвитку, має передувати визначення мети і встановлення причин прийняття таких рішень.

Слід відмітити, що сучасні воєнні подій, що відбуваються на сході України, значно змінили потреби деяких регіонів держави, вони кардинально відрізняються від інших. Це пов'язано із занепадом промисловості, руйнуваннями внаслідок бойових дій, переміщенням працездатного населення до інших регіонів, а також ви-

током громадян закордон, що спричинило значні демографічні зміни. Такі регіони потребують матеріальної підтримки з боку держави, адже мова йде не лише про розвиток, а й про відновлення втраченого потенціалу. Автор дослідження наголошує, що під терміном «регіон» ми повинні мати на увазі не територіальну одиницю, а населення – людей зі своїми потребами. Здебільшого в східних регіонах такі потреби полягають у відновленні житла, забезпеченні соціального захисту, вирішенні продовольчих питань. Тому дуже складно побудувати і розробити універсальний план або проект розвитку регіону. Воєнна ситуація, що продовжується на сході України, не дозволяє навіть приблизно порівнювати потреби населення різних регіонів нашої держави. Більше того, діяльність органів місцевого самоврядування східних регіонів повинна більш ретельно контролюватися державою, уникаючи бюрократичного підходу до вказаного питання.

Налагоджений взаємозв'язок місцевих державних адміністрацій із громадськістю є запорукою успішного планування і розробки проектів регіонального розвитку, адже громадськість дозволяє подивитись та оцінити конкретні проблеми в життєдіяльності регіону ззовні, звернути увагу на проблемні питання, що дозволить не лише побудувати, а реалізувати такі плани. Конституцією України [7] передбачено право безпосередньої участі громадян у державному управлінні. А саме: принцип народовладдя закріплений ст. 5 Конституції України, де зазначено, що носієм суверенітету і єдиним носієм влади в Україні є народ. Народ здійснює владу не лише через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а й шляхом безпосередньої участі у вирішенні питань державного, регіонального та місцевого значення. Право народу на встановлення і здійснення влади є його природним правом. Громадянське суспільство означає – культурно і морально розвинене, соціально та економічно забезпечене суспільство із чітко визначеною громадською позицією, діяльність якого направлена на покращення правового, економічно-

го, соціального, екологічного розвитку в державі, а також зорієнтоване на демократизацію держави, в межах якої таке суспільство перебуває. Україною розроблено та запроваджено чимало змін законодавства, спрямованих на удосконалення взаємодії органів місцевого самоврядування із громадськістю, метою яких є побудова шляхів реалізації громадянами своїх прав та законних інтересів. Наголошується на значенні громадянина як особистості, виділяється важливість його думки при прийнятті управлінських рішень. На думку автора дослідження, вказаному питанню слід приділити якомога більше уваги, адже в більшості регіонах нашої держави населення пасивно ставиться до можливості безпосередньої участі в прийнятті управлінських рішень, щодо розвитку регіону. Така відсутність інтересу до можливостей впливати на діяльність органів місцевої влади зумовлена недостатньою проінформованістю населення про важливість вказаного питання, відсутнє розуміння необхідності активної громадської позиції в суспільстві, бюрократичним підходом посадових осіб органів місцевої влади до залучення громадськості в побудові та реалізації проектів регіонального розвитку, наприклад: надання формальних, беззмістовних відповідей на запити і звернення громадян, ускладнена процедура безпосередніх зустрічей та спілкування посадових осіб місцевих державних адміністрацій із населенням тощо.

Висновки

Підсумовуючи питання розробки проектів регіонального розвитку місцевими державними адміністраціями, слід наголосити, що саме такі проекти є основою побудови стратегічних планів державного рівня. Тому діяльність у даній сфері потребує відповідального підходу, злагодженості, поступовості і взаємодії посадових осіб органів місцевої влади. Важливим є моніторинг економічної, соціальної, екологічної ситуації в регіоні, безперервна участь громадськості у вказаному питанні. Безумовно, існують прогалини і неточності в законодавстві стосовно побудови і втілен-

ня в дію проектів регіонального розвитку, що потребує безпосередньої участі держави. Особливо гостро, на думку автора дослідження, є проблема бюрократичного підходу до вирішення питань регіонального значення, усунути яку можливо, лише запропонувавши більш раціональний і дієвий контроль за діяльністю місцевих державних адміністрацій з боку уповноважених контролюючих органів, а також громадськості. Не менш актуальним і важливим для України є розвиток і підтримка курсу співпраці із міжнародними організаціями стосовно розвитку регіонів, шляхом розробки спільних проектів та планів, а також запозичення зарубіжного досвіду у вказаному напрямку.

Література

1. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України від 23 березня 2000 року № 1602-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>
2. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 9 квітня 1999 року № 586-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14>
3. Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту державного бюджету: Постанова КМУ 26 квітня 2003 р. № 621 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP030621.html.
4. Прокопенко Л. Л. Реформування територіальної організації влади в Польщі: досвід для України / Л. Л. Прокопенко, І. Д. Шумляєва. // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2012. – № 2. – С. 34-37
5. Сірик З.О. Адміністративно-територіальний устрій Польщі: вертикально-рівнева система управління / З. О. Сірик // Система управління. Територіальний розвиток та регіональна економіка. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України.– № 6. – 2015. – С. 7-13

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються основні питання, що постають перед місцевими державними адміністраціями при плануванні та розробці проектів регіонального розвитку. Прідиляється увага особливостям законодавчого регулювання вказаної проблематики. Зазначено про необхідність залучення громадськості до вирішення питань місцевого та регіонального значення, а також наголошено на необхідності запозичення міжнародного досвіду у даній сфері діяльності місцевих державних адміністрацій.

Ключові слова: місцеві державні адміністрації, розробка, планування, проект регіонального розвитку, законодавство, реформування, органи місцевого самоврядування, громадськість.

6. Теория управления : учебник / Алексеев Ю.П., Алисов А.Н., Барішников Ю.Н. и др.; под. общ. ред. А.Л. Гапоненко, А.П. Панкрухина. – М. : Изд.-во РАГС, 2003. – 558 с.

SUMMARY

The article examines the main issues facing the local state administrations when planning and developing regional development projects. Attention is paid to the peculiarities of legislative regulation of the mentioned problem. The necessity of involvement of the public in solving local and regional issues is noted, as well as the need to borrow international experience in this area of activity of local state administrations.

Key words: local state administrations, development, planning, regional development project, legislation, reform, local self-government bodies, the public.

7. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96. – Редакція від 21.02.2019 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАРАНТІЙ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

**ГОНЧАРУК Марина Володимирівна - кандидат педагогічних наук,
магістранта Київського національного університету імені Тараса Шевченка
УДК 347.965.41**

В работе рассмотрены проблемные вопросы и трудности обеспечения гарантий адвокатской деятельности. Проанализирована практика деятельности адвокатов, приведена статистика нарушений прав адвокатов по 2013-2018 годы и обобщены ключевые проблемы, с которыми сталкиваются украинские адвокаты в профессиональной деятельности. Через систематизацию нормативно-правовых актов, которыми определены гарантии адвокатской деятельности установлено проблемные аспекты, требующие решения и уточнения на законодательном уровне. Исследовано ключевые проблемы, с которыми сталкиваются адвокаты, обозначены препятствия для эффективной деятельности адвокатуры в Украине и обобщенно проблематику типичных нарушений прав адвокатов. На основе этих данных сформулировано кейс рекомендаций для улучшения и совершенствования механизма обеспечения гарантий адвокатской деятельности. Рекомендации могут быть использованы непосредственно для работы адвоката и позволят ему избежать или уменьшить возможность нарушения прав адвокатов при осуществлении его профессиональной деятельности. К кейсу вошли аспекты физической защиты, алгоритм сообщения о нарушениях прав адвокатов, идеи создания «Черного списка», предложения по организации на Всеукраинском уровне мероприятий, привлекут внимание к проблеме нарушения прав и гарантий адвокатской деятельности. Обзор ключевых рекомендаций по совершенствованию правовых основ обеспе-

чения гарантий адвокатской деятельности. Конкретизированы шаги и перспективы усиления гарантий осуществления адвокатской деятельности, которые обеспечат не только доступность юридической помощи, но и совершенствование правового регулирования профессиональных прав и обязанностей адвокатов, гарантий осуществления адвокатской деятельности, усиления гарантий защиты адвокатской тайны.

Ключевые слова: адвокатская деятельность, профессиональные права и обязанности адвоката, защита прав адвоката, гарантии адвокатской деятельности, рекомендации по совершенствованию правовых гарантий, совершенствования и реформирования законодательства.

Актуальність теми

Вироблення адвокатурою та дотримання всіма учасниками правових відносин системи надійних гарантій адвоката є загально визнаним міжнародним стандартом адвокатської діяльності та необхідною передумовою ефективного функціонування адвокатури, реалізації нею важливої соціальної функції в сучасному демократичному суспільстві.

Професійні права адвоката закріплені як у національному законодавстві (Конституція України [1], Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [2], процесуальні кодекси), так і в міжнародних актах (зокрема, Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод

[3], Основні положення ООН про роль адвоката [4], Рекомендація (2000) 21 Комітету Міністрів Ради Європи про свободу професійної діяльності адвокатів, акти Ради адвокатських і правових товариств Європи (ССВЕ) тощо).

Аналіз останніх публікацій за темою дослідження

Особливості та правові проблеми регулювання адвокатської діяльності, організаційно-правові форми адвокатури досліджувалися і продовжують досліджуватися у працях науковців Т. Вільчик, І. Голованя, С. Сафулька, М. Синєокого, Д. Фіолевського, В. Шкарупи, С. Фурси, О. Яновської [5; 6; 7]. Більш детально питання індивідуальної адвокатської діяльності та прав адвокатів висвітлено у працях Н. Бакаянкової, А. Бірюкової, А. Романюка, Я. Савченко, З. Сміха, О. Скрябіна [8; 9].

Питанням дослідження проблематики адвокатської діяльності, зокрема гарантій такої діяльності, присвячено значну кількість наукових праць: О. Яновська [7] (правові гарантії діяльності адвоката-захисника в кримінальному процесі), Н. Бедюк [8] (проблеми реалізації гарантій адвокатської діяльності), Т. Вільчик [5] (конституційно-правовий статус адвокатури України та права адвокатів), С. Гончаренко [9] (права адвоката і гарантії адвокатської діяльності у контексті прецедентного права Європейського суду з прав людини), І. Гроза [10] (порушення прав адвокатів), Н. Горбань [11] (поняття та значення гарантій адвокатської діяльності).

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на численні дослідження, багато питань функціонування цього правозахисного інституту залишаються нерозглянутими, а законодавство з цього питання потребує вдосконалення. В Україні тривають суперечки з приводу визначення ролі та місця адвокатури в суспільстві, дискутуються питання допустимості втручання держави у діяльність адвокатури, посилення гарантій її незалежності, зміни до законодавства,

що регулює організацію і діяльність адвокатури.

Метою дослідження є аналіз вдосконалення правових засад забезпечення гарантій адвокатської діяльності.

Виклад основного матеріалу

Гарантії адвокатської діяльності – це засоби охорони прав адвокатів від їх порушення. Професійні права, честь і гідність адвоката гарантуються та охороняються Конституцією України, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Кримінальним кодексом України (ст. 397–400) та іншими законами, зокрема забороняються будь-які втручання і перешкоди здійсненню адвокатської діяльності, вимагати розкриття адвокатської таємниці, втручання у приватне спілкування адвоката з клієнтом, втручання у правову позицію адвоката, ототожнення адвоката з клієнтом тощо [2, с. 24].

У часи, коли новітні технології змінюють світ навколо нас, адвокатура та уявлення про неї також зазнають змін. До прикладу в останні роки частішими стали порушення прав та гарантій адвокатської діяльності, що пов'язано зі стрімким розвитком діджитал-технологій та технічних засобів зв'язку, відеоспостереження і т.п. Так, у своїй праці Порушення прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності в Україні І. Гроза [10, с. 121-122] висвітлює труднощі та невідповідності, що виникають під час спроби провести облік реальної кількості злочинів проти адвокатів в Україні.

Статистика злочинів проти адвокатів з 2013 по 2018 роки ілюструє, що найбільш розповсюджені обшуки у приміщеннях адвокатів, що складають 22,55% від загальної кількості злочинів проти адвокатів. Друге місце поділяють втручання в правову позицію адвоката (15,69%) і допит адвокатів (15,69%), на третьому місці - кримінальне переслідування (11,76%) [10, с. 123].

У 2016 році порівняно з 2015 кількість злочинів зросла на 241%, що варто підкреслити як висновок, до якого можна дійти під час аналізу динаміки злочинів проти адвокатів за даними НААУ. Це викликає

особливу занепокоєність, бо такі результати офіційної статистики не повинні мати місце у правовій державі, де гарантії адвокатської діяльності захищені законом [12]. Загалом за 2017 рік було зареєстровано 315 порушень прав адвокатів, а у 2018 році – 348 [13].

Досліджуючи дані цифри, можна констатувати, що швидкість наростання вказує на тенденцію щорічного збільшення кількості злочинів проти адвокатів. Так, у 2018 році порівняно з контрольним 2013 роком кількість злочинів збільшилась на 22,1%, а середній щорічний приріст сягає позначки 5,1%, щороку кількість злочинів збільшувалась приблизно на 14,3% [12; 13]. Отже, прослідковується негативна динаміка щодо неналежного реагування на порушення прав адвокатів.

Варто зазначити, що однією з основних перепон для ефективної діяльності адвокатури в Україні є недосконалість сучасного законодавства про адвокатуру, що повною мірою відповідало б міжнародним стандартам. Деякі зміни були внесені в Закон «Про адвокатуру» 1992 року, але незважаючи на це, чинний Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» більш досконалий, але все ще не враховує всіх сучасних тенденцій функціонування та розвитку адвокатури.

Як свідчить практика застосування норм чинного закону, суспільні відносини у сфері адвокатури варто підсилити. Проблема захисту прав адвоката та захисту гарантій адвокатської діяльності потребують реформування та вдосконалення як у законодавчому аспекті, так і в створенні практичних механізмів та ефективної системи реагування на такі порушення.

Що стосується розширення прав і гарантій адвокатів, можна відмітити окремі позитивні положення законопроекту № 9055. Наприклад, передбачено доступ адвокатів до державних реєстрів (реєстру досудових розслідувань, реєстру виконавчих проваджень); встановлено обов'язок адвоката зберігати таємницю навіть у разі згоди клієнта на її розголошення; спрощено процедуру надіслання адвокатського запиту тощо [14].

Важливого значення у контексті покращення виконання гарантій адвокатської діяльності набуває стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, схвалена Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015 та «Проект ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні»: Захист прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності: заключення та рекомендації 2016 року [15].

Автором розроблено кейс рекомендацій безпосередньо для адвоката, що дозволять йому уникнути чи зменшити можливість порушення прав адвокатів під час здійснення його професійної діяльності. До кейсу увійшли аспекти фізичного захисту, алгоритм повідомлення про порушення прав адвокатів, ідеї створення «Чорного списку», пропозиції щодо організації на Всеукраїнському рівні заходів, що привернуть увагу до проблеми порушення прав та гарантій адвокатської діяльності.

1. Адвокату потрібно фізично захистити робоче приміщення:

- укласти договір оренди або оформлення права власності на приміщення, в якому здійснюється адвокатська діяльність. Актуальні дані про робоче місце повинні бути внесені до ЄРАУ;

- встановити домофон, сигналізацію та тривожну кнопку, систему протипожежної безпеки, відеоспостереження з записом на сервер, що знаходиться в іншому приміщенні або на хмарному сервісі, якщо можливо – обладнати вхід захисною ролетою;

- зробити вивіску з написом про те, що це офіс адвоката; нанести відповідні застереження на сейфи, архіви, шафи з документами, вказати, що всі комп'ютери та папки з документами містять інформацію, що є адвокатською таємницею.

2. Подбати про створення ефективної системи моніторингу, відстеження, категоризації та повідомлення про порушення прав адвокатів:

- надати адвокатам прості форми та інструкції, котрі б містили всю основну інформацію, з якою вони могли б легко й швидко ознайомитися;

- забезпечити швидко та ґрунтовну обробку повідомлень про порушення. Результати, отримані внаслідок реагування на порушення, повинні бути повністю задокументовані, проаналізовані та опубліковані;

- кожен адвокат повинен бути частиною системи і мати доступ до механізмів і процедур реагування. Для цього слід широко використовувати електронні засоби поширення інформації, додатки, гарячі лінії та цифрові технології.

Така система відстеження та реагування на порушення професійних прав і гарантій адвокатів повинна бути створена на всеукраїнському рівні та мати ефективні механізми впливу в кожному регіоні, аж до найменших містечок.

1. Створити «Чорний список» детективів НАБУ, поліцейських, слідчих, прокурорів тощо, які порушують професійні права адвокатів та гарантії адвокатської діяльності.

2. Ініціювати на Всеукраїнському рівні такі заходи, як страйки та пікети адвокатами установ і організацій, у силах яких надати та забезпечити гарантії адвокатської діяльності, а також захисти професійні права адвокатів.

В умовах існування жвавої дискусії потужних громадських юридичних організацій (ВККА, АПУ та САУ) щодо регулювання діяльності інституту адвокатури України, а також представників інших об'єднань правників, які висловили свої думки щодо реформування цього правозахисного механізму, автором узагальнено ключові рекомендації щодо вдосконалення правових засад забезпечення гарантій адвокатської діяльності:

- адвокатська діяльність повинна здійснюватися лише в передбачених законом формах, перелік яких має бути вичерпним. Зокрема, необхідно запровадити дві форми здійснення адвокатської діяльності – індивідуальну практику й об'єднання адвокатів. Практикуючих адвокатів і адвокатські об'єднання слід внести до реєстру, що повинен бути доступним для всіх бажаючих у режимі он-лайн;

- закріплення на законодавчому рівні створення незалежної самоврядної професійної Національної Асоціації адвокатів України з метою: посилення незалежності адвокатури, сприяння належному виконанню нею конституційних завдань, захисту професійних прав адвокатів, створення умов для ефективного виконання ними професійних обов'язків, забезпечення залучення адвокатури до законотворчого процесу;

- відображення в тексті Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» особливостей оподаткування адвокатів, з одночасним внесенням відповідних змін і доповнень до Податкового кодексу України, встановлення пільгового режиму оподаткування адвокатської діяльності;

- забезпечення в зазначеному законі належних умов для здійснення правомірної адвокатської діяльності через розширення спектра професійних прав адвокатів (зокрема, в частині надання можливості адвокату здійснювати збір доказів) і гарантій здійснення адвокатської діяльності (зокрема, розширення меж та правових інструментів збереження адвокатської таємниці);

- забезпечити здійснення представництва інтересів громадян адвокатами, які займаються професійною діяльністю за призначенням;

- урегулювати питання трудових взаємовідносин адвокатів, зокрема скасувати можливість укладання трудових угод між адвокатами та зобов'язати останніх об'єднуватися на підставі договорів про асоціацію, партнерство або приєднання, за умовами яких для кожного члена об'єднання можна передбачити різні права;

- забезпечити підвищення популярності адвокатської діяльності, надаючи її представникам більше прав, компетенцій, повноважень і гарантій;

- запровадження на законодавчому рівні положень щодо здійснення захисту в судах та на досудовому слідстві прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб та представництва в судах фізичних і юридичних осіб постійно на професійній основі лише адвокатами;

– запровадження адміністративної та кримінальної відповідальності осіб, які свідомо перешкоджають виконанню адвокатом його фахових обов'язків, і внесення відповідних змін і доповнень до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення [23].

Для підвищення ефективності забезпечення прав та гарантій адвокатської діяльності дані рекомендації у найближчі строки повинні знайти відображення в нормативно-правовому забезпеченні діяльності адвокатів.

Висновки

Отже, для запобігання систематичному порушенню гарантій адвокатської діяльності сучасна політика держави повинна бути спрямована на захист прав та інтересів адвокатів на посилення гарантій адвокатської діяльності та їх реальне забезпечення на практиці. У п. 5.6. Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки [15] детально конкретизовано кроки та перспективи посилення гарантій здійснення адвокатської діяльності. Ці заходи забезпечать не лише доступність безоплатної правової допомоги, а й удосконалення правового регулювання професійних прав та обов'язків адвокатів, гарантій здійснення адвокатської діяльності, посилення гарантій захисту адвокатської таємниці.

Література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012-№ 5076-VI // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 27. – ст. 282.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. – Редакція від 01.06.2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
4. Основні положення про роль адвокатів [Електронний ресурс] / Закон // Закони України. – 1990. – Режим доступу

до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835.

5. Вільчик Т. Б. Конституційно-правовий статус адвокатури України / Т. Б. Вільчик. – 2015. – №2. – С. 1–13.
6. Синюкова Т.В. Юридические гарантии реализации прав и обязанностей советских граждан: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук/ Татьяна Витальевна Синюкова. – Свердловск, 1986. – 19 с
7. Яновська О.Г. Правові гарантії діяльності адвоката-захисника в кримінальному процесі України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Олександра Григорівна Яновська; КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 1997. – 210 с.

8. Бедюк Н.А. Гарантії адвокатської діяльності в Україні: сучасний стан та проблеми реалізації // Перспективні напрями розвитку сучасної юридичної науки: матеріали наукової конференції 20-21 березня 2015 р. (м. Івано-Франківськ). – 2015. – С. 158-161

9. Гончаренко С. Професійні права адвоката і гарантії адвокатської діяльності у контексті прецедентного права Європейського суду з прав людини //Адвокат. – 2005. – №7.

10. Гроза І. В. Порушення прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності в Україні / І. В. Гроза. // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2018. – №31.

11. Горбань Н. С. Гарантії адвокатської діяльності: поняття, генеза, значення / Наталя Сергіївна Горбань. // Часопис Київського університету права. – 2018. – С. 284 – 289.

12. Звіт про порушення прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності в Україні 2013-2016, затверджений рішенням РАУ від 26 лютого 2016 року №2.

13. Офіційний сайт Національної асоціації адвокатів України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/komitety>.

14. Проект Закону про адвокатуру та адвокатську діяльність [Електронний ресурс] / Закон. – 9055. – Режим доступу до ресурсу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64557.

АНОТАЦІЯ

У роботі розглянуто проблемні питання та труднощі забезпечення гарантій адвокатської діяльності. Проаналізовано практику діяльності адвокатів, наведено статистику порушень прав адвокатів за 2013-2018 роки та узагальнено ключові проблеми, з якими стикаються українські адвокати у професійній діяльності. Через систематизацію нормативно-правових актів, якими визначено гарантій адвокатської діяльності, встановлено проблемні аспекти, що потребують вирішення та уточнення на законодавчому рівні. Досліджено ключові проблеми, з якими стикаються адвокати, окреслено перепони для ефективної діяльності адвокатури в Україні та узагальнено проблематику найтипівіших порушень прав адвокатів. На основі цих даних сформульовано кейс рекомендацій для покращення та вдосконалення механізму забезпечення гарантій адвокатської діяльності. Рекомендації можуть бути використані безпосередньо для роботи адвоката та дозволять йому уникнути чи зменшити можливість порушення прав адвокатів під час здійснення його професійної діяльності. До кейсу увійшли аспекти фізичного захисту, алгоритм повідомлення про порушення прав адвокатів, ідеї створення «Чорного списку», пропозиції щодо організації на Всеукраїнському рівні заходів, що привернуть увагу до проблеми порушення прав та гарантій адвокатської діяльності. Узагальнено ключові рекомендації щодо вдосконалення правових засад забезпечення гарантій адвокатської діяльності. Конкретизовано кроки та перспективи посилення гарантій здійснення адвокатської діяльності, що забезпечать не лише доступність безоплатної правової допомоги, а й удосконалення правового регулювання професійних прав та обов'язків адвокатів, гарантій здійснення адвокатської діяльності, посилення гарантій захисту адвокатської таємниці.

Ключові слова: адвокатська діяльність, професійні права та обов'язки адвоката, захист прав адвоката, гарантій адвокатської діяльності, рекомендації щодо вдосконалення правових гарантій, вдосконалення та реформування законодавства.

SUMMARY

The paper deals with the problem issues and the difficulties of securing the guarantees of advocacy. The lawyers' practice practice is analyzed, statistics on violations of lawyers rights for 2013-2018 are presented and the key problems faced by Ukrainian attorneys in professional activity are summarized. Due to the systematization of normative legal acts, which defines the guarantees of advocacy, the problematic aspects that need to be resolved and clarified at the legislative level are identified. The key problems faced by lawyers are outlined the obstacles for effective advocacy in Ukraine and the problems of the most common violations of the rights of lawyers. On the basis of these data, a case is formulated for improving and improving the mechanism of guaranteeing lawyers' activities. Recommendations can be used directly for the work of a lawyer and will allow him to avoid or reduce the possibility of violating the rights of lawyers in the course of his professional activities. The case includes aspects of physical protection, the algorithm for reporting violations of the rights of lawyers, the idea of creating a "black list", proposals for organizing at the All-Ukrainian level events that will attract attention to the problem of violation of the rights and guarantees of lawyers. The key recommendations for improving the legal framework for guaranteeing advocacy activities are summarized. The steps and prospects of strengthening the guarantees of advocacy, which will ensure not only the availability of free legal aid, but also improve the legal regulation of professional rights and duties of lawyers, guarantees of advocacy, and increase the guarantees of defense of the lawyer's secret, are specified.

Key words: advocacy, professional rights and advocate's duties, defense of lawyer's rights, guarantees of advocacy, recommendations on improvement of legal guarantees, improvement and reform of legislation.

15. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, схвалена Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015 <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>

НОРМОТВОРЧІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ

ХИЛЯ Михайло Михайлович - здобувач Тернопільського національного економічного університету

В статті автором досліджено сутність суб'єктів властних повноважень. Автором обґрунтовано їх сучасні ознаки як особливих суб'єктів нормотворчої діяльності в діючому законодавстві. Автор проаналізував співвідношення актів індивідуального дійства та нормативних актів суб'єктів властних повноважень. В дослідженні виділені види особливостей нормативно-правових актів, прийнятих суб'єктами властних повноважень.

Ключові слова: суб'єкти властних повноважень, нормотворчої, нормативно-правові акти, власному усмотрению, компетенція.

Постановка проблеми

Публічна сфера соціально-правового буття держави насичена різноманітними відносинами, врегулювання яких потребує наявності нормативного масиву, у сукупності нормативно-правових актів, прийнятих на виконання функцій держави та забезпечення потреб інших учасників відносин.

Нормативні акти суб'єктів владних повноважень встановлюють ключову більшість правил поведінки в системі адміністративно-правових відносин. Більше того, нормативні акти слугують засобом вирішення функціональних та управлінських завдань суб'єктів владних повноважень.

У ст. 8 Конституції України зазначається принципова норма, згідно з якою Конституція України має найвищу юридичну силу, а закони та інші нормативно-

правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй [4]. Таким правилом сформовано безумовні вимоги до змісту та сутності нормативних актів, прийняття яких не повинно залежати від специфіки суб'єкта владних повноважень. Незважаючи на всю різноманітність державницьких процесів, функцій органів влади, статусу публічних осіб, нормативні акти повинні відповідати нормам Основного Закону та його принципам. Саме за таких умов можливо забезпечити сталість та стабільність правотворчої діяльності та якості її продукту – нормативних актів. Їх значення, у свою чергу, проявляється не тільки в ефективності реалізації публічних функцій, а й забезпеченні прав, обов'язків та інтересів громадян.

Актуальність дослідження питання нормативних актів суб'єктів владних повноважень існує вже досить давно, втім особливого контексту вона набула:

по-перше, із введенням у законодавче поле терміну «суб'єкт владних повноважень»;

по-друге, з постійною зміною суспільно-політичних процесів, розвитком інституцій взаємодії держави та громадян, оптимізацією засобів народовладдя та розширенням правових можливостей партисипативної демократії;

по-третє, необхідністю забезпечення законності нормативних актів суб'єктів владних повноважень, захисту прав та інтересів громадян від незаконних рішень.

Формулювання мети

З'ясування особливостей сучасних нормативних актів суб'єктів владних повноважень, їх відмінностей від інших адміністративних актів потребує аналізу категорії «суб'єкт владних повноважень», його правотворчого потенціалу та впливу на регулювання правових відносин.

Виклад основного матеріалу

Насправді, термін «суб'єкт владних повноважень» має спільні риси із суміжними адміністративно-правовими категоріями, яких досить багато. Зменшити коло споріднених можливо шляхом виокремлення сфери вжиття певного терміну та причин його появи. Якщо із сферою використання все більш-менше зрозуміло (нею є державне управління), то факторами, які сприяли широкій інтеграції категорії «суб'єкт владних повноважень» у правові процеси, не все так однозначно.

Цікавими є міркування авторів посібника «Адміністративне право» за ред. С.В. Ківалова, які стверджують, що термін «державне управління» є досить багатоаспектним, який можна розглядати як вид державної діяльності, що не відноситься до законодавчої та судової діяльності. Виходячи з точки зору системності, державне управління являє собою надзвичайно складну динамічну систему, кожен елемент якої продукує, передає, сприймає регулюючий вплив таким чином, що вони впорядковують громадське життя [1, с. 168]. Слід погодитись із рядом адміністративістів, які вважають, що у вузькому сенсі державне управління – це діяльність органів виконавчої влади, що спрямована на виконання законів, забезпечення реалізації функцій держави, урегулювання конкретних завдань держави, що визначені в Конституції України та законах України. Органи виконавчої влади, адміністративні органи, публічна адміністрація, суб'єкти владно-виконавчих розпоряджень та багато інших - це види доктринальних категорій, які використовуються у державному управлінні.

Категорія «суб'єкт владних повноважень» - це продукт переважно адміністра-

тивно-правової та процесуальної науки, для якого недостатньо закономірностей державного управління та доктрини політичних процесів як окремих відносин. На перший план випливають все-таки правові питання: якими видами правової діяльності орган влади повинен врегульовувати відносини; що є природою та змістом рішень владного суб'єкта, як особливих видів правових актів, та якими вони повинні бути; чи наявний спір при реалізації владних повноважень публічної адміністрації; якими є правові межі забезпечення балансу публічного інтересу держави та приватних потреб невіддільних осіб; як забезпечити законність, верховенство права у рішеннях владних суб'єктів; якими є способи участі невіддільних осіб у розробці та реалізації державної влади та демократичних процесів.

Іншою, безумовно, важливою причиною виникнення категорії «суб'єкт владних повноважень» є результат пошуку найбільш універсальної категорії, яка б охоплювала широке коло суб'єктів, наділених владними повноваженнями, здатних справляти суттєвий вплив на свободу та інтереси громадян в умовах правового конфлікту. Як відомо, правовий захист від незаконних рішень публічної адміністрації, що здебільшого мають індивідуальну дію, може проявлятися у можливості оскарження такого рішення в адміністративному або судовому порядку. Отже, виникає публічно-правовий спір, однією із сторін якого обов'язково є певна особа, наділена владними повноваженнями, яка, на думку невіддільного суб'єкта, своїм рішенням порушила його права, свободи та інтереси. Такі особи, володіючи спільними рисами, повинні мати єдине значення та зміст – «суб'єкт владних повноважень».

У роз'ясненні Полтавського окружного адміністративного суду від 08 січня 2014 року, до речі, зазначається, що необхідною ознакою суб'єкта владних повноважень є здійснення цим суб'єктом владних управлінських функцій, при цьому ці функції повинні здійснюватись суб'єктом саме у тих правовідносинах, у яких виник спір. У випадку, якщо суб'єкт (у тому числі орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа) у спірних

правовідносинах не здійснює зазначених владних управлінських функцій (щодо іншого суб'єкта, який є учасником спору), то такий суб'єкт не знаходиться «при здійсненні управлінських функцій», та не має встановлених нормами Кодексу адміністративного судочинства України необхідних ознак суб'єкта владних повноважень [9].

Таким чином, на наш погляд, обрання категорії «суб'єкт владних повноважень» для цілей вивчення природи нормативно-правових актів органів державного управління є найбільш доречною синергією з позиції правового контексту, універсальності та спрямованості місії суб'єктів владних повноважень не тільки на забезпечення публічного (державного) порядку, але й потреб та інтересів невіддільних осіб, надання їм адміністративних послуг.

Аргументований тезис додатково підтверджується позицією професора В.М. Бевзенко щодо універсального використання категорій «управління», «управлінські функції», «владні управлінські повноваження», а також «сервісна діяльність», «обслуговування невіддільних процесів» в КАС України щодо позначення діяльності суб'єктів владних повноважень. Як наслідок модернізації адміністративної реформи і застосування таких скерованих принципів як «good government», «public relations» і «servis state» в діяльності суб'єктів владних повноважень, з'являються функції сервісно-обслуговуючого, загальноорганізаційного змісту, договірної та консультативного змісту [5], що, безумовно, відображається на нормативно-правових актах як продукту їх правотворчої діяльності.

Отже, суб'єкт владних повноважень – це універсальне нормативне уособлення діяльності всіх публічних органів і, в тому числі, їх посадових та службових осіб, при здійсненні ними владних управлінських функцій.

У визначенні «суб'єкт владних повноважень» логічною бачається понятійно-категоріальна конструкція, закріплена в ст. 3 КАС України, яка заклала центробіжний зміст терміну у правовому наслідуванні: «Суб'єкт владних повноважень – орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа,

інший суб'єкт при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, або надання адміністративних послуг» [3]. Схожий за змістом термін, (але не повний) міститься і в Законі України «Про інформацію», де суб'єктом владних повноважень називають орган державної влади, орган місцевого самоврядування, інший суб'єкт, що здійснює владні управлінські функції відповідно до законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень [8]. Досить позитивним є той факт, що навіть у підзаконних актах (Положенні про забезпечення доступу до публічної інформації у Верховному Суді України [6], Положенні про Єдину базу даних електронних адрес, номерів факсів (телефаксів) суб'єктів владних повноважень [7]) суб'єкти правотворчої діяльності намагаються дотримуватися єдиного підходу до змісту та ознак досліджуваного терміну. Це свідчить про «надуніверсальний» характер терміну, який застосовується не тільки у випадках, коли фактично діяльність суб'єкта владних повноважень призвела до публічного спору.

Єдине, що необхідно було б привести у відповідність до терміну КАС України, – це охопленість діяльністю із надання адміністративних послуг, як ознаки, що також характеризує суб'єкта владних повноважень в інших аналогічних термінах законодавчих актів.

Ключовою ознакою владного суб'єкта є владна управлінська функція, на протиположність якій стоїть умова *застереження з орієнтацією на втручання*. За класичним розумінням німецької адміністративної систематики, застереження з орієнтацією на втручання розглядають як концептуальний принцип діяльності органів публічної адміністрації щодо неможливості позалегітимного (законного) тлумачення прав на власний розсуд, іншими словами «законність діяльності органів публічної адміністрації завершується там, де розпочинається власний розсуд» [10]. Це має прямиий вплив на легітимність нормативних актів публічної адміністрації. Якщо законність закінчується там, де розпочинається власний розсуд, то нормативні акти, прийняті в межах власного розсуду

владної особи, є автоматично нелегітимними. Попри «ідеальність» такої конструкції, її існування за реальних обставин неможливе через неможливість урегулювання законом абсолютно всіх відносин та варіантів розвитку життєвих подій. Отже, власний розсуд та відповідно нормативні акти, прийняті суб'єктом в межах його повноважень, можуть та повинні існувати. Знову ж, у класичному адміністративному праві, про такі моделі діяльності публічної адміністрації говорять, що вони здатні на функціонування за умови *точності, якості та чіткості закону*.

Отже, однією із ключових вимог легітимності роботи публічної адміністрації є прийняття ними адміністративно-правових законів, що:

- ґрунтуються на зовнішній якості норм;
- є зрозумілими у мовному плані та не суперечливими за змістом;
- характеризуються визначеністю внутрішнього змісту;
- для них характерна предметна сферованість та системність нормативних прав [10].

Сутність органів публічної адміністрації описують два нормативних правила: чітке підпорядкування закону та прийняття адміністративних актів відповідно до закону. Порушення положень закону та прийняття незаконних актів дає підстави звернутися суб'єкту, чії права порушено, до адміністративного суду, об'єктом діяльності якого виступають права, свободи та інтереси фізичних осіб та юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин.

Деякі особливості нормативних актів суб'єкта владних повноважень уже впливають із функціональних особливостей діяльності самого суб'єкта. Втім, у теорії адміністративного права вироблено чисельні підходи та визначення нормативних актів.

Автори посібника «Адміністративне право» за ред. В.В. Коваленка вважають, що, поперше, правові акти публічного адміністрування є формами управлінської діяльності держави; по-друге, правові акти публічного адміністрування є документами, що виходять від компетентних суб'єктів публічної адміністрації; по-третє, правові акти публіч-

ного адміністрування є владними діями публічної адміністрації [2]. З іншого боку, такі підходи також є обов'язковими елементами нормативного акту саме суб'єкта владних повноважень.

Отже, практична реалізація суб'єктами владних повноважень нормотворчих функцій породжує низку завдань для адміністративно-правової науки, одним із яких є підвищення якості їх нормативного продукту.

З урахуванням правової природи суб'єктів владних повноважень, до основних особливостей, прийнятих ними нормативно-правових актів, можна віднести наступні види:

- загальноправові: наявність юридичної сили, підзаконність та наявність місця в ієрархії системи законодавства, офіційний статус, породжуваність правових наслідків, рекомендують або встановлюють правила поведінки, необмеженість кола адресатів, балансування меж допустимого розсуду;
- юридико-технічні: наявність вимог до форми, техніко-стилістичні та лінгвістичні вимоги, вимоги до структури, обов'язковість державної реєстрації, опублікування та доведення до відома громадськості тощо;
- організаційно-управлінські: спрощена процедура прийняття у порівнянні із законами, прийняття в межах компетенції та повноважень суб'єкта нормотворення, спрямованість та вирішення завдань публічного управління конкретної сфери відання, наявність контролю (адміністративного, судового, громадського) за нормотворчою діяльністю;
- антикорупційні: дотримання вимог нормопроектальної техніки, відсутність технічних помилок у тексті, пропущених слів тощо;
- визначеність функцій, прав, обов'язків і відповідальності суб'єктів владних повноважень;
- дерегуляція та усунення надмірних процедур (дебюрократизація), що створює додаткове обтяження при отриманні адміністративних послуг;
- визначеність, чіткість та простота адміністративних процедур (особливо у питаннях тендерних закупівель).

АНОТАЦІЯ

У статті автором досліджено сутність суб'єктів владних повноважень. Обґрунтовано їх сучасні ознаки як особливих суб'єктів нормотворчої діяльності в чинному законодавстві. Автор проаналізував співвідношення актів індивідуальної дії та нормативних актів суб'єктів владних повноважень. У дослідженні виокремлено види особливостей нормативно-правових актів, які прийняті суб'єктами владних повноважень.

Ключові слова: суб'єкти владних повноважень, нормотворчість, нормативно-правові акти, власний розсуд, компетенція.

SUMMARY

In the article the author researches the essence of public authorities. Author substantiates the modern their features as special subjects of laws-making activity in the current legislation rules. The author analyzes the difference between acts of individual action and law-normative acts. In the results, author singles the types of features of normative legal acts adopted by the public authorities.

Key words: subjects of power authorities, norm-making, normative-legal acts, own discretion, competence.

Література

1. Административное право Украины: Учебник /Под общей ред. СВ. Кивалова.— Х.: «Одиссей», 2004.— 880 с.
2. Адміністративне право України. Загальна частина : курс лекцій / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, О.В. Горбач та ін.. / за ред. В.В. Коваленка. – 2011. – 395 с. – [URL] : <https://studfiles.net/preview/5129951/>
3. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України; Кодекс, Закон від 06.07.2005 № 2747-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2747-15>
4. Конституція України : Конституція України; Верховна Рада України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
5. Особливості оскарження адміністративних актів державної виконавчої служби / В. М. Бевзенко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – № 2(4) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11bvmdvs.pdf>
6. Положення про забезпечення доступу до публічної інформації у Верховному Суді України : Наказ Верховного суду Укра-

їни; Положення, Перелік, Порядок, Форма, Форма типового документа, Інструкція від 06.05.2011 № 16/0/18-11 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v16_0700-11

7. Про затвердження Положення про Єдину базу даних електронних адрес, номерів факсів (телефаксів) суб'єктів владних повноважень : Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 05.01.2011 № 5 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5-2011-%D0%BF>

8. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2657-12>

9. Суб'єкт владних повноважень в адміністративному судочинстві : роз'яснення законодавства від 08 січня 2014 року. – [URL] : <https://adm.pl.court.gov.ua/sud1670/rozyasnennya/87276/>

10. Шмідт-Ассманн Е. Загальне адміністративне право як ідея врегулювання: основні засади та завдання систематики адміністративного права / Ебергард Шмідт-Ассманн4 [пер. знім. Г. Рижков, І. Сойко, А. Баканов]; відп. ред. О. Сироїд. – [2-ге вид., перероблене та доповнене]. – К.: «К.І.С.», 2009. – 552 с.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ПЕРЕВІРОК НА ПОЛІГРАФІ В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

ШЕВЧЕНКО Сергій Сергійович - здобувач МАУП

В статті автором проаналізована система і стан адміністративно-правового забезпечення поліграфічних перевірок в органах державної влади. Автором встановлено наявність безпосереднього ведомственого нормативного регулювання застосування поліграфа в органах державної влади правоохоронної сфери України: Національна поліція, Государственное бюро расследований, органи прокуратуры, Государственная фискальная служба, Национальное антикоррупционное бюро, Служба безопасности Украины, Министерство обороны Украины и Вооруженных Сил Украины. Автором класифіцировані застосування поліграфа в органах державної влади системою загальною і спеціальною (ведомственою) нормативного регулювання. Резюмовано, що нормативне урегулювання застосування поліграфа в Государственной фискальной службе Украины является наиболее институционально сложившимся и таким, который не противоречит положениям иного законодательства.

Ключевые слова: органы государственной власти, административно-правовое регулирование, проверка на полиграфе, служебные расследования, полиграфная тайна.

Постановка проблеми

Слід констатувати, що нормативно-правове поле застосування поліграфа в різних сферах державно-правового життя поступово розширюється. Так, починаючи із 1997 року, коли українська діаспора із США пе-

редала МВС України десять апаратно-програмних приладів моделі «Аксітон» [2] по сьогоднішній день, органи державної влади все більше усвідомлюють практичну цінність та ефект від застосування поліграфа. Як результат, у багатьох органах державної влади прийняті спеціальні положення про застосування поліграфа. З одного боку, це свідчить про інтерес до системного застосування поліграфа в практичній галузі, а з іншого, - спостерігається низка чинників негативного ставлення до поліграфічних технологій, що увінчується протистоянням до повноцінної інституціоналізації сфери поліграфічних досліджень у законодавчому полі.

Ряд цих та багато інших чинників породжує необхідність наукових досліджень системи адміністративно-правового регулювання застосування поліграфа органами державної влади для подолання наявних протиріч, бюрократичних перепон на шляху законного та ефективного використання поліграфічної промисловості у процесах публічної діяльності та адміністративного права загалом.

Аналіз дослідження проблеми

Авторами, які присвячують час вивченню правового забезпечення застосування поліграфа, є: Т.Р. Морозова, О.В. Вагіна, Ю.І. Холодний, В.Г. Ковальов, О.А. Назаров, В.В. Черней, О.І. Мотлях тощо. Без сумніву, зазначені вчені зробили свій вклад в інституційну розробку поліграфічних перевірок, але відсутність системної державної

політики застосування поліграфа в органах влади призводить до появи серйозних практичних проблем законності проведення психофізіологічних досліджень.

Мета дослідження полягає у правовому аналізі застосування поліграфа та проведення поліграфних опитувань органами державної влади в управлінській та функціональній діяльності.

Виклад основного матеріалу

У Конституції України встановлено чи не основний принцип проведення поліграфних досліджень як специфічного виду діяльності по відношенню до людини. У ст. 28 Конституції України визначено, що жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам [1]. У зв'язку з цим, у кожній перевірці за допомогою поліграфа дається добровільна згода на опитування, засвідчена особистим підписом особи.

Так як предметом перевірки є інформація, її належність до конкретних подій, явищ, фактів індивідуалізується в приватному житті кожної особи. Отже, така інформація, будучи приватною, підпадає під правовий захист. Конституційні положення про поширення інформації та кореспондуючі положення інформаційного законодавства також слід віднести до джерел правового регулювання проведення поліграфних експертиз. Згідно зі ст. 32 Основного Закону не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [1]. Закумульовані дані за результатами поліграфного тестування можна віднести до «поліграфної таємниці», яка охороняється законом та зобов'язує операторів тестування її зберігати, захищати від незаконного поширення, обробки та передання третім особам, без згоди на те власника.

Цікаво, що ст. 71 Закону України «Про державну службу» відмічено, що до участі у проведенні службового розслідування суб'єктом призначення за поданням дисци-

плінарної комісії, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби, можуть залучатися відповідні фахівці [5], в тому числі, експерти у сфері психофізіологічних досліджень. Зазначене положення, на наш погляд, також можливо віднести до правових підстав проведення поліграфних досліджень у системі публічної служби. Висновки експерта-поліграфолога повинні бути враховані при складанні фінального висновку про наявність чи відсутність у діях державного службовця дисциплінарного проступку та підстав для його притягнення до дисциплінарної відповідальності.

Проведення досліджень є безпосередньо урегульованою відомчою практикою нормотворення, до якої долучилися: Національна поліція, Державне бюро розслідувань, органи прокуратури, Державна фіскальна служба (оперативні та слідчі підрозділи фінансових розслідувань), Національне антикорупційне бюро, Служба безпеки України.

На сьогоднішній день Наказом МВС України «Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України» 13.11.2017 № 920 скасована попередня Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 28 липня 2004 року № 842 [7].

Зазначена Інструкція № 920 містить визначення категоріального апарату, опис обов'язків спеціаліста під час проведення опитувань та контроль за проведенням опитування, процедурних аспектів оформлення, зберігання та використання результатів опитування [7].

Разом з тим, одразу слід відмітити очевидну невідповідність деяких норм Інструкції № 920 та Закону України «Про Національну поліцію». Ч. 2 ст. 50 останнього передбачено лише випадок вступу на службу до поліції [12]. Тоді як Інструкції-№ 920 встановлює наступні підстави проведення поліграфного тестування: під час вступу кандидатів на службу до поліції; у разі проведення атестування поліцейських;

перевірка з власної ініціативи особи, яка виявила бажання бути опитаною з використанням поліграфа, у тому числі під час проведення службових розслідувань; здійснення оперативно-розшукової діяльності [7].

Закон України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України», який визначає сутність службової дисципліни в Національній поліції України, повноваження поліцейських та їхніх керівників з її додержання, види заохочень і дисциплінарних стягнень, а також порядок їх застосування та оскарження [6] також не містить положень щодо застосування поліграфа, які потенційно могли б існувати, виходячи із логіки, викладеної в Інструкції № 920.

На наш погляд, широке застосування поліграфа повинно бути, в першу чергу, встановлено в нормативному акті вищої юридичної сили, а підвідомчим документом необхідно деталізувати порядок та процедури. До того ж, у преамбулі до Інструкції № 920 міститься чітке посилання на наявність кореспондуючих положень (на підставі яких розроблялась ця Інструкція) в ч. 2 ст. 50 Закону «Про Національну поліцію» та в Положенні про Національну поліцію, що в реальності не відповідає дійсності.

На відміну від системи Національної поліції, нормативне забезпечення в органах Державного бюро розслідувань щодо застосування поліграфа є більш визначеним та узгодженим. Пов'язано це, в першу чергу, із тим, що Закон України «Про Державне бюро розслідувань» містить не тільки загальні положення щодо поліграфічних перевірок, а й регламентує певні процедурні аспекти їх реалізації, а також гарантії правової захищеності щодо опитуваних осіб. Так, підп. 4 п. 2 ч. 2 ст. 26 вказаного Закону проведення з особами психофізіологічних інтерв'ю із застосуванням поліграфа віднесено до обов'язків підрозділу внутрішнього контролю Державного бюро розслідувань під час вступу на службу та проходження служби в Державному бюро розслідувань. Відмова кандидата на зайняття посади в Державному бюро розслідувань від участі в психофізіологічному дослідженні із застосуванням поліграфа є підставою для відмови в розгляді його кандидатури [4]. Законом та-

кож встановлено, що метою проведення дослідження є виявлення можливих правопорушень, вчинених у минулому особою, яка претендує на зайняття посади в Державному бюро розслідувань або проходить у ньому службу [4], що звужує рамки використання поліграфа в інших цілях. Ст. 26 Закону передбачено, що порядок проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа затверджується Кабінетом Міністрів України.

Преамбула до Постанови Кабінету Міністрів від 11 травня 2017 року № 449 «Про затвердження Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань» встановлено, що реалізація норм постанови дасть можливість ухвалювати більш ефективні безпечні кадрові рішення, а також сприятиме запобіганню корупційній складовій під час прийняття (поновлення) на роботу до Бюро, призначення (переміщення) осіб на посади у Бюро, що зумовить об'єктивний і неупереджений результат його роботи [11].

Зазначеним Порядком передбачено: наявність спеціального категоріального апарату (довідка про результати дослідження, ініціатор дослідження, матеріали дослідження, поліграф, психофізіологічне дослідження із застосуванням поліграфа, спеціаліст поліграфа, суб'єкт дослідження); принципи проведення дослідження; напрями проведення дослідження, загальні умови проведення дослідження, процедура проведення дослідження, оформлення матеріалів дослідження, зберігання і використання результатів дослідження, особливості проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа під час початкового етапу формування Бюро [11].

Слід відмітити наявність суб'єктного складу психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа у зазначеному Порядку. Наприклад, із змісту «спеціаліст поліграфа» стає зрозуміло, що ним є працівник структурного підрозділу Бюро або у разі потреби залучений сторонній спеціаліст, який володіє державною мовою, має ступень «магістра» і здобув післядипломну освіту за програмами підготовки спеціалістів поліграфа,

а у випадку, передбаченому цим Порядком, - має також допуск до державної таємниці (п. 2 Порядку). Суб'єктом дослідження є працівник Бюро або особа, що претендує на призначення на посаду у Бюро, які не мають медичних протипоказань для проведення дослідження і яких визначено у завданні на проведення дослідження [11]. Дискусійним аспектом є певна невідповідність норм законодавства. З одного боку, згідно із законодавством про діяльність Державного бюро розслідувань, не можуть бути опитаними за допомогою поліграфа в рамках інституційної діяльності сторонні особи, що не мають відношення до діяльності Бюро, наприклад, суб'єкти кримінальних проваджень в рамках підслідності бюро. З іншого боку, використовуючи повноваження надані кримінальним процесуальним законом, така діяльність є легітимною.

Правове забезпечення поліграфних перевірок у Службі безпеки України суттєво відрізняється від інших органів влади. Інструкцією про порядок проведення службових розслідувань та службових перевірок стосовно військовослужбовців Служби безпеки України від 04.02.2016 № 45 лише опосередковано згадується про можливість використання поліграфа для цілей службових розслідувань щодо військовослужбовців СБУ [8]. У п. 6 зазначеної Інструкції встановлено, що опитування особи, за її згодою, може проводитись з використанням поліграфа відповідно до законодавства, а рішення щодо доцільності проведення опитування з використанням поліграфа приймається службовою особою, яка призначила службово розслідування [8].

З іншого боку, одним із повноважень СБУ у сфері проведення заходів щодо боротьби з тероризмом і фінансуванням терористичної діяльності, Служба безпеки України, її органи і співробітники мають також право залучати в установленому законодавством порядку до проведення перевірок, ревізій та експертиз кваліфікованих спеціалістів установ, організацій контрольних і фінансових органів [13]. Унормованість порядку проведення таких заходів може мати конфіденційний характер, у тому числі методика застосування поліграфних досліджень

для з'ясування фактів, подій та обставин, що мають значення для виконання завдань та функцій СБУ.

Досвід правового забезпечення використання поліграфних технологій у діяльності Національного антикорупційного бюро не має системного характеру, незважаючи на практичне використання поліграфа в процедурах добору кадрів. Закон України «Про Національне антикорупційне бюро» не містить положення про те, що особи, які претендують на зайняття посад, повинні пройти тестування на поліграфі.

У Порядку проведення відкритого конкурсу для призначення на посади в Національному антикорупційному бюро України від 31.05.2017 №123-о міститься положення про те, що складовим етапом конкурсної процедури є психологічне оцінювання, яке складається з 2-х етапів: психологічного тестування за допомогою спеціального програмного забезпечення та співбесіди з психологом [10]. Про використання спеціального пристрою – комп'ютерного поліграфа при спілкуванні з психологом у зазначеному Порядку не вказано. Проте, серед прав Управління внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро є можливість проведення психофізіологічних опитувань з використанням поліграфа. При цьому, формулювання мети перевірок суттєво відрізняється від аналогічних в інших правоохоронних органах: «з метою попередження та виявлення корупційних та інших протиправних дій з боку працівників Національного бюро, зняття з них безпідставних звинувачень або підозр, гарантування їх безпеки і захисту від незаконних посягань, а також у ході відбору кандидатів на посади в НАБУ» [9].

Досвід правового урегулювання в Державній фіскальній службі України є схожим, проте, на наш погляд, найбільш інституційно сформованим та таким, що не суперечить положенням іншого законодавства, а також повноваженням органів доходів і зборів. Складність нормотворення в напрямку поліграфного регулювання в ДФС України викликана і тим, що за своєю функціональною природою відомству властива як правоохоронна функція (оперативні підрозділи,

слідчі підрозділи фінансових розслідувань та підрозділи внутрішньої безпеки), так і основна функція, як органу виконавчої влади – адміністрування податків, зборів та митних платежів. На відміну від інших відомств, діяльність органів фіскальної служби не регламентовано єдиним законом, як от: Законом України «Про Національну поліцію» чи Законом України «Про державне бюро розслідувань». Організаційні, функціональні засади діяльності фіскальної служби містяться в Податковому кодексі України, Митному кодексі України та Положенні про Державну фіскальну службу України від 21 травня 2014 року № 236.

Так, Інструкцією щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі Міністерства доходів і зборів України 02.08.2013 № 329 передбачено, що метою проведення опитування є отримання ймовірної та орієнтувальної інформації, яку іншим шляхом отримати неможливо, для її використання в діяльності щодо попередження та виявлення корупційних та інших протиправних дій з боку працівників, гарантування їх безпеки та захисту від незаконних посягань, пов'язаних із виконанням службових обов'язків, зняття з них безпідставних звинувачень або підозр [3].

На відміну від Інструкції № 920, що регулює поліграфні дослідження в Національній поліції, Інструкція № 329 містить чіткі підстави необхідності застосування поліграфа, що окреслює процесуальну компоненту такого дослідження як повноцінної правової процедури: документальна підтвердженість сумнівів у правдивості інформації, що надається особою щодо обставин, які є предметом розслідування або перевіряються у встановленому законодавством порядку службовими (посадовими) особами Міндоходів, його територіальних органів; належать до напрямків використання поліграфа, визначених в Інструкції; неможливість іншим шляхом отримати будь-які відомості щодо предмету дослідження [3].

Своєрідним ноу-хау для аналогічного нормотворення є принцип ініціаторства. Відповідно до п. 9 Інструкції № 329 опитування проводиться за завданням на його проведення, яке готується ініціатором з

числа: працівників підрозділів внутрішньої безпеки Міндоходів та затверджується: на рівні апарату Міндоходів – начальником Головного управління внутрішньої безпеки або його заступниками; на регіональному рівні – начальниками регіональних підрозділів внутрішньої безпеки або особами, які виконують їх обов'язки [3]. Окрім того, дуже важливим є положення Інструкції № 329, яке надає право ініціювати поліграфне опитування іншим структурним підрозділам Міндоходів або його територіальних органів (п. 9 Інструкції № 329). Отже, проведення тестування не обмежене колом окремих підрозділів відомства (яким властива правоохоронна функція), а охоплює всю систему фіскальних органів.

Нарешті, основним фактором визначеності регламентуючої системи положень Інструкції № 329 у порівнянні з іншими відомчими актами, є визначеність за сутністю та змістом напрямків застосування поліграфа (а також їх вичерпності), до яких в органах ДФС України віднесено: використання поліграфа для проведення заходів сприяння оперативно-розшуковій діяльності в системі Міндоходів та його територіальних органів; перевірку кандидатів із використанням поліграфа можуть проводити в процесі вирішення питань щодо прийому особи на роботу (службу) до Міндоходів, його територіальних органів, підпорядкованих установ та організацій; використання поліграфа під час проведення службових розслідувань та перевірок, профілактичних заходів [3]. На відміну від інших актів, Інструкція № 329 не містить звуження кола опитувань до внутрішніх співробітників відомства чи кандидатів на посади до нього. Це розкриває правову можливість використання поліграфа в цілях зовнішньої функціональної діяльності, наприклад, оперативно-розшукової.

Висновки

Отже, стан системи правового регулювання застосування поліграфа органами державної влади можна охарактеризувати наступними особливостями: прослідковується «розмитий» характер правового поля стосовно підстав, меж та напрямків застосування поліграфа в органах державної влади,

що не може достатнім чином свідчити про законність проведення поліграфічних досліджень з урахуванням вимог ст. 19 Конституції України; існує невідповідність положень закону нормам спеціального відомчого акту, що свідчить про початковий стан зародження системи правового регулювання застосування поліграфа органами державної влади; несистемний, непослідовний та неоднаковий підхід щодо бачення поліграфічного опитування в системі функціонування публічної інституції.

Відсутність Закону про застосування поліграфа не може являтися панацеєю успішності (ефективності) проведення психофізіологічних досліджень на предмет виявлення неправдивої інформації, втім у правовому полі залишаються невирішеними наступні правові проблеми: неурегульованість державних стандартів правового захисту прав опитуваних на поліграфі; відсутність державного контролю діяльності щодо надання послуг з проведення поліграфічного тестування; недоопрацьованість системи державної стандартизації, оцінювання та ліцензування поліграфологів; відсутність комплексних державних цільових програм обміну практичним досвідом використання поліграфа із країнами ЄС, спільного навчання, методологічного та інформаційного супроводження; складність та незавершеність системи легалізації результатів поліграфічних експертиз; невизначеність відповідальності по фактам прийняття непрозорих управлінських рішень на підставі висновків поліграфічних досліджень.

Література

1. Конституція України : Конституція України; Верховна Рада України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про захист прав осіб, які проходять опитування (дослідження) на поліграфі” №4094 від 17.02.2016. – [URL]: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58203.
3. Про використання поліграфів у діяльності Міністерства доходів і зборів України та його територіальних органів : Наказ; Міндоходів України від 02.08.2013 № 329 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1748-13>.
4. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/794-19>.
5. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/889-19>.
6. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України; Статут від 15.03.2018 № 2337-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2337-19>.
7. Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України : Наказ; МВС України від 13.11.2017 № 920 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1472-17>.
8. Про затвердження Інструкції про порядок проведення службових розслідувань та службових перевірок стосовно військовослужбовців Служби безпеки України : Наказ; Служба безпеки України від 04.02.2016 № 45 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0328-16>.
9. Про затвердження Положення про Управління внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України : Наказ Національного антикорупційного бюро від 11.05.2018 №98. – [URL] : https://nabu.gov.ua/sites/default/files/page_uploads/14.06/pro_zatverdzhennya_polozhennya_pro_uvk.pdf.
10. Про затвердження Порядку проведення відкритого конкурсу для призначення на посади в Національному антикорупційному бюро України : Наказ Національного антикорупційного бюро від

АНОТАЦІЯ

У статті автором проаналізовано систему та стан адміністративно-правового забезпечення поліграфічних перевірок в органах державної влади. Автором встановлено наявність безпосереднього відомчого нормативного регулювання застосування поліграфа в органах державної влади правоохоронної сфери України: Національна поліція, Державне бюро розслідувань, органи прокуратури, Державна фіскальна служба, Національне антикорупційне бюро, Служба безпеки України, Міністерство оборони України та Збройні Сили України. Автором класифіковано застосування поліграфа в органах державної влади системою загального та спеціального (відомчого) нормативного регулювання. Резюмовано, що нормативне врегулювання застосування поліграфа в Державній фіскальній службі України є найбільш інституційно сформованим та таким, що не суперечить положенням іншого законодавства

Ключові слова: органи державної влади, адміністративно-правове регулювання, перевірка на поліграфі, службові розслідування, поліграфна таємниця.

31.05.2017 №123-о. – [URL] : https://nabu.gov.ua/sites/default/files/page_uploads/14.06/prozatverdzhennya_poryadku_provedennya_vidkrytogo_konkursu_no123-o.pdf.

11. Про затвердження Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Форма типового документа, Заява, Довідка від 11.05.2017 № 449 // База даних «Законодавство Укра-

їни» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/449-2017-%D0%BF>.

12. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/580-19>.

13. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2229-12>.

LEGAL REGULATION OF POLYGRAPH RESEARCHING IN GOVERNMENT AUTHORITIES

In the article the author analyzes the system and the state of the administrative and legal provision of polygraph checkuping in state authorities. The author establishes the direct legal regulation of polygraph`s using in the next state law enforcement agencies in Ukraine: the National Police, the State Investigation Bureau, the Prosecutor`s Office, the State Fiscal Service, the National Anti-Corruption Bureau, and the Security Service of Ukraine, Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine. The author categorizes the general and special (departmental) law-normative regulation of polygraph researching. The author summarizes, that the normative regulation of polygraph researching in the State fiscal service of Ukraine is the most institutionally formed and doesn`t contradict the norms of other legislation.

Key words: state authorities, administrative-legal regulation, polygraph researching, official investigations, polygraph secrecy.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПРАВЕДЛИВОГО БАЛАНСУ МІЖ ВИМОГАМИ ЗАГАЛЬНОГО (СУСПІЛЬНОГО) ІНТЕРЕСУ ТА ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ЯК УМОВА ПРАВОМІРНОСТІ ВТРУЧАННЯ У НЬОГО ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ЄСПЛ

**КОВАЛЬЧУК Сергій Олександрович - доктор юридичних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри кримінального процесу та криміналістики Івано-
Франківського юридичного інституту Національного університету «Одеська
юридична академія»**

УДК 343.14

Стаття посвящена дослідженню правових позицій Європейського Суду по правам людини щодо забезпечення справедливого балансу між вимогами загального (суспільного) інтересу та захисту права власності як умови правомірності втручання у нього в час кримінального провадження. На основі правових позицій ЄСПЛ встановлено зміст забезпечення справедливого балансу між вимогами загального (суспільного) інтересу та захисту права власності. З урахуванням практики ЄСПЛ визначено правові наслідки застосування пропорційності/непропорційності між заходами, пов'язаними з обмеженням і/або позбавленням права власності в час кримінального провадження, з метою їх застосування.

Ключові слова: втручання в право власності, законність, кримінальний процес, вещественные доказательства, Європейський Суд по правам людини.

Вступ

Грунтуючись на ст. 1 Першого протоколу від 20.03.1952 р. до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, сформував у своїй практиці правові стандарти забезпечення права власності під час кримінального провадження. На основі аналізу ст. 1 Першого протоко-

лу, Суд в її змісті виокремив три окремі норми (п. 61 рішення від 23.09.1982 р. у справі «Sporrong and Lönnroth v. Sweden») [26] і вказав на застосовність у випадках надання ЄСПЛ оцінки законності обмеження або позбавлення права власності у зв'язку із здійсненням кримінального провадження третьої норми ст. 1 Першого протоколу. Вирішуючи питання про наявність порушення ст. 1 Першого протоколу, ЄСПЛ послідовно надає оцінку дотриманню умов правомірності втручання у право власності, якими виступають: 1) дотримання вимоги законності; 2) наявність загального (суспільного) інтересу, якому слугувало втручання у право власності; 3) забезпечення справедливого балансу між вимогами загального (суспільного) інтересу та захисту права власності.

Дослідженню умов правомірності втручання у право власності у правовій доктрині присвячена значна увага вчених. Зокрема, до розкриття вказаної проблематики звертаються Т. Войтенко, О. Дем'янова, Д. Дєдов, Ю. Євтошук, С. Короєд, Р. Майданик, С. Погребняк, Д. Попович, П. Пушкар, Я. Романюк, Л. Сагдєєва, В. Тертишник, Л. Цвігун та інші вітчизняні і зарубіжні вчені. Проте, правові позиції ЄСПЛ стосовно умов правомірності втручання у право власнос-

ті під час кримінального провадження, у тому числі й забезпечення справедливого балансу між вимогами загального (суспільного) інтересу та захисту права власності, залишаються недостатньо дослідженими.

Постановка завдання

Метою статті є розкриття на основі правових позицій ЄСПЛ змісту забезпечення справедливого балансу між вимогами загального (суспільного) інтересу та захисту права власності як умови правомірності втручання у нього під час кримінального провадження.

Результати дослідження

Надаючи оцінку забезпеченню справедливого балансу між вимогами загального (суспільного) інтересу та захисту права власності як умови правомірності втручання у право власності, ЄСПЛ у справі «Sporrong and Lonnroth v. Sweden» визначив її як забезпечення справедливої рівноваги між вимогами загальних інтересів суспільства та вимогами захисту основних прав людини (п. 69 рішення від 23.09.1982 р.) [26]. Забезпечення такої рівноваги виступає невід'ємним принципом всієї Конвенції (п. 69 рішення від 23.09.1982 р. у справі «Sporrong and Lonnroth v. Sweden») [26], її невід'ємною умовою (п. 78 рішення від 28.11.1999 р. у справі «Brumarescu v. Romania») [22], що пролягає через усю Конвенцію (п. 54 рішення від 02.11.2004 р. у справі «Трегубенко проти України») [27] і знаходить своє відображення в цілому у структурі ст. 1 Протоколу № 1 (п. 69 рішення від 23.09.1982 р. у справі «Sporrong and Lonnroth v. Sweden», п. 50 рішення від 21.02.1986 р. у справі «James and Others v. the United Kingdom», п. 49 рішення від 28.07.1999 р. у справі «Immobiliare Saffi v. Italy», п. 89 рішення від 23.11.2000 р. у справі «The Former King of Greece and Others v. Greece», п. 68 рішення від 23.01.2014 р. у справі «East/West Alliance Limited» проти України) [5; 21; 24; 25; 26].

Характеризуючи вказану умову правомірності втручання у право власності, вчені розглядають забезпечення справед-

ливої рівноваги (балансу) між інтересами держави (суспільства), пов'язаними з втручанням, та інтересами особи, яка так чи інакше страждає від втручання, в якості змісту принципу пропорційності [1, с. 7]. У доктрині принцип пропорційності нерідко іменується принципом співмірності (сумірності, співрозмірності) [3, с. 63; 12, с. 53; 14, с. 47]. Водночас, вчені обґрунтовано вказують, що принцип співмірності (сумірності, співрозмірності) є українською назвою принципу пропорційності, прийнятого в праві ЄС [2, с. 41; 14, с. 48; 15, с. 109].

Принцип пропорційності володіє найвищим ступенем нормативної узагальненості, носить універсальний характер і у зв'язку з цим здійснює регулюючий вплив на всі сфери суспільних відносин [3, с. 63], спрямований на забезпечення у правовому регулюванні розумного балансу інтересів, відповідно до якого цілі обмежень прав повинні бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чії права обмежуються [16, с. 333]. Основна ідея, покладена в основу принципу пропорційності, на думку В.М. Тертишника, полягає у таких постулатах: під час застосування будь-якого примусу чи обмежень прав учасників процесу мета таких дій має бути соціально корисною і достатньо вагомою; такої мети неможливо досягти іншими мінімальними засобами; засоби досягнення суспільно вагомої мети мають бути найменш обтяжливими для осіб у конкретних умовах; завдана обмеженням прав шкода має бути мінімально необхідною за відповідних умов і бути меншою, ніж та шкода, яка відвернута завдяки застосуванню обмежень [28, с. 9].

У практиці Суду пропорційність визначається як принцип (п. 46 рішення від 05.05.1995 р. у справі «Air Canada v. the United Kingdom», п. 54 рішення від 02.11.2004 р. у справі «Трегубенко проти України») [27; 31], вимога (п. 78 рішення від 28.11.1999 р. у справі «Brumarescu v. Romania») [22], критерій (п. 107 рішення від 12.05.2015 р. у справі «Gogitidze and Others v. Georgia») [23], розумний зв'язок

(п. 89 рішення від 23.11.2000 р. у справі «The Former King of Greece and Others v. Greece») [5]. При цьому «пропорційність» (співмірність) розглядається як основний стандарт оцінки відповідності втручання вимогам ст. 1 Першого протоколу до Конвенції [18, с. 102-103]. Зокрема, Суд у низці справ констатує, що будь-яке втручання у право власності обов'язково повинно відповідати принципу пропорційності (п. 78 рішення від 28.11.1999 р. у справі «Brumărescu v. Romania», п. 54 рішення від 02.11.2004 р. у справі «Трегубенко проти України») [22; 27].

Принцип «пропорційності» тісно пов'язаний з принципом верховенства права: принцип верховенства права є фундаментом, на якому базується принцип «пропорційності», натомість принцип «пропорційності» є умовою реалізації принципу верховенства права і, водночас, його необхідним наслідком. Судова практика ЄСПЛ розглядає принцип «пропорційності» як невід'ємну складову та інструмент верховенства права, зокрема й у питаннях захисту права власності [1, с. 7].

Судді не лише займаються розглядом справи, але й прагнуть справедливості, пошук якої означає пошук балансу між різними інтересами в конфлікті, що розгортаються перед суддею при розгляді справи [17, с. 44]. У зв'язку з цим, пропорційність, з одного боку, ґрунтується на справедливості, а з іншого – сприяє її досягненню, але в жодному разі не підміняє її [12, с. 36]. Водночас, «справедлива рівновага» не означає обов'язкове досягнення соціальної справедливості в кожній конкретній справі, а передбачає наявність розумного співвідношення (обґрунтованої пропорційності) між метою, що передбачається для досягнення, та засобами, які використовуються [1, с. 7; 2, с. 41; 19, с. 12].

Переважною сферою визначення ЄСПЛ балансу інтересів є рівновага між інтересами людини і суспільства [11, с. 44], - у зв'язку з чим дотримання принципу пропорційності вимагає досягнення справедливого балансу між загальними інтересами всього суспільства і вимогами щодо

захисту фундаментальних прав приватних осіб [2, с. 41], на необхідність дотримання якого Суд неодноразово звертав увагу у своїх рішеннях (п. 78 рішення від 28.11.1999 р. у справі «Brumărescu v. Romania», п. 54 рішення від 02.11.2004 р. у справі «Трегубенко проти України», п. 32 рішення від 24.03.2005 р. у справі «Frizen v. Russia») [10; 22; 27]. - У межах вказаної сфери Суд найбільше уваги приділяє перевірці пропорційності застосованих заходів і поставленої мети [29, с. 530], надаючи оцінку існуванню пропорційного співвідношення між ними (п. 50 рішення від 21.02.1986 р. у справі «James and Others v. the United Kingdom», п. 52 рішення від 24.10.1986 р. у справі «Agosi v. United Kingdom», п. 49 рішення від 28.07.1999 р. у справі «Immobiliare Saffi v. Italy», п. 149 рішення від 30.06.2005 р. у справі «Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret Anonim Shirketi v. Ireland», п. 168 рішення від 23.01.2014 р. у справі «East/West Alliance Limited» проти України») [4; 21; 24; 25; 30], у тому числі між заходами, призначеними для контролю за використанням громадянином своєї власності та метою, переслідуваною державою за допомогою їх застосування (п. 57 рішення від 07.06.2007 р. у справі «Smirnov v. Russia») [8].

У цьому аспекті принцип пропорційності пов'язаний із суспільно важливими цілями, засобами їх досягнення, цінностями і пріоритетами, що лежать в основі вибору тих чи інших засобів, нарешті, інтересами [3, с. 102]. При цьому принцип пропорційності визначає основні вимоги до заходів, які застосовуються для досягнення поставленої мети, – вони повинні органічно та раціонально співвідноситися з бажаним результатом, досягнення якого реалізується прийняттям державного рішення [13, с. 119]. Зокрема, у справі «James and Others v. the United Kingdom» Суд відзначив, що захід має бути як відповідним поставленій меті, так і пропорційним їй (п. 50 рішення від 21.02.1986 р.) [24]. Поряд із цим, Суд неодноразово звертав увагу на те, що співвідношення між засобами, які застосовуються, та метою, яку прагнуть досягти, повинно бути обґрун-

тованим пропорційним (п. 149 рішення від 30.06.2005 р. у справі «Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret Anonim Shirketi v. Ireland», п. 168 рішення від 23.01.2014 р. у справі «East/West Alliance Limited» проти України») [4; 21], розумним пропорційним (п. 52 рішення від 24.10.1986 р. у справі «Agosi v. United Kingdom», п. 49 рішення від 28.07.1999 р. у справі «Immobiliare Saffi v. Italy», п. 57 рішення від 07.06.2007 р. у справі «Smirnov v. Russia») [8; 25; 30], належним пропорційним (п. 50 рішення від 21.02.1986 р. у справі «James and Others v. the United Kingdom») [24].

Досліджуючи практику ЄСПЛ, вчені відзначають, що «пропорційність» є оцінною категорією та повинна встановлюватися щодо конкретного суб'єкта в кожній окремій справі на підставі тих обставин і фактів, що встановлені судом безпосередньо [1, с. 8; 2, с. 42; 15, с. 114]. У зв'язку з цим, оцінюючи те, чи був порушений справедливий баланс, Суд може враховувати різні обставини, що іноді заслуговують на їхній розгляд у ширшому контексті [17, с. 45]. При цьому їх коло визначається ЄСПЛ ситуативно залежно від обставин конкретної справи. Зокрема, у справі «Agosi v. United Kingdom» Суд вказав, що наявність справедливого балансу залежить від багатьох чинників, у тому числі поведінки власника майна, включаючи ступінь вини або проявленого догляду, що виступає одним з елементів сукупності обставин, які підлягають врахуванню (п. 54 рішення від 24.10.1986 р.) [30]. У справі «Ismayilov v. Russia» наголосив, що для визнання втручання пропорційним воно повинно відповідати тяжкості порушення, а саме: невиконанню вимоги про декларування, а не тяжкості будь-якого передбачуваного порушення, яке, проте, не було в дійсності встановлено, такого як відмивання незаконних доходів або ухилення від податків (п. 38 рішення від 06.11.2008 р.) [7].

Надаючи оцінку дотриманню справедливого балансу між вимогами загального (суспільного) інтересу та захисту права власності, ЄСПЛ встановлює, чи не покладался на заявника індивідуальний і надмірний тягар. Необхідність встанов-

лення цієї обставини пов'язана з тим, що покладення на особу індивідуального і надмірного тягара призводить до порушення справедливої рівноваги, яка має забезпечуватися між інтересами захисту права власності та загальними інтересами (п. 73 рішення від 23.09.1982 р. у справі «Sporrong and Lonnroth v. Sweden», п. 50 рішення від 21.02.1986 р. у справі «James and Others v. the United Kingdom», п. 78 рішення від 28.11.1999 р. у справі «Brumarescu v. Romania», п. 54 рішення від 02.11.2004 р. у справі «Трегубенко проти України», п. 168 рішення від 23.01.2014 р. у справі «East/West Alliance Limited» проти України», п. 97 рішення від 12.05.2015 р. у справі «Gogitidze and Others v. Georgia») [21; 22; 23; 24; 26; 27].

При цьому ЄСПЛ встановлює надання заявнику національними органами влади розумної можливості оскарження застосованих до його майна у зв'язку із здійсненням кримінального провадження заходів, пов'язаних з обмеженням та/або позбавленням права власності. Так, у низці справ Суд відзначає, що хоча другий пункт статті 1 Протоколу № 1 не містить явних процесуальних вимог, його постійна вимога полягала в тому, що внутрішньодержавні процедури надавали потерпілій стороні розумну можливість перегляду своєї справи повноважними органами влади для ефективного оскарження заходів, які порушують гарантовані цією нормою права (п. 64 рішення від 01.04.2010 р. у справі «Denisova and Moiseyeva v. Russia», п. 72 рішення від 15.01.2015 р. у справі «Veits v. Estonia», п. 104 рішення від 15.01.2015 р. у справі «Rummi v. Estonia») [6; 32; 33].

Визнаючи вжиті національними органами влади заходи, пов'язані з обмеженням та/або позбавленням права власності під час кримінального провадження, пропорційними меті їх застосування, Суд констатує пропорційність втручання держави у право власності, на підставі чого доходить висновку про відсутність порушення ст. 1 Першого протоколу (п. п. 46 – 48 рішення від 05.05.1995 р. у справі «Air Canada v. the United Kingdom», п. п. 114

і 115 рішення від 12.05.2015 р. у справі «Gogitidze and Others v. Georgia») [23; 31], у тому числі й у випадках, коли заявнику була забезпечена розумна можливість ефективного оскарження заходів, що порушують право власності, якою він або не скористався (п. 62 рішення від 24.10.1986 р.-у справі «Agosi v. United Kingdom») [30], або скористався шляхом представництва його інтересів третіми особами (п. 74 рішення від 15.01.2015 р. у справі «Veits v. Estonia») [33].

У разі визнання заходів, пов'язаних з обмеженням та/або позбавленням права власності під час кримінального провадження, непропорційними меті їх застосування, ЄСПЛ визнає непропорційність втручання держави у право власності, на підставі чого констатує наявність порушення ст. 1 Першого протоколу. При цьому Суд приймає до уваги порушення справедливого балансу між вимогами загального (суспільного) інтересу та захисту права власності, що полягає у порушенні пропорційності заходів, пов'язаних з обмеженням та/або позбавленням права власності під час кримінального провадження, меті їх застосування внаслідок покладення на заявника індивідуального та надмірного тягаря (п. 55 рішення від 02.11.2004 р. у справі «Трегубенко проти України») [27], зокрема у випадках, за яких:

1) позбавлення права власності було застосовано національними судами до заявника в якості не компенсаційного, а стримувального та карального заходу. Так, у справі «Ismayilov v. Russia» Суд вказав, що конфіскація була не компенсаційним, а стримуючим і каральним заходом, оскільки держава не зазнала будь-якої шкоди внаслідок недекларування заявником коштів, хоча у цій справі заявник вже був покараний за контрабанду умовним позбавленням волі з випробувальним терміном, що вказує на непропорційність конфіскації, застосованої в якості додаткового покарання (п. 38 рішення від 06.11.2008 р.) [7];

2) заявник був позбавлений національними органами влади розумної можливос-

ті оскарження застосованих у зв'язку із здійсненням кримінального провадження до його майна заходів, пов'язаних з обмеженням та/або позбавленням права власності. Так, у справі «Denisova and Moiseyeva v. Russia» Суд визнав наявність порушення ст. 1 Першого протоколу у зв'язку з позбавленням заявників можливості ефективно оскаржити конфіскаційні заходи, вжиті у межах кримінального процесу, сторонами якого вони не виступали, у ході подальших цивільних розглядів (п. 64 рішення від 01.04.2010 р.) [6];

3) національними органами влади були порушені процесуальні строки застосування щодо заявника заходів, пов'язаних з обмеженням та/або позбавленням права власності під час кримінального провадження. Так, у справі «Vendittelli v. Italy» Суд визнав наявність порушення ст. 1 Першого протоколу у зв'язку з несвоечасним скасуванням арешту майна після того, як підозра щодо заявника не підтвердилася, а кримінальне переслідування щодо нього було припинене (п. 40 рішення від 18.07.1994 р.) [34];

4) внаслідок обмеження права власності заявника під час кримінального провадження створено можливості для виникнення негативних наслідків для здійснення правосуддя. Так, у справі «Smirnov v. Russia» Суд вказав, що утримання майна заявника не лише завдало йому особисту незручність, але й стало на перешкоді його професійної діяльності, що могло б мати негативні наслідки для здійснення правосуддя, на підставі чого визнав порушення вимог ст. 1 Першого протоколу (п. п. 58 і 59 рішення від 07.06.2007 р.) [8].

При цьому тягар доказування пропорційності заходів, пов'язаних з обмеженням та/або позбавленням права власності під час кримінального провадження, меті їх застосування, покладається на національні органи влади. Зокрема, у справі «Rummi v. Estonia» Суд вказав, що, поперше, національні органи влади не обґрунтували можливість застосування конфіскації до майна підозрюваного, який загинув під час кримінального провадження, у зв'язку з чим судовий розгляд був за-

критий із цієї причини без його засудження, а по-друге, національні органи влади не провели жодної оцінки щодо суми, яку заявник міг би отримати за злочин та інвестувати у дорогоцінні метали (п. 108 рішення від 15.01.2015 р.) [32].

Аналізуючи підстави порушення справедливого балансу між вимогами загального (суспільного) інтересу та захисту права власності, Л.В. Сагдеева вказує, що «необґрунтоване перекладення на позивача тягаря доказування може слугувати підставою для порушення справедливого балансу» та на підтвердження свого висновку наводить рішення ЄСПЛ від 13.07.2010 р. у справі «Tendam v. Spain» [20], у якій Суд відзначив, що тягар доказування щодо зниклих або пошкоджених речей (які були вилучені під час досудового розслідування з метою забезпечення задоволення вимог, пред'явлених потенційними цивільними позивачами, у заявника, який підозрювався у вчиненні крадіжки декількох вуликів, був засуджений судом першої інстанції та виправданий судом апеляційної інстанції за результатами розгляду скарги, і передані на зберігання третім особам – С.К.) лежав на судових органах, які зобов'язані були спостерігати за їх схоронністю протягом строку їх вилучення, а не на заявнику, який був виправданий більше, ніж через сім років після вилучення речей. Оскільки після виправдання заявника судові органи не надали виправдання зникненню або пошкодженню вилучених речей, вони несуть відповідальність за будь-яку шкоду, викликану вилученням [9].

Водночас, у практиці ЄСПЛ наявні справи, у яких тягар доказування національними судами покладался на заявника, що у подальшому не призводило до визнання ним порушення справедливого балансу між вимогами загального (суспільного) інтересу та захисту права власності. Зокрема, це стосується випадків, за яких національними судами застосовувалася спеціальна конфіскація до незаконно набутого майна. Так, у справі «Gogitidze and Others v. Georgia» Суд вказав, що доказ щодо балансу вірогідностей або висо-

кої ймовірності незаконного походження майна у сумісності з неможливістю доведення власником цього майна протилежного був достатнім для перевірки критерію пропорційності відповідно до статті 1 Протоколу № 1 (п. 107 рішення від 12.05.2015 р.) [23].

Таким чином, дотримання принципу «пропорційності» передбачає, що втручання в право власності, навіть якщо воно здійснюється згідно з національним законодавством і в інтересах суспільства, все одно буде розглядатися як порушення ст. 1 Першого протоколу, якщо не було дотримано розумної пропорційності між втручанням у право особи та інтересами суспільства [1, с. 7; 19, с. 12]. Зокрема, у справі «Bumarescu v. Romania» ЄСПЛ вказав, що навіть припускаючи, що позбавлення майна слугувало певному суспільному інтересу, Суд визнає, що було порушено справедливу рівновагу і що на заявника покладено та далі покладається особистий і надмірний тягар, у зв'язку з чим констатував наявність порушення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції (п. 78 рішення від 28.11.1999 р.) [22].

Висновки

Після встановлення факту дотримання вимоги законності та наявності загального (суспільного) інтересу, якому слугувало втручання у право власності під час кримінального провадження, ЄСПЛ надає оцінку забезпеченню справедливого балансу між вимогами загального (суспільного) інтересу та захисту права власності, що передбачає досягнення належної, розумної й обґрунтованої пропорційності між заходами, пов'язаними з обмеженням та/або позбавленням права власності під час кримінального провадження, і метою їх застосування, у тому числі з наданням оцінки покладеного на заявника національними органами влади тягаря. У цьому аспекті ЄСПЛ повинен встановити, чи не покладался на заявника індивідуальний і надмірний тягар та чи йому була надана розумна можливість оскарження застосованих до його майна у зв'язку із здійсненням кримінального провадження

заходів, пов'язаних з обмеженням та/або позбавленням права власності.

У разі визнання належної, розумної й обгрунтованої пропорційності між заходами, пов'язаними з обмеженням та/або позбавленням права власності під час кримінального провадження, і метою їх застосування Суд доходить висновку про відсутність порушення ст. 1 Першого протоколу (справи «Air Canada v. the United Kingdom», «Gogitidze and Others v. Georgia» тощо). У разі визнання непропорційності між вказаними заходами і метою їх застосування Суд констатує наявність порушення ст. 1 Першого протоколу, зокрема у випадках, за яких: 1) позбавлення права власності було застосовано національними судами до заявника в якості не компенсаційного, а стримувального та карального заходу (справа «Ismayilov v. Russia»); 2) заявник був позбавлений національними органами влади розумної можливості оскарження застосованих у зв'язку із здійсненням кримінального провадження до його майна заходів, пов'язаних з обмеженням та/або позбавленням права власності (справа «Denisova and Moiseyeva v. Russia»); 3) національними органами влади були порушені процесуальні строки застосування щодо заявника заходів, пов'язаних з обмеженням та/або позбавленням права власності під час кримінального провадження (справа «Vendittelli v. Italy»); 4) внаслідок обмеження права власності заявника під час кримінального провадження створено можливості для виникнення негативних наслідків для здійснення правосуддя (справа «Smirnov v. Russia»).

Література

1. Висновки та рекомендації Міжнародної конференції «Право власності: європейський досвід та українські реалії». Вісник Верховного Суду України. 2015.- № 12 (184). С. 6-9.
2. Войтенко Т.В. Пропорційність втручання в право власності. Науковий вісник публічного та приватного права. 2017. Вип. 2. С. 40-44.
3. Дедов Д.И. Реализация принципа соразмерности в правовом регулирова-

нии предпринимательской деятельности: Дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. М., 2005. 423 с.

4. Дело «Босфорус Хава Йоллари Туризм Ве Тиджарет Аноним Ширкети против Ирландии»: Постановление ЕСПЛ от 30.06.2005 г. URL: <http://docs.pravo.ru/document/view/19382670/>.

5. Дело «Бывший Король Греции и другие против Греции»: Постановление ЕСПЛ от 23.11.2000 г. URL: docs.pravo.ru/document/view/19382136/.

6. Дело «Денисова и Моисеева против Российской Федерации»: Постановление ЕСПЛ от 01.04.2010 г. URL: <http://genproc.gov.ru/upload/iblock/e59/doc00736120111011080242.pdf>.

7. Дело «Исмаилов против Российской Федерации»: Постановление ЕСПЛ от 06.11.2008 г. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/12068011/12068011-001.htm>.

8. Дело «Смирнов против России»: Постановление ЕСПЛ от 07.06.2007 г. URL: http://europeancourt.ru/uploads/ECHR_Smirnov_v_Russia_07_06_2007.pdf.

9. Дело «Тендам против Испании»: Постановление ЕСПЛ от 13.07.2010 г. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/2470727/2470727-002.htm>.

10. Дело «Фризен против Российской Федерации»: Постановление ЕСПЛ от 24.03.2005 г. URL: europeancourt.ru/uploads/ECHR_Frizen_v_Russia_24_03_2005.doc.

11. Дем'янова О. Баланс інтересів як чинник визначення змісту верховенства права в цивільному судочинстві. Jurnalul juridic national: teorie și practică. Iunie, 2015. Кишинев. С. 42-46.

12. Євтошук Ю.О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2015. 214 с.

13. Короєд С.О. Принцип пропорційності як нова засада цивільного судочинства за проектом нової редакції ЦПК України. Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Юридичні науки. 2017. Вип. 76. С. 115-125.

14. Майданик Р. Принцип пропорційності (співрозмірності) в цивільному праві України: поняття, межі, умови застосування. *Юридична Україна*. 2009. № 11. С. 47-55.
15. Майданик Р. Пропорційність (співмірність) і право власності: доктрина і судова практика. *Право власності: європейський досвід та українські реалії: Збірник доповідей і матеріалів Міжнародної конференції (м. Київ, 22-23 жовтня 2015 року)*. К.: ВАІТЕ, 2015. С. 107-129.
16. Погребняк С.П. Основоположні принципи права: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Х., 2009. 433 с.
17. Попович Д. Немає експропріації без компенсації (крім як за виняткових обставин). *Право власності: європейський досвід та українські реалії: Збірник доповідей і матеріалів Міжнародної конференції (м. Київ, 22-23 жовтня 2015 року)*. К.: ВАІТЕ, 2015. С. 43-57.
18. Пушкар П. Принцип непорушності права власності: досвід країн ЄС і його впровадження в Україні. *Право власності: європейський досвід та українські реалії: Збірник доповідей і матеріалів Міжнародної конференції (м. Київ, 22-23 жовтня 2015 року)*. К.: ВАІТЕ, 2015. С. 93-106.
19. Романюк Я. Втручання в право власності з точки зору його відповідності статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: критерії Європейського Суду з прав людини та досвід України на окремих прикладах судової практики. *Право власності: європейський досвід та українські реалії: Збірник доповідей і матеріалів Міжнародної конференції (м. Київ, 22-23 жовтня 2015 року)*. К.: ВАІТЕ, 2015. С. 7-23.
20. Сагдеева Л.В. *Право на захист собствениности в актах Европейского Суда по правам человека*. М.: Статут, 2014. 319 с. URL: <http://legascom.ru/notes/814-zachita-prava-sobstvennosti-v-aktah-esph>.
21. Справа «East/West Alliance Limited» проти України»: Рішення ЄСПЛ від 23.01.2014 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_994.
22. Справа «Брумареску проти Румунії»: Рішення ЄСПЛ від 28.11.1999 р. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=307>.
23. Справа «Гогітідзе та інші проти Грузії»: Рішення ЄСПЛ від 12.05.2015 р. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/895eb1efa4312a8dc22580f8003dfa2d/\\$FILE/Гогітідзе%20та%20інші%20проти%20Грузії.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/895eb1efa4312a8dc22580f8003dfa2d/$FILE/Гогітідзе%20та%20інші%20проти%20Грузії.pdf).
24. Справа «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства»: Рішення ЄСПЛ від 21.02.1986 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/980_180.
25. Справа «Імобільяре Саффі» проти Італії»: Рішення ЄСПЛ від 28.07.1999 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_075.
26. Справа «Спорронг і Льоннрот проти Швеції»: Рішення ЄСПЛ від 23.09.1982 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_098.
27. Справа «Трегубенко проти України»: Рішення ЄСПЛ від 02.11.2004 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/980_355.
28. Тертишник В.М. Реалізація правових позицій і прецедентної практики Європейського суду з прав людини в розв'язанні проблем кримінально-процесуального права України. *Правова позиція*. 2016. № 1. С. 7-13.
29. Цвігун Л.А. Принципи тлумачення права Європейським судом з прав людини. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 62. С. 529-536.
30. Case of Agosi v. United Kingdom: Judgment of the ECHR from 24.10.1986. URL: <https://rm.coe.int/16806ebc9d>.
31. Case of Air Canada v. the United Kingdom: Judgment of the ECHR from 05.05.1995. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/49e219/pdf/>.
32. Case of Rummi v. Estonia: Judgment of the ECHR from 15.01.2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-150306%22%5D%7D>.
33. Case of Veits v. Estonia: Judgment of the ECHR from 15.01.2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-150303%22%5D%7D>.
34. Case of Vendittelli v. Italy: Judgment of the ECHR from 18.07.1994. URL:

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню правових позицій Європейського Суду з прав людини стосовно забезпечення справедливого балансу між вимогами загального (суспільного) інтересу та захисту права власності як умови правомірності втручання у нього під час кримінального провадження. На основі правових позицій ЄСПЛ встановлено зміст забезпечення справедливого балансу між вимогами загального (суспільного) інтересу та захисту права власності. Із урахуванням практики ЄСПЛ визначено правові наслідки визнання пропорційності/непропорційності між заходами, пов'язаними з обмеженням та/або позбавленням права власності під час кримінального провадження, та метою їх застосування.

Ключові слова: втручання у право власності, законність, кримінальний процес, речові докази, Європейський Суд з прав людини.

<http://www.javier-leon-diaz.com/property/Vendittelli%20v.%20Italy.pdf>.

SUMMARY

The article is devoted to the research of the legal position of the European Court of Human Rights in relation to ensuring of a fair balance between the requirements of general (public) interest and the protection of property rights as a condition for the lawfulness of interference of him during criminal proceedings.

Based on the legal position of the ECHR, the content of ensuring of a fair balance between the requirements of general (public) interest and protection of property rights has been established. In particular, its provision envisages the achievement of a proper, reasonable and substantiated proportionality between measures relating to restrictions and/or deprivation of property rights in criminal proceedings and the purpose of their application, including the Court's assessment of the burden assigned to the applicant by the national authorities.

Based on ECHR practice, the legal consequences of recognizing the proper, reasonable and substantiated proportionality between measures related to restrictions and/or deprivation of property rights during criminal proceedings and the purpose of their application are determined. The legal consequences of recognizing the disproportion between these measures and the purpose of their application are established. Thus, in cases of recognition of the disproportion between them, the Court states that there is a violation of Article 1 of the Protocol No. 1, in particular where: 1) the deprivation of property rights was applied to the applicant by the domestic courts as a non-compensatory, but deterrent and punitive measure (the case of *Ismayilov v. Russia*); 2) the applicant was deprived by the national authorities of the reasonable ability to appeal measures related to restrictions and/or deprivation of property rights and applied to his property in connection with the conduct of criminal proceedings (the case of *Denisova and Moiseyeva v. Russia*); 3) the procedural terms for the use of measures related to restrictions and/or deprivation of property rights during criminal proceedings were violated in relation to the applicant by the national authorities (the case of *Vendittelli v. Italy*); 4) due to the restriction of the applicant's property right during the criminal proceedings, the possibility for negative consequences for the implementation of justice was created (the case of *Smirnov v. Russia*).

Key words: interference in the property rights, lawfulness, criminal proceedings, material evidences, European Court of Human Rights.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ В СИСТЕМІ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

ЛИЧЕНКО Ірина Олександрівна - доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу Навчально-наукового Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка» д.ю.н., доцент

Стаття посвячена аналізу категорії уголовно-правових средств захисти прав человека, определению ее специфики, основных особенностей этих средств и отличий от других правовых средств захисти прав человека в Украине. Особое внимание посвящено анализу научных подходов к пониманию содержания уголовно-правовых средств захисти прав человека, дифференциации видовых проявлений таких правовых средств, определению перечня субъектов их реализации. Определена специфика реализации уголовно-правовых средств захисти прав потерпевших. Комплексно отражено систему инструментов уголовно-правового правозащитного воздействия в Украине.

Ключевые слова: средства, права человека, способы захисти прав человека, уголовно-правовые средства захисти прав человека, уголовная ответственность.

Вступ

Конституцією України закріплено заборону будь-якого обмеження конституційних прав і свобод. Їх визнано невідчужуваними і непорушними, а держава зобов'язується не втручатися у їхню реалізацію, забезпечити їх реалізацію та захист. Можливість встановлення певних обмежень у цій сфері пов'язується лише з випадками воєнного або надзвичайного стану (ст. 64 Конституції).

Саме держава реалізує обов'язок створення системи правових засобів підтримання режиму охорони прав людини. Саме вона формує особливий режим правового регулю-

вання, що відображає сукупність юридичних засобів, які використовуються для закріплення правового стану відносин з метою безперешкодної реалізації прав, забезпечення їхнього стійкого функціонування.

Формування системи кримінально-правових засобів захисту прав людини перебуває у тісному зв'язку як з рівнем впровадження інститутів демократії, рівнем життя, правовою культурою населення, так і з публічністю державних інституцій, домінуванням людиноцентристської ідеології у діяльності суб'єктів, що реалізують кримінально-правовий примус. Удосконалення наявної системи кримінально-правових засобів захисту прав людини є вимогою сьогодення, повинно спричинити прийняття оновленого законодавства у досліджуваній сфері та спиратися на сучасні наукові дослідження.

Постановка проблеми

Важливим завданнями української держави в рамках оновлення кримінального законодавства є удосконалення системи кримінально-правових засобів захисту прав людини, належне визначення правового статусу суб'єктів їхньої реалізації, розробка механізмів попередження та припинення будь-яких порушень прав потерпілого, цивільного позивача, підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, цивільного відповідача, свідків. Слід чітко законодавчо окреслити сфери впливу суб'єктів, наділених владним впливом, тих, які реалізують систему кримінально-правових засобів захисту прав людини, усунути

будь-яке дублювання їхніх повноважень, якщо воно зумовлює безпідставне втручання одних органів у діяльність інших. Необхідною умовою реалізації цих заходів є аналіз категорії кримінально-правових засобів захисту прав людини, визначення основних особливостей цих засобів, відмінностей від інших правових засобів захисту прав людини в Україні, диференціація видових проявів таких правових засобів, визначення особливостей суб'єктів їхньої реалізації.

Аналіз останніх досліджень Визначення змісту правових засобів захисту прав людини знаходимо у працях С. Алексєєва, Ю. Гридасова, О. Малька, В. Субочова, А. Шерієва, Т. Піддубної. Разом тим специфіку кримінально-правових засобів захисту прав людини досліджувало лише невелике коло представників вітчизняної юридичної науки. Серед них М. П. Куцевич, В. В. Кузнецов, В. К. Матвійчук, С.Я. Лихова, І. Малуїн та інші. Недостатня кількість наукових досліджень у цій сфері та неоднозначність наукових підходів спонукає продовжити дослідження у цій сфері.

Метою статті є дослідження системи кримінально-правових засобів захисту прав людини, їх особливостей та основних проявів.

Виклад основного матеріалу

Сфера застосування терміну «засіб захисту» є надзвичайно широкою. Він використовується представниками науки цивільного, адміністративного, та кримінального права задля визначення інструментів протидії незаконній діяльності. Саме засоби захисту є своєрідними інструментами підтримки режиму охорони прав особи, забезпечення діяльності учасників правоохоронних відносин, можливості реалізації правових норм, які скеровані на захист прав особи та сприяють відновленню порушених прав. Ці засоби тісно пов'язані з попередженням протиправної поведінки, припиненням незаконної діяльності, застосуванням визначених законом покарань.

Інтерпретація терміну «правовий засіб» є неоднозначною у науковій літературі. Зокрема, наявне твердження, що у широкому

розумінні термін «правовий засіб» поєднує сукупність окремих юридичних інститутів та галузевих методів реалізації законодавчих приписів, а у вузькому проявляється як інструмент, використання якого направлено на досягнення певного правового результату [1, с. 32-35].

Також окремими науковцями стверджується, що правові засоби у широкому розумінні проявляються комбінацією «юридично значущих дій, що здійснюються суб'єктами з дозволим ступенем розсуду», а у вузькому – «юридичні способи вирішення суб'єктами відповідних завдань, досягнення своїх цілей (інтересів)» [2, с. 87].

Неоднозначним є й підхід до диференціації видових проявів таких правових засобів. До них відносять норми, принципи права, правозастосовні акти, договори, юридичні факти, суб'єктивні права, юридичні обов'язки, заборони, пільги, заходи заохочення, міри покарання, акти реалізації прав і обов'язків та інше [3, с. 54-56], механізм правового регулювання суспільних відносин [4, с. 70; 5, с. 99-100], окремі види діяльності з реалізації дій, що виражають оптимальні варіанти поведінки суб'єктів правовідносин [4, с. 69-74; 5, с. 71-72].

Цікаво, що російський варіант цього терміну походить від слів «середній», «посередник». Таким чином цей термін символізує посередництво між ідеальною моделлю настання бажаних наслідків та реально досягнутими результатами [6, с. 56-57].

Найбільш виправданим видається твердження, що правові засоби становлять систему субстанційних та діяльнісних правових явищ [7, с. 15]. Серед таких прихильники інструментального підходу виокремлюють субстанціональні засоби (юридичні норми, нормативні юридичні акти) та діяльнісні (юридичні дії) і явища правосвідомості (легалізовані юридичні поняття) [8, с. 167].

Про важливість засобів кримінального права у захисту прав людини неодноразово наголошувалося у вітчизняній літературі.

Представниками науки кримінального права досліджувалися як проблеми захисту прав особи засобами кримінального права, так і самого змісту таких засобів.

Наприклад, М. П. Куцевич присвятив своє дослідження проблемам захисту трудових прав працівника засобами кримінального права [9].

В. В. Кузнецов, роздумуючи над змістом поняття «кримінально-правова охорона», дійшов висновку, що це певна система кримінально-правових засобів, серед яких вирізняються кримінально-правові норми (заборонні, роз'яснювальні, заохочувальні та обмежувальні), методи кримінально-правової політики (криміналізація та декриміналізація, пеналізація та депеналізація), за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин [10, с. 232].

У своїй дисертаційній роботі В. К. Матвійчук розглядав кримінально-правову охорону через призму системи засобів, які служать охороні суспільних цінностей, з пріоритетною метою створення умов, за яких «охоронювані кримінально-правовим законом відносини якомога менше зазнавали злочинних посягань» [11, с. 2-4].

Слушно є думка, що механізм кримінально-правового регулювання діє у загальноохоронному режимі. Він починає працювати лише тоді, коли наявні правовідносини, врегульовані нормами інших галузей права, порушуються і відбувається вчинення злочину [12, с. 79]. Разом з тим, як вказує М. П. Куцевич, саме існування кримінально-правової норми, якою визначено склад злочину, реалізовує превентивну функцію, тим самим впливаючи на суспільні відносини. Він зазначає, що превентивний вплив таких кримінально-правових положень є не менш важливим, ніж реалізація таких норм після вчинення злочину [9, с. 346].

Говорячи про реалізацію кримінально-правових засобів захисту прав людини, автори наукових публікацій здебільшого згадують потерпілого як суб'єкта, щодо якого реалізуються вищезазначені засоби. Зокрема, І. Малютін зазначав, що в нашій державі ще не сформовано концептуального правового механізму кримінально-процесуального, кримінологічного захисту законних прав та інтересів потерпілих та їх реабілітації від наслідків щодо вчинених стосовно них кримінальних правопорушень. Важливим є вирішення питання, безоплатної допомоги дер-

жавою потерпілим, яким заподіяно шкоду, медичної, психологічної, правової, соціальної допомоги, а також їх захисту від віктимізації, повторної віктимізації [13, с. 105; 14].

Доволі сумнівним є твердження окремих авторів, що заходи кримінально-правового характеру та кримінально-правові засоби співвідносяться між собою як частина і ціле [15, с. 88].

Так, дійсно, діяльнісні засоби є невід'ємною складовою кримінально-правових засобів захисту прав людини, однак ця категорія не тотожна поняттю «заходи». Акцент у терміні «захід» завжди стосується форми, способу втілення у життя, натомість, коли говоримо про «засіб», маємо на увазі інструмент досягнення бажаного. Окрім цього, заходом може бути сукупність дій або засобів для досягнення, здійснення чого-небудь [16, с. 380].

Спільним для більшості галузевих правових засобів захисту прав людини є те, що суб'єктами їх реалізації виступають держава, органи публічної влади, громадські формування та сама людина. Разом з тим слід визнати, що кримінально-правові засоби захисту прав людини за своїм змістом та різновидами дещо відрізняються від тих правових засобів, які характерні адміністративному, цивільному та іншим галузевим напрямам. Зокрема, в кримінальному провадженні захисту підлягають особи, яким безпосередньо або побічно завдано шкоду від злочину (потерпілий, цивільний позивач, а також їх представники і правонаступники); особи, щодо яких реалізується захист від підозри, обвинувачення, цивільного позову (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, цивільний відповідач); захист може поширюватися на осіб, залучених до участі у слідчих і судових (свідки, власники приміщень, де провадиться обшук, виїмка) [17, с. 389].

Важливими інструментами кримінально-правового правозахисного впливу є процесуальні норми, закріплені у них права та обов'язки учасників кримінального провадження, система закріплених у кримінальному законодавстві процесуальних вимог щодо порядку провадження, здійснення слідчих і судових дій щодо кримінальної справи загалом і кожної слідчої або судової дії, про-

цесуальних строків, діяльність органів кримінального переслідування щодо розкриття злочинів, викриття винних, притягнення їх до кримінальної відповідальності, система перевірки обґрунтованості прийнятих рішень тощо [18, с. 513].

Висновки

Зважаючи на сказане, засоби кримінально-правового захисту відіграють подвійну мету: з одного боку захищають від злочинної діяльності, а з іншого – від кримінального переслідування. З урахуванням вищезазначеного можна визначити, що об'єктом юридичного захисту у кримінальному провадженні є права людини, а суб'єктами можуть виступити держава, спеціальні органи (посадові особи), а також сама людина. У сучасних умовах на нашу державу покладається важливий обов'язок щодо впровадження ефективних змін, оптимального реформування сучасної системи кримінально-правових засобів захисту прав особи. Особливої уваги заслуговує перегляд кримінально-правового механізму попередження та припинення будь-яких порушень прав потерпілого, цивільного позивача, підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, цивільного відповідача, свідків.

Література

1. Дунаев В. В. Понятие и виды форм защиты гражданских прав. *Сибирский Юридический Вестник*. 2003. № 4. С. 32–35.
2. Пугинский Б. И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях. Москва : Юрид. лит., 1984. 224 с.
3. Малько А. В. Механизм правового регулирования. *Правоведение*. 1996. № 3 (214). С. 54–62.
4. Минц Б. И. Понятие и роль правовых средств в хозяйственных отношениях. *Правоведение*. 1983. № 2. С. 69–74.
5. Маврин С. П. Правовые средства управления трудом на предприятии Ленинград, 1989. 144 с.
6. Шундигов К. В. Инструментальная теория права – перспективное направление научного исследования. *Правоведение*. 2002. № 2 (241). С. 16–23.

7. Онуфрієнко О. В. Правові засоби у контексті інструментальної теорії права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Х., 2004. 18 с.

8. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. К, 1994. 236 с.

9. Куцевич М. П. Проблеми захисту трудових прав працівника засобами кримінального права : дис. ... д-ра юрид. Наук : спец. 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення; 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Одеса, 2018. 467 с.

10. Кузнецов В. В. Окремі питання визначення кримінально-правової охорони. *Право і суспільство*. 2014. №1.2. С. 234–237.

11. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08. К., 2008. 32 с.

12. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): монографія. Київ: Київський університет, 2006. 573 с.

13. Малютін І. Кримінально-правовий захист потерпілих в Україні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 1.- С. 101–110.

14. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 02.07.2004 р. № 13 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0013700-04> (дата звернення: 22.05.2019).

15. Новіков М. М. До питання системи засобів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб. *Судова та слідча практика в Україні*. 2016. Вип. 1.- С. 88-95.

16. Словник української мови : в 11 т. / за ред. Г. М. Гнатюк, Т. К. Черторизька. К. : Наукова думка, 1970–1980. Т. 3. 1972. 744 с.

17. Назаров В. В. Особливості механізму захисту прав людини у кримінальному провадженні. *Форум права*. 2009. № 1. С. 385–391.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу категорії кримінально-правових засобів захисту прав людини, визначенню її специфіки, основних особливостей цих засобів та відмінностей від інших правових засобів захисту прав людини в Україні. Особлива увага присвячена аналізу наукових підходів до розуміння змісту кримінально-правових засобів захисту прав людини, диференціації видових проявів таких правових засобів, визначення переліку суб'єктів їхньої реалізації. Визначено специфіку реалізації кримінально-правових засобів захисту прав потерпілих. Комплексно відображено наявну в Україні систему інструментів кримінально-правового правозахисного впливу.

Ключові слова: засоби, права людини, засоби захисту прав людини, кримінально-правові засоби захисту прав людини, кримінальна відповідальність.

18. Цилюрик І. І. Про процесуальні гарантії захисту прав і свобод учасників кримінального судочинства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2016. № 837. С. 511–515.

Lychenko I. A.

CRIMINAL LEGAL MEANS IN THE SYSTEM OF MEANS OF PROTECTION OF HUMAN RIGHTS

The article is devoted to the analysis of the category of criminal law remedies for human rights, its specificity, the main features of these means and the differences from other legal means of human rights protection in Ukraine. Particular attention is devoted to the analysis of scientific approaches to understanding the content of criminal law remedies for human rights, the differentiation of the specific manifestations of such legal means, the definition of the list of subjects of their implementation. Specifics of realization of criminal legal means of protection of victims rights are determined. The system of tools of criminal law human rights protection available in Ukraine is fully integrated into the system.

The Constitution of Ukraine stipulates the prohibition of any restriction of constitutional rights and freedoms. They are recognized as inalienable and immutable, and the state undertakes not to interfere with their implementation,

to ensure their implementation and protection. The possibility of establishing certain restrictions in this area is associated only with cases of martial law or state of emergency (Article 64 of the Constitution).

It was established that the important tasks of the Ukrainian state in the framework of the renewal of criminal legislation are the improvement of the system of criminal and legal remedies for the protection of human rights, due determination of the legal status of the subjects of their implementation, development of mechanisms for the prevention and cessation of any violations of the rights of the victim, civil plaintiff, suspect, defendant, defendant, civil defendant, witnesses.

Means of criminal law play a dual purpose: on the one hand, protect from criminal activity, and on the other - from criminal prosecution. In the light of the foregoing, one can determine that the object of legal protection in criminal proceedings is human rights, and actors can act as state, special bodies (officials), as well as the person himself. The object of legal protection in criminal proceedings is human rights, and actors may act as state, special bodies (officials), as well as the person himself.

The formation of the system of criminal law remedies for human rights is in close connection with the level of implementation of institutions of democracy, the standard of living, the legal culture of the population, and with the publicity of state institutions, the domination of human centered ideology in the activities of subjects that implement criminal law coercion. Improving the existing system of criminal law remedies for human rights is a requirement of the present, should lead to the adoption of updated legislation in the field of research and rely on modern scientific research.

In today's conditions, our state has an important responsibility to implement effective changes, optimally reform the modern system of criminal law remedies for the rights of the individual. Particular attention deserves a review of the criminal-legal mechanism for the prevention and termination of any violations of the rights of the victim, civil plaintiff, suspect, accused, defendant, civil defendant, witnesses.

Key words: means, human rights, means of human rights protection, criminal law means of human rights protection, criminal liability.

ІНІЦІУВАННЯ, УКЛАДЕННЯ ТА ВИКОНАННЯ УГОДИ ПРО ПРИМИРЕННЯ: ОКРЕМІ КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ВИМІРИ

ВОЛОВЕЦЬ Юлія Ігорівна - студентка Навчально-наукового Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка».

КАНЦІР Володимир Степанович - доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», професор
УДК 343.137.9 (477)

Стаття посвячена аналізу угоди про примирення між потерпевшим і підозреваним або обвинуваченим. Визначено поняття угоди про примирення, наведено умови, за яких може бути укладено угоду про примирення між потерпевшим і підозреваним або обвинуваченим. Також проведено аналіз судової практики застосування угоди про примирення, виявлено прогалини, які потребують уваги і дані пропозиції щодо їх усунення. На основі досліджень, автор звертає увагу на необхідність удосконалення інституту угоди про примирення шляхом внесення змін до кримінального процесуального законодавства.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінальне судочинство, угоди про примирення, судово-процесуальна практика, прогалини.

Постановка проблеми

Із прийняттям 13 квітня 2012 року Кримінального процесуального кодексу України з'явилися нові механізми досягнення так званої «процесуальної економії», вирішення справи з мінімальним затратним ресурсом (адже у більшості випадків це є підставою для закриття провадження). Однією із таких новацій є укладення угоди про примирення між потерпевлим та підозрюваним чи обвинуваченим.

Застосування інституту угоди у кримінальному процесі України викликало багато дискусій серед науковців щодо доцільності

її створення, ефективності функціонування, а також щодо негативних та позитивних ознак даного інституту, що впливають на кримінальний процес загалом. Виникає багато суперечностей та колізій саме при безпосередньому застосуванні угоди про примирення. Всі ці фактори вплинули на те, щоб звернутися до цієї проблематики та спробувати сформулювати окремі пропозиції щодо підвищення ефективності застосування аналізованого інституту.

Стан дослідження

Дослідженням інституту угоди про примирення займалися такі відомі вчені, як: Ю.П. Аленін, В.Г. Андросюк, Ю.В. Баулін, О.В. Бахновський, В.Ф. Бойко, В.І. Бояров, О.О. Васяєва, Р. Веннігера, В.М. Верещак, М.Й. Вільгушинський, Г.П. Власова, І.А. Войтюк, В.І. Галаган, Л.В. Головка, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, К.Ф. Гуценко, Ю.М. Дьомін, В.В. Землянська, Г. Зер, А.В. Іщенко, Л.І. Казміренко, О.В. Капліна, Н.С. Карпов, В.О. Коновалова, М.С. Костенко, К.К. Кочергін, Ю.В. Кувалдіна, О.І. Кудерміна, О.П. Кучинська, Л.М. Лобойко, Д.М. Максименко, В.Т. Мажаренко, В.Я. Марчак, В.С. Медведєв, В.М. Ніколайчик, Р.В. Новака, В.Т. Нор, Н.В. Нестор, Д.Д. Ньюмен, Л.Е. Орбан-Лембрик, Н.А. Орловська, І.М. Охріменко, Д.П. Письменний, М.А. Погорецький, П.В. Пушкарь, М. Райт, М.В. Руденко, Г.Ю. Саєнко, Г.П. Середа, О.В. Стратій, О.Ю. Татаров, В.Я. Тацій, В.І. Теремецький,

В.М. Тертишник, І.А. Тітко, Л.У. Уайнреб, Л.Д. Удалова, Д.В. Філін, І. Я. Фойницький, Д. Фолджер, М.І. Хавронюк, О.М. Цільмак, О.К. Черновський, С.С. Чернявський, О. С. Шаталов, О.Г. Шило, О.О. Шишкін, О.В. Шпотаківська, В.А. Шкелебей, М.Є. Шумило, О.Г. Яновська та інші.

Метою статті є спроба провести теоретико – прикладний аналіз інституту примирення потерпілого з підозрюваним та обвинуваченим. Окреслити поняття, порядок та наслідки укладення угоди про примирення. Також здійснити моніторинг судової практики щодо укладення угоди про примирення, щоб визначити окремі прогалини у законодавстві та запропонувати авторське бачення шляхів ефективного застосування даного інституту.

Виклад основного матеріалу дослідження

У Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК) містяться особливі порядки кримінального провадження. Одним з них є провадження на підставі угод. Угоди є відносно новим інститутом українського кримінального процесуально-го законодавства.

КПК України передбачив такі положення, які до того часу були невідомі українському кримінальному процесуальному законодавству. Зокрема, Глава 35 Розділу VI «Особливі порядки кримінального провадження» КПК України вводить ще одну новелу в кримінальний процес України, а саме: кримінальне провадження на підставі угод [1].

Інститут угод у кримінальному провадженні закріплений на законодавчому рівні та застосовується на практиці вже певний період часу. Напрацювання практики застосування його норм триває. Досить складним є процес упровадження в практичну діяльність певних новацій, які не були відомі науці кримінального процесуального права України, та, як результат, вироблення єдиних шляхів щодо їх практичної реалізації [2, с. 412].

Як відомо, виділяють два види угод у кримінальному процесі – угода про прими-

рення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим та угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості.

Якщо проаналізувати історію виникнення угоди про примирення, то можна дійти висновку, що цей інститут зародився у другій половині XIX ст. у США.

В Україні процедура примирення бере свої витоки ще за часів Київської Русі, де діяло звичаєве право. Саме воно стало основою першої української правової пам'ятки — «Руської Правди» [3, с. 98]. Хоча на законодавчому рівні цей інститут був закріплений лише у 2012 році, формально він застосовувався набагато раніше.

Слід зазначити, що дефініція поняття «примирення» або так званої «медіації», бере свій початок з «відновного правосуддя» (restorative justice), відомого як «общинне правосуддя». Відновний процес визначається як «будь-який процес, у якому потерпілий та правопорушник та будь-які інші особи чи члени громади, що зазнали впливу від вчиненого правопорушення, разом беруть участь у вирішенні його наслідків основному за допомогою посередника», тобто фактично відображається принцип процедури медіації [4, с. 18].

КПК України не дає нам достатньо чіткого визначення угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим.

Відповідно до п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23 грудня 2005 року, під примиренням особи, яка вчинила злочин з потерпілим слід вважати «акт прощення її ним (ними) в результаті вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив, незалежно від того, яка зі сторін була ініціатором та з яких мотивів» [5].

Професор Турман Н. зазначає, що угода про примирення – це добровільна угода, яка укладається між потерпілим, підозрюваним чи обвинуваченим за ініціативою даних осіб, змістом якої є перелік дій обвинуваченої особи, спрямованих на найшвидше і повне відновлення прав потерпілого [6].

Професори Баулін Ю. та Яценко С. також зазначають, що примирення розуміється як угода між потерпілим і особою, яка вчинила злочинне діяння, в якій фіксується, що потерпілий примирився зі своїм кривдником, задоволений вжитими останнім заходами щодо відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди і внаслідок цього не заперечує проти звільнення такої особи від кримінальної відповідальності (чи просить про таке звільнення) [7, с. 334-335], [8, с. 92].

До речі, на сьогодні, існує багато значень даного поняття. Оскільки законодавець не закріпив його на законодавчому рівні, то думки науковців розбігаються та характеризуються різноманітністю. Тому, ми пропонуємо у статті 3 КПК України закріпити визначення угоди про примирення, яке б чітко відобразило її основну суть. Закріплення даної дефініції унеможливить суб'єктів застосування зловживати його призначенням.

Проаналізувавши статті 468-476 КПК України, ми можемо виділити такі основні положення угоди про примирення: завдання кримінальним правопорушенням шкоди; належність кримінального правопорушення до категорії кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості; згода підозрюваного чи обвинуваченого на відшкодування завданих збитків; домовленість сторін на укладення угоди про примирення. Основними ж елементами виступають: сторони, формулювання підозри чи обвинувачення, розмір шкоди із зазначенням строку її відшкодування, узгоджене покарання та наслідки укладення і затвердження угоди, а також наслідки невиконання такої угоди.

На практиці іноді трапляється повне нерозуміння правової природи укладення угод про примирення. Для прикладу, Бершадський районний суд Вінницької області 12 березня 2016 року, розглянувши справу за обвинуваченням особи у вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 125 Кримінального кодексу України вироком одночасно: а) звільнив особу від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 Кримінального кодексу України б) затвердив угоду про

примирення якою призначив узгоджене сторонами покарання [9].

Отже, з цього випливає, що суд, по суті, прийняв два рішення, що суперечать один одному. Відповідно до ст.46 Кримінального кодексу України при звільненні від кримінальної відповідальності покарання не призначається, а відповідно до ст. 471 КПК України при укладенні угоди про примирення призначається узгоджене сторонами покарання.

Проаналізувавши певну частину судової практики, ми можемо зустріти значну кількість судових рішень, де неправильно застосовані норми угоди про примирення або ж сам процес укладення відбувався із значними колізіями.

На нашу думку, це викликано такими чинниками:

1. Інститут угод є відносно новим у кримінальному процесуальному законодавстві України. Хоча до цього він існував формально без правової регламентації.

2. Недосконалість правової регламентації та прогалин у законодавстві щодо укладення угоди про примирення.

Внаслідок того, що суди в окремих випадках допускали неоднакове та неправильне застосування положень Кримінального процесуального кодексу України при здійсненні проваджень на підставі угод, тому з метою уникнення неоднозначного тлумачення норм закону в судовій практиці та запобігання помилок, діючи відповідно до п. 2 частини другої ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ практично на 14 сторінках надав тлумачення щодо порядку діяльності при здійсненні судами кримінального провадження на підставі угод.

Варто виділити основні з них:

– угода про примирення може бути укладеною з юридичною особою (потерпілим), незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, за умови заподіяння останній кримінальним правопорушенням майнової шкоди. Представляє інтереси останньої у разі заподіяння кримінальним правопорушенням такої шкоди, в тому числі під час укладення угоди,

представник юридичної особи (керівник юридичної особи, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за дорученням керівника юридичної особи за довіреністю на представництво, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні, згідно з укладеною з нею угодою на представництво);

– угода про примирення також може укладатися, якщо її сторонами чи стороною є неповнолітні. У такому випадку угода укладається за участю законних представників і захисників неповнолітніх. При цьому якщо неповнолітній досяг шістнадцятирічного віку, він має право укласти угоду про примирення самостійно, але за наявності згоди його законного представника. Якщо ж неповнолітній не досяг шістнадцяти років, угоду про примирення за його згодою укладає законний представник неповнолітнього. Про надання згоди неповнолітнім, його законним представником у наведених вище випадках обов'язково має бути зазначено в угоді про примирення та засвідчено їх підписом. Укладення угоди у випадку, якщо неповнолітній заперечує проти такої угоди, не допускається. Такий підхід слід використовувати і тоді, коли укладається угода про визнання винуватості з неповнолітнім підозрюваним/обвинуваченим;

– у кримінальному провадженні щодо тяжких та особливо тяжких злочинів угода про примирення не укладається, за винятком кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, яке здійснюється щодо кримінальних правопорушень, визначених ст. 477 КПК України.

– особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення у кримінальному провадженні, не можуть бути допитані як свідки щодо обставин, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення (п. 8 ч. 2-ст. 65 КПК України);

– сторони угоди (незалежно від її виду) зобов'язані, крім іншого, узгоджувати міру покарання та звільнення від його відбування з випробуванням (якщо домовленості щодо такого звільнення мали місце та сторони дійшли згоди) [5].

Варто зазначити, що 11 січня 2019 року набули чинності зміни та доповнення до Кримінального процесуального кодексу України, якими уточнено правила провадження у формі приватного обвинувачення та провадження на підставі угод. Ці зміни були зумовлені приєднанням України до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок та боротьби з цими явищами. Зокрема, доповнено ч. 1 ст. 469 КПК України про те, що угода про примирення у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних з домашнім насильством, може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника.

Висновки

Укладення угоди про примирення є одним із інститутів кримінального процесуального права, який дозволяє сторонам кримінального провадження врегулювати конфлікт із врахуванням інтересів кожного. Введення цього інституту стало одним із кроків зближення до європейських стандартів, що, у свою чергу, має на меті покращити становище сторін кримінального провадження.

Здійснивши дане наукове дослідження, ми вважаємо, що запровадження інституту угод у кримінальний процес України є доцільним та ефективним. Ми можемо виділити ряд позитивних моментів, зокрема : спрощення процедури кримінального провадження, економія витрат державного бюджету і головне – це його універсальність, адже він допомагає знаходити компроміс між двома сторонами з урахуванням їхнього ж інтересу. Але є і певні недоліки, адже важливою умовою його правильного застосування є усунення колізій, які ми виокремили в даній роботі. Тобто цей новий кримінальний процесуальний інститут необхідно максимально деталізувати, щоб зменшити кількість прогалин у законодавстві, а також і зловживань з боку сторін. Тому ми все-таки вважаємо, що створення інституту угод у кримінальному процесі сприятиме як демократизації, так і правовому розвитку держави загалом.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу угоди про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим. Визначено поняття угоди про примирення, наведено умови, за яких може бути укладено угоду про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим. Також здійснено аналіз судової практики щодо застосування угоди про примирення, виявлено прогалини, які потребують уваги та надано пропозиції щодо їх усунення. На основі досліджень, автор звертає увагу про необхідність вдосконалення інституту угоди про примирення шляхом внесення змін у кримінальне процесуальне законодавство.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінальне провадження, угода, угода про примирення, судова практика, прогалини.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р.- № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.03.2019).
2. Турман Н. О. Процесуально-правові аспекти інституту угод у кримінальному провадженні: аналіз проблемних питань застосування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015 . № 4. С. 412–415. URL : http://www.pap.in.ua/4_2015/125.pdf (дата звернення: 23.03.2019).
3. Землянська В. В. Відновне правосуддя в кримінальному процесі України. Відновне правосуддя в кримінальному процесі України: Посібник. К. : Видавець Захаренко В.О., 2008. 200 с.
4. Дандуранд А. Посібник з програм відновного правосуддя. Видання ООН. Надруковано в Києві, Україна, компанією “Verso-04”. URL : https://www.unicef.org/ukraine/ukr/1Uvenal_Const.indd.pdf (дата звернення : 10.03.2019).
5. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005. URL : <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.03.2019).
6. Турман Н. Поняття та значення угоди про примирення у кримінальному про-

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of the agreement on reconciliation between the victims and the suspect or the accused. The article covers the main elements that are relevant to application of the reconciliation procedure provided for by the current Criminal Procedure Code of Ukraine.

The concept of an agreement on reconciliation is defined, the conditions under which an agreement on conciliation between the victims and the suspect or the accused can be concluded. An analysis of judicial practice regarding the application of the agreement on reconciliation was also carried out, there were identified gaps that required attention and proposals for their elimination.

The author argues that, despite the gaps, the institution of reconciliation is characterized by significant development and frequent practical application.

In order to more fully analyze the substance of the agreement on reconciliation, the author singles out the features inherent in this type of agreement that characterize this agreement as a separate institution of criminal procedural law, as well as a document in which the parties reached and established certain arrangements for the settlement of a particular unlawful situation.

Based on the research, the author draws attention to the need to improve the institution of the agreement on reconciliation by introducing changes to the criminal procedural law.

Key words: criminal procedure, criminal proceedings, agreement, agreement on reconciliation, judicial practice, gaps.

цесі України. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 12. С. 274–276. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/12/58.pdf> (дата звернення: 23.03.2019).

7. Баулін Ю. В. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2007. 495 с.

8. Яценко С. С. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу. К.: А.С.К., 2005. 848 с.

9. Вирок Бершадського районного суду Вінницької області від 12 березня 2016 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення 23.03.2019)

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СТАНДАРТІВ ДОКАЗУВАННЯ «ОБҐРУНТОВАНА ПІДОЗРА» ТА «ДОСТАТНІ ПІДСТАВИ» ПІД ЧАС ВЗЯТТЯ ПІД ВАРТУ І ПРОДОВЖЕННЯ СТРОКУ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ: ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ЄСПЛ

**КРЕТ Галина Романівна - кандидат юридичних наук, доцент, суддя
Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду**

УДК 343.14

Стаття посвячена дослідженню правових позицій Європейського Суду по правах людини щодо застосування національними судами стандартів доказування «обґрунтоване підозріння» та «достаточні підстави». На основі правових позицій ЄСПЛ встановлено взаємозв'язок вказаних стандартів доказування при закінченні строків вартування та продовженні строків вартування. Обґрунтовано, що на момент закінчення строків вартування стандарт доказування «обґрунтоване підозріння» виступає достаточним умовою забезпечення його законності та може поєднуватися зі стандартом доказування «достаточні підстави», а на момент закінчення строків вартування та продовженні строків вартування вказані стандарти доказування застосовуються в сукупності.

Ключові слова: стандарти доказування, міжнародні правові стандарти доказування, стандарт доказування «обґрунтоване підозріння», стандарт доказування «достаточні підстави», Європейський Суд по правах людини.

Вступ

Міжнародний правовий стандарт доказування «обґрунтована підозра» ґрунтується на положенні ст. 5 § 1 (с) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р., відповідно до якого одним з обмежень права особи на свободу та особисту недоторканність виступає законний арешт або затримання особи, здійснене з

метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення [9]. Таким чином, вказане положення дозволяє визнати арешт або затримання особи законним виключно у двох випадках: 1) за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення; 2) за наявності обґрунтованої переконаності у необхідності запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення.

Обов'язок встановлення наявності обґрунтованої підозри положеннями Конвенції покладається на національні суди. Так, п. 3 ст. 5 Конвенції передбачає, що кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями ст. 5 § 1 (с), має негайно по-статити перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження [9].

Стандарт доказування «обґрунтована підозра» широко використовується ЄСПЛ під час встановлення дотримання національними судами ст. 5 § 1 (с) і п. 3 ст. 5 Конвенції, що зумовило формування у практиці Суду низки критеріїв вказаного стандарту доказування, у тому числі й стосовно його використання у взаємозв'язку зі стандартом доказування «достатні підстави».

У доктрині кримінального процесу дослідженню поняття і змісту стандарту доказування «обґрунтована підозра» присвячена значна увага вчених-процесуалістів. Зокрема, вказана проблематика розкривається у працях І. Гловюк, О. Міцкан, М. Погорецького, Х. Слюсарчук, А. Степаненка та інших вітчизняних і зарубіжних вчених. Проте, правові позиції ЄСПЛ стосовно взаємозв'язку вказаного стандарту доказування зі стандартом доказування «достатні підстави» предметом окремого дослідження не виступали.

Постановка завдання

Метою статті є встановлення на основі правових позицій ЄСПЛ взаємозв'язку стандартів доказування «обґрунтована підозра» та «достатні підстави» під час взяття під варту та продовження строку тримання під вартою.

Результати дослідження

У своїй практиці ЄСПЛ значну увагу присвячує якості рішень національних судів про взяття особи під варту та про продовження строку застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження і звертає увагу на неприпустимість стереотипного формулювання підозри без наведення її обґрунтування (п. 70 рішення від 03.03.2011 р. у справі «Tsarenko v. Russia», п. 76 рішення від 02.04.2015 р. у справі «Орловський проти України», п. 138 рішення від 13.12.2016 р. у справі «Idalov v. Russia (№ 2)») [4; 8; 13]. Суд вказує на необхідність не лише встановлення національними судами існування обґрунтованої підозри, але й відображення її існування у судових рішеннях шляхом наведення змісту підозри, обставин справи і доказів, які дозволяють обґрунтовано підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення. Так, у п. 86 рішення від 26.07.2001 р. у справі «Пілков v. Bulgaria» ЄСПЛ вказав, що незважаючи на те, що, факти, які могли б виправдати позбавлення заявника волі, могли існувати, вони не були вказані у рішеннях судів, очевидно, внаслідок дії презумпції та перенесення тягаря доказування. Проте, завданням Суду не виступає встановлення

таких фактів і зайняття місця національних органів, які приймали рішення про тримання заявника під вартою: останні зобов'язані вивчити всі факти, що висувуються за або проти затримання, та викласти їх у своїх рішеннях [19].

За відсутності у рішеннях національних судів обґрунтування підозри ЄСПЛ констатує відсутність підстав для взяття особи під варту або для продовження строку застосування цього запобіжного заходу. Так, у п. 108 рішення від 26.10.2006 р. у справі «Khudobin v. Russia» Суд відзначає, що причини взяття заявника під варту, на які посилалася влада Російської Федерації, не були згадані у рішеннях внутрішньодержавних судів, і Європейський Суд не може погодитися з тим, що такі причини впливають з обставин справи. З іншого боку, такі чинники як юний вік заявника, його проблеми зі здоров'ям, відсутність у нього кримінального минулого, наявність у нього постійного місця проживання і стійких сімейних зв'язків, вимагали ретельної перевірки його клопотань про звільнення та їх аналізу в судових рішеннях. Мабуть, недолік доводів можна віднести не до випадкового або короткострокового упущення, а до звичайного способу розгляду клопотань про звільнення з-під варті. На цій підставі Європейський Суд дійшов висновку, що попереднє взяття заявника під варту на час слідства і суду не базувалося на відповідних і достатніх підставах [7].

Таким чином, ЄСПЛ відзначає тісний взаємозв'язок стандартів доказування «обґрунтована підозра» та «достатні підстави». При цьому Суд вказує на необхідність – на додаток до наявності обґрунтованої підозри – обґрунтування будь-якого періоду тримання під вартою шляхом наведення посадовою особою, яка відправляє правосуддя, відповідних і достатніх підстав затримання (п. 102 рішення від 05.07.2016 р. у справі «Buzadji v. Moldova» та п. 84 рішення від 30.01.2018 р. у справі «Макаренко проти України») [12; 18].

Особливо чітко взаємозв'язок стандартів доказування «обґрунтована підозра» та «достатні підстави» простежується у рішеннях, в яких ЄСПЛ, надаючи оцінку законності продовження строків тримання під вартою,

вказує на недостатність обгрунтованої підозри для ухвалення національними судами рішення про продовження строків застосування вказаного запобіжного заходу. Відзначаючи на основі аналізу практики ЄСПЛ динамічний, триваючий характер обгрунтованої підозри, Х.Р. Слюсарчук вказує, що ступінь обгрунтованості підозри, який став підставою для обрання запобіжного заходу, наприклад тримання під вартою, не може бути прийнятним для вирішення питання про продовження строків тримання під вартою [11, с. 11]. Безперечно, що стандарт доказування «обгрунтована підозра» має динамічний характер, на що звертає увагу ЄСПЛ у низці своїх рішень. При цьому Суд виходить з необхідності забезпечення на момент затримання особи або взяття її під варту мінімального рівня обгрунтованої підозри. Так, наприклад, у п. 39 рішення від 02.03.2006 р. у справі «Dolgova v. Russia» ЄСПЛ відзначив, що хоча заявниця оскаржувала свою участь у злочинній діяльності, але вона була затримана в будівлі, в якій були, імовірно, вчинені стверджувані злочини. Тому Європейський суд погодився, що на першому етапі взяття її під варту було виправдано розумними підозрами щодо вчинення нею цих злочинів [3]. Під час подальшого провадження рівень обгрунтованої підозри внаслідок отримання у ході кримінального процесуального доказування доказів, які підтверджують винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, може зростати, що, у кінцевому підсумку, призведе до визнання її винуватою у його вчиненні. І навпаки, отримання доказів, які спростовують її винуватість, матиме наслідком спростування підозри і визнання особи невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення.

Як вказує ЄСПЛ, обгрунтована підозра щодо заявника може виправдати початкове взяття його під варту (п. 108 рішення від 26.10.2006 р. у справі «Khudobin v. Russia») [7], але після закінчення певного строку наявність обгрунтованої підозри перестає бути підставою для позбавлення свободи (п. 80 рішення від 10.02.2011 р. у справі «Харченко проти України») [16], достатньою умовою для законності триваючого ув'язнення

(п. 153 рішення від 06.04.2000 р. у справі «Labita v. Italy») [22], правомірності подальшого тримання особи під вартою (п. 40 рішення від 02.03.2006 р. у справі «Dolgova v. Russia») [3] та законності продовження строку тримання під вартою (п. 45 рішення від 30.07.2009 р. у справі «Sergey Medvedev v. Russia») [6]. Аналізуючи практику ЄСПЛ у частині застосування стандарту доказування «обгрунтована підозра», О. Міцкан і М. Погорецький наголошують, що з плином часу така підозра у вчиненні кримінального правопорушення не може бути самостійною підставою для продовження обмеження прав особи, мають бути наведені відповідні й достатні підстави (ризика), підкріплені доказами [10]. Водночас, їх наявність зумовлюється застосуванням стандарту доказування «достатні підстави», а підвищення рівня обгрунтованості підозри, з позиції ЄСПЛ, не впливає на ухвалення національними судами рішень про продовження строку застосування вказаного запобіжного заходу. Так, у рішенні від 15.07.2002 р. у справі «Kalashnikov v. Russia» ЄСПЛ відзначив, що, по-перше, переконання в обгрунтованості підозри, що взята під варту особа вчинила злочин, є неодмінною умовою для законності тривалого тримання під вартою, але після певного періоду часу воно перестає мати вирішальне значення (п. 114); по-друге, наявність обгрунтованої підозри про участь особи у злочині хоча й може розглядатися як належний критерій, але сам по собі не може бути підставою тривалого тримання під вартою (п. 116); по-третє, перешкодження слідству, поряд з підозрою у вчиненні злочину, яке йому ставилося у вину, могло на початковому етапі бути підставою для тримання під вартою, проте, у ході процесу та після завершення збирання доказів така підстава неминуче стала менш обгрунтованою (п. 117) [21]. У зв'язку з цим більш обгрунтованою виступає позиція І.В. Гловюк та А.С. Степаненка, які відзначають, що хоча сама по собі обгрунтованість підозри вже не буде достатньою умовою тримання особи під вартою, проте сам рівень обгрунтованості підозри щодо причетності особи до вчиненого кримінального правопорушення не має бути збільшений [1, с. 17].

При цьому, з урахуванням стандарту доказування «достатні підстави», ЄСПЛ, констатує у низці рішень допущені національними судами порушення ст. 5 § 1 (с) та/або п. 3 ст. 5 Конвенції, вказував на неправомірне обґрунтування ними рішення про взяття під варту та про продовження строку застосування цього запобіжного заходу виключно або основним чином тяжкістю пред'явленого обвинувачення (п. 41 рішення від 14.10.2010 р. у справі «Хайредінов проти України» і п. 70 рішення від 03.03.2011 р. у справі «Tsarenko v. Russia») [8; 15]. У п. 101 рішення від 01.03.2007 р. у справі «Belevitskiy v. Russia» ЄСПЛ конкретизував, що стосовно посилання національних властей на тяжкість пред'явленого обвинувачення як на єдиний і вирішальний елемент, Європейський Суд неодноразово вказував, що, хоча тяжкість пред'явленого обвинувачення і являє собою істотний елемент під час оцінки того, що обвинувачений може переховуватися або продовжити злочинну діяльність, необхідність продовження строку тримання під вартою не може оцінюватися виключно з абстрактної точки зору, з урахуванням лише тяжкості пред'явленого обвинувачення [2].

У низці рішень ЄСПЛ вказує, що поряд з обов'язком дослідити конкретні факти, під час ухвалення рішення про взяття під варту та продовження строку тримання під вартою національні суди зобов'язані розглянути питання про можливість застосування до особи альтернативних запобіжних заходів (п. 83 рішення від 21.12.2000 р. у справі «Jabłoński v. Poland», п. 80 рішення від 10.02.2011 р. у справі «Харченко проти України», п. 138 рішення від 13.12.2016 р. у справі «Idalov v. Russia (№ 2)», п. 84 рішення від 30.01.2018 р. у справі «Макаренко проти України») [4; 12; 16; 20], у тому числі на підставі клопотання заявника (п. 42 рішення від 14.10.2010 р. у справі «Хайредінов проти України») [15].

Наведені правові позиції щодо застосування стандартів доказування «обґрунтована підозра» та «достатні підстави» під час ухвалення національними судами рішень про взяття під варту та продовження строку тримання під вартою ЄСПЛ узагальнив у рішенні від 10.01.2012 р. у справі «Ananyev

and Others v. Russia», у п. 202 якого вказав, що до засудження обвинувачений повинен вважатися невинуватим, і він може братися під варту, тільки якщо було переконливо доказано шляхом посилання на конкретні факти і докази, зібрані обвинуваченням, що (i) наявна обґрунтована підозра у вчиненні ним злочину, та (ii) існує значна загроза, що він переховуватиметься, продовжить займатися злочинною діяльністю, перешкодитиме здійсненню правосуддя або порушить громадський порядок, та (iii) ці ризики не можуть бути достатнім чином зменшені використанням застави або будь-якого іншого запобіжного заходу, не пов'язаного з позбавленням волі [17].

Таким чином, надаючи тлумачення ст. 5 § 1 (с) Конвенції, ЄСПЛ визнає, що на момент затримання особи стандарт доказування «обґрунтована підозра» виступає достатньою умовою забезпечення його законності та може поєднуватися зі стандартом доказування «достатні підстави» за наявності обґрунтованої переконаності у необхідності запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення. Водночас, на момент взяття особи під варту та продовження строку тримання під вартою стандарти доказування «обґрунтована підозра» та «достатні підстави» підлягають застосуванню у сукупності: перший вказує на наявність фактичних даних, які підтверджують вчинення кримінального правопорушення конкретною особою, а другий – фактичних даних, що вказують на наявність ризиків щодо подальшої її поведінки, які не можуть бути усунуті або зменшені за допомогою застосування альтернативних, більш м'яких запобіжних заходів.

У разі, якщо національними судами рішення про взяття під варту та продовження строку тримання під вартою приймалися без обґрунтування наявності обґрунтованої підозри і ґрунтувалися виключно на тяжкості пред'явленого обвинувачення (а у низці справ – також не відображали розгляд питання про можливість застосування альтернативних запобіжних заходів), ЄСПЛ констатує порушення п. 3 ст. 5 Конвенції. Так, у п. 103 рішення від 01.03.2007 р. у справі «Belevitskiy v. Russia» Суд відзначив, що, не вказавши конкретних фактів і посилаючись

виключно на тяжкість пред'явленого обвинувачення, влада Російської Федерації продовжила строк тримання заявника під вартою на підставах, які не можуть вважатися достатніми, на підставі чого вказав на допущене порушення п. 3 ст. 5 Конвенції [2]. У п. 50 рішення від 02.03.2006 р. у справі «Dolgova v. Russia» та п. 83 рішення від 01.06.2006 р. у справі «Mamedova v. Russia» ЄСПЛ дійшов висновку, що без звернення до конкретних фактів або без розгляду можливості застосування альтернативних запобіжних заходів і, ґрунтуючись лише на тяжкості пред'явлених обвинувачень, державні власті продовжили строк тримання заявника під вартою на підставах, які не є обґрунтованими і достатніми, що дозволило Суду констатувати порушення національними судами п. 3 ст. 5 Конвенції [3; 23].

Тягар доказування наявності обґрунтованої підозри, як наголошує ЄСПЛ, покладається на сторону обвинувачення. Так, Суд неодноразово вказував, що національні органи влади зобов'язані встановити наявність конкретних фактів, які відповідають підставам для подальшого тримання під вартою (п. 85 рішення від 26.07.2001 р. у справі «Pijkov v. Bulgaria» та п. 40 рішення від 14.10.2010 р. у справі «Хайредінов проти України») [15; 19] і перевищують за своїм значенням правило поваги до свободи особи (п. 67 рішення від 07.04.2005 р. у справі «Rokhlina v. Russia») [5].

Перекладення тягара доказування на сторону захисту шляхом покладення на неї обов'язку спростувати існування обґрунтованої підозри не допускається. Як вказує ЄСПЛ у низці рішень, перекладення тягара доказування щодо цього на особу, яка перебуває під вартою, є рівноцінним порушенню принципу ст. 5 Конвенції – положення, яке робить тримання під вартою винятковим відступом від права на свободу і таким, що дозволяється лише у вичерпно перерахованих та чітко визначених випадках (п. 85 рішення від 26.07.2001 р. у справі «Pijkov v. Bulgaria», п. 67 рішення від 07.04.2005 р. у справі «Rokhlina v. Russia», п. 45 рішення від 02.03.2006 р. у справі «Dolgova v. Russia», - п. 40 рішення від 14.10.2010 р. у справі «Хайредінов проти України») [3; 5; 15; 19].

Перекладення тягара доказування на сторону захисту, поряд з недоведенням стороною обвинувачення перед національними судами наявності підстав продовження строку тримання під вартою, призводить до визнання ЄСПЛ порушення стандарту доказування «достатні підстави». Так, у п. 69 рішення від 07.04.2005 р. у справі «Rokhlina v. Russia», ЄСПЛ вказав, що та обставина, що влада Російської Федерації не навела конкретних причин, посилаючись виключно на тяжкість пред'явленого обвинувачення, і переклала на обвинувачену тягар доказування того, що у неї була відсутня навіть гіпотетична можливість переховуватися від правосуддя, продовжувати вчиняти злочинні дії або здійснювати тиск на свідків означає, що підстави продовження строку тримання заявника під вартою не можуть вважатися достатніми [5].

Водночас, у разі наведення стороною захисту певних доводів на спростування існування обґрунтованої підозри, на відсутність мети застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, на відсутність підстав для продовження строку тримання під вартою або на підтвердження наявності підстав для застосування альтернативних запобіжних заходів, національні суди повинні надати їм належну оцінку у судових рішеннях. Так, у п. 61 рішення від 25.03.1999 р. у справі «Nikolova v. Bulgaria» ЄСПЛ вказав, що хоча п. 4 ст. 5 Конвенції не зобов'язує суддю, що розглядає скаргу на затримання, звертатися до кожного аргументу, що міститься у поданій скарзі, його гарантії будуть позбавлені своєї сутності, якщо суддя, ґрунтуючись на національному законодавстві і практиці, може вважати невідповідними або ігнорувати конкретні факти, на які посилається затриманий і які здатні поставити під сумнів існування умов, необхідних для законності позбавлення волі у значенні Конвенції [24]. Наведену правову позицію ЄСПЛ уточнив у п. 50 рішення від 12.03.2009 р. у справі «Сергій Волосюк проти України», в якому відзначив, що хоча п. 4 ст. 5 Конвенції не зобов'язує досліджувати кожний аргумент у доводах особи, взятої під варту, стосовно законності такого заходу, суддя, розглядаючи таке звернення, повинен врахувати наведе-

ні особою конкретні факти, здатні поставити під сумнів існування умов, які для цілей Конвенції є неодмінними для забезпечення законності позбавлення свободи [14].

Висновки

Проведений аналіз правових позицій ЄСПЛ, присвячених встановленню взаємозв'язку стандартів доказування «обгрунтована підозра» та «достатні підстави» під час взяття під варту і продовження строку тримання під вартою, дозволяє стверджувати, що із позицій Суду обгрунтована підозра виступає: 1) достатньою умовою забезпечення законності затримання; 2) неодмінною, але не єдиною умовою законності взяття особи під варту та продовження строку тримання під вартою, оскільки вказані запобіжні заходи підлягають застосуванню за наявності не лише обгрунтованої підозри щодо вчинення особою кримінального правопорушення, але й достатніх підстав для їх застосування. При цьому тягар доказування наявності обгрунтованої підозри покладається на сторону обвинувачення та не може перекладатися на сторону захисту, але у разі наведення останньою доводів на спростування існування обгрунтованої підозри національні суди повинні надати їм належну оцінку у судових рішеннях.

Література

1. Гловюк І.В., Степаненко А.С. Стандарт доказування «обгрунтована підозра» у кримінальному провадженні. Правова позиція. 2018. № 1 (20). С. 13-20.
2. Дело «Белевицкий против Российской Федерации»: Постановление ЕСПЛ от 01.03.2007 г. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/2465012/2465012-001.htm>.
3. Дело «Долгова против России»: Постановление ЕСПЛ от 02.03.2006 г. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/Rdolgovacase.html>.
4. Дело «Идалов против Российской Федерации (№ 2)»: Постановление ЕСПЛ от 13.12.2016 г. URL: <https://minjust.ru/ru/2017-god/idalov-protiv-rossiyskoy-federacii-no-2-zhaloba-no-4185808>.
5. Дело «Рохлина против Российской Федерации»: Постановление ЕСПЛ от

07.04.2005 г. URL: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/roxlina-protiv-rossii-postanovlenie-evropejskogo-suda/>.

6. Дело «Сергей Медведев против Российской Федерации»: Решение ЕСПЛ от 30.07.2009 г. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/Rmedvedevcase.html>.

7. Дело «Худобин против Российской Федерации»: Постановление ЕСПЛ от 26.10.2006 г. URL: <http://docs.cntd.ru/document/902115046>.

8. Дело «Царенко против Российской Федерации»: Постановление ЕСПЛ от 03.03.2011 г. URL: <https://minjust.ru/ru/press/news/carenko-protiv-rossii-zhaloba-no-523509>.

9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р., ратифікована Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

10. Погорецький М., Міцкан О. Стандарт доказування «обгрунтована підозра»: непізнаний феномен українського кримінального процесу. Закон і бізнес. 2019. 16-22 березня. № 10 (1412). URL: https://zib.com.ua/ua/print/136819-yak_minimum_5_kriteriiv_obruntovanosti_pidozri_mae_vrahovuva.html.

11. Слюсарчук Х.Р. Стандарти доказування у кримінальному провадженні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2017. 24 с.

12. Справа «Макаренко проти України»: Рішення ЄСПЛ від 30.01.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c45.

13. Справа «Орловський проти України»: Рішення ЄСПЛ від 02.04.2015 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_a92.

14. Справа «Сергій Волосюк проти України»: Рішення ЄСПЛ від 12.03.2009 р. URL: old.minjust.gov.ua/file/1716.docx.

15. Справа «Хайредінов проти України»: Рішення ЄСПЛ від 14.10.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_665.

16. Справа «Харченко проти України»: Рішення ЄСПЛ від 10.02.2011 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662.

17. Case of Ananyev and Others v. Russia: Judgment of the ECHR from 10 January 2012. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/e318d3/pdf/>.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню правових позицій Європейського Суду з прав людини стосовно застосування національними судами стандартів доказування «обґрунтована підозра» та «достатні підстави». На основі правових позицій ЄСПЛ встановлено взаємозв'язок вказаних стандартів доказування під час взяття під варту та продовження строку тримання під вартою. Обґрунтовано, що на момент затримання особи стандарт доказування «обґрунтована підозра» виступає достатньою умовою забезпечення його законності та може поєднуватися зі стандартом доказування «достатні підстави», а на момент взяття особи під варту та продовження строку тримання під вартою вказані стандарти доказування підлягають застосуванню у сукупності.

Ключові слова: стандарти доказування, міжнародні правові стандарти доказування, стандарт доказування «обґрунтована підозра», стандарт доказування «достатні підстави», кримінальне провадження, Європейський Суд з прав людини.

SUMMARY

The article is devoted to the research of the legal position of the European Court of Human Rights regarding the application by national courts of the standards of proof «reasonable suspicion» and «sufficient grounds». Based on the legal positions of the ECHR, the relationship of the specified standards of proof during taking a person in custody and extending the detention was established.

The attention is paid to the dynamic nature of the standard of proof «reasonable suspicion» and it is substantiated that at the time of the person's detention this standard of proof serves as a sufficient condition for ensuring of its lawfulness and can be combined with the standard of proof «sufficient grounds» in the existence of a reasonable belief in the need to prevent the commission by person the offense or her escape after his commission. At the same time, at the time of taking a person in custody and extending the detention, the standards of proof «reasonable suspicion» and «sufficient grounds» are subject to application in aggregate: the first one indicates to the existence of factual data, confirming the commission of a criminal offense by a particular person, and the other – of factual data, indicating to the existence of the risks concerning of her further behaviour, which can not be eliminated or reduced by the use of alternative, more milder preventive measures.

Based on the legal position of the ECHR, it is indicated that the burden of proof of the existence of reasonable suspicion relies on the prosecution side. Its transfer to the defence side by imposing on it the duty to refute the existence of a reasonable suspicion is not allowed and in practice of the Court leads to the recognition of the fact of violation of the standard of proof «sufficient grounds». At the same time, if the defence side gives the certain arguments to refute the existence of reasonable suspicion, to the absence of the purpose of a preventive measure in the form of taking a person in custody, to the absence of grounds for extending the period of detention or to the confirmation of the existence of grounds for the application of alternative preventive measures, national courts should give them proper assessment in court judgment.

Key words: standards of proof, international legal standards of proof, standard of proof «reasonable suspicion», standard of proof «sufficient grounds», criminal proceedings, European Court of Human Rights.

18. Case of Buzadji v. the Republic of Moldova: Judgment of the ECHR from 5 July 2016. URL: https://www.pila.ie/download/pdf/case_of_buzadji_v_the_republic_of_moldova_1.pdf.

19. Case of Ilijkov v. Bulgaria: Judgment of the ECHR from 26 July 2001. URL: <http://echr.ketse.com/doc/33977.96-en-20010726/view/>.

20. Case of Jabłoński v. Poland : Judgment of the ECHR from 21 December 2000. URL: <http://echr.ketse.com/doc/33492.96-en-20001221/view/>.

21. Case of Kalashnikov v. Russia: Judgment of the ECHR from 15 July 2002. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/d5919c/pdf/>.

22. Case of Labita v. Italy: Judgment of the ECHR from 6 April 2000. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/dccaed/pdf/>.

23. Case of Mamedova v. Russia: Judgment of the ECHR from 01 June 2006. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/bc2e75/pdf/>.

24. Case of Nikolova v. Bulgaria: Judgment of the ECHR from 25 March 1999. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/3702da/pdf/>.

ПОЧАТОК ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ОКРЕМОЇ КАТЕГОРІЇ ОСІБ

ПОСВИСТАК Олександр Миколайович - здобувач кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК: 343.137

В статті розглядаються проблемні питання початку досудового розслідування в отношении осіб, относительно которых осуществляется особый порядок уголовного производства, предусмотренных ст. 480 УПК Украины, в частности проблемы обеспечения тайны предварительного расследования в связи с расширенным кругом лиц, имеющих доступ к Единому реестру досудебных расследований. Кроме того, в статье сформулированы предложения по совершенствованию указанных норм УПК Украины, как одного из условий обеспечения полного расследования.

щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження зокрема у працях Погорецький М.А., Татаров О.Ю., Лобойко Л.М., Удалова Л.Д., Фаринник О.Ю. та ін.

Метою статті є дослідження проблемних питань, які виникають під час початку досудового розслідування у кримінальних провадженнях стосовно осіб, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження та запропоновані шляхи їх вирішення.

Постановка проблеми

Правильне професійне оформлення початкового етапу досудового розслідування є однією із заporук успішності розкриття, розслідування та судового розгляду будь-якого кримінального правопорушення, а також виконання завдань кримінального провадження, які властиві цьому етапу. Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні стосовно осіб, щодо яких здійснюється особливий порядок досудового розслідування, перелік яких визначений ст. 480 КПК України згідно з вимогами чинного законодавства, є заporукою забезпечення законності проведення стосовно них слідчих (розшукових) та процесуальних дій під час досудового розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Досліджували проблему початку досудового розслідування в цілому та стосовно осіб,

Виклад основного матеріалу

Законодавцем у ст. 480 КПК України визначено перелік осіб, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження, що є проявом диференціації кримінальної процесуальної форми шляхом визначення особливого порядку проведення слідчих (розшукових) та процесуальних дій стосовно осіб, які мають особливий публічний правовий статус у суспільстві, зокрема, судді.

Згідно зі ст. 480 КПК України особливий порядок кримінального провадження застосовується стосовно: народного депутата України; судді, судді Конституційного Суду України, а також присяжного на час виконання ним обов'язків у суді, Голови, заступника Голови, члена Вищої ради правосуддя, Голови, заступника Голови, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; кандидата у Президенти України; Уповноваже-

ного Верховної Ради України з прав людини; Голови, іншого члена Рахункової палати; депутата місцевої ради; адвоката; Генерального прокурора України, його заступника, прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури; Директора та працівників Національного антикорупційного бюро України; члена Національного агентства з питань запобігання корупції.

Чинним КПК України передбачений інститут початку досудового розслідування, який містить норми, які є новими для кримінального процесуального законодавства України. У свою чергу, зазначені норми є загальними та не передбачають винятків для початку досудового розслідування стосовно осіб, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження.

Згідно з положеннями ч. 2 ст. 214 КПК України, досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР).

У свою чергу, на слідчого або прокурора покладений обов'язок невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати досудове розслідування (ч. 1 ст. 214 КПК України).

Чинним КПК України не визначений термін «приводи для початку досудового розслідування». У свою чергу, за результатами аналізу положень ч. 1 ст. 214 КПК України можна зробити висновок, що законодавцем передбачені наступні приводи для початку досудового розслідування кримінального правопорушення: 1) заява, повідомлення фізичних або юридичних осіб про вчинення кримінального правопорушення; 2) самостійне виявлення слідчим, прокурором з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. Факт самостійного виявлення слідчим, прокурором обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення може бути зафіксований у рапорті або

іншому службовому документі (доповідній записці).

У той же час, зазначений перелік є невичерпним. Так, згідно з положеннями ч. 3 Розд. I Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, затвердженого наказом Міністерства внутрішніх справ України від 08.02.2019 № 100, зазначений перелік доповнено також таким джерелом, як повідомлення осіб, які затримали підозрювану особу під час учинення або замаху на вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення, чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється в його вчиненні [5].

Також Положенням про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – Положення), затвердженого наказом Генеральної прокуратури України від 06.04.2016 № 139, розширений перелік джерел, з яких виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, а саме: 1) матеріали правоохоронних та контролюючих державних органів про виявлення фактів вчинення чи підготовки до вчинення кримінальних правопорушень; 2) повідомлення в засобах масової інформації; 3) самостійне виявлення прокурором кримінального правопорушення за результатами перевірки у порядку нагляду (у тому числі виявлення кримінального правопорушення прокурором під час здійснення нагляду за додержанням і застосуванням законів) та ін. [4].

Законодавцем на слідчого або прокурора у випадку подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, покладений обов'язок внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з ЄРДР (ч. 1 ст. 214 КПК України).

У свою чергу, згідно з вимогами ч. 5 ст. 214 КПК України до відомостей, які підлягають обов'язковому внесенню до ЄРДР

згідно з вимогами належать: 1) дата надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення; 2) прізвище, ім'я, по батькові (найменування) потерпілого або заявника; 3) інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення; 4) короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела; 5) попередня правова кваліфікація кримінального правопорушення з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; 6) прізвище, ім'я, по батькові та посада службової особи, яка внесла відомості до реєстру, а також слідчого, прокурора, який вніс відомості до реєстру та/або розпочав досудове розслідування; 7) інші обставини, передбачені положенням про Єдиний реєстр досудових розслідувань.

Вказана та інша інформація згідно з п. 3 ч. 4 Розд. I Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – Положення) відображається у витязі із ЄРДР, який є офіційним документом, що підтверджує початок досудового розслідування.

У свою чергу, п. 14 ч. 1 розділу II Положення, визначено, що до відомостей, які містять короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення (фабули) та які підлягають обов'язковому відображенню в реєстрі, належать: дата, час, адреса, місце, спосіб, знаряддя, засоби та інші особливості вчинення кримінального правопорушення, розмір збитків, прізвище фізичної особи (осіб) або дані про юридичну особу (осіб), яка (які) є потерпілими, дані про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, інші необхідні відомості.

Зазначені дані фактично є відомостями, які становлять об'єктивну сторону кримінального правопорушення, про вчинення якого зазначено у заяві, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або самостійно виявлені слідчим або прокурором

з будь-якого джерела обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. Звичайно, вказані відомості є попередніми та неостаточними, перевірка яких на предмет наявності ознак складу кримінального правопорушення здійснюється лише під час досудового розслідування.

Незважаючи на наявність вимоги про необхідність внесення слідчим, прокурором до ЄРДР відомостей, які містять короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення (фабули), передбачені п. 14 ч. 1 розділу I Положення, зокрема даних про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, у практичній діяльності слідчих (детективів) та прокурорів непоодинокими є випадки їх порушення.

Причинами зазначених порушень можуть бути як умисне незазначення у ЄРДР усіх необхідних відомостей, з метою запобігання розголошенню даних про факт здійснення досудового розслідування та обставини вчинення кримінального правопорушення, зокрема відомостей про особу, стосовно якої проводиться розслідування, шляхом запобігання ознайомленню з відомостями, що стосуються кримінального провадження, які містяться у ЄРДР зацікавленими особами, які мають відповідний доступ, так і неналежне виконання особами, уповноваженими на внесення відомостей до ЄРДР своїх службових обов'язків.

Також досить часто трапляються випадки умисного формулювання слідчим (детективом) або прокурором фабули кримінального правопорушення шляхом зазначення загальної інформації, без конкретизації відомостей про особливості вчинення кримінального правопорушення, розмір збитків, осіб, які вчинили кримінальні правопорушення та інших даних, що також може супроводжуватись завідомо неправильною попередньою правовою кваліфікацією кримінального правопорушення, з метою ухилення від обов'язку здійснення досудового розслідування згідно з правилами підслідності, шляхом визначення підслідності у ньому прокурором за іншим органом досудового розслідування.

Зазначені порушення перешкоджають забезпеченню швидкого, повного та неупередженого розслідування, також можуть бути причиною ухилення особи, дії якої можуть містити склад кримінального правопорушення від кримінальної відповідальності.

Так, у правозастосовній діяльності під час подання та розгляду клопотань слідчого, прокурора про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, слідчі судді Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, Севастополя, апеляційних судів областей вимагають зазначити у витязі з ЄРДР у розділі, що містить короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником, чи виявлених із іншого джерела, повні анкетні дані та дату народження осіб, стосовно яких планується проведення зазначених слідчих дій.

Також наявність зазначених відомостей у витязі із ЄРДР досить часто вимагають слідчі судді місцевого загального суду під час розгляду клопотань щодо проведення слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Зокрема під час розгляду клопотання про надання дозволу на проведення обшуку слідчі судді вимагають надання витягу із ЄРДР, у якому були б зазначені анкетні дані фізичної особи або реєстраційні дані юридичної особи, у якої планується провести обшук, та обставини вчинення кримінального правопорушення зазначеними особами.

Із приводу необхідності зазначення у витязі із ЄРДР вищезазначених відомостей неможливо погодитися із думкою Мельниченка А.В., який вказує на те, що така «негласна» вимога слідчих суддів, безумовно, виходить за рамки вимог КПК України до подачі клопотань [1, с. 207].

Так, зазначення даних про спосіб вчинення кримінального правопорушення, осіб, які його вчинили та інші необхідні відомості згідно з вимогами п. 14 ч. 1 розділу II Положення, є обов'язковими складовими відомостей, які містять короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення (фабули), які обов'язково повинні зазначити слідчі або

прокурори під час внесення відомостей до ЄРДР.

Водночас, заслуговує на увагу висновок вказаного науковця про те, що включення повних анкетних даних фізичної особи або реєстраційних даних юридичної особи, у якої планується провести обшук, та обставин вчинення кримінального правопорушення зазначеними особами упереджує слідчого суддю від безпідставного втручання в особисте життя осіб (коли недобросовісні представники правоохоронних органів намагаються втрутитися в особисте життя особи або коли втручання є невиправданим) [1, 207].

Обґрунтованою є позиція Шевчишен А.В. щодо обов'язкового зазначення даних щодо особи, яка відноситься до наведених у ст. 480 КПК України під час викладення обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела, які вносяться до ЄРДР, як підставу застосування у кримінальному провадженні норм глави 37 КПК України, а також гарантій діяльності цих осіб, що надаються ним Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами [2, с. 119].

Також зазначення даних щодо вказаної категорії осіб як необхідної складової обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, безпосередньо впливає на визначення органу досудового розслідування, до повноважень якого, відповідно до положень статті 216 КПК України, віднесено здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених певною категорією осіб. У свою чергу, порушення правил підслідності, а саме здійснення досудового розслідування неповноважним органом слугує підставою для визнання зібраних доказів недопустимими.

З метою недопущення слідчими, прокурорами зазначених зловживань, вбачається доцільним внести зміни до КПК України, - п. 4 ч. 5 ст. 214, якими передбачити обов'язок слідчого (детектива) або прокурора вносити відомості про короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених по-

терпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела, а саме: дата, час, адреса, місце, спосіб, знаряддя, засоби та інші особливості вчинення кримінального правопорушення, розмір збитків, прізвище фізичної особи (осіб) або дані про юридичну особу (осіб), яка (які) є потерпілою, дані про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення (прізвище, ім'я, по батькові, займана посада тощо), інші необхідні відомості.

У разі не зазначення потерпілим, заявником у заяві, повідомленні про вчинене кримінальне правопорушення всіх відомостей, які містять короткий виклад обставин, передбачених п. 4 ч. 5 ст. 214 КПК України, або не встановлення їх слідчим, прокурором під час самостійного виявлення обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, в Єдиному реєстрі досудових розслідувань доцільно передбачити можливість зазначення короткого викладу обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведені потерпілим, заявником на дату їх подання (заяви, повідомлення), а у разі виявлення з іншого джерела – на дату виявлення».

Крім того, нагальним є питання забезпечення таємниці досудового розслідування зокрема шляхом обмеження можливості доступу до відомостей, які містяться у ЄРДР особам, які не мають повноважень слідчого або прокурора у кримінальному провадженні.

Положенням передбачений перелік відомостей, що містяться у ЄРДР та є закритими, якими є відомості щодо захоплення заручників, кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також пов'язаних з прийняттям пропозиції, обіцянки одержання або одержанням неправомірної вигоди, незаконним зайняттям гральним бізнесом, створенням або утриманням місць розпусти, звідництвом, сутенерством або втягненням особи в зайняття проституцією, збутом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, які містяться у ЄРДР згідно з п. 8 ч. 4 Розділу I Положення. Зазначені ві-

домості відкриваються з моменту оголошення підозри особі або прийняття рішення про закриття провадження без оголошення підозри особі [4].

З метою запобігання розголошенню відомостей про факт здійснення досудового розслідування, а також даних щодо осіб, стосовно яких проводяться або можуть проводитись слідчі (розшукові) дії, визначено, що безперешкодний доступ до вищезазначених відомостей має слідчий та прокурор, які здійснюють процесуальне керівництво, керівник слідчого підрозділу та керівник прокуратури, які відповідно проводять досудове розслідування та здійснюють контроль і нагляд у цьому кримінальному провадженні.

Із зазначеного правила зроблене виключення щодо Генерального прокурора України, якого наділено правом доступу до всіх без виключення відомостей кримінального провадження, що містяться у ЄРДР, будь-якого кримінального провадження без обмежень.

Але на практиці коло осіб, що мають доступ до ЄРДР та мають доступ до відомостей, що у ньому містяться, є ширшим.

Так, згідно з ч. 4 Розділу I Положення визначено, що держателем ЄРДР є Генеральна прокуратура України, яка має доступ до відомостей внесених у ЄРДР у повному обсязі з урахуванням повноважень, якими наділені прокурори та керівники підрозділів Генеральної прокуратури України (Розділ III Положення).

У свою чергу, у структурі Генеральної прокуратури України створені та діють два підрозділи, до компетенції яких належить організація та забезпечення функціонування ЄРДР, а саме: управління організаційного забезпечення Єдиного реєстру досудових розслідувань та інформаційно-аналітичної роботи Генеральної прокуратури України та Департамент інформаційних технологій, документального та матеріально-технічного забезпечення Генеральної прокуратури України.

Так, основними функціями відділу організаційного забезпечення Єдиного реєстру досудових розслідувань, який входить до складу управління організаційного забезпечення Єдиного реєстру та інформаційно-

аналітичної роботи Генеральної прокуратури України є: організаційне та методологічне забезпечення функціонування ЄРДР; удосконалення та оперативне внесення змін до інформаційної системи «ЄРДР», розробка за участю фірми-розробника ІС ЄРДР технічної документації з цих питань; організація роботи щодо захисту персональних даних у інформаційній системі ЄРДР та взаємодія з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини у вказаній сфері (п. п. 2 та 4-ч. 4.1 Положення про управління організаційного забезпечення Єдиного реєстру досудових розслідувань та інформаційно-аналітичної роботи Генеральної прокуратури України, затвердженого наказом Генерального прокурора України від 18 листопада 2015 року № 349) [6].

Крім того, до повноважень працівників відділу впровадження та супроводження інформаційних систем, що входить до складу Департаменту інформаційних технологій, документального та матеріально-технічного забезпечення Генеральної прокуратури України з-поміж інших належить: здійснення адміністрування забезпечення отримання, обмеження та скасування доступу користувачів до ЄРДР на підставі відповідних документів; здійснення комплексу заходів щодо захисту персональних даних в інформаційній (автоматизованій) системі ЄРДР, зокрема в Центрі сертифікації ключів Генеральної прокуратури України та ін. (п. 4.3.1 та 5.12 Положення про Департамент інформаційних технологій, документального та матеріально-технічного забезпечення Генеральної прокуратури України, затверджений наказом Генерального прокурора України від 20 березня 2017 року, № 88) [7].

Працівники зазначених структурних підрозділів Генеральної прокуратури України, маючи доступ до інформаційної системи ЄРДР та до відомостей, які містяться у ній, можуть зловживати своїми повноваженнями, зокрема і шляхом надання зацікавленим особам відомостей, про факт, обставини вчинення кримінального правопорушення, прийняті у провадженні рішення, а також інші відомості, що містяться у ЄРДР, зокрема і шляхом пошуку інформації за ключовими словами або іншими параметрами, що,

у свою чергу, може негативно впливати на стан досудового розслідування. Особливо актуальним це питання є у кримінальних провадженнях щодо окремої категорії осіб.

З метою запобігання можливому настанню вищезазначених ризиків, доцільним є внесення змін до п. 8 ч. 4 Розділу I Положення в частині розширення переліку відомостей, що містяться у ЄРДР та є закритими, розширивши вказаний перелік кримінальними провадженнями стосовно осіб, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження.

Також у практичній діяльності слідчих і прокурорів непоодинокими є випадки редагування відомостей, які становлять короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення (фабула), передбаченого ч. 5 ст. 214 КПК України, зокрема виключення анкетних даних особи, щодо якої здійснюється досудове розслідування, та найменування посади, яку вона займає з метою запобігання розголошенню факту здійснення досудового розслідування стосовно неї за сприяння осіб, які мають доступ до ЄРДР.

Зазначений спосіб забезпечення таємниці досудового розслідування є виправданим, а можливість здійснення вказаних змін передбачена Положенням, шляхом внесення Реєстратором у разі необхідності оновлених даних до відповідного пункту електронного контуру картки, через внесення змін до форм «Правопорушення» та «Правопорушник» у провадженнях із статусом «у провадженні», «зупинено», «до суду», «закрито» та «повернуто судом» та ін.

При цьому, факт внесення змін, а також зміст інформації, що редагується у ЄРДР, ані в самій електронній базі даних, ані у матеріалах кримінального провадження відповідним процесуальним рішенням уповноваженої особи не фіксується. Інколи фабула кримінального правопорушення суттєво змінюється.

З метою запобігання зловживанню вищезазначеними правами доцільним є закріплення в Положенні вимоги про необхідність фіксації змін відомостей, які становлять короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопо-

рушення (фабула) на підставі відповідної постанови слідчого (детектива) або прокурора.

Питання внесення відомостей до ЄРДР та початку досудового розслідування згідно із заявою або повідомлення про вчинення суддею, як особою, щодо якої здійснюється особливий порядок кримінального провадження згідно із загальними правилами, передбаченими ст. 214 КПК України, було предметом розгляду Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України.

Так, згідно з висновком Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України щодо питання про початок кримінального провадження стосовно суддів, яке пов'язане зі здійсненням ними судочинства від 1 липня 2013 року, запровадження в ст. 214 КПК України процедури початку досудового розслідування, згідно з якою внести відомості до ЄРДР та розпочати розслідування, в тому числі щодо судді, може слідчий і прокурор, а не виключно Генеральний прокурор України або його заступник, як це було передбачено КПК України 1960 року, призвело до зниження рівня гарантій недоторканості і незалежності суддів, встановлених законами [3].

Передумовою для зазначених висновків суду стало те, що після початку досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо вчинення суддями кримінальних правопорушень у загальному порядку, передбаченому ст. 214 КПК України, підвищуються ризики зловживання слідчим, прокурором своїми повноваженнями на проведення слідчих (розшукових) дій, з метою втручання у діяльність судових органів, зокрема шляхом здійснення допиту суддів та працівників суду, як свідків, витребування документів суду та здійснення тимчасового доступу до них, без наявних для того достатніх підстав.

З метою запобігання зазначеним випадкам, судом запропоновано внести зміни у ст. 214 КПК України, де передбачити обов'язок вносити до ЄРДР відомості про вчинення кримінального правопорушення особами, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження (ст. 480 КПК України), особами, зазначеними у ст. 481 цього Кодексу (тобто Генеральним проку-

рором України або його заступником), які здійснюють повідомлення про підозру щодо окремої категорії осіб.

У свою чергу, заслуговує на увагу висновок Шевчишена А.В., який зазначає, що у разі запровадження зазначеного порядку початку досудового розслідування стосовно суддів, із урахуванням строків розгляду заяви про вчинення кримінального правопорушення, яка повинна бути розглянутою негайно, але не пізніше 24 годин після подання, вирішення питання про визначення конкретного детектива, який буде здійснювати досудове розслідування, внесення ним відповідних відомостей до ЄРДР про прийняття до свого провадження кримінального провадження, здійснення відповідних процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень, спрямованих на забезпечення проведення контролю за вчиненням злочину, вирішення відповідних організаційних питань, спрямованих на підготовку до їх безпосереднього проведення потрібен не один і не два дні.

Зазначені процесуальні дії можуть бути причиною затягування початку проведення негласних слідчих (розшукових) дій та обшуку, що, у свою чергу, зробить неможливим документування протиправних дій суддів, а також присяжних, народних засідателів, та забезпечувати притягнення їх до кримінальної відповідальності за корупційні злочини, оскільки останні, знаючи специфіку початку кримінального провадження, отримання дозволів на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, проведення обшуку, навмисно визначають дуже стислі терміни для передачі неправомірної вигоди, щоб унеможливити документування їх протиправної діяльності [2, а.с. 117].

Висновок

Внесення змін до норм КПК України, якими регламентується початок досудового розслідування шляхом закріплення вимоги щодо обов'язкового зазначення відомостей про осіб, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження, як складову обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, сприятиме запобігання порушенню правил

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються проблемні питання початку досудового розслідування стосовно осіб, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження, передбачених ст. 480 КПК України, зокрема проблеми забезпечення таємниці досудового розслідування у зв'язку із розширеним колом осіб, які мають доступ до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Крім того, у статті сформульовані пропозиції щодо удосконалення зазначених норм КПК України як однієї із умов забезпечення повного розслідування.

Ключові слова: кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб, правовий статус, початок досудового розслідування.

підслідності. Крім того, забезпечення обмеження доступу до відомостей, які вносяться до ЄРДР особам, які не здійснюють досудове розслідування чи процесуальне керівництво у кримінальному провадженні, є одним із способів забезпечення таємниці досудового розслідування.

Література

1. Мельниченко А.В. Актуальні питання внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та оскарження процесуальних рішень. Вісник публічного та приватного права, 2017, вип. 5, Т. 1, с. 205-209.

2. Шевчишен А. В. Деякі особливості початку досудового розслідування щодо осіб, зазначених у статті 480 КПК України, у разі вчинення ними корупційного злочину. Наше право. 2017. № 1. с. 119.

3. Висновок Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України щодо питання про початок кримінального провадження стосовно суддів, яке пов'язане зі здійсненням ними судочинства від 01.07.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0009700-13>.

4. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: затв. наказом Генеральної прокуратури України від 06 квіт. 2016 р. № 139. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16#n14>.

5. Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події: затв. наказом Міністерства внутрішніх справ України від 8 лютого 2019 року № 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#n7>.

6. Положення про управління організаційного забезпечення Єдиного реєстру досудових розслідувань та інформаційно-аналітичної роботи Генеральної прокуратури Україн: затв. наказом Генерального прокурора України від 18 лист. 2015 р. № 349. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/polstr.html>.

7. Положення про Департамент інформаційних технологій, документального та матеріально-технічного забезпечення Генеральної прокуратури України: затв.наказом Генерального прокурора України від 20 березня 2017 р., № 88. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/polstr.html>.

Initiation of pre-trial investigation of criminal proceedings against persons for whom a special procedure for criminal proceedings is carried out

The article deals with the problematic issues of initiation of pre-trial investigation in respect of persons for whom a special procedure for criminal proceedings is envisaged under Art. 480 of the CPC of Ukraine, in particular the problem of ensuring the secrecy of pre-trial investigation in connection with the expanded circle of persons having access to the Uniform Register of Pre-trial Investigations. It also focuses on the importance of indicating information about a particular category of individuals as part of a summary of circumstances in order to identify the proper body of pre-trial investigation and obtain evidence in accordance with the requirements of the law.

In addition, the article formulates proposals for the improvement of these norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine as one of the conditions for ensuring full investigation. In particular, it is proposed to amend the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Regulation on the procedure for conducting the Unified Register of Pre-trial Investigations.

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСНІ ОЗНАКИ ЗАПОБІЖНОЇ ДЕТЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

**БИЧІН Сергій Олександрович - начальник Центрального відділу поліції
ГУНП у Донецькій області, здобувач Донецького юридичного інституту МВС
України**

УДК 343.9 (477)

Стаття посвячена установленню суцільних признаков и формулировке понятия предупредительной детективной деятельности. Исследуются соответствующие полномочия детективов Национального антикоррупционного бюро Украины, Национальной полиции Украины, частных детективов. Дается определение каждого отдельного вида предупредительной деятельности. Проводится сравнение государственной и частной детективной деятельности.

Ключевые слова: предотвращение преступности, предупредительная деятельность, детектив, государство, приватность, признаки.

Система запобігання злочинності знаходиться у постійному русі. Вона є залежною від багатьох факторів, в останній час особливо – від реалізації політичної волі, виконання міжнародних зобов'язань України [9, с. 8-19]. Це безпосередньо відображається на стані чинного законодавства, завдяки якому в цілому формуються стратегія запобігання злочинності та знаходять свій виявив тактичні фактори протидії. Одним із таких проявів на сьогодні є нова, за своєю суттю, детективна діяльність як державних органів, так і приватних організацій (установ). Певну частину функціонального призначення такої діяльності займають запобіжні щодо злочинності функції. Тому гострої актуальності набувають питання дослідження сутнісних ознак запобіжної детективної діяльності, а від цього – онтологічне розуміння цього виду соціальної практики.

Слід відмітити, що питанням розвитку та науково-практичного забезпечення запобігання злочинності присвятили свої праці такі вітчизняні вчені, як М. І. Бажанов, О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, В. М. Бесчастний, П. С. Берзін, В. І. Борисов, Б. М. Головкін, Н. О. Гуторова, В. К. Грищук, О. О. Дудоров, О. М. Костенко, О. М. Литвинов, В. А. Мисливий, А. А. Музика, Є. С. Назимко, В. О. Навроцький, М. І. Панов, В. В. Сташис, А. В. Савченко, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, В. О. Туляков, В. І. Тютюгін, Є. В. Фесенко, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, В. В. Шаблистий та інші вчені. Однак, питання запобіжної детективної діяльності ще не знайшли свого комплексного дослідження.

Тому метою цієї статті є встановлення сутнісних (онтологічних) ознак запобіжної детективної діяльності, а від цього – формулювання найбільш обґрунтованого поняття цього виду запобіжної практики.

Детективна діяльність як вид професійної діяльності зараз урегульована одним законодавчим актом – Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» [3]. Ч. 4 ст. 5 Закону передбачено, що до структури управлінь Національного бюро можуть входити підрозділи детективів, що здійснюють оперативно-розшукові та слідчі дії, інформаційно-аналітичні, оперативно-технічні підрозділи, підрозділи, що здійснюють виявлення майна, яке може бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації, підрозділи швидкого реагування, забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та забезпечення без-

пеки працівників, представництва інтересів в іноземних юрисдикційних органах, експертні, фінансові, кадрові та інші підрозділи.

28 грудня 2015 року було зареєстровано у парламенті проект Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність»- № 3726 [13, с. 2]. З набранням чинності даним Законом в Україні з'явився б додатковий суспільний фактор запобігання злочинності. Але той факт, що зазначений проект Закону був схвалений Парламентом, підписаний Головою Верховної Ради України, однак, не підтриманий Президентом України [12], засвідчує перспективність легітимізації приватної детективної діяльності, а від так – окремих повноважень приватних детективів у сфері запобігання злочинності. Тому норми цього проекту Закону мають бути всебічно досліджені. До того ж, у лавах Національної поліції України оголосили про запровадження інституту детективів [7]. Тому має бути досліджена і відповідна поліцейська діяльність.

Однак для того, щоб визначити сутнісні ознаки запобіжної детективної діяльності, ми маємо визначитись із поняттям більш загального відносно неї порядку, а саме – поняттям запобіжної діяльності. Як зазначають фахівці, кримінологічна наука накопичила значний досвід у боротьбі зі злочинністю, проте не дійшла єдності щодо поняття, яке визначає сутність цієї діяльності, та продовжує використовувати різні терміни, а саме: «профілактика», «припинення», «попередження», «запобігання», «відвернення», «боротьба», «протидія», «тиск», «соціальний контроль» тощо. Всі зазначені терміни мають загальну змістовну основу, яка полягає у вчиненні кримінальних правопорушень. Разом з цим, деякі терміни мають різне функціональне та отримане на практиці окреме смислове навантаження [10, с. 111]. Переконані, що не слід вдаватись до предметних розгорнутих дискусій з приводу розмежування зазначених термінів. Єдине, що треба зазначити, – існуючу зараз позицію щодо використання в кримінологічній науці двох термінів: «протидія» та «запобігання».

В Українській кримінологічній енциклопедії під протидією злочинності пропонується розуміти особливий інтегрований, багаторівневий об'єкт соціального управління, який складає різноманітна за формами діяльність відпові-

дальних суб'єктів (державних, недержавних органів та установ, громадських формувань та окремих громадян), які взаємодіють у вигляді системи різнорідних заходів, спрямованих на пошук шляхів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність з метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності на усіх рівнях, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до певного рівня [14, с. 562]. Як бачимо, в Енциклопедії поданий термін визначається з позиції управління запобіжним впливом.

Не зважаючи на наявність у цитованому визначенні терміну «протидія злочинності» певних універсальних ознак запобіжного впливу, слід погодитись з А.П. Закалюком про те, що зазначений термін може використовуватися для відтворення загального впливу на злочинність, але він лише односторонньо («супротив») відображає останній та не містить однозначного відображення поняття запобігання злочинності, тобто не може вживатися як такий, що за сутністю тотожний поняттю «запобігання», навіть коли він вживається у широкому значенні [1, с. 322].

Управлінська парадигма простежується й в окремих визначеннях терміну «запобігання злочинності». Так, Ю.В. Нікітін та Б.М. Грек під запобіганням злочинності розуміють особливий вид соціального управління, покликаний забезпечити безпеку правоохоронюваних цінностей та полягає в розробці та здійсненні спеціальних заходів щодо виявлення та усунення детермінант злочинності, а також здійсненні запобіжного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки [5, с. 142]. Більш універсальним виглядає визначення терміну «запобігання злочинності», надане В.В. Голіною (сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки) [6, с. 142].

Окремі вчені зазначають, що формулювання «запобігання злочинності» є не відповідним дійсності, оскільки можна попередити те, що ще реально не існує, але поява його є потенційною... Запобігти можна окремим кримінально

караним деліктам, які ще не вчинені, але потенційно вони можуть бути скоєні в разі, якщо їх не попередити. У такому випадку доречніше вести розмову про «профілактику злочинів» як систему заходів їх запобігання» [11, с. 55]. До таких категоричних висловлювань знаходиться декілька застережень. По-перше, у науковій літературі визначається, що мета запобіжної діяльності – перешкоджання вчиненню злочинів, скорочення їхньої кількості і тим самим зменшення розмірів злочинності. По-друге, запобіжна діяльність щодо злочинності безпосередньо спрямовується не проти неї у тому вигляді (обсязі), в якому вона розуміється в процесі протидії, а стосовно чинників, що її зумовлюють. Ця діяльність здійснюється з метою перервати дію останніх і тим самим перешкодити подальшому вчиненню злочинів, існуванню злочинності у сучасних параметрах та їхньому збільшенню. По-третє, злочинність дійсно є соціальним феноменом, що виявляється у кримінальній активності частини членів суспільства, на високому загальному рівні зумовленим певними об'єктивними соціальними явищами та передумовами, станом суспільних відносин, дії яких неможливо запобігти безпосередніми попереджувальними заходами [2, с. 318-319]. Таким чином, запобігання злочинності є сформованою системою дій стосовно антисуспільних явищ та їх причинного комплексу з метою розширення тенденції зниження рівня і масштабів злочинності та її викорінення.

Слід також погодитись з думкою про те, що термін «запобігання» на сьогодні є більш вживаним та визначає діяльність, зміст і мета якої полягає у перешкодженні детермінантам злочинності через обмеження, нейтралізацію та усунення їхнього впливу. Запобігання злочинності є не лише складовою предмета кримінології, а становить його центральну частину, визначає генеральне завдання кримінології щодо забезпечення вирішення проблем, які охоплюються її предметом [10, с. 111]. До того ж, у відповідних положеннях Конституції України йдеться саме про запобігання (злочинам та правопорушенням (ст. 29, 31, 34, 39)), а інші синонімічні категорії практично не вживаються. Крім того, найважливіші законодавчі акти кримінологічного спрямування, а саме Кримінальний кодекс України (ст. 1) та Кримінально-виконавчий кодекс України (ст. 1),

прямо передбачають саме запобігання злочинам та кримінальним правопорушенням. Отже, вважаємо, що термін запобігання має залишатися ключовим у вітчизняній кримінологічній науці [10, с. 115].

У цілому ж, для нашого дослідження найбільш доречним є використання терміна «запобігання злочинності», наданого А.П. Закалюком. Під ним вчений пропонував розуміти різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягає у перешкодженні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім причин і умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а за можливістю – усунення їхньої дії [2, с. 324]. Саме його слід використовувати й під поняттям «запобіжна діяльність». Таке визначення є найбільш прийнятним, оскільки: не акцентує увагу на управлінському характері запобігання злочинності (що дуже вадливе для пізнання приватної детективної діяльності); підкреслює, що до процесу запобігання злочинності залучається суспільство (ураховуються державні та приватні суб'єкти); зосереджує увагу на досягненні соціально значущих профілактичних результатів; надає можливість розглядати запобіжну діяльність у комплексі (від детермінант – до злочинних проявів); окреслює загальні риси запобіжної діяльності та засоби впливу на злочинність (обмеження, нейтралізація, усунення).

Розглянемо кожний вид запобіжної детективної діяльності більш детально. Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» Національне антикорупційне бюро України є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових [3]. Як бачимо, у самому законі є пряма вказівка на запобігання злочинності (попередження, припинення, запобігання вчиненню нових корупційних правопорушень). Повноваження детективів НАБУ та, відповідно, їх діяльність безпосередньо наділені ознаками запобігання.

Ч. 5 ст. 216 КПК України визначено умови та перелік кримінальних правопорушень, підслідних НАБУ. Детективи НАБУ здійснюють досудове розслідування злочинів, передбаче-

них статтями 191, 206-2, 209, 210, 211, 354 (стовоно працівників юридичних осіб публічного права), 364, 366-1, 368, 368-2, 369, 369-2, 410 КК України, якщо наявна хоча б одна з таких умов: вчинення злочину визначеними категоріями осіб; розмір предмета злочину або завданої ним шкоди в п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на час вчинення злочину (якщо злочин вчинено службовою особою державного органу, правоохоронного органу, військового формування, органу місцевого самоврядування, суб'єкта господарювання, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50 відсотків); злочин, передбачений ст. 369, ч. 1 ст. 369-2 КК України, вчинено щодо службової особи, визначеної у ч. 4 ст. 18 КК України або у п. 1 ч. 5 ст. 216 КПК України.

Виходячи із системного аналізу Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», можна дійти висновку, що запобіжна детективна діяльність НАБУ являє собою урегульовану законодавством правоохоронну діяльність, що здійснюється детективними підрозділами та детективами у встановленій формі, функціональний зміст та мета якої полягає у попередженні та припиненні корупційних правопорушень, віднесених до підслідності цього органу, а також запобігання вчиненню нових корупційних правопорушень.

Щодо детективів Національної поліції, то на законодавчому рівні їхню діяльність не урегульовано. Створення детективних підрозділів у Національній поліції зараз має статус пілотного проекту. Основна функціональна особливість – розслідування особливо тяжких злочинів та, відповідно, запобіжна роль щодо зазначеної категорії злочинів. У зв'язку із тим, що зазначені підрозділи є поліцейськими, на них розповсюджуються всі запобіжні завдання, покладені на Національну поліцію з окремим акцентом на основну предметну площину їх діяльності.

Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. У Законі України «Про Національну поліцію» прямо вказано завдання Національної поліції

України щодо запобігання злочинам, а саме: здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень; виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення тощо [4].

Є підстави стверджувати, що запобіжна детективна діяльність Національної поліції являє собою урегульовану законодавством правоохоронну діяльність, що здійснюється детективними підрозділами та детективами у встановленій формі, функціональний зміст та мета якої полягає у попередженні та припиненні особливо тяжких злочинів, віднесених до підслідності цього органу, запобіганні вчиненню правопорушень, виявленні причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, вжитті у межах своєї компетенції заходів для їх усунення.

Щодо приватної детективної діяльності, то визначення поняття детективної діяльності надано лише у проекті Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність». Відповідно до ч. 4 ст. 1 цього документа, приватна детективна (розшукова) діяльність – це дозволена Міністерством юстиції України підприємницька діяльність приватних детективів або об'єднань приватних детективів щодо надання замовникам на платній договірній основі детективних послуг з метою захисту їхніх законних прав та інтересів на підставах та в порядку, що передбачені цим Законом.

Згідно з ч. 1 ст. 12 цього акту, приватна детективна (розшукова) діяльність здійснюється з метою пошуку, збирання та фіксації інформації, розшуку предметів, майна, людей і тварин, встановлення фактів та з'ясування різних обставин на замовлення замовника та згідно з договором про надання приватних детективних (розшукових) послуг.

Ч. 3 цієї статті встановлюється система приватних детективних (розшукових) послуг. Серед них ознаками запобіжної діяльності наділені такі: 1) пошук осіб, місцезнаходження яких невідоме, з'ясування причин та обставин їх зникнення, можливостей і умов їх повернення, розшук осіб, які втратили родинні або дружні зв'язки; 2) пошук і збір даних, які можуть бути приводом або підставою для звернення замов-

ника приватних детективних послуг до правоохоронних органів або до суду з метою захисту його законних прав та інтересів; 3) виявлення фактів незаконного (несанкціонованого) збирання з метою використання відомостей, що становлять комерційну таємницю замовника, або їх розголошення, а також фактів незаконного (несанкціонованого) збирання конфіденційної інформації стосовно фізичних осіб; 4) пошук, виявлення та фіксування фактів незаконного використання прав інтелектуальної власності, що належать замовнику, а також випадків недобросовісної конкуренції; 5) пошук боржників та осіб, які ухиляються від виконання своїх договірних зобов'язань; 6) забезпечення

захисту інформації з обмеженим доступом (комерційної, промислової, професійної таємниці) замовника приватних детективних (розшукових) послуг.

Статус проекту зазначеного закону обумовлює існування відкритої дискусії у наукових колах щодо визначення поняття приватної детективної діяльності. Так, Д.Г. Мулявка та Д.А. Шилле виокремлюють такі ознаки приватної детективної діяльності: здійснення на договірній основі з метою отримання прибутку; особливий суб'єкт, який не має ознак посадової особи та не є державним службовцем, працівником правоохоронного або розвідувального органу; переважно превентивний ха-

Таблиця. Порівняння державної та приватної детективної діяльності

Назва ознаки	Державна детективна діяльність	Приватна детективна діяльність
Спрямованість діяльності	Правоохоронна	Правоохоронна
Основний замовник діяльності	Суспільство, держава	Фізична або юридична особа
Характер діяльності	Публічний	Приватний
Суб'єкт здійснення діяльності	Посадова особа (державний службовець), державний орган	Недержавні організації, приватні особи
Оплачуваність діяльності	Безоплатне виконання обов'язків	Оплатне надання послуг
Основний законодавчий акт	Чинний. Закони України «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Національну поліцію».	Не існує.
Межі діяльності	Передбачені законом	Не заборонені законом
Дозвіл на застосування примусу	Існує	Не існує
Місце запобігання злочинності в цілопокладанні основної діяльності	Безпосереднє	Опосередковане
Види злочинів, щодо яких здійснюється запобігання	Визначені законодавством види злочинів (особливо тяжкі злочини; корупційного характеру)	Не визначено.
Механізм впливу	Безпосередній вплив	Опосередкований вплив (у разі виявлення ознак будь-якого злочину інформування правоохоронних органів)
Момент впливу на злочин	Вплив на злочин, незалежно від стадії вчинення; вплив на причини та умови злочинності	Вплив на злочин, незалежно від стадії вчинення
Засоби впливу (реагування)	Засоби протидії, безпосереднього впливу, профілактичні та попереджувальні	Профілактичні (попереджувальні)
Відповідальність за нежиття заходів	Кримінальна відповідальність, як спеціального суб'єкта злочину	Не передбачено. Настає на загальних підставах.

ракти, що передбачає у разі виявлення в процесі надання детективних послуг ознак злочину інформування у встановленому порядку правоохоронних органів [8, с. 347]. На підставі виокремлених ознак зазначені вчені під приватною детективною (розшуковою) діяльністю пропонують розуміти здійснювану суб'єктами підприємницької діяльності на договірних оплачуваних засадах незалежної професійної діяльності, спрямованої на пошук, збирання та фіксації інформації, розшук людей, тварин та майна, встановлення фактів та з'ясування різних обставин за замовленням клієнтів [8, с. 347].

До повноважень приватних детективів безпосередньо не віднесено завдання або обов'язки щодо запобігання злочинності. Приватним детективам заборонено приховувати від правоохоронних органів інформацію про факти вчинення кримінального правопорушення або про готування до вчинення кримінального правопорушення, що стала їм відома у процесі здійснення приватної детективної (розшукової) діяльності (ст. 14 проекту Закону). Якщо ж приватні детективи, об'єднання приватних детективів під час здійснення приватної детективної (розшукової) діяльності отримали інформацію про факти вчинення кримінального правопорушення або про готування до вчинення кримінального правопорушення, то вони зобов'язані невідкладно повідомити про це відповідний правоохоронний орган та передати йому матеріали, що підтверджують таку інформацію (ст. 15 проекту Закону). Інших ознак запобіжної діяльності у проекті Закону не міститься.

Тому під запобіжною приватною детективною діяльністю слід розуміти правоохоронну діяльність, що здійснюється у встановленій формі приватними детективами та їх об'єднаннями, функціональний зміст та мета якої полягає у негайному інформуванні правоохоронних органів про факти злочинної діяльності. Загальна запобіжна роль приватних детективів урегульована загальним законодавством, дія якого розповсюджується на всіх громадян.

Зрозуміло, що між державною та приватною детективною діяльністю є суттєві відмінності. А.Г. Шиян розмежує оперативно-розшукову і приватну детективну діяльність

за такими критеріями: відомча належність; суб'єкти; завдання; повноваження на проведення оперативно-розшукових заходів; нормативно-правова основа діяльності; використання матеріалів діяльності; нагляд та контроль за діяльністю; орієнтація професійної діяльності [15, с. 259-262].

У зв'язку із зазначеним можемо порівняти державну та приватну детективну діяльність за такими ознаками (див. Таблицю).

На підставі узагальнення зазначених ознак доходимо висновку, що запобіжна детективна діяльність – урегульована законодавством правоохоронна діяльність, що здійснюється визначеними відповідальними суб'єктами (детективами) у встановленій формі, функціональний зміст та мета якої полягають у перешкодженні дії детермінантів злочинності та її проявів, протидії конкретним видам злочинів (особливо тяжкі; корупційного характеру), упередження злочинності в цілому.

Література

1. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : У 3 кн. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 712 с.
2. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 424 с.
3. Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» . Відомості Верховної Ради, 2014, № 47, ст.2051
4. Закон України «Про Національну поліцію» Відомості Верховної Ради, 2015, № 40-41, ст.379.
5. Кримінологія: підручник / А.М. Бабенко, О.Ю. Бусол, О.М. Костенко та ін.; за заг. ред. Ю.В. Нікітіна, С.Ф. Денисова, Є.Л.Стрельцова. – 2-ге вид., перероб. та допов. Х.: Право, 2018. 416 с.
6. Кримінологія: підручник / В.В. Голина, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська та ін.; за ред.-В.В. Голини, Б.М. Головкіна. Х.: Право. 2014. - 440 с.
7. Метою експерименту з упровадження інституту детективів є зменшення бюрократичної складової у роботі поліції, – Сергій Князев URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/250443017> (дата звернення: 20.05.2019).

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено визначенню сутнісних ознак та формулюванню поняття запобіжної детективної діяльності. Досліджуються запобіжні повноваження детективів Національного антикорупційного бюро України, Національної поліції України, приватних детективів. Надається визначення кожного окремого виду запобіжної діяльності. Проводиться порівняння державної та приватної детективної діяльності.

Ключові слова: запобігання злочинності, запобіжна діяльність, детектив, держава, приватність, ознаки.

SUMMARY

The article is devoted to the establishment of the essential features and the formulation of the concept of preventive detective activity. The relevant powers of the detectives of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the National Police of Ukraine, and private detectives are investigated. The definition of each type of preventive activity is given.

The content of the term crime prevention should: not focus on the managerial nature; emphasize that society is involved in the crime prevention process; focus on achieving socially important preventive outcomes; provide an opportunity to consider preventive activities in the complex; to outline the general features of preventive activities and the means of influencing crime.

A comparison of public and private detective work is conducted on the following grounds: the main customer of the activity; Nature of activity; the subject of the activity; payable activities; basic legislation; boundaries of activity; permission to use coercion; crime prevention in goal-setting activities; types of crimes for which the warning is carried out; impact mechanism; the moment of impact on the crime; means of influence (response); responsibility for failure to take action.

Based on the generalization of these signs, it is concluded that preventive detective activities are law enforcement activities regulated by law, carried out by certain responsible actors (detectives) in the prescribed form, the functional content and the purpose of which is to prevent crime determinants and their manifestations from countering specific types of crime (especially serious; corruption), crime prevention in general.

Key words: crime prevention, preventive activities, detective, state, privacy, signs.

8. Мулявка Д.Г., Шилле Д.А. Поняття та ознаки приватної детективної (розшукової) діяльності. Порівняльно-аналітичне право. 2018. №2. С. 345-347.

9. Назимко Є.С. Зарубіжний досвід кримінально-правової регламентації інституту покарання неповнолітніх : монографія / Єгор Сергійович Назимко, вступне слово та загальна редакція д.ю.н., проф. О.М. Литвинова; Донецький юридичний інститут МВС України, Кримінологічна асоціація України. — К. : КНТ, 2015. — 368 с.

10. Піддубна А. В. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинним порушенням правил безпеки дорожнього руху та експлуатації на пасажирському автотранспорті. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2015. 287 с.

11. Притула А. М. Теоретико-правові засади оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України : монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 332 с.

12. Пропозиції Президента до Закону «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57580 (дата звернення: 20.05.2019).

13. Сіренко Д. О. Правові засади запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, суб'єктами приватної детективної діяльності. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі

спеціальності 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Національний університет біоресурсів і природокористування. Київ, 2019. 23 с.

14. Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка ; упоряд. О. М. Джу́жа, О. М. Литвинов. Київ : Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. внутр. справ, Кримін. асоц. України, Золота миля. 2017. 804 с.

15. Шиян А.Г. Співвідношення оперативно-розшукової і приватної детективної діяльності. Всеукраїнський самміт приватних детективів: матеріали доповідей (м. Дніпро, 30 листопада 2017 р.). – Дніпро : ДДУВС, 2018. – С. 259-263.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ І ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

НОСАЧ Андрій Володимирович - кандидат юридичних наук, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.85+343.31

Стаття посвячена определению методологических основ формирования стратегии защиты государственного суверенитета и территориальной целостности Украины в системе противодействия преступности. Определено место стратегии защиты государственного суверенитета и территориальной целостности Украины в общей структуре противодействия преступности. С учетом современных социально-политических условий развития Украины и угроз государственному суверенитету и территориальной целостности Украины определены предметное поле и общий вектор стратегии защиты государственного суверенитета и территориальной целостности Украины

Ключевые слова: государственный суверенитет, территориальная целостность, защита, стратегия, противодействие преступности.

Постановка проблеми

В останні роки стрімке зростання кількості злочинів проти основ національної безпеки України призводить до необхідності визначення ефективних шляхів протидії зазначеним протиправним діям. Причини та умови такого стрибка статистичних показників, з одного боку, лежать на поверхні: відкритий збройний конфлікт на території України, що триває протягом останніх п'яти років, анексія майже п'ятої частини території нашої держави постійно продукують нові посягання на державний суверенітет та територіальну цілісність України. З іншого – корін-

ня та форми вираження злочинних посягань на основі національної безпеки України, державний суверенітет і територіальну цілісність зокрема, є набагато більш глибокими, численними та різноплановими, ніж виражені у статистично зафіксованих показниках злочинів, передбачених Розділом І Особливої частини Кримінального кодексу (далі – КК) України. Відповідно, ефективність стратегічного планування захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України безпосередньо залежить від закладення обґрунтованого базису такої діяльності, яка має охоплювати та враховувати наявні небезпеки для зазначених вищих цінностей будь-якої держави.

Метою статті визначення методологічних засад формування сучасної стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України у системі протидії злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням стратегічного планування в системі протидії злочинності присвятили свої роботи такі дослідники, як Г.А. Аванесов, Ю.М. Антонян, О.М. Бандурка, В.І. Борисов, В.С. Батиргареєва, В.М. Бесчастний, С.Є. Віцин, Л.М. Давиденко, А.І. Долгова, А.Е. Жалінський, А.Ф. Зелінський, О.М. Ігнатів, І.І. Карпець, О.Г. Кальман, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнецова, О.М. Литвинов, О.Б. Сахаров, В.М. Сомін, В.В. Сташис, С.С. Шрам-

ко та інші науковці. Окремі питання протидії злочинам проти основ національної безпеки України розкриті в роботах Ю.В. Александра, Л.В. Багрій-Шахматова, О.В. Бакаєва, В.В. Василевича, В.О. Глушкова, В.В. Голіни, І.М. Даньшина, О.М. Джужі, А.П. Закалюка, М.Г. Колодяжного, О.М. Костенка, А.Г. Кулика, О.М. Литвака, М.І. Мельника, В.А. Мисливого, Ю.В. Нікітіна, В.Я. Тація, В.І. Шакуна та інших дослідників. У той же час значні зміни в кількісних та якісних показниках злочинів проти основ національної безпеки України і злочинів, що посягають на державний суверенітет і територіальну цілісність України зокрема, терміново потребують оновлення заходів протидії зазначеним злочинним посяганням та формування на їх основі інтегрованої стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України.

Виклад основного матеріалу

На сьогодні стратегічне планування широко використовується в різних сферах сучасного суспільного життя. Сам термін «стратегія» походить від грецького *strategia*, що, у свою чергу, складається з двох слів *stratos* – військо та *ago* – веду. Відповідно за своїм первинним значенням «стратегія» є військовим терміном, що означає вищу область військового мистецтва, що вивчає закономірності та характер війни, що розробляє теоретичні основи планування та ведення військових операцій, що визначає стратегічні завдання політики і обслуговує її [1, с. 273]. Сучасне розуміння стратегії пов'язано, проте не обмежено, сферою військового мистецтва. Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови послідовно надає наступні значення терміну «стратегія»: 1. мистецтво підготовки і ведення війни та великих воєнних операцій; 2. *перен.* мистецтво економічного, суспільного і політичного керівництва масами, яке має визначити головний напрям їхніх дій, вчинків; 3. *перен.* спосіб дій, лінія поведінки кого-небудь [2, с. 1399]. Відповідно в сучасній науці термін «стратегія» поширюється на різні сфери управління суспільними процесами та визначає магістральні напрями діяльності основних складових частин, як правило, великих комплексних об'єктів

управління, їхню ціннісну та ідейну орієнтацію. Залежно від галузі знань виділяють економічні стратегії, стратегії управління або менеджменту підприємств, організацій, корпоративних утворень, бізнес стратегії, політичні стратегії тощо.

У кримінології як комплексній науці про злочинність та способи і методи протидії цьому суспільно небезпечному феномену особливе значення надається стратегіям протидії злочинності. Питання побудови стратегій протидії злочинності зазвичай розглядається як складова частина загальної організацій протидії злочинності з найбільшим ступенем узагальнення. Протягом останніх років у практичній площині нормативно-правового забезпечення кримінологічної діяльності цей метод загальної організацій протидії злочинності отримує все більше застосування. Прикладом стратегічного планування протидії злочинності, зокрема, є Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки». На відміну від законів, що встановлюють загальні засади протидії злочинності (певному виду злочинів) на невизначений період часу (наприклад, Законів України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 р., «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14.10.2014 р., «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р.) стратегія передбачає розгортання її дії у чітко визначений період часу і, таким чином, з урахуванням конкретних умов та обстановки протидії певному суспільно небезпечному явищу.

Поряд з практичною реалізацією стратегічного напрямку протидії злочинності продовжується теоретична розробка питання місця та значення стратегій протидії злочинності в загальній структурі протидії злочинності. Так, переважна більшість дослідників розглядає стратегії протидії злочинності в контексті кримінологічної політики держави з переходом на функціональний рівень її реалізації. Наприклад, О. М. Литвинов визначає стратегію протидії злочинності як систему обґрунтованих і офіційно прийнятих поглядів

і уявлень, принципів і положень про шляхи, засоби і механізм захисту життєво важливих інтересів громадянина, суспільства, держави, законних з точки зору права, від внутрішніх і зовнішніх загроз із боку злочинності [3, с. 380]. Як цілком правильно зауважує вчений, «кримінологічна стратегія надає функціонуванню протидії злочинності стабільності, плано-мірності, спрямованості, забезпечує безпосередність і послідовність розробки завдань діяльності та їх диференціацію за рівнями та сферами застосування» [3, с. 378]. О. Туєв також аналізує стратегію протидії рейдерству в контексті реалізації кримінологічної політики держави. Дослідник визначає чотири основних аспекти стратегії протидії злочинності: 1) кінцева мета стратегії у формі світоглядної позиції з питань призначення, ролі, місця і методів діяльності правоохоронних органів щодо протидії злочинності; 2) визначення контуру політичного курсу протидії злочинності на конкретному історичному етапі розвитку суспільства; 3) визначення цільових настанов на конкретній стадії розвитку суспільства; 4) визначення періоду реалізації стратегії [4, с. 188].

Відносно окремим напрямом стратегій протидії злочинності є розробка поняття стратегій зменшення можливостей вчинення злочинів і правопорушень. Головною метою останніх є запобігання злочинності шляхом створення додаткових ризиків злочинної діяльності, ускладнення зовнішньої обстановки для недопущення формування злочинної мотивації або відмови від її втілення в життя [5, с. 96]. У практичній площині заходи реалізації стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів полягають у створенні різних за природою організаційно-управлінських заборон, дозволів, відмов від використання у побуті певних матеріалів, споруд, пристосувань, технічних засобів, бар'єрів, перепон, ризиків, пропагандистських кампаній тощо, що веде до обмеження і усунення умов у детермінаційному комплексі, і суттєвого зниження шансів досягнути мети злочинним шляхом [6, с. 76]. Як зазначає В. В. Голіна, позитивною характеристикою стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів є те, що вона не потребує значних матеріальних ресурсів, а форми її реалізації можуть

бути урізноманітнені та адаптовані до потреб конкретного регіону [6, с. 77]. Значний практичний потенціал стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів реалізується у поєднанні із стратегією community policing, як вже довела свою ефективність у західних країнах таких, як США, Велика Британія, Японія. Під стратегією community policing зазвичай розуміють нормативно визначену добровільну діяльність громадських організацій, окремих громадян та інших недержавних суб'єктів, спрямовану на профілактику злочинності шляхом патрулювання, затримання злочинців і правопорушників, розшуку викраденого майна та інших прямих і непрямих форм роботи із забезпечення громадського порядку і безпеки [7, с. 47]. З іншого боку, поряд з позитивними характеристиками стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів існують певні обмеження щодо її практичного застосування. Зокрема, як зазначає С. С. Шрамко, «специфіка розглядуваної стратегії полягає в тому, що діяльність спрямовується не на зміну поведінки злочинця, а виключно на убезпечення від злочинного випадку. При цьому об'єктом контролю стає не злочинність як сукупність певних злочинів, а шкода та загроза безпеці, що зумовлює винайдення нових методів реагування» [8, с. 77]. Відповідно рамки застосування стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів є доволі вузькими, оскільки вона спрямована на мінімізацію переважно об'єктивних детермінант злочинності та фактично спрямована за протидію переважно загально кримінальній злочинності.

Розглядаючи методологічні засади формування стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України, слід зазначити, що зміст та, відповідно, й обсяг цієї концепції є ширшим за стратегії протидії злочинності. Так, навіть за етимологічним значенням поняття захисту є ширшим за протидію. Згідно з визначенням, наданим Великим тлумачним словником сучасної української мови, протидія – це дія, що спрямована проти іншої дії, перешкоджає їй [2, с. 1173]. Захист має декілька значень, проте основним є дія в розумінні захищати, захистити і захищатися, захиститися. Причому в практичних прикладах використання термі-

ну «захист» у вищевказаному зазначенні мова йде про сукупність заходів, спрямованих на підтримку, збереження, охорону чогось, заходи, спрямовані по попередження шкідливим проявам тощо. У другому значенні захист розуміється як заступництво, охорона, підтримка [2, с. 432]. На нашу думку, протидія злочинності за своїм змістом здійснюється не лише з метою простого, технічного, перешкоджання існуванню феномену злочинності, а й для забезпечення охорони, безпечного існування найбільш важливих для суспільства відносин як генеральної цілі такої протидії. Вбачаємо, що протидія злочинності є лише одним зі способів забезпечення захисту суспільних відносин, сам захист може включати й інші заходи, безпосередньо не пов'язані протидією злочинності. Відповідно, стратегія захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України має охоплювати протидію злочинам, які посягають на охоронювані кримінальним правом суспільні відносини, що забезпечують існування зазначених благ, проте нею не обмежується.

За своєю сутністю стратегія захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України відноситься до так званих безпекових стратегій держави. Серед останніх доцільно виділити Стратегію воєнної безпеки України, Стратегію громадської безпеки та цивільного захисту України, Стратегію національної безпеки України, яка є об'єднуючим та узагальнюючим базисом інших безпекових стратегій. Згідно зі ст. 1 закону України «Про національну безпеку України» державною безпекою є захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру [9]. Відповідно державний суверенітет і територіальна цілісність є невід'ємними складовими національної безпеки України, від рівня їх захищеності безпосередньо залежить рівень національної безпеки України в мирний час та можливість забезпечити гідну охорону конституційних прав і свобод громадян нашої держави. Крім того, слід відмітити, що прийнятий у 2018 р. закон України «Про національну безпеку України» передбачає доцільність захисту не лише від реальних, а

й від потенційних загроз державному суверенітету і територіальній цілісності України. Вбачаємо, що зазначене положення має бути обов'язково враховано під час побудови сучасної стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України.

Іншим важливим методологічним питанням побудови сучасної стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України у системі протидії злочинності є визначення предметного поля злочинів, протидія яким має здійснюватися в її межах. Як уже зазначалося, протягом останніх п'яти років статистичне збільшення злочинів проти основ національної безпеки України є колосальним: у 2013 р. було виявлено 8 злочинів, передбачених Розділом I Особливої частини КК України, у 2014 р. – 527, у 2015 – 473, у 2016 – 302, у 2017 р. – 325, у 2018 р. – 428 [10]. Таким чином, згідно з офіційною статистикою у 2018 р. було вчинено в 54 рази більше злочинів проти основ національної безпеки України, ніж у 2013 р. І хоча частка цих протиправних діянь становить лише 0,01% від всієї кількості злочинів, вчинених у 2018 р. на території України, високий ступінь її суспільної небезпечності визначає важливість посилення протидії злочинам, що становлять загрозу та порушують державний суверенітет і територіальну цілісність України. Проте, чи достатньо чітко офіційна статистика визначає перелік злочинів, що становлять небезпеку державному суверенітету і територіальній цілісності України?

Слід відмітити, що на сьогодні вельми актуальним є відмежування різних форм політичної боротьби один від одного, зокрема, сепаратизму, актів тероризму, найманства, злочинів проти основ національної безпеки України. Так, відповідно до логічного тлумачення Закону України «Про внесення зміни до КК України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму» від 19.06.2014 р. сепаратизм може мати форму насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України [11, с. 203]. Відповідно його відмежування злочинів терористичного спрямування (ст. 258 – 258-5 КК України) та створення непередбачених законом зброй-

них формувань (ст. 260 КК України) стає часом неможливим. Так, у Звіті за результатами дослідження спроможності судової системи забезпечувати правосуддя в умовах збройного конфлікту на сході України в 2016 – 2017 роках було визначено, що статистично кількість порушених кримінальних проваджень стосовно військовослужбовців перевищує в десятки разів кількість тих, які вчинили злочин проти основ національної безпеки, терористичні злочини, злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями, найманство, організацію незаконних збройних угруповань. Серед причин такої ситуації автори Звіту, зокрема, зазначають: бажання уникнути правосуддя шляхом переховування на окупованих територіях; той факт, що особи, які своїми діями сприяли окупації частини території України, й надалі обіймають посади в органах, що забезпечують доступ до правосуддя; психологічний фактор, пов'язаний з тим, що судді і прокурори, які мають родичів, квартири, майно на непідконтрольній території, мають певний страх виносити жорстокі вироки або навіть порушувати кримінальне провадження [12, с. 174-194]. Зазначені дослідження доводять, що захист державного суверенітету і територіальної цілісності України у системі протидії злочинності має охоплювати протидію не лише злочинам проти основ національної безпеки України, а й іншим злочинам, що супроводжують сепаратистські дії, зокрема на сході України. У той же час зазначимо, що сепаратистські настрої присутні і в інших регіонах України і, відповідно, вимагають адекватної реакції з боку держави.

На останок вважаємо необхідним зауважити, що у зв'язку з тим, що наразі Україна знаходиться в ситуації відкритого збройного конфлікту, що відбувається на території Донецької та Луганської областей, та відвертою незаконністю анексії Автономної республіки Крим, державний суверенітет та територіальна цілісність нашої держави потребують не лише захисту, а й найскорішого відновлення. Відповідно, побудову сучасної стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України слід спрямувати не лише на захист зазначених найвищих благ нашої держави, в тому числі в межах протидії

злочинності, а й передбачити конкретні заходи щодо їх відновлення.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Підсумовуючи, на нашу думку, слід зазначити наступні методологічні засади формування сучасної стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України у системі протидії злочинності: 1) стратегія захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України за своєю спрямованістю та змістом є частиною безпекових стратегій держави, вона охоплює заходи протидії злочинності, проте ними не обмежується; 2) злочини, протидія яким має здійснюватися в межах зазначеної стратегії, не обмежуються злочинами проти основ національної безпеки держави і охоплюють протидію іншим злочинам сепаратистського спрямування; 3) у зв'язку з особливостями сучасної соціально-політичної ситуації в Україні побудову сучасної стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України слід спрямувати не лише на захист зазначених благ, а й на їх зміцнення та відновлення.

Література

1. Постижение военного искусства: Идейное наследие А.Свечина. 2-е изд. М., 2000. 688 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. К. 2005. 1728 с.
3. Литвинов О. М. Стратегія протидії злочинності. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013, № 1(1). С. 377-387.
4. Туєв О. Кримінологічна політика і стратегія протидії рейдерству. Публічне право № 4 (8) (2012). С. 185-190.
5. Колодяжний М. Г. Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів: поняття, принципи, значення. Вісник кримінологічної асоціації України. 2017. № 1 (15).- С. 93-99.
6. Голіна В. В. Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів у системі запобігання злочинності. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2017. № 3 (17). С. 70-79.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена визначенню методологічних засад формування сучасної стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України у системі протидії злочинності. Визначене місце стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України в загальній структурі протидії злочинності. З урахуванням сучасних соціально-політичних умов розвитку України та загроз державному суверенітету і територіальній цілісності України визначено предметне поле та загальний вектор стратегії захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України.

Ключові слова: державний суверенітет, територіальна цілісність, захист, стратегії, протидія злочинності.

7. Маршуба М. О. Взаємозв'язок стратегій «community policing» і зменшення можливостей учинення злочинів. Питання боротьби зі злочинністю. 2018, Випуск 35. С. 44-54.

8. Шрамко С. С. Поняття та специфіка стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. Вісник Асоціації кримінального права України, 2017, № 1(8). С. 193-202.

9. Про національну безпеку України: закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 03.05.2019).

10. Статистика Генеральної прокуратури України. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 03.05.2019).

11. Юртаєва К. В. Актуальні проблеми кримінально-правової протидії тероризму в Україні. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2015. № 1 (9). С. 200-211.

12. Правосуддя на сході України в умовах збройної агресії Російської Федерації. Звіт за результатами дослідження спроможності судової системи забезпечувати правосуддя в умовах збройного конфлікту на сході України. 2016 – 2017. Київ, 2018. 339 с.

SUMMARY

The article is devoted to defining methodological bases of elaborating the strategy on protection of state sovereignty and territorial integrity of Ukraine in the system crime counteraction.

The article analyzes national practice in implementing strategic planning in the system crime counteraction. It analyzes etymological meaning of the term “strategy” and its application in criminological policy and crime counteraction. It analyzes current laws of Ukraine on crime counteraction, theoretical and practical application of crime counteracting strategies including, the strategy of diminishing of possibilities of committing a crime and “community policing” strategy.

The article ascertains that the strategy on protection of state sovereignty and territorial integrity of Ukraine encompasses wider range of measures than a regular crime counteracting strategy. It substantiates that the aim of crime counteraction is not only strict, technical, obstructing the phenomenon of crime, but also is associated with promotion and protection of the most important social values as an ultimate objective of such counteraction. At the same time crime counteraction is only one of the possible means of securing social relationship. Protection itself may encompass wider range of measures that are not directly connected with crime counteraction.

The article summarizes the following methodological bases of elaborating the strategy on protection of state sovereignty and territorial integrity of Ukraine in the system crime counteraction: 1) the strategy on protection of state sovereignty and territorial integrity of Ukraine by its nature and determination is a part of security strategies of Ukraine. It encompasses crime counteracting bases, but it is not strictly limited to them; 2) crime counteracting measures of the strategy on protection of state sovereignty and territorial integrity of Ukraine are not limited to crimes against bases of the national security of Ukraine and encompass a wide range of separatist motivated crimes, such as terrorism, organized crime, mercenarism, creation of prohibited by law armed formation etc.; 3) taking in consideration contemporary social and political situation in Ukraine the strategy on protection of state sovereignty and territorial integrity of Ukraine must be directed not only to protection of state sovereignty and territorial integrity, but also to their restoration and strengthening.

Key words: state sovereignty, territorial integrity, protection, strategy, crime counteraction.

ВІДМЕЖУВАННЯ ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ АБО ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ ОСОБАМИ, ЯКІ КЕРУЮТЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ, ВІД СУМІЖНИХ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ ТА АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

БЕСЧАСТНА Вікторія Вікторівна - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.346

В статье рассмотрены особенности отграничения преступления, предусмотренного ст. 286 УК, от смежных преступлений и административных правонарушений. Определено, какие признаки преступлений против безопасности дорожного движения и эксплуатации транспорта, преступлений против жизни и здоровья лица и административных правонарушений в сфере обеспечения безопасности дорожного движения и эксплуатации транспорта являются определяющими для отграничения от преступления, предусмотренного ст. 286 УК.

Ключевые слова: нарушение правил безопасности дорожного движения или эксплуатации транспорта лицами, которые управляют транспортными средствами, отграничение, уголовно-правовая квалификация.

Постановка проблеми

Реалізація кримінального закону і застосування до вчиненого діяння конкретної кримінально-правової норми є сутністю кримінально-правової кваліфікації. Кримінально-правова кваліфікація має важливе значення, оскільки визначає: юридичну оцінку вчиненого діяння, його суспільну сутність і небезпечність (тяжкість); міру відповідальності і міру покарання; обтяжуючі обставини, що суттєво посилюють кримінальну відповідальність за вчинення подальших злочинів; підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності, а також правові наслідки кримінальної від-

повідальності [1, с. 5-9]. Для правильної кваліфікації будь-якого складу злочину, у тому числі й злочину, передбаченого ст. 286 Кримінального кодексу України (далі – КК), особливе значення набуває його відмежування від інших суміжних складів злочинів та адміністративних правопорушень, адже лише правильне і повне встановлення об'єктивних та суб'єктивних ознак злочину є передумовою призначення винному справедливого покарання, що відповідає тяжкості його вини та суспільній небезпечності вчиненого. Оскільки в судовій практиці та діяльності правоохоронних органів відмежування злочину, передбаченого ст. 286 КК, від суміжних складів злочинів та адміністративних правопорушень, викликає певні складності, дослідження зазначеного питання вважаємо актуальним.

Метою цієї статті є дослідження питання відмежування злочину, передбаченого ст. 286 КК, від суміжних складів злочинів та адміністративних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню питань кваліфікації злочину, передбаченого ст. 286 КК, та відмежування його від суміжних складів злочинів та адміністративних правопорушень присвятили свої роботи такі вчені, як Л. П. Брич, С. В. Бабанін, А. А. Вознюк, В. О. Гапчич, С. В. Гізімчук, О. В. Євдомімова, В. В. Мизнікова, Я. В. Матвійчук, М. І. Мельник,

В. А. Мисливий, В. О. Навроцький, А. Є. Овчаренко, І. С. Печук, Є. Ю. Полянський, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, Р. В. Феданяк, М.І. Хавронюк та інші науковці. Внесення значних змін до законодавства України та певна суперечливість судово-слідчої практики в питаннях кваліфікації злочину, передбаченого ст. 286 КК, призводить до необхідності перегляду питання його відмежування від інших правопорушень. Пропонуємо розглянути відмежування злочину, передбаченого ст. 286 КК, від: 1) інших злочинів, пов'язаних з безпекою руху та експлуатацією транспорту; 2) злочинів проти життя та здоров'я особи; 3) адміністративних правопорушень.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до чинного кримінального законодавства України порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, (ст. 286 КК) відноситься до злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту. До зазначеної групи злочинів входять вісімнадцять складів, родовим об'єктом яких є безпека руху та експлуатації транспорту. Крім того безпека руху транспорту є об'єктом деяких злочинів, передбачених іншими розділами Особливої частини КК, наприклад, ст. 415 КК «Порушення правил водіння або експлуатації машин». Проаналізуємо спільні та відмінні риси злочину, передбаченого ст. 286 КК, та інших злочинів, об'єктами яких є безпека руху та експлуатації транспорту і відмежування від яких є найбільш актуальним.

Так, злочин, передбачений ст. 287 КК України «Випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення їх експлуатації», і злочин, передбачений ст. 286 КК, знаходяться у Розділі XI Особливої частини КК, і їх об'єкти є тотожними: основним безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 286 і 287 КК, є безпека дорожнього руху або експлуатація транспорту, а додатковим безпосереднім об'єктом – життя і здоров'я людей. Проте об'єктивна сторона зазначених злочинів, а саме суспільно небезпечні діяння, цих складів різняться: у злочині, передбаченому

ст. 286 КК, це порушення правил експлуатації транспортних злочинів, а у складі, передбаченому ст. 287 КК: 1) випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів (усна чи письмова згода, розпорядження, вказівка особи, відповідальної за технічний стан чи експлуатацію транспортних засобів, про використання хоча б одного транспортного засобу у сфері дорожнього руху за цільовим призначенням); 2) допуск до керування транспортним засобом особи, яка перебуває у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують її увагу та швидкість реакції, або не має права на керування транспортним засобом (усна чи письмова згода, розпорядження, вказівка особи, відповідальної за технічний стан чи експлуатацію про використання справного транспортного засобу особою, яка перебуває у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують її увагу та швидкість реакції, або не має посвідчення водія з відкритою відповідною категорією чи довідки про проходження медичного огляду); 3) інше грубе порушення правил експлуатації транспорту, що забезпечують дорожній рух (надання дозволу на використання не обладнаного належним чином вантажного транспортного засобу для перевезення пасажирів, перевантаженого транспортного засобу чи завантаженого із порушенням ПДР; допуск до керування особи, яка стомлена чи перебуває у хворобливому стані, грубе порушення режиму роботи водіїв та інші випадки) [2, с. 562-564]. Проте головною відмінністю зазначених складів полягає в ознаках їх суб'єктів. В обох складах вони є спеціальними, однак законодавець визначає ознаки в різний спосіб: суб'єкт злочину, передбаченого ст. 286 КК, є особою, що керує транспортним засобом, а суб'єктом злочину, передбаченого ст. 287 КК, є особа, яка є відповідальною за технічний стан транспортного засобу, дотримання правил його безпечної експлуатації. До такої категорії осіб можуть відноситись працівники державних і громадських організацій, на яких чинними інструкціями або правилами, розпорядженнями або у зв'язку з обійманою

посадою покладено обов'язок відповідати за технічний стан або експлуатацію транспортних засобів, а також власники або водії індивідуальних транспортних засобів, які дозволили іншій особі експлуатацію технічно явно несправних транспортних засобів або експлуатацію в стані сп'яніння [3, с. 240]. Таким чином, у складі, передбаченому ст. 287 КК, суб'єктом може бути і власник транспортного засобу, однак на момент вчинення злочину він ним не керує, а надає лише дозвіл щодо цього іншій особі. Так, наприклад, технічну несправність, яка виключала можливість експлуатації у темну пору доби (відсутність освітлення), мав мотоцикл, що належав гр. С. Незважаючи на це, гр. С. передав свій мотоцикл гр. Т. для поїздки у село. Рухаючись по дорозі без освітлення в умовах недостатньої видимості, гр. Т. втратив орієнтування й виїхав на узбіччя, де вчинив наїзд на групу молоді, що поверталась у село. У цьому випадку гр. С. фактично дозволив гр. Т. експлуатувати завідомо технічно несправний транспортний засіб, що, у свою чергу, через злочинну поведінку гр. Т. потягло за собою суспільне небезпечні наслідки. Тому гр. С. повинен нести відповідальність за ст. 287, а гр. Т. - за ст. 286 [4, с. 278-288].

За суб'єктивною стороною злочин, передбачений ст. 286 КК, характеризується умислом чи необережністю щодо самого діяння та необережністю щодо наслідків, які настали в результаті скоєння даного злочину. Суб'єктивна сторона ж злочину, передбаченого ст. 287 КК, на відміну від злочину, передбаченого ст. 286 КК, характеризується лише прямим умислом щодо скоєного діяння (винна особа усвідомлювала наявність обставин, які унеможливають експлуатацію таких засобів і свідомо випускала в експлуатацію несправний транспортний засіб), а стосовно наслідків, що настали, характеризується необережністю.

Наступний склад злочину проти безпеки руху та експлуатації транспорту від якого слід відмежовувати порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, (ст. 286 КК України) є злочин, передбачений ст. 291 КК «Порушення

чинних на транспорті правил». Подібні за об'єктом, зазначені злочини мають відмінні ознаки об'єктивної сторони: у злочині, передбаченому ст. 291 КК, суспільно небезпечне діяння виражається у порушенні чинних на транспорті правил. Зазначене порушення може вчинятися шляхом як дії, так і бездіяльності та полягати в: порушенні правил дорожнього руху велосипедистами; переході вулиць в умовах, коли це заборонено правилами дорожнього руху (у невстановлених місцях, при червоному сигналі світлофора тощо); прогоні тварин через залізничну колію з порушенням правил безпеки; недотриманні правил безпеки при користуванні водними мотоциклами, маломірними суднами тощо [5, с. 403]. Порушення чинних на транспорті правил можливе на залізничному, повітряному, водному, автомобільному, електричному та іншому транспорті. На відміну від об'єктивної сторони порушення чинних на транспорті правил діяння злочину, передбаченого ст. 286 КК, може скоюватися тільки за умовх дорожнього руху на автомобілі, тракторі, іншій самохідній машині, трамваї, тролейбусі, мотоциклі чи іншому механічному транспортному засобі. Суспільно небезпечними наслідками порушення чинних на транспорті правил є загибель людей або інші тяжкі наслідки. До інших тяжких наслідків слід відносити спричинення потерпілому тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, великої матеріальної шкоди [2, с. 574]. Суспільно небезпечні наслідки даних злочинів в частині спричинення тяжких наслідків для здоров'я та життя людини є тотожними (спричинення середньої тяжкості тілесних ушкоджень, тяжких тілесних ушкоджень чи смерті особи). Проте, окрім спричинення тяжких наслідків для життя і здоров'я людини, об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 291 КК, охоплює велику матеріальну шкоду як можливий вид наслідків даного злочину. Такого виду суспільно небезпечних наслідків у складі злочину, передбаченого ст. 286 КК, законодавцем не встановлено.

На відміну від складу злочину, передбаченому ст. 286 КК, суб'єктом злочину, передбаченого ст. 291 КК, можуть бути велосипедисти, водії мопедів, саней, возів, пі-

шоходи, погоничі і пастухи худоби, особи, які управляють човнами, байдарками і маломірними суднами, які досягли шістнадцятирічного віку і є осудними [2, с. 574], тобто всі інші учасники дорожнього руху, окрім осіб, що керують транспортним засобом у розумінні Правил дорожнього руху, та водії іншого транспорту, окрім механічних транспортних засобів, які є знаряддям злочину, передбаченому ст. 286 КК. Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 291 КК України є тотожною з суб'єктивною стороною злочину, передбаченого ст. 286 КК.

Аналізуючи склад злочину, передбачений ст. 415 КК «Порушення правил водіння або експлуатації машин», слід зазначити, що він є спеціальною нормою відносно ст. 286 КК [6, с. 327]. Основними відмінностями складу злочину, передбаченому ст. 415 КК, від складу, передбаченому ст. 286 КК, є те, що його знаряддям є бойові, спеціальні чи транспортні машини [7, с. 534]. З об'єктивної сторони діяння, передбачене ст. 415 КК, полягає в порушенні правил водіння або експлуатації зазначеної військової техніки. Відповідно, суб'єктом зазначеного злочину є військовослужбовець або військовозобов'язаний на зборах, що несе відповідальність за експлуатацію військової машини або безпосередньо керує нею. Суспільно небезпечними наслідками, передбаченими ст. 415 КК, як і в ст. 286 КК, є шкода життю або здоров'ю потерпілого у вигляді середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень або загибелі потерпілого. У той же час слід зазначити, що у випадку необережного знищення або пошкодження засобів пересування, військової і спеціальної техніки, що заподіяло шкоду у великих розмірах, діяння винного мають додатково кваліфікуватися за ст. 412 КК. Якщо вказані в частинах 1 чи 2 ст. 415 КК наслідки (заподіяння потерпілому середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень, загибель потерпілого чи загибель кількох осіб) відсутні, то діяння містить тільки склад злочину, передбаченого ст. 412 КК [8, с. 280].

У зв'язку з тим, що порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, (ст. 286 КК України) завдає

шкоди не тільки безпеці руху та експлуатації транспорту, але й життю і здоров'ю потерпілого, тому для повного та всебічного розгляду питання щодо відмежування злочину, передбаченого ст. 286 КК, від інших злочинів та правопорушень, особливу увагу слід приділити його відмежуванню від злочинів проти життя та здоров'я особи. Оскільки суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 286 КК, характеризується змішаною формою вини, доцільним вбачається розглянути його відмежування як від необережних, так і умисних злочинів проти життя та здоров'я особи.

Так, зокрема, злочин, передбачений ст. 286 КК, слід відмежовувати від злочинів, передбачених ст. 119 КК «Вбивство через необережність» і ст. 128 КК «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження». Детально не вдаючись в аналіз їх складів, зазначимо, що норми, передбачені ст.ст. 119 і 128 КК, є загальним до спеціальної норми, передбаченої ст. 286 КК. Крім того, суб'єктивна сторона останнього може мати як необережну, так і змішану форми вини, на відміну від злочинів, передбачених ст.ст. 119 і 128 КК, які мають необережну форми вини.

Більш складним вбачається відмежування ст. 286 КК від умисного спричинення шкоди життю та здоров'ю особи, передбаченого ст.ст. 115 і 121 КК. Так, у випадку, коли злочин, передбачений ст. 286 КК, вчиняється зі змішаною формою вини його відмежування від злочинів, передбачених ст.ст. 115 і 121 КК, слід проводити саме за суб'єктивним відношенням винного до настання суспільно небезпечних наслідків: у злочині, передбаченому ст. 286 КК, особа, що керує транспортним засобом, передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, але легковажно розраховувала на конкретні обставини об'єктивного або суб'єктивного характеру для відвернення зазначених суспільно небезпечних наслідків; передбачення при цьому носить абстрактний характер. У злочинах, передбачених ст.ст. 115 і 121 КК, відношення до наслідків у вигляді шкоди життю або здоров'ю потерпілого носить цілком конкретний характер. При цьому суб'єкт не

розраховує на жодні обставини, які б могли попередити настання суспільно небезпечних наслідків його діяння, тобто ставиться до їх настання байдуже або свідомо припускає її настання (наприклад, у ситуації спроби втечі від правоохоронців особа свідомо припускає порушення правил дорожнього руху, щоб уникнути переслідування, а спричинення шкоди життю або здоров'ю потерпілого носить інструментальний характер). У побідних ситуаціях відмежування злочинів, передбачених ст.ст. 115 і 121 КК, можливо провести лише за суб'єктивною стороною, а саме відношенню до суспільно небезпечних наслідків. Усі інші об'єктивні та суб'єктивні ознаки зазначених складів злочинів можуть співпадати, аж до обстановки вчинення злочину – вчинення злочину під час дорожнього руху, тобто в ситуації підпорядкування руху транспортного засобу правилам дорожнього руху.

При розгляді питання щодо відмежування порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, особливу увагу слід приділити його відмежуванню від адміністративних правопорушень, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту. До адміністративних правопорушень, що потенційно можуть спричинити шкоду життю або здоров'ю осіб, можна віднести: ст. 121. «Порушення водієм правил керування транспортним засобом, правил користування ремнями безпеки або мотошоломами», ст. 122. «Перевищення встановлених обмежень швидкості руху, проїзд на заборонний сигнал регулювання дорожнього руху та порушення інших правил дорожнього руху», ст. 123. «Порушення правил руху через залізничні переїзди», ст. 124 «Порушення правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна» та ст. 125. «Інші порушення правил дорожнього руху» КУпАП. Усі вищевказані адміністративні правопорушення не передбачають настання суспільно небезпечних наслідків як результат порушення правил дорожнього руху

або експлуатації транспорту, окрім правопорушення, передбаченого ст. 124 КУпАП. Об'єктом цього адміністративного делікту є безпека дорожнього руху. Додатковим безпосереднім об'єктом є право власності [9]. Об'єктивна сторона правопорушення, передбаченого ст. 124 КУпАП, виражається у порушенні учасниками дорожнього руху правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна. Тобто для даного складу правопорушення настання шкідливих наслідків у вигляді пошкодження майна є обов'язковим елементом об'єктивної сторони. Спричинення шкоди здоров'ю потерпілого, зокрема легких тілесних ушкоджень, зазначеним складом не охоплюється. Відповідно, притягнення особи за необережне спричинення тілесних ушкоджень як результату порушення правил дорожнього руху можливе лише у цивільно-правовій площині.

Що стосується різниці між суб'єктами зазначених складів, треба зазначити, що суб'єктом складу злочину, передбаченого ст. 286 КК, може бути тільки фізична осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла шістнадцятирічного віку та керувала певним транспортним засобом [10, с. 467]. Суб'єктом адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 124 КУпАП, є учасники дорожнього руху [9]. Відповідно до Закону України «Про дорожній рух» від 30 червня 1993 року № 3353-ХІІ, учасники дорожнього руху – особи, які використовують автомобільні дороги, вулиці, залізничні переїзди або інші місця, призначені для пересування людей та перевезення вантажів за допомогою транспортних засобів [11]. До учасників дорожнього руху належать водії та пасажирки транспортних засобів, пішоходи, велосипедисти, погоничі тварин [12]. Відповідно, поняття суб'єкта правопорушення, передбаченого ст. 124 КУпАП, є ширшим за суб'єкта злочину, передбаченого ст. 286 КК України.

Що стосується суб'єкта адміністративних правопорушень, слід додати, що згідно зі змінами, внесеними до КУпАП 14.07.2015 р. і в редакції від 21.12.2017 р., відповідно

до ст. 14-2 КУпАП суб'єктом правопорушення, передбаченого ст. 122 «Перевищення встановлених обмежень швидкості руху, проїзд на заборонний сигнал регулювання дорожнього руху та порушення інших правил дорожнього руху» КУпАП може бути не лише особа, яка керувала транспортним засобом у момент вчинення правопорушення, а у випадках фіксації правопорушення в автоматичному режимі і відповідальна особа у розумінні цієї статті, наприклад, фізична особа або керівник юридичної особи, за якою зареєстровано транспортний засіб [9]. Наголосимо, що у кримінальному праві відповідальність суб'єкта злочину є особистою і лише за наявності вини особи (принцип суб'єктивного ставлення за вину).

Висновки та перспективи подальших досліджень

Резюмуючи, слід зазначити, відмежування злочину, передбаченого ст. 286 КК, від суміжних складів слід проводити комплексно, шляхом порівняння об'єктивних та суб'єктивних ознак їх складів. Відмежування злочину, передбаченого ст. 286 КК, від інших злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту слід проводити за ознаками об'єктивної сторони та суб'єкта злочину. Доведено, що злочин, передбачений ст. 286 КК, є спеціальним стосовно злочинів проти життя та здоров'я осіб. Відмежування злочину, передбаченого ст. 286 КК, від необережних злочинів проти життя та здоров'я осіб слід проводити за суб'єктом і обстановкою вчинення злочину, а від умисних злочинів проти життя та здоров'я осіб – за суб'єктивною стороною, а саме відношенню до суспільно небезпечних наслідків. Відмінність злочину, передбаченого ст. 286 КК, від адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, полягає в тяжкості спричинених порушенням правил дорожнього руху та експлуатації транспорту наслідків: у адміністративному порядку карається спричинення шкоди майну, у цивільно-правовому – легких тілесних ушкоджень, у кримінально-правовому – середньої тяжкості тілесних ушкоджень, тяжких тілесних ушкоджень та смерті особи або

декількох осіб. Крім того, відмінною ознакою останніх тенденцій відповідальності за адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні стало покладення відповідальності на фізичних осіб або керівників юридичної особи, за якою зареєстровано транспортний засіб, та на інших відповідальних осіб у розумінні ст. 14-2 КУпАП, у випадку фіксації правопорушень в автоматичному режимі.

Література

1. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навчальний посібник. К., 2007. 592 с.
2. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.
3. Кримінальне право України : Особлива частина. Бабій А. П., Доброход І. С., Кармазін Ю. А. та ін.; під заг. ред. Є. Л. Стрельцова. [4-е вид.]. Х., 2009. 496 с.
4. Кваліфікація злочинів у діяльності Національної поліції України : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Литвинова, Харків, 2017. 448 с.
5. Мельник М. І. Кримінальне право. Особлива частина : підручник. М. І. Мельник, В. А. Клименко. К., 2008. 712 с.
6. Брич Л. П. Співвідношення складів військових злочинів зі складами злочинів, що мають тотожні з ними ознаки. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2011. Вип. 54. С. 323–334.
7. Кримінальне право України (Особлива частина) : підручник / кол. авторів А. В. Байлов, А. А. Васильєв, О. О. Житній та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків, 2011. 572 с.
8. Карпенко М. Кваліфікації окремих військових злочинів, учинених за сукупністю злочинів. Підприємництво, господарство і право. 2018, № 12. С. 277–281.
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення 01.03.2019 р.).
10. Кримінальне право України (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. [2-ге вид.] К., 2013. 786 с.
11. Про дорожній рух : Закон України від 30 червня 1993 р. № 3353-XII URL:

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто особливості відмежування злочину, передбаченого ст. 286 КК, від суміжних складів злочинів та адміністративних правопорушень. Визначено, які ознаки складів злочинів проти безпекою руху та експлуатацією транспорту, злочинів проти життя та здоров'я особи та адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту є визначальними для відмежування від злочину, передбаченого ст. 286 КК.

Ключові слова: порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, відмежування, кримінально-правова кваліфікація.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12> (дата звернення: 01.03.2019).

12. Правила дорожнього руху : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306. Офіційний вісник України. 2001. № 41. Ст. 1852.

SEPARATING VIOLATION OF RULES RELATED TO TRAFFIC OR DRIVING SAFETY BY DRIVERS FROM RELATED CRIMES AND ADMINISTRATIVE OFFENCES

The article examines peculiarities of separating the crime, provided in the Art. 286 of the Criminal Code, from related crimes and administrative offences. It defines decisive features of crimes against traffic or driving safety, crimes against life and health of a person and administrative offences in the sphere of traffic or driving safety for separating from the crime, provided in the Art. 286 of the Criminal Code.

The article ascertains that the essence of criminal qualification is presented by imple-

menting norms of the criminal statute and applying concrete criminal provision to an action committed. It provides arguments that separating the crime, provided in the Art. 286 of the Criminal Code, from related crimes and administrative offences must be done comprehensively by comparing its objective and subjective features to corpora delicti of the latter.

The article substantiates that separating the crime, provided in the Art. 286 of the Criminal Code, from related crimes in the sphere of traffic or driving safety must be carried out taking into consideration features of their objective side and subject. It proves that the crime, provided in the Art. 286 of the Criminal Code, is a special offence comparative to crimes against life and health of a person. Separating the crime, provided in the Art. 286 of the Criminal Code, from reckless crimes against health and life of a person must be carried out taking into consideration features of their subject and situation of a crime, and from intentional crimes against health and life of a person taking into consideration features of their subjective side, namely, by culprit's attitude towards criminal consequences.

Separating the crime, provided in the Art. 286 of the Criminal Code, from administrative offences in the sphere of traffic or driving safety must be carried out taking into consideration the gravity of criminal consequences: in administrative offences they may take the form of damage to property, in the crime, provided in the Art. 286 of the Criminal Code, they take a form of moderate or grave bodily harm or death of a person.

Key words: violation of rules related to traffic or driving safety by drivers, separation, criminal qualification.

ВИЗНАЧЕННЯ ЗАСУДЖЕНИМ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ВИДУ КОЛОНІЇ

КАЛАШНИКОВ Кирило Юрійович - аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Харків, Україна

УДК 343.26:343.91

В ст. 86 УИК закріплено положення, що вид колонії, в якій осуджені к лишению свободы отбывают наказание, определяется центральным органом исполнительной власти, реализующим государственную политику в сфере исполнения уголовных наказаний и пробации, а именно Администрацией Государственной уголовно-исполнительной службы Украины (ДКВС). Однако, законодательно закреплены лишь общие моменты определения вида колонии. Поэтому главным документом при решении этого вопроса является межрегиональная комиссия - коллегиальный орган, который создается в межрегиональном управлении, определяет уровень безопасности исправительной колонии, где осужденный к лишению свободы на определенный срок лицо будет отбывать наказание в соответствии с обвинительным приговором суда, в пределах зоны деятельности межрегионального управления.

Ключевые слова: цель наказания, вид учреждения исполнения наказания, направления, распределение, группы, сектора, старшие инспекторы, разнообразие категорий.

Актуальність теоретичних положень визначення засудженим до позбавлення волі виду колонії вказує на те, що правильне визначення виду установи виконання покарання з відповідним рівнем безпеки і режимними вимогами, в якій буде триматися засуджений до позбавлення волі, має

важливе значення для індивідуалізації карально-виховного впливу і ступеня обмежень щодо нього.

Мета викладення матеріалу полягає у теоретичному та практичному аналізі визначення засудженим до позбавлення волі виду колонії, критичне тлумачення законодавчих положень. На підставі ретроспективного аналізу необхідно надати положення не тільки удосконалення процедури визначення засудженим до позбавлення волі виду колонії, а також запропонувати механізм його виконання.

Теоретичні положення

Теоретичні засади кримінального та кримінально-виконавчого обґрунтування виконання покарання у виді позбавлення волі та виправного впливу на окремі категорії засуджених були закладені у працях визнаних українських та зарубіжних дослідників, таких як Ю.М. Антонян, Л.В. Багрій-Шахматов, М.І. Бажанов, М.О. Беляєв, В.О. Глушков, В.К. Гришук, О.М. Джужа, Т.А. Денисова, О.Г. Колб, О.С. Наташев, О.І. Плужник, А.Х. Степанюк, М.О. Стручков, Ю.М. Ткачевський, В.М. Трубников, В.О. Туляков, І.В. Шмаров.

Виклад загального матеріалу

Відповідно до ст. 86 КВК [1], вид колонії, в якій засуджений до позбавлення волі відбуватиме покарання, визначається

ДКВС України. Слід зазначити, що раціональне визначення виду установи виконання покарань, обґрунтування необхідних і достатніх режимних обмежень стосовно відповідної категорії засуджених має важливе значення для диференціації та індивідуалізації карально-виховного впливу і досягнення мети покарання [2]. До прийняття і введення в дію чинного Кримінального кодексу України питання про призначення виду установи виконання покарань вирішувалось у судовому порядку, тоді як зараз вид установи визначає ДКВС України. За чинним кримінально-виконавчим законодавством порядок направлення, розподілу та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, визначається згідно з наказом ДДУзПВП від 16.12.2003 р. № 261, яким затверджено Інструкцію щодо врегулювання цих питань.

Правильне визначення виду установи виконання покарання з відповідним рівнем безпеки і режимними вимогами, в якій буде тримався засуджений до позбавлення волі, має важливе значення для індивідуалізації карально-виховного впливу і ступеня обмежень щодо нього [3]. До 2001 року зовнішню класифікацію засуджених до позбавлення волі здійснювали суди при призначенні покарання.

З прийняттям у 2003 році нового Кримінально-виконавчого кодексу України (КВК) до останнього було включено декілька норм, які стосуються зазначених питань, зокрема, у ст. 86 КВК закріплено, що вид колонії, у якій засуджені до позбавлення волі відбувають покарання, визначається ДКВС. Однак, законодавчо закріплені лише загальні моменти визначення виду колонії. Тому головним документом при вирішенні цього питання є рішення міжрегіональної комісії - колегіального органу, що утворюється в міжрегіональному управлінні, яка повинна обов'язково керуватися положеннями кримінально-виконавчого закону (ч. 2 ст. 18 КВК України та Положенням про визначення особам, засудженим до довічного позбавлення волі та позбавлення волі на певний строк, виду колонії, порядок направлення для відбу-

вання покарання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк, арешту й обмеження волі, та їх переведення, затвердженням наказом Мініюста України від 27.02.2017 № 680/5 із змінами і доповненнями, внесеними наказами Міністерства юстиції України від 27 квітня 2018 року № 1300/5, від 4 грудня 2018 року № 3801/5) і виходити за межі цієї законодавчої класифікації засуджених до позбавлення волі міжрегіональна комісія ні за яких обставин не може.

Відповідно до ст.ст. 50, 56, 57, 86, 87, 93, 101, 147 КВК України, підпункту 95⁸ пункту 3 Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02 липня 2014 року № 228, Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р «Про затвердження плану дій щодо реалізації Національної стратегії в області прав людини на період до 2020 року» [4] з метою своєчасного визначення засудженому до позбавлення волі виду колонії зі слідчих ізоляторів до установ виконання покарань Міністерством юстиції України затверджено Положення про визначення особам, засудженим до позбавлення волі на певний строк, виду колонії.

Виходячи з розглянутої класифікації, важливе значення має направлення і розподіл для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк, із слідчих ізоляторів до установ виконання покарань [5].

За чинним законодавством ст. 86 КВК України вид колонії, в якій засуджені до позбавлення волі відбувають покарання, визначається центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань [6].

Підставою для розподілу засуджених по видах УВП є вирок суду, що набрав законної сили або звернений для виконання.

Засуджені до позбавлення волі направляються до УВП не пізніше 10-ти денного строку з дня набрання вироком суду чинності, або з дня надходження із суду розпорядження про виконання вироку, який набрав законної сили. Протягом цього строку

засуджений має право на короткострокове побачення з близькими родичами.

Більш детальний порядок направлення засуджених до виправних і виховних колоній визначається відомчими нормативно-правовими актами. Так, наприклад, згідно наказом Міносвіти України затверджена Інструкція, яка регламентує діяльність відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів з питань приймання до установ (СІЗО), обліку, переміщення під вартою (конвоювання) засуджених (осіб, які тримаються під вартою), звільнення їх з установ (СІЗО) та з інших питань, пов'язаних з виконанням вироків судів та інших судових рішень [7].

Підрозділи установ (СІЗО) виконують такі функції: перевіряють правильність оформлення документів на засуджених (осіб, які тримаються під вартою) при їх прийманні до установи (СІЗО); здійснюють персональний та кількісний облік засуджених (осіб, які тримаються під вартою), готують звіти про їх чисельність, склад та переміщення; ведуть облік, формують та зберігають особові справи засуджених (осіб, які тримаються під вартою), які тримаються в установі (СІЗО); контролюють дотримання строків тримання під вартою, передбачених КПК України, стосовно осіб, які тримаються під вартою; беруть участь в оформленні на засуджених матеріалів щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (ст.ст. 81, 107 КК [8], заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України), встановлення адміністративного нагляду згідно із Законом України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» [9], переведення засуджених на підставах, встановлених ч. 1 і 3 ст. 101 та ст. 147 КВК України; готують та направляють до Адміністрації ДКВС України відповідні повідомлення та вирішують інші питання.

Який порядок призначення засудженим до позбавлення волі виду кримінально-виконавчої установи?

Повнолітні особи (на момент вчинення злочину) відбувають покарання у виправних колоніях. При обранні засудженим до позбавлення волі відповідного режиму виправної колонії, міжрегіональна комісія - колегіальний орган, що утворюється в міжрегіональному управлінні повинна обов'язково керуватися положеннями кримінально-виконавчого закону (ч. 2 ст. 18 КВК України та Положенням про визначення особам, засудженим до позбавлення волі на певний строк, виду колонії, порядок направлення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк та їх переведення, затвердженим наказом Мініюста України від 27.02.2017-№ 680/5 і виходити за межі цієї законодавчої класифікації засуджених до позбавлення волі міжрегіональна комісія ні за яких обставин не може [10].

1. До виправних колоній мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання направляються:

засуджені вперше до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності;

засуджені за злочини невеликої та середньої тяжкості.

Викликає зауваження редакція п. 1 ч. 2 ст. 18 КВК України, де, зокрема, записано, що у виправну колонію мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання направляються «засуджені вперше до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, злочини невеликої та середньої тяжкості, а також особи, переведені з колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і колоній середнього рівня безпеки в порядку, передбаченому КВК». Така невдала редакція закону дозволяє по-різному тлумачити це положення: або - це вперше засуджені до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності різного ступеня тяжкості, або - окремо називається категорія осіб, вперше засуджених до позбавлення волі за злочини невеликої тяжкості і середньої тяжкості.

Остання категорія перегукується з такою ж категорією, яка відбуває покарання у виправній колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання

(див. ч. 2 п. 2 ст. 18 КВК України – «чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за злочини невеликої та середньої тяжкості; жінки, засуджені за злочини невеликої та середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини. У виправній колонії цього виду можуть відбувати покарання також засуджені, переведені з виховних колоній у порядку, встановленому ст. 147 КВК. У секторі середнього рівня безпеки виправної колонії цього виду можуть відбувати покарання також жінки, засуджені до довічного позбавлення волі»).

Але, з іншого боку, це дозволяє міжрегіональній комісії - колегіальному органу, що утворюється в міжрегіональному управлінні, в якості альтернативи визначати особам, засудженим вперше до позбавлення волі за злочини невеликої та середньої тяжкості або колонію мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами, або колонію мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання.

Не підлягають направленню із слідчих ізоляторів до виправних колоній мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання:

особи, які не пройшли повний курс лікування венеричного захворювання, активної форми туберкульозу, психічного розладу, алкоголізму та наркоманії;

особи, яких засуджено за вчинення умисного злочину в період відбування покарання у виді арешту або обмеження волі.

Виправні колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання служать місцем відбування покарання для значного числа осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк, чим і визначається особлива значимість цього виду кримінально-виконавчої установи. За режимом дана виправна колонія може бути прирівняна до колоній-поселень, які існували за раніше чинним законодавством.

2. До виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання направляються:

чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за злочини невеликої та середньої тяжкості;

жінки, засуджені за злочини невеликої та середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини.

Тут, у даних виправних колоніях можуть відбувати покарання також засуджені, переведені з виховних колоній у порядку, встановленому ст. 147 КВК України. У цій статті регламентуються випадки переведення засуджених, які досягли вісімнадцятирічного віку з виховної колонії для подальшого відбування покарання до виправної колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання.

Аналіз змісту даної кримінально-виконавчої норми показує, що мова фактично йде про режим, який за раніше чинним законодавством був встановлений у виправно-трудої колонії загального режиму. Тут відбувають покарання всі категорії чоловіків засуджених вперше за два види злочинів: злочини невеликої тяжкості і злочини середньої тяжкості і при цьому здійснених навмисно.

Що ж стосується жінок, то за чинним кримінально-виконавчим законодавством для жінок, в основному, встановлюється один вид режиму: виправна колонія мінімального рівня безпеки із загальними умовами утримання. Засуджені до позбавлення волі на певний строк жінки, незалежно від того, який вони здійснили умисний злочин (невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий), відбування цього виду покарання їм призначається саме в цій виправній колонії. Виходячи зі змісту ст. 18 КВК України не виділяється така категорія жінок, як «жінки, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі». Вони відбувають покарання за сукупністю з жінками, вперше засудженими до позбавлення волі за злочини середньої тяжкості і тяжкі злочини в цій же колонії. Якщо за раніше чинним законодавством для жінок встановлювалося два види режиму виправно-трудої колонії (загальний і суворий), то зараз основним видом відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк є саме дана виправна колонія. Природно, що як для чоловіків, так і для жінок, засуджених до позбавлення волі, встановлюються різні

колонії, в яких вони відбувають покарання.

3. До виправних колоній середнього рівня безпеки направляються:

1) жінки:

засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі;

яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії;

2) чоловіки:

вперше засуджені до позбавлення волі за тяжкі та особливо тяжкі злочини;

які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі;

засуджені за вчинення умисного злочину середньої тяжкості в період відбування покарання у виді позбавлення волі.

Як у цій кримінально-виконавчій нормі, так і в попередніх звертає на себе увагу особливий, більш гуманний підхід (якщо можна так висловитися більш «лояльний» режим) до жінок, засуджених до покарання у виді позбавлення волі. Якщо говорити про режим виправної колонії, то коли мова йде про жінок, то у них на один рівень режим легший, м'якший. Так, якщо, наприклад, для чоловіків встановлюється строгий режим, то для жінок - загальний; і т.ін. Більш того, по відношенню до засуджених до позбавлення волі жінок не виділяється така категорія, як особи, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі.

Звертає на себе увагу ще одна особливість - велика різноманітність категорій засуджених до позбавлення волі і значна кількість засуджених осіб (десять категорій осіб, засуджених до позбавлення волі, як чоловіків, так і жінок).

Серед даних, які характеризують особу засудженого, важливе значення має його минула злочинна діяльність, тобто сукупність відомостей, що дають уявлення про характер раніше вчинених злочинів, вид покарання, яке відбувала людина раніше. Згідно з названими підставами кримінально-виконавче право вирізняє такі групи засуджених: 1) засуджені уперше; 2) особи,

які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі.

Вимагає роз'яснення термін «вперше засуджений до позбавлення волі». У теорії кримінального права прийнято вважати, що особа визнається вперше засудженою до позбавлення волі у випадках, коли вона: 1) зовсім не притягувалась до кримінальної відповідальності; 2) засуджувалась до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; 3) засуджувалась до покарання у виді позбавлення волі, але судимість була знята чи погашена у встановленому законом порядку; 4) засуджувалась до виправних робіт, які були замінені позбавленням волі в порядку ст. 30 КК України 1960 р.; 5) засуджувалась до позбавлення волі, але була реабілітована; 6) засуджувалась до позбавлення волі за вчинення діяння, що в подальшому було декриміналізоване. Для кримінально-виконавчого права при аналізі різних інститутів дуже важливо завжди встановлювати саме факт виконання і відбування покарання, оскільки з цими фактами завжди зв'язуються різні правові наслідки для засудженого і для звільненого від відбування покарання. На відміну від кримінального права наявність або відсутність судимості для нас не має значення.

Ці засуджені тримаються окремо в спеціально створених для них установах виконання покарань різного рівня безпеки.

Потребує пояснення також і термін «особи, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі».

З наведеного визначення випливає, що категоріям осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі, притаманні конкретні, досить специфічні ознаки. Для того, щоб особи могли бути визнані такими, необхідна наявність у сукупності таких ознак:

1) реальна міра покарання у виді позбавлення повинна бути призначена спочатку і тільки за вироком суду;

2) реальна міра покарання у виді позбавлення волі повинна бути дійсно відбута ним в будь-якій із існуючих видів кримінально-виконавчих установ (виправній або виховній колонії). При визначенні виправній колонії середнього рівня безпеки

не можуть розглядатися ті, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі особи, засуджені до позбавлення волі, але фактично не відбували цей вид покарання.

Вищими судовими інстанціями свого часу підкреслювалося, що при вирішенні питання про призначення виду режиму особі, яка раніше засуджувалася до позбавлення волі, суди зобов'язані ретельно досліджувати обставини відбування такою особою покарання у місцях позбавлення волі, а також встановлювати, чи є інші обставини, які виключають можливість розглядати засудженого як особу, що раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі;

3) наявність або відсутність судимості на момент винесення рішення міжрегіональною комісією за знову вчинений злочин для вирішення питання про визначення особі, засудженій до позбавлення волі, конкретної кримінально-виконавчої установи значення не має.

Особам, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі, при повторному їх засудженні до позбавлення волі повинна призначатися міжрегіональною комісією відбування покарання чоловікам, які досягли 18-річного віку до моменту винесення вироку, саме виправна колонія середнього рівня безпеки. Що ж стосується жінок, то серед засуджених до позбавлення волі в законодавстві категорія осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі не виділяється. Звідси ми робимо висновок, що якщо і буде зустрічатися подібна категорія осіб жінок, їм повинна призначатися виправна колонія мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання. Те ж саме можна сказати і про неповнолітніх, які можуть «встигнути» до досягнення 18-річного віку вчинити повторний злочин, за який засуджуються до покарання у виді позбавлення волі. І оскільки і серед неповнолітніх, які були засуджені до позбавлення волі не виділяється така категорія особи, яка раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі, вони, як і всі інші категорії осіб неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі, повинні відбувати цей вид покарання у виховній колонії.

Хоча Адміністрація ДКВС пішла дещо іншим шляхом. Не визначаючи це в нормативному порядку, вона просто взяла і виділила спеціальну колонію, в яку і направляються неповнолітні, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі: «неповнолітні особи чоловічої статі, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі, - до Кременчуцької виховної колонії» - абзац перший пункту 3 розділу III Положення у редакції наказу Міністерства юстиції України від 27.04.2018 р.- № 1300/5.

При вирішенні питання про призначення виду режиму особі, яка раніше засуджувалася до позбавлення волі, міжрегіональна комісія зобов'язана ретельно досліджувати обставини відбування такою особою покарання за попередніми вироками. Зокрема, слід з'ясувати, чи відбувала вона фактично призначене їй покарання у місцях позбавлення волі, а також - чи немає інших обставин, що виключають можливість розглядати засудженого як особу, яка раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі.

При зверненні до положень, викладених у ч. 2 ст. 18 КВК України, міжрегіональній комісії слід особливо уважно підходити до вирішення питання про призначення виду виправної колонії засудженим, минула судимість у яких знята або погашена у встановленому законом порядку, а також до осіб, які раніше відбували у неповнолітньому віці покарання у виді позбавлення волі у виховних колоніях.

Виправна колонія середнього рівня безпеки може бути призначена будь-яким особам, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі, незалежно від кількості наявних у них незнятих або непогашених судимостей. Особі чоловічої статі, яка раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі, при повторному її засудженні до покарання у виді позбавлення волі, відбування покарання призначається у виправній колонії середнього рівня безпеки, якщо їй на момент винесення вироку виповнилося 18 років.

4. До виправних колоній максимального рівня безпеки направляються чоловіки:

засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі;

яким покарання у виді смертної кари замінено довічним позбавленням волі;

яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії;

засуджені за умисні особливо тяжкі злочини;

засуджені за вчинення умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі.

5. До виправних колоній максимального рівня безпеки з відбуванням покарання у звичайних житлових приміщеннях направляються чоловіки:

яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії;

засуджені за умисні особливо тяжкі злочини;

які раніше двічі в будь-якій послідовності були засуджені до позбавлення волі за такі злочини: проти основ національної безпеки України та інші.

6. До виправних колоній максимального рівня безпеки з відбуванням покарання у приміщеннях камерного типу або відповідних секторах направляються чоловіки:

засуджені за умисні особливо тяжкі злочини;

засуджені за вчинення умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі та інші.

У порівнянні з раніше чинним законодавством перелічені тут категорії осіб співзвучні тим категоріям засуджених до позбавлення волі, які раніше відбували покарання у тюрмах [11, с. 302-324]. В окремих випадках функції кримінально-виконавчої установи можуть виконувати і слідчі ізолятори. Так, згідно з ч. 3 ст. 18 КВК України слідчі ізолятори виконують функції виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоній середнього рівня без-

пеки щодо засуджених, залишених для роботи з господарського обслуговування.

Література

1. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. // *Голос України*. – 2003. – 29 серпня.

2. Борисов В. І. Огляд результатів анкетування осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, в аспекті їх соціальної адаптації та реінтеграції в суспільство [Текст] / В. І. Борисов, А. Х. Степанюк, І. С. Яковець, О. І. Опанасенков // *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / редкол.: В.І. Борисов та ін.* - Х.: Право, 2011. - Вип. 21. - С. 20-28.

3. Методичні рекомендації до складання характеристики на засуджених [Текст] / відп. за вип. О. В. Светлак. - К.: ДДУПВП, 2008. - 52 с.

4. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р № 1393-р «Про затвердження плану дій щодо реалізації Національної стратегії в області прав людини на період до 2020 року» // <http://www.kmu.gov.ua/>

5. Лазуткин А. И. Социально-правовая характеристика принципов назначения наказания и иных мер уголовно-правового характера / А. И. Лазуткин // *Уголовное право*. – 2004. – № 9. – С. 23–27.

6. Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник / В. М. Трубников, М. В. Даньшин, О. О. Житний та ін.; за заг. ред. В. М. Трубникова. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 448 с.

7. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів» від 08.06.2012 № 847/5. // Режим доступу: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0957-12>.

8. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року // *Офіційний вісник України*. – 2001. – № 1. – Ст. 920.

9. Закон України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць

АНОТАЦІЯ

У ст. 86 КВК закріплено положення, що вид колонії, в якій засуджені до позбавлення волі відбувають покарання, визначається центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань і пробації, а конкретно Адміністрацією Державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВС). Однак, законодавчо закріплені лише загальні моменти визначення виду колонії. Тому головним документом при вирішенні цього питання є міжрегіональна комісія - колегіальний орган, що утворюється в міжрегіональному управлінні, визначає рівень безпеки виправної колонії, де засуджена до позбавлення волі на певний строк особа відбуватиме покарання згідно з обвинувальним вироком суду, в межах зони діяльності міжрегіонального управління.

Ключові слова: мета покарання, вид установи виконання покарання, направлення, розподіл, груп, сектори, старші інспектори, різноманітність категорій.

SUMMARY

In Art. 86 The Code of Civil Procedure provides for the provision that the type of colony in which sentenced persons are sentenced to imprisonment is punishable by a central executive authority that implements state policy in the area of execution of criminal penalties and probation, and specifically by the Administration of the State Criminal Execution Service of Ukraine (DKVS). However, only the general points of the definition of the type of the colony are legally fixed. Therefore, the main document in addressing this issue is an interregional commission - a collegial body formed in the interregional administration, which determines the level of security of the penal colony, where the person sentenced to imprisonment for a certain period of time will be punished according to the court's conviction, within the zone of activity of interregional administration.

Key words: purpose of punishment, type of institution of execution of punishment, direction, distribution, groups, sectors, senior inspectors, variety of categories.

позбавлення волі» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 52, ст.455).

10. Наказ Мініюсту України: «Про затвердження Положення про визначення особам, засудженим до позбавлення волі на певний строк, виду колонії, порядок направлення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк та їх переведення, Положення про центральну та міжрегіональну комісії з питань визначення особам, засудженим до позбавлення волі на певний строк, виду

колонії, направлення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк та їх переведення» від 27.02.2017 № 680/5. //Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE30133.html.

11. Трубников В.М. Определение вида уголовно-исполнительного учреждения // Проблемы пенитенциарной теории і практики: Щорічний бюлетень /За заг. ред. д-ра юрид. наук, професора А.А. Музики. – К.: КІІ КНУВС, 2005. – 688 с.

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ГРУБОГО ПОРУШЕННЯ УГОДИ ПРО ПРАЦЮ СТОСОВНО ГРОМАДЯНИНА, З ЯКИМ УКЛАДЕНА УГОДА ЩОДО ЙОГО РОБОТИ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ (СТ. 173 КК УКРАЇНИ)

ТАНАДЖІ Василь Григорович - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

В статье осуществлена попытка уголовно-правового анализа основных признаков грубого нарушения соглашения о труде (ст. 173 УК Украины), установлены особенности квалифицирующего признака о грубом нарушении соглашения в отношении работы за пределами Украины. С учетом практики Европейского Суда по правам человека, предложены пути преодоления правоприменительных проблем в сфере квалификации грубого нарушения соглашения о труде в отношении гражданина, с которым заключено соглашение о его работе за пределами Украины (ч. 2 ст. 173 УК Украины).

Ключевые слова: преступление, трудовые права, грубое нарушение, соглашение о труде, законодательство о труде, соглашение о работе за пределами Украины.

Постановка проблеми

Кримінальне законодавство України встановлює кримінальну відповідальність тільки за конкретні суспільно небезпечні винні діяння (дію або бездіяльність), передбачені законом як злочин (ч. 1 ст. 2, ч. 1 ст. 11 КК). Як і будь-який акт вольової поведінки людини, злочин являє собою єдність його зовнішніх (об'єктивних) і внутрішніх (суб'єктивних) властивостей і ознак. Зовнішня сторона злочину утворює його об'єктивну сторону, а внутрішня — його суб'єктивну сторону [94, с.110].

Зовнішня сторона злочину є однією з найбільш доступним для сприйняття правозастосовником елементом конкретного

складу злочину. Однак це не означає легкість та безпроблемність тлумачення окремих положень закону, що в цілому впливає на законність та правильність застосування кримінального законодавства. Так, на сьогоднішній день тлумачення окремих положень кримінального законодавства у сфері захисту трудових прав людини викликає суттєві заперечення. Одним з найбільш проблемних у цьому напрямку є питання відповідальності за грубе порушення угоди про працю (ст. 173 КК України).

Дослідження проблем кримінальної відповідальності за грубе порушення угоди про працю, а також його відмежування від суміжних злочинів є недостатнім на науковому рівні. Незважаючи на те, що норми про відповідальність за порушення трудових прав людини мають багаторічну історію свого існування, наукових досліджень з цього приводу практично не провадилося. У сучасній Україні проблемам кримінально-правової охорони трудових прав людини приділена увага в роботах Г. Є. Андронович, Я. С. Безпалої, В. О. Навроцького, І. О. Зінченко, С. Я. Лихової, В. І. Павликівського, М. В. Фоменко. Однак, зазначені роботи в своїй більшості стосуються значно ширших питань відповідальності у межах розділу V Особливої частини КК або стосуються проблем кримінальної відповідальності за порушення трудових прав людини в цілому, без детального розгляду окремих кримінально-правових норм, зокрема, передба-

ченої ст. 173 КК. Таким чином дослідження підстав кримінальної відповідальності за грубе порушення угоди про працю є своєчасним та затребуваним наукою та практикою.

Метою статті є визначення проблемних питань застосування кримінального закону про грубе порушення угоди про працю (в тому числі, стосовно громадянина, з яким укладена угода щодо його роботи за межами України) та вироблення шляхів удосконалення законодавчої та судової практик.

Виклад основного матеріалу

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 173 КК України характеризується наявністю наступних обов'язкових ознак: 1) суспільно небезпечним діянням, яке полягає в грубому порушенні угоди про працю; 2) способом його вчинення – обманом, зловживанням довірою або примусом до виконання роботи не обумовленою угодою.

Щодо суспільно небезпечного діяння як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони аналізованого злочину, то воно визначається за допомогою терміну «порушення», яке відповідно до академічного тлумачного словника з української мови означає робити що-небудь всупереч наказові, закону і т. ін. Таким чином, суспільно небезпечне діяння, передбачене ст. 173 КК України полягає у скоєнні дій, які суперечать укладеному між роботодавцем і працівником договору про працю та обмежують права працівника, відповідно до цієї угоди. Зазначена форма злочинної поведінки може вчинюватися як у формі злочинних дій, так і у формі бездіяльності, у випадках коли особа не виконує передбачені договором (угодою) обов'язки роботодавця.

Однак сам факт порушення угоди про працю не є підставою притягнення до кримінальної відповідальності, а ч. 1 ст. 173 КК України наголошує на особливому «грубому» характері цього порушення. Термін «грубе» у злочинах проти трудових прав людини використовується двічі, у ст. 172 та 173 КК України та викликає найбільші складнощі в правозастовній діяльності

правоохоронних органів та суду при вирішенні питання про притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб за вказані порушення. Відсутність чітких, однозначних та зрозумілих критеріїв визначення цієї оціночної ознаки призводить до неоднозначних правових висновків, що, у свою чергу, негативно впливає на вирішення проблем правового захисту громадян.

Оціночними є поняття кримінального закону, що характеризуються правовою невизначеністю, тобто зміст відповідного поняття вичерпно не розкривається ні в КК України, ні в інших нормативно-правових актах, і внаслідок цього конкретизується суб'єктами застосування права на підставі їх професійної правосвідомості з урахуванням обставин, що встановлюються в процесі провадження у справі. Питання про застосування та використання оціночних ознак у кримінальному законодавстві є одним з найактуальнішим у теорії кримінального права і на теперішній час немає однозначного вирішення. При цьому, зазначена проблема стосується не тільки національного законодавства, але й законодавства будь-якої іншої країни.

В окремих рішеннях Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ) передбачається, що інколи визначеності «закону» можна досягти лише у випадку його судового тлумачення. Так, у справі «Коккінакіс проти Греції» зазначено: визначення злочину прозелітизму, вміщене у грецькому законодавстві, разом із винесеними судом прецедентами, в яких здійснюється його тлумачення та застосування, відповідає принципу визначеності [1]. Тобто, на думку ЄСПЛ, недостатня конкретність законодавчих формулювань може бути доповнена їх судовим тлумаченням, конкретизацією з урахуванням обставин справи. При цьому, як зазначається у рішенні «S.W. проти Сполученого Королівства», правові системи держав –учасниць Конвенції начисто демонструють, що судова практика, як джерело права, сприяє прогресивному розвитку кримінального права. Одночасно ЄСПЛ висуває такі основні вимоги до якості «закону», які забезпечують його правову визначеність: 1) доступність «закону»;

2) визначеність, конкретність його приписів; 3) передбачуваність «закону». Кожна з цих вимог торкається доцільності існування оціночних понять у КК України. Так, у рішенні в справі «Санді Таймс проти Сполученого Королівства» зазначено: норма не може вважатися «законом», якщо вона не сформульована достатньо чітко, що дозволяє особі співвідносити з нею свою поведінку. Кожен громадянин, відповідно до обставин, має орієнтуватися в тому, яка саме правова норма застосовується у конкретному випадку, та мати змогу, користуючись за потреби допомогою компетентних радників, передбачати у розумних межах, виходячи із заданих обставин, які наслідки може мати конкретний вчинок. Однак, на думку ЄСПЛ, передбачати це з абсолютною точністю неможливо. Крім того, хоч і дуже бажано прагнути до абсолютної чіткості викладення норми, це іноді зумовлює її негнучкість, тоді як закон має враховувати конкретні обставини. Саме тому тексти багатьох законів більшою чи меншою мірою нечіткі, а їх тлумачення та застосування залежать від практики [2].

Використання оціночного критерію в складах злочинів, передбачених ст.ст. 172, 173 КК України, з одного боку, ускладнює їх розуміння, внаслідок чого виникають проблеми щодо практичного застосування зазначених норм, з іншого - надає широкі можливості правозастосовнику довільного тлумачення закону, що, у свою чергу, призводить до його порушень. Так, на думку С. Я. Лихової, викликає певний сумнів саме існування в КК України термінологічного звороту «грубе порушення законодавства про працю» чи «грубе порушення угоди про працю». Учений зазначає: «Оскільки в кримінальному праві визначення змісту оціночних понять відноситься до компетенції правозастосовника, складається ситуація, при якій не закон, а працівник правозастосовного органу вирішує питання про те, чи відноситься дане діяння до злочинних, чи ні. Це надто серйозна проблема, щоб вирішувати її не на рівні закону. Зміст ознак юридичного складу злочину повинен бути визначений у акті легального тлумачення закону, або визначення їх змісту повинне

відбуватися у відповідності із законодавством інших галузей права» [3, с. 502].

У нашому випадку, термін «грубий» не має правового змісту і в нормативних актах його значення не розкривається. Не піддано поняття і легальному або судовому тлумаченню в правових позиціях та інших рішеннях Верховного Суду. Така ситуація являє собою порушення норми, зміст якої закріплений у ч. 3 ст. 3 КК України і відповідно до якої злочинність діяння визначається тільки КК України. Стосовно ст. ст. 172 та 173 КК України склалася парадоксальна ситуація, коли домінуючим є погляд правозастосовника, а не принцип законності [4, с. 508-509]. На думку Н. О. Беляєва, єдиним варіантом вирішення даної проблеми є відмова від вживання в диспозиціях і назвах статей оціночних понять.

Тим не менше, навіть використання законодавцем оціночних критеріїв для опису злочинного діяння, передбаченого ст. 173 КК України, не вичерпує всіх складнощів, з якими стикається правозастосовник під час аналізу кримінального закону. Неоднозначний підхід судових та правоохоронних органів стосовно тлумачення чергового положення ст. 173 КК України викликає палкі дискусії. Зазначена проблема стосується ч. 2 ст. 173 КК України, а саме грубого порушення угоди про працю стосовно громадянина, з яким укладена угода щодо його роботи за межами України.

Виконання роботи за межами України громадянами України можливе або при їх працевлаштуванні в іноземного роботодавця, або при направленні їх роботодавцем-резидентом України для виконання певних робіт за зовнішньоекономічними договорами (контрактами), укладеними з іноземними суб'єктами господарської діяльності [5, с. 350].

Працевлаштування громадян України в інших країнах може здійснюватись в порядку і на умовах, визначених двосторонніми угодами України з іншими країнами. Зокрема, Україна уклала Угоди про працевлаштування і соціальний захист громадян із Молдовою 1993 р., РФ 1993 р., Білоруссю 1995 р., Вірменією 1995 р., Латвією 1997 р.,

про взаємне працевлаштування працівників з Польщею 1994 р., Протокол із Чехією 1996 р., угоду з Литвою 1997 р. Ці угоди поширюються на осіб та членів їхніх сімей, які є громадянами або постійно проживають на території однієї з договірних держав та здійснюють свою трудову діяльність на умовах наймання на підприємствах, в організаціях, установах усіх форм власності іншої держави.

Відповідно до зазначених угод працівники можуть здійснювати трудову діяльність на території іноземної держави на підставі: трудового договору (контракту), укладеного між працедавцем і працівником на визначений термін; договору, укладеного між суб'єктами господарської діяльності обох держав, метою якого є виконання визначеного обсягу робіт або послуг на території держави працевлаштування.

За загальним правилом для одержання роботи особі необхідний дозвіл на працевлаштування, виданий компетентним органом держави працевлаштування, у порядку та на умовах, установлених законодавством цієї держави. Дозвіл видається на час виконання роботи у визначеного працедавця.

Працівник не повинен виконувати ніякої іншої оплачуваної роботи, крім тієї, на яку видано дозвіл. Якщо ж буде встановлено, що працівник виконував іншу оплачувану роботу або самовільно змінив працедавця, дозвіл анулюється. Трудовий договір (контракт) повинен містити основні реквізити працедавця та працівника, професійні вимоги до працівника, відомості про характер роботи, умови праці та її оплати, відрахування з неї, тривалість робочого часу та часу відпочинку, умови проживання та плату за житло, а також термін дії трудового договору, умови його розірвання, порядок покриття дорожніх витрат, із підписанням трудового договору (контракту) працівник бере на себе зобов'язання не перебувати на території держави працевлаштування довше терміну, на якого він одержав дозвіл, та не шукати іншої роботи, крім тієї, яка передбачена дозволом. Після закінчення дії трудового договору (контракту) працедавець у трудовій книжці пра-

цівника робить відповідний запис і видає довідку про заробітну плату за період роботи помісячне.

В Україні питаннями працевлаштування займаються державні організації та недержавні, що є юридичними особами або тільки громадяни-підприємці, які отримали ліцензію на заняття посередництвом у працевлаштуванні за кордоном.

Вони залучають іноземних працівників певної спеціальності на підставі установлених квот. При цьому використовується і як законодавство України, так й іноземної держави.

Зазначену діяльність слід відрізнити від посередницької діяльності з працевлаштування за кордоном [6]. Господарська діяльність з посередництва у працевлаштуванні за кордоном - послуга, яка надається суб'єктами господарювання в межах укладених з іноземним суб'єктом (іноземними суб'єктами) господарювання зовнішньоекономічних договорів (контрактів) про надання послуг з посередництва у працевлаштуванні за кордоном з метою сприяння укладенню трудового договору (контракту наймання) відповідно до заявок іноземного роботодавця щодо вільних робочих місць (вакансій), включаючи надання інформаційно-консультаційних послуг щодо можливостей працевлаштування, найменування та місцезнаходження роботодавця, інформації про умови праці [7]. Така діяльність полягає в зборі достовірної інформації про наявність вакансій у роботодавців, ведення обліку осіб, які бажають працювати за кордоном, з метою подальшого їх працевлаштування, надання інформаційно-консультаційних послуг про наявність вакансій, умов та розміру оплати праці, найменування та місцезнаходження роботодавців.

Послуги з посередництва у працевлаштуванні за кордоном надаються клієнту лише після укладення з ним договору (контракту) про надання послуг з посередництва у працевлаштуванні за кордоном у двох примірниках (один видається клієнту, другий залишається в ліцензіата), який повинен зберігатися протягом трьох років після закінчення строку дії договору

(контракту). У той же час цей договір не є угодою про працю між працівником та роботодавцем, а тому недобросовісні дії посередника не можуть кваліфікуватися за ст. 173 КК України. Так, отримання плати за таку діяльність без реального наміру працевлаштувати особу¹ за кордоном або ж введення в оману потерпілого щодо характеру та особливості праці за кордоном не можуть кваліфікуватися як порушення угоди про працю, тому що на момент скоєння цих дій угоди про працю не існувало. Зазначені дії за відповідних умов підлягають кваліфікації за статтями 190, 146 або 149 КК України.

Так, помилковою, на нашу думку, є кваліфікація дій за ч. 2 ст. 173 КК України громадянина РФ, який згідно з вироком Октябрського районного суду м. Полтави в січні 2005 року, перебуваючи на території Диканського району Полтавської області, діючи умисно, вдаючись при цьому до обману, який полягав в обіцянці хороших умов праці та її оплати на території Російської Федерації, шляхом повідомлення неправдивих відомостей щодо істотних умов угоди про працю, уклав усну угоду з потерпілим про роботу на будівництві об'єктів житла на території м. Нагінськ РФ. Далі, не виконав її в повному обсязі в частині, що стосується оплати праці, створення умов, за яких останній змушений був шукати іншу роботу та працевлаштуватися в іншому місці [8]. Не вдаючись до повного аналізу судового рішення, слід зазначити, що вказана особа не є суб'єктом господарювання, а тому не може мати відповідну ліцензію на зайняття посередницькою діяльністю з працевлаштування за кордоном, не оформила відповідно до вимог КМ України письмовий договір про надання зазначених послуг, а тому кваліфікація за вказаною статтею є необгрунтованою. До схожих висновків прийшов і апеляційний суд Полтавської області.

¹ Згідно з Ліцензійними умовами ліцензіат не має права отримувати від клієнтів плату за послуги з посередництва у працевлаштуванні за кордоном до підписання укладання договору про працю між клієнтом та роботодавцем.

Висновки

Дослідження кримінально-правових елементів складу грубого порушення угоди про працю підтверджує наявність окремих ознак, що суттєво ускладнюють як розуміння змісту злочинного діяння, так і безпосереднє застосування закону правохоронними органами та судом. Наявна у складі оціночна ознака «грубе порушення» потребує свого тлумачення або безпосередньо в кримінальному законодавстві, або за допомогою відповідних судових тлумачень та правових позицій.

Основною проблемою відмежування грубого порушення угоди про працю стосовно громадянина, з яким укладена угода щодо його роботи за межами України (ч. 2 ст. 173 КК України), є схожість за зовнішніми (об'єктивними) ознаками з такими злочинними посяганнями, як торгівля людьми та обман у вигляді уявної посередницької діяльності з працевлаштування за кордоном. Основними відмежувальними ознаками в цьому випадку повинні стати об'єкт злочинного посягання, мета злочинних дій та законність (незаконність) посередницької діяльності з працевлаштування за кордоном.

Література

1. Рішення у справі «Коккінакіс проти Греції» від 25 травня 1993 року URL : <http://www.echrbase.ru/pravo2.jsp#link21>.
2. Рішення у справі «Санді Таймс проти Сполученого Королівства» від 26 квітня 1979 року URL : <http://www.medialaw.kiev.ua/zmisud/ecourt/212>.
3. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України). Монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2006. 573 с.
4. Беляев Н.А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1986. 176 с.
5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 2-ге вид., переробл. та доповн. Відп. ред.-С.С. Яценко. Київ: А.С.К., 2002. 968 с.

АНОТАЦІЯ

У статті здійснена спроба кримінально-правового аналізу основних ознак грубого порушення угоди про працю (ст. 173 КК України), встановлені особливості кваліфікуючої ознаки грубого порушення угоди про працю стосовно роботи за межами України. З урахуванням практики Європейського Суду з прав людини, запропоновані шляхи подолання правозастосовних проблем у сфері кваліфікації грубого порушення угоди про працю стосовно громадянина, з яким укладена угода щодо його роботи за межами України (ч. 2 ст. 173 КК України).

Ключові слова: злочин, трудові права, грубе порушення, угода про працю, законодавство про працю, угода про роботу за межами України.

6. Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 року URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19>.

7. Постанова КМ України від 16 грудня 2015 р. № 1060 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-2015-%D0%BF#n8>.

8. Ухвала Апеляційного суду Полтавської області. Справа № 11/1690/883/2012 від 27 вересня 2012 року URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/27447109>.

SUMMARY

The author of the article has attempted to carry out criminal and legal analysis of the main features of flagrant violations of the employment agreement (the Art. 173 of the Criminal Code of Ukraine). The peculiarities of the qualifying feature of flagrant violations of the employment agreement concerning the work outside Ukraine have been established. Taking into account the practice of the European Court of Human Rights, the author has suggested the ways of overcoming law-enforcement problems in the field of qualifying flagrant violations of the employment agreement with respect to a citizen who concluded an agreement on his work outside Ukraine (Part 2 of the Art. 173 of the Criminal Code of Ukraine).

The objective of the article is to distinguish problematic issues concerning the application of the criminal law on flagrant violations of the employment agreement (including, with respect to a citizen who concluded an agreement regarding his work outside Ukraine) and the development of the ways to improve legislative and judicial practice.

On the basis of the analysis of criminal and legal elements of flagrant violations of the employment agreement, the author has concluded that there are certain features that significantly complicate both the understanding of the content of the criminal act and the direct application of the law by law enforcement agencies and the court. The evaluation element of a “flagrant violation” that exists in the corpus delicti needs to be interpreted either directly in criminal law or through the relevant judicial interpretations and legal positions.

The main problem of the delimitation of flagrant violations of the employment agreement with respect to a citizen who concluded an agreement on his work outside Ukraine (Part 2 of the Art. 173 of the Criminal Code of Ukraine) is the similar nature according to external (objective) characteristics with such criminal offenses as human trafficking and fraud in the form of imaginary mediation activity on the employment abroad. The main delimiting features in this case should be the object of a criminal offense, the purpose of criminal acts and the legality (illegality) of mediation activities on the employment abroad.

Key words: a crime, labor rights, flagrant violation, employment agreement, labor legislation, employment agreement outside Ukraine.

ВТРУЧАННЯ У ПРИВАТНЕ СПІЛКУВАННЯ: РОЗМЕЖУВАННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ОПЕРАТИВНО- РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ

ПИСАРЧУК Роман Вікторович - аспірант Національної академії СБ України

УДК 343.132

Стаття присвячена розмежуванню негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, які є втручанням у приватне спілкування.

З набуттям чинності КПК України 2012 р. фактично «процесуалізовано» значну частину оперативно-розшукових заходів. Це зроблено шляхом запровадження відповідних новел до кримінального процесуального законодавства, у результаті чого останнім надано статус негласних слідчих (розшукових) дій. За змістом названі дії і заходи є подібними, але не ідентичними. Зокрема, чітко корелюють за змістом негласні слідчі (розшукові) дії і оперативно-розшукові заходи, які є втручанням у приватне спілкування: аудіо-, відеоконтроль особи; арешт, огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та зняття інформації з електронних інформаційних систем. Це зумовлено тим, що переліченим діям у сфері оперативно-розшукового законодавства відповідають аналогічні за назвою та змістом заходи, що мають низку спільних та деякі відмінні ознаки.

Серед спільних ознак цих дій і заходів варто відзначити врегульований законом порядок надання дозволу на їх проведення, використання уніфікованих спеціальних технічних засобів та спрямованість на досягнення спільної мети. Відмінності полягають у їх правовій природі, суб'єктному складу, напрямах і порядку використання отриманих результатів.

За законодавством України негласне отримання та фіксація інформації про особу відбувається в межах відокремлених видів державної діяльності, якими є досудове розслідування та оперативно-розшукова діяльність. Отже, правове регулювання негласних дій та заходів із здобуття такої інформації має подвійну правову природу: кримінальну процесуальну та оперативно-розшукову.

У статті виокремлено і розглянуто їх спільні й відмінні риси та з'ясована сукупність вимог, дотримання яких є невід'ємною умовою визнання втручання у приватне спілкування особи правомірним.

Ключові слова: втручання у приватне спілкування, слідчий суддя, негласні слідчі (розшукові) дії, кримінальне провадження, оперативно-розшукові заходи, оперативно-розшукова діяльність.

Постановка проблеми

Підстави, порядок та межі втручання уповноважених державних органів в приватне життя громадян, зокрема у приватне спілкування, завжди розглядалися як одна із актуальних наукових проблем, вирішення якої має надзвичайно важливе значення для правозастосовної діяльності.

Громадянське суспільство надзвичайно чутливо реагує на стороннє втручання у сферу приватного життя особи і насторожено ставиться до такого виду діяльності з боку відповідних державних органів. Адже, як свідчить аналіз значного масиву

законодавчих й інших нормативно-правових актів, літературних та архівних джерел з проблематики дослідження, отримання у такий спосіб інформації, необхідної у кримінальній процесуальній, оперативно-розшуковій, контррозвідувальній та розвідувальній діяльності, є усталеною практикою як вітчизняних, так і зарубіжних правоохоронних органів й спеціальних служб.

Враховуючи актуальні потреби протидії прогресуючій злочинності, тероризму й іншим негативним проявам та сучасний досвід правоохоронної діяльності у сфері втручання в приватне спілкування, набутий як в Україні, так і в інших демократичних державах, законодавцем у 2012 р. оптимізована структура кримінального провадження за рахунок уведення низки різного роду новел, серед яких найбільш значущою є запровадження негласних слідчих (розшукових) дій. Фактична «процесуалізація» значної частини оперативно-розшукових заходів зумовила потребу в дослідженні розмежування зазначених дій та заходів з тим, щоб удосконалити їх нормативно-правове регулювання та контроль за діяльністю держави, її органів і службових осіб у сфері тимчасового обмеження прав і свобод людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених питань у межах загальної проблеми

Проблемні питання співвідношення негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів були предметом дослідження таких науковців та фахівців-практиків, як Л.І. Аркуша, Б.І. Бараненко, О.А. Білічак, В.О. Глушков, В.А. Колесник, О.Б. Комарницька, Я.О. Костогриз, С.С. Кудінов, Д.Й. Никифорчук, М.А. Погорецький, О.Б. Розвадовський, Д.Б. Сергєєва, Г.П. Середа, Є.Д. Скулиш, В.М. Тертишник, С.Р. Тагієв, Л.Д. Удалова, В.А. Фастовець, О.В. Швидкова, М.О. Шилін, М.Є. Шумило, А.Б. Щербаковський, Л.І. Щербина та інших. У наукових працях цих вчених досліджено низку питань щодо нормативно-правового регулювання негласних слідчих (розшукових) дій й оперативно-розшукових заходів, організа-

ції і тактики їх проведення, використання отриманих матеріалів у кримінальному провадженні тощо. Проте, розмежування зазначених дій та заходів, які є втручанням у приватне спілкування, залишається недостатньо дослідженим, що актуалізувало зазначену тему та зумовило її вибір.

Мета статті полягає у розширенні спектру наукових поглядів на питання розмежування негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, які є втручанням у приватне спілкування, та виокремленні їх спільних і відмінних ознак.

Виклад основного матеріалу

З набуттям чинності КПК України 2012 р. вперше в історії вітчизняної юриспруденції спеціальні негласні заходи, спрямовані на отримання доступу до змісту приватного спілкування особи, отримали процесуальний статус, а поняття «втручання у приватне спілкування» – законодавче визначення. Так, у ч. 4 ст. 258 КПК України законодавцем наведено вичерпний перелік різновидів втручання у приватне спілкування під час кримінального провадження, до яких віднесено: 1) аудіо-, відеоконтроль особи; 2) арешт, огляд і виїмка кореспонденції; 3) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; 4) зняття інформації з електронних інформаційних систем [1].

У свою чергу, відповідно до п.п. 9, 10 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», оперативним підрозділам для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, за наявності передбачених ст. 6 цього Закону підстав, також надається право здійснювати аудіо-, відеоконтроль особи; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних мереж, згідно з положеннями ст.ст. 260, 263-265 КПК України, та накладати арешт на кореспонденцію, здійснювати її огляд та виїмку в порядку, передбаченому ст. ст. 261, 262 КПК України [2].

Згідно з п. 6 ч. 2 ст. 7 закону України «Про контррозвідувальну діяльність» для виконання визначених законом завдань та за наявності підстав, передбачених ст. 6

цього Закону, в ході контррозвідувальної діяльності органи, підрозділи та співробітники СБ України мають право виключно з метою попередження, своєчасного виявлення і припинення розвідувальних, терористичних та інших посягань на державну безпеку України, отримання інформації в інтересах контррозвідки здійснювати на підставі відповідної контррозвідувальної справи, за ухвалою слідчого судді, постановленою за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженим прокурором, заходи, визначені ч. 3 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [3].

У свою чергу, в ч. 3 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначено, що аудіо-, відеоконтроль особи, аудіо-, спостереження за особою, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж й електронних інформаційних мереж, накладення арешту на кореспонденцію, здійснення її огляду та виїмки проводяться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженого з прокурором. Ці заходи застосовуються виключно з метою запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, запобігання і припинення терористичних актів та інших посягань спеціальних служб іноземних держав та організацій, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо.

У ч. 1 ст. 5 Закону України «Про розвідувальні органи України» визначено, що для виконання покладених на розвідувальні органи України завдань щодо отримання розвідувальної інформації, забезпечення безпеки розвідувальних заходів, захисту своїх сил, засобів та інформаційних систем і обліків, а також джерел розвідувальної інформації вони застосовують методи і засоби оперативно-розшукової діяльності у порядку, визначеному в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», з урахуванням особливостей, передбачених цим Законом [4]. Тобто розвідувальні органи України також мають право, у визначених законом випадках, проводити оперативно-

розшукові заходи, що стосуються втручання у приватне спілкування.

У контексті викладеного, в ч. 4 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» зазначається, що виключно з метою отримання розвідувальної інформації для забезпечення зовнішньої безпеки України зазначені заходи (а саме – аудіо-, відеоконтроль особи; арешт, огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем) можуть здійснюватися лише за ухвалою слідчого судді без розголошення третій стороні, а заходи, що не потребують дозволу слідчого судді, – без повідомлення прокурора. Строк дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення такого заходу не може перевищувати шести місяців.

За результатами проведеного аналізу положень КПК України та законів України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про розвідувальні органи України» можемо дійти висновку, що втручанням у приватне спілкування є: аудіо-, відеоконтроль особи; арешт, огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем, які проводяться під час негласних слідчих (розшукових) дій або оперативно-розшукових заходів у визначеному законом порядку уповноваженими суб'єктами з метою вирішення завдань кримінального провадження, оперативно-розшукової, контррозвідувальної та розвідувальної діяльності.

Виділення цих чотирьох негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів із переліку інших не випадково, оскільки усі вони пов'язані із втручанням у приватне спілкування (у будь-якій формі та у будь-який спосіб), а їх проведення має бути дозволено слідчим суддею. Це зумовлено тим, що таємниця приватного спілкування, як частина приватного життя особи, визнана та гарантована міжнародним законодавством, що регулює суспільні відносини у галузі прав і свобод людини, та є невід'ємною складовою сучасного правового, демократичного

суспільства. Зазначене також унормоване у вітчизняному законодавстві, зокрема в положеннях Конституції України, КПК України та низці інших законодавчих актів.

Вчені, що досліджували окремі аспекти цієї проблематики, звернули увагу на те, що перелік негласних слідчих (розшукових) дій фактично повністю співпадає із переліком оперативно-розшукових заходів, визначених у ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», та дійшли висновку, що зазначені дії – це процесуально-оперативні заходи, які проводяться уповноваженими кримінальним процесуальним законом, іншими законами та підзаконними нормативно-правовими актами суб'єктами у визначеному для кожного з них порядку з метою оптимізації виявлення, припинення, запобігання, розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень [5, с. 159-162].

Однією із визначальних рис негласних слідчих (розшукових) дій, яка водночас притаманна системі оперативно-розшуковим заходам, є те, що вони санкціоновані законодавцем, який надав їм статусу прийнятних засобів правоохоронної діяльності, що за певних підстав та із дотриманням відповідних умов можуть застосовуватися уповноваженими суб'єктами. Їх спільною ознакою також є те, що як кримінальна процесуальна, так і оперативно-розшукова діяльність у підсумку підпорядковуються досягненню спільної мети, якою виступає протидія злочинності, забезпечення існуючого правопорядку, соціальної справедливості та державної безпеки України.

Окремі відмінності у правовій регламентації, та, відповідно, юридичній природі цих дій і заходів полягають у тому, що оперативно-розшукові заходи переважно є засобом попередження злочинів, а негласні слідчі (розшукові) дії – їх розкриття, хоча таке розмежування є доволі умовним. Під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій може бути отримано інформацію про злочин, який готується, що є підставою для вжиття передбачених законом заходів, а за результатами проведення оперативно-розшукових заходів – здобуті відомості, що сприятимуть розкриттю злочину, викрит-

тю винних та притягненню їх до кримінальної відповідальності. Спільним для зазначених дій та заходів також є те, що вони проводяться із використанням методів та специфічних засобів, притаманних оперативно-розшуковій діяльності [6, с. 57-58].

Водночас, існуючі відмінності між негласними слідчими (розшуковими) діями та оперативно-розшуковими заходами стосуються переважно суб'єктного складу, оскільки проводити зазначені заходи мають право лише визначені у ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» уповноважені оперативні підрозділи, а дії – слідчі, які проводять досудове розслідування або, за дорученням слідчого, визначені у ч. 1 ст. 41 КПК України оперативні підрозділи, співробітники яких у такому випадку набувають повноважень слідчого.

Певні відмінності існують і в порядку документування та використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів. Згідно з чинним оперативно-розшуковим законодавством спектр основних напрямів використання результатів названих заходів дещо ширший, ніж у негласних слідчих (розшукових) діях, оскільки інформація, отримана за результатами їх проведення може використовуватися не лише з метою швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування і судового розгляду, але й для запобігання, своєчасного виявлення і припинення розвідувальних, терористичних та інших посягань на державну безпеку України, в інтересах контррозвідки, для забезпечення безпеки під час здійснення розвідувальних заходів, захисту сил, засобів та інформаційних систем і об'єктів даних розвідувальних органів та джерел розвідувальної інформації, а також з метою її доведення до підрозділів, правоохоронних органів, органів державної влади та інших заінтересованих органів у випадках, передбачених законом [7, с. 58-59].

Важливо також те, що на противагу результатам негласних слідчих (розшукових) дій, які оформлюються протоколом, додатками до якого виступатимуть матеріальні носії юридично значимої інформації, отриманої внаслідок їх проведення, результати

проведення оперативно-розшукових заходів посвідчуються складанням широкого переліку оперативно-службових документів (зведення, довідки, висновки, рапорти, протоколи тощо).

Таким чином, негласні слідчі (розшукові) дії, які є втручанням у приватне спілкування, становлять цілісну систему, елементи якої в цілому корелюють із системою відповідних оперативно-розшукових заходів. Відмінності між цими діями та заходами передусім полягають у їх правовій природі, суб'єктному складу, напрямках і порядку використання отриманих результатів. Дії, направлені на негласне отримання та фіксацію інформації про особу, відбуваються в межах відокремлених видів державної діяльності, якими є досудове розслідування злочинів та оперативно-розшукова діяльність. Отже, за законодавством України правове регулювання негласних дій та заходів із здобуття такої інформації має подвійну правову природу: кримінальну процесуальну та оперативно-розшукову.

Висновки

Узагальнюючи викладене констатуємо, що окремі розбіжності між названими заходами та діями полягають у тому, що:

1. Метою проведення оперативно-розшукових заходів, які є втручання у приватне спілкування, визначено запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, запобігання і припинення терористичних актів та інших посягань спеціальних служб іноземних держав та організацій, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо, а також отримання розвідувальної інформації для забезпечення зовнішньої безпеки України (ч.ч. 3, 4 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»).

Втручання у приватне спілкування у кримінальному провадженні проводиться виключно щодо тяжких або особливо тяжких злочинів з метою отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, якщо отримати цю інформацію в інший спосіб неможливо (ч. 2 ст. 246 КПК України).

2. Ініціатором проведення оперативно-розшукових заходів, які є втручанням у приватне спілкування, є керівник відповідного оперативного підрозділу або його заступник, які звертаються з відповідним клопотанням, погодженим з прокурором, до слідчого судді. Суб'єктом їх проведення є співробітники оперативних підрозділів, визначених у ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та відомчих нормативно-правових актах.

Під час кримінального провадження прокурор або слідчий за погодженням з прокурором звертаються до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на втручання у приватне спілкування (ч. 2 ст. 258 КПК України). Суб'єктом проведення таких негласних слідчих (розшукових) дій є слідчий або співробітники оперативних підрозділів, визначені у ч. 1 ст. 41 КПК України, які здійснюють їх за письмовим дорученням слідчого, прокурора.

3. Клопотання про проведення оперативно-розшукових заходів обґрунтовується неможливістю іншим способом одержати інформацію для запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, запобігання і припинення терористичних актів та інших посягань спеціальних служб іноземних держав та організацій (ч. 3 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», п. 7 ч. 1 ст. 148 КПК України).

Клопотання про втручання у приватне спілкування в кримінальному провадженні обґрунтовується неможливістю отримати в інший спосіб відомості про тяжкий або особливо тяжкий злочин та особу, яка його вчинила (ч. 2 ст. 246, п. 7 ч. 1 ст. 148 КПК України).

4. Результати зазначених заходів можуть використовуватися: 1) як приводи та підстави для початку досудового розслідування; 2) для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні; 3) для попередження, виявлення, припинення і розслідування злочинів, розвідувально-підривних посягань проти України, розшуку злочинців та осіб, які безвісти зникли; 4) для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних

органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів, а також співробітників розвідувальних органів України та їх близьких родичів, осіб, які конфіденційно співробітничали або співробітничали з розвідувальними органами України, та членів їх сімей; 5) для взаємного інформування підрозділів, уповноважених здійснювати оперативно-розшукову діяльність, та інших правоохоронних органів; 6) для інформування державних органів відповідно до їх компетенції (ст. 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»).

Протоколи щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій аудіо- відеозаписи, фотознімки, інші результати, здобуті за допомогою застосування технічних засобів, вилучені під час їх проведення речі і документи можуть використовуватися в доказуванні на тих самих підставах, що і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування (ч. 1 ст. 256 КПК України).

У Конституції України, КПК України та низці інших законів України унормована сукупність вимог, дотримання яких є невід'ємною умовою визнання втручання у приватне спілкування особи правомірним, зокрема:

1. Втручання у приватне спілкування може мати місце лише за таких фізичних і юридичних умов, при яких його учасники мають достатні підстави вважати, що воно захищене від втручання інших осіб.

2. Таке втручання проводиться негласно, виключно з метою отримання відомостей про тяжкий або особливо тяжкий злочин та особу, яка його вчинила, запобігання таким злочинам, запобігання і припинення терористичних актів та інших посягань спеціальних служб іноземних держав та організацій, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо, а також отримання розвідувальної інформації для забезпечення зовнішньої безпеки України.

3. Підставою для втручання у приватне спілкування є ухвала слідчого судді. Втручання у приватне спілкування захисника, священнослужителя з підозрюваним, обви-

нуваченим, засудженим, виправданим заборонене.

4. Суб'єктами такого втручання є слідчий та/або уповноважені оперативні підрозділи, які завдяки використанню відповідних технічних засобів або обладнання отримують доступ до змісту інформації, що передається у будь-якій формі від однієї особи до іншої безпосередньо або за допомогою засобів зв'язку будь-якого типу.

5. Отримана інформація може використовуватися у встановленому законом порядку лише з тією метою, якою обґрунтовано втручання у приватне спілкування. Інформація, яка не має відношення до зазначеної мети та не містить відомості про вчинення кримінального правопорушення, зокрема щодо особистого життя, честі й гідності людини тощо, підлягає знищенню.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, 11-12, 13. Ст. 88.
2. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.
3. Закон України «Про контррозвідувальну діяльність». *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 12. С. 89.
4. Закон України «Про розвідувальні органи України». *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 19. С. 94.
5. Чухраєв Д.А. Щодо визначення дефініції негласних слідчих (розшукових) дій // *Науковий вісник Херсонського державного університету*: у 4 т. 2014. Вип. 2. Т. 4. С. 159-162.
6. Білічак О.А. Теорія і практика проведення негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами СБ України: дис.... доктор. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2015. 528 с.
7. Самойленко О.А., Узкий О.О. Сутність оперативно-розшукової діяльності та її співвідношення із негласною слідчою діяльністю // *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 3. С. 213-216.

**Interference in private communication:
the distinction between secret
investigative actions
and operational-search activities.**

Pysarchuk Roman Victorovych
postgraduate student of the National
Academy
of Security Service of Ukraine

This article is devoted to the distinction between of secret investigative actions and operational-search activities, that are interference in private communication.

When the CPC of Ukraine came into force in 2012, it is actually «processualized» a significant part of operational-search activities. This is done by introducing relevant stories into the criminal procedural legislation, as a result, the latter provided the status of secret investigative actions. According to the content, the named actions and actions are similar, but not identical. In particular, strictly regulate the content of secret investigative actions and operational-search activities, which are interference in private communication: audio and video control of a person; arrest, review and deduction of correspondence; removal of information from transport telecommunication networks and removal of information from electronic information systems. This is due to the fact, that the listed actions in the way of operational-search legislation correspond to a similar name and content actions, that have a

number of common and some distinctive features.

Among the common features of these actions and activities, it is worth noting the procedure for granting permission for their implementation, which is regulated by the law, the use of unified special technical means and the pursuit of a common goal. The differences consist in their legal nature, subject structure, directions and order of using the results obtained.

According to the legislation of Ukraine, the unlawful receipt and registration of information about a person takes place within the limits of separate types of state activities, which are pre-trial investigation and operational-search activity. Consequently, the legal regulation of secret actions and actions for obtaining such information has a double legal nature: criminal procedural and operational search.

The article distinguishes and discusses their common and distinctive features and the clarified set of requirements, the observance of which is an indispensable condition for the recognition of interference in the private communication of a person lawful.

Key words: interference in private communication, investigating judge, secret investigative (search) actions, criminal proceedings, operative-search activities, operative-search activity.

“СВОЯ ОСЕЛЯ - НЕПРИСТУПНА СКЕЛЯ”, АБО ОКРЕМІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЖИТЛОВИХ ПРАВ ГРОМАДЯН

МАКОВЕЦЬКА Неля Євгенівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ

ЯРЕМКО Галина Зіновіївна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ

УДК 343

Исследуется система уголовно-правовых норм, направленных на защиту жилищных прав граждан. Определены не только нормы об ответственности за нарушение таких прав, но и нормы, которые уполномочивают граждан на защиту жилищных прав от общественно опасных посягательств (право на необходимую оборону). Условно преступления в УК Украины разделены на группы: прямо или косвенно посягают на неприкосновенность жилища; посягающие на другие жилищные права граждан; в сфере служебной деятельности, которые по своему содержанию посягают на правоотношения в сфере реализации гражданами своих жилищных прав. Как вывод - констатация недостаточности эффективного уголовно-правового механизма защиты жилищных прав граждан. Поддержана позиция о необходимости включения в УК Украины нормы об ответственности за незаконное грубое нарушение любых конституционных прав человека и гражданина, в том числе конституционных жилищных прав.

Ключевые слова: жилье, жилищные права, уголовная ответственность.

Постановка проблеми

Одним із способів забезпечення прав громадян, зокрема житлових, є кримінально-правовий захист. Тобто ті кримінально-правові норми, регулятивна і

охоронна дія яких спрямована на забезпечення найбільш сприятливих умов для реалізації наданих прав. Йдеться не лише про встановлення кримінальної відповідальності за порушення відповідних прав, але й про випадки, коли кримінальний закон надає право особі діяти певним чином для забезпечення таких законних прав. Однак, оцінка ефективності кримінально-правового захисту житлових громадян можлива лише на основі системного аналізу норм кримінального закону, які забезпечують такі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У доктрині кримінального права є чимало досліджень, у яких автори аналізували ті чи інші кримінально-правові засоби охорони житлових прав громадян. Слід відзначити доробок С.Я. Лихової, яка комплексно досліджувала злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (і в тому числі посягання на житлові права) [2]. Питанням захисту житлових прав громадян присвячувались спеціальні наукові заходи [5]. Зрозуміло, що торкаються захисту таких прав громадян і науковці при аналізі тих чи інших норм про склади злочинів, ознакою яких є посягання на житлові права.

Однак, все ж варто відзначити, що у доктрині бракує наскрізного вивчення питання кримінально-правової охорони житлових прав громадян.

А тому метою цієї статті є огляд системи кримінально-правових норм, спрямованих на захист житлових прав громадян.

Виклад основних положень

У літературі справедливо зазначається, що кримінальний закон не є лише "прейскурантом" покарань за злочини, багато його положень розраховано на чесних людей, допомагають їм вибрати правильну поведінку у важких життєвих ситуаціях і обставинах [3, с. 3]. Так, відповідно до ч. 5 ст. 36 КК України не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів, зокрема, для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає. Тобто, виходячи з конституційного права на недоторканність житла, особа, яка перебуває в стані необхідної оборони, може заподіяти тому, хто здійснює посягання, поєднане з протиправним насильницьким вторгненням у житло чи інше приміщення, фактично будь-яку шкоду. Таким чином, кримінальний закон, надавши таким діям особи сукупно прийняттого характеру, фактично закріпив дієвий інструмент правового захисту недоторканності житла.

Іншим, більш традиційним, способом захисту житлових прав громадян є власне встановлення кримінальної відповідальності за відповідні суспільно небезпечні посягання. М.І. Хавронюк вказує, що кримінальна відповідальність за порушення конституційних (в тому числі житлових прав - від авт.) на сьогодні залишається найбільш ефективним видом захисту прав людини від порушень [6, с. 279]. Це пов'язано з тим, зокрема, що цивільно-правова відповідальність за своєю суттю є більш правовідновлювальною, ніж каральною, і не може так ефективно вико-

нувати функцію загального та індивідуального попередження посягань на права людини. Громадяни України, виховані в своїй більшості в умовах тоталітарного режиму, не звикли відстоювати свої права за допомогою цивільно-процесуальних процедур і схильні сподіватися на те, що найбільш суттєві порушення їх прав будуть захищені самостійно державою.

Так, КК України передбачає такі складі злочинів, в яких безпосереднім основним, додатковим обов'язковим чи додатковим факультативним об'єктом можуть виступати правовідносини, пов'язані з реалізацією і забезпеченням житлових прав громадян: ст. 162 (порушення недоторканності житла); ст. 167 (використання опіки чи піклування з корисливою метою на шкоду підопічному (зайняття житлової площі, використання майна тощо); ст. 444 (напад на службові або житлові приміщення осіб, які мають міжнародний захист). Крім того, проникнення у житло, інше приміщення чи сховище є кваліфікуючою ознакою низки складів злочинів (ч. 3 ст. 185 – крадіжка; ч. 3 ст. 186 – грабіж; ч. 3 ст. 187 – розбій; ч. 2 ст. 289 – незаконне заволодіння транспортним засобом); злочини у сфері службової діяльності, якими заподіюється істотна шкода житловим правам громадян. Умовно поділимо їх на групи: злочини, які прямо чи опосередковано посягають на недоторканність житла (ст. 162; ч. 3 - ст. 185, 186, 187; ч. 2 ст. 289; ст. 444 КК України); злочини, що посягають на інші житлові права громадян (ст. 162 КК України (в частині незаконного виселення); ст. 167 КК України); злочини у сфері службової діяльності, які за своїм змістом посягають на правовідносини у сфері реалізації громадянами своїх житлових прав.

Отже, по-перше, це злочини, що порушують недоторканність житла. Зробимо акцент на окремих важливих моментах. Так, ч. 1 ст. 162 КК України передбачає відповідальність, зокрема, за незаконне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, незаконне проведення в них огляду чи обшуку чи інші дії, що порушують недоторканність житла гро-

мадян. Очевидно, що об'єктивна сторона даного злочину може полягати у вчиненні таких альтернативних дій, як незаконні проникнення, огляд, обшук чи інші дії. Вказівка на незаконність таких дій надає диспозиції даної статті бланкетного характеру. Так, ст. 30 Конституції України передбачає, зокрема, що не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. При цьому Основний Закон називає два випадки, коли можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку, а саме у невідкладних випадках, пов'язаних із: врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину.

Важливо підкреслити, що Конституція України чітко вказує, що такий інший порядок може бути встановлений лише законом. Тобто хоча в диспозиції ч. 1-ст. 162 КК України немає вказівок щодо допустимого рівня бланкетності, однак Конституція України суттєво обмежує коло нормативно-правових актів, що можуть застосовуватися в порядку бланкетності. Видається логічним у самій диспозиції ст. 162 КК України обмежити допустимий рівень бланкетності вказівкою на порушення встановленого законом порядку проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку чи інші дії, що порушують недоторканність житла громадян.

С.Я. Лихова зазначає, що "до законних, але не передбачених Конституцією України, випадків проникнення у володіння особи слід віднести випадки, коли покоївки входять в номери в готелях, кімнати в санаторіях та будинках відпочинку тощо для підтримання у них належного санітарного стану. Порядок вчинення таких дій регламентується відомчими інструкціями і положеннями, що також не відповідає ст. 30 Конституції України, але, в принципі, є необхідним в подібних випадках" [2, с. 288]. Однак з такою точкою

зору беззастережно погодитися не можна. Справа в тому, що проникнення до житла у вищенаведених випадках впливає з відповідного цивільно-правового договору про надання послуг. Тобто фактично особа, користуючись послугами готелів, санаторіїв тощо, автоматично погоджується зі всіма умовами договору, в тому числі пов'язаними з підтриманням належного санітарного стану у їх володінні. А тому проникнення в її володіння є законним не тому, що це впливає з відповідних локальних актів суб'єкта підприємницької діяльності, а тому що фактично таке проникнення у володіння особи відбувається за її згоди, яка висловлена самим фактом укладення договору (приєднання до такого договору).

Слушним є зауваження С.Я. Лихової з приводу того, що спеціальний суб'єкт злочину є в даному складі не обов'язковою, а альтернативною ознакою, що дає підстави розглядати такі дії, як огляд, обшук, вїмка у вузькому і широкому розумінні" [2, с. 289]. Це означає, що приватна особа може вчинити такі ж дії – проникнення, огляд, обшук тощо. Такі дії у будь-якому випадку будуть незаконними і фактично охоплюватися поняттям "незаконне проникнення до житла". А тому дії приватних осіб слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 162 КК України, а службових осіб – за ч. 2 ст. 162 КК України.

Ст. 162 КК України передбачає також відповідальність за незаконне виселення. Ми свідомо опустили дане альтернативне діяння при розгляді диспозиції ст. 162 КК, оскільки очевидно, що при вчиненні таких дій порушується, перш за все, право на житло, а не право на недоторканність житла. А тому правильною є позиція про те, що незаконне виселення утворює самостійний склад злочину [2, с. 289].

Однак, встановлення відповідальності за незаконне виселення – це лише поодинокий випадок захисту права на житло. За порушення інших форм реалізації права на житло відповідальності не передбачено. У зв'язку з цим, у цілому можна погодитися з думкою М.І. Хавронюка про те, що на сьогодні немає кримінальної відпо-

відальності за порушення права на житло [6, с. 280].

При цьому відповідно до ч. 3 ст. 48 Конституції України ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду. Поряд з цим ч. 1 ст. 109 Житлового кодексу від 30 червня 1983 року передбачає, що допускається виселення в адміністративному порядку з санкції прокурора лише осіб, які самоправно зайняли житлове приміщення або проживають у будинках, що загрожують обвалом. Очевидно, що таке положення суперечить Конституції України, а тому виселення з таких підстав також є незаконним. Аналогічна позиція висловлена у постанові Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 “Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя” [4, с. 12].

І остання група злочинів – злочини у сфері службової діяльності. Йдеться про склади злочинів, що вчиняються службовими особами та які заподіюють істотну шкоду охоронюваним законом житловим правам громадян. Справа в тому, що посадові особи, які діють від імені держави чи органів місцевого самоврядування, користуються специфічними владними правами і мають реальну можливість зловживати ними фактичним невизнанням чи ігноруванням того чи іншого права людини і громадянина, або незаконним обмеженням цього права, або порушенням процедури його обмеження тощо. При цьому слушно зазначає М.І. Хавронюк, що в КК України існує лише декілька не об’єднаних у будь-яку систему статей, які передбачають відповідальність службових осіб безпосередньо за порушення прав людини [6, с. 281]. Це, зокрема, ст. 364 (зловживання владою або службовим становищем); ст. 365 (перевищення влади або службових повноважень); ст. 367 (службова недбалість) тощо.

Однак, на практиці застосування даних статей є проблематичним з огляду на [6, с. 281-282, 284]: відповідальність (за ст. 364 КК України) може наставати лише за наявності корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або прагнен-

ня незаконно відстояти інтереси третіх осіб; обов’язковою ознакою є використання свого службового становища всупереч інтересам служби, що є оціночною ознакою; на практиці діяння кваліфікується як службове зловживання лише у випадках, коли службова особа тимчасово запозичує чуже майно, в решті випадків ст. 364 КК застосовується додатково до інших статей Особливої частини КК.

Висновки

Такий стан врегульованості дає підстави констатувати, що кримінально-правовий механізм захисту житлових прав громадян є недостатньо ефективним, оскільки не всі житлові права громадян забезпечені охороною. Як можливий спосіб вирішення такої ситуації М.І. Хавронюк пропонує нормативний «вакуум» заповнити шляхом включення в КК України норми про відповідальність за незаконне грубе порушення будь-яких конституційних прав людини і громадянина, в тому числі конституційних житлових прав. Видається, така думка виважена та справедлива, оскільки саме узагальнені (більш абстрактні) законодавчі формулювання є більш універсальними, свідчать про високий рівень законотворчості та забезпечують безпробільність правового захисту основних прав людини у державі.

Література

1. Галянтич М.К. Теоретико-правові засади реалізації житлових прав громадян в умовах ринкових перетворень. – К.: НДІ приватного права і підприємництва, 2006. – 512 с.
2. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2006. – 573 с.
3. Наумов А.В. Ты и закон. Беседы о советском уголовном праве. – Волгоград: Ниж.-Волж. кн. изд-во, 1974. – 80 с.
4. Постанови Пленуму Верховного Суду України (1972-2004): офіційне ви-

АНОТАЦІЯ

Досліджується система кримінально-правових норм, спрямованих на захист житлових прав громадян. Окреслено не лише норми про відповідальність за порушення таких прав, але й норми, які уповноважують громадян на захист житлових прав від суспільно небезпечних посягань (право на необхідну оборону). Умовно злочини в КК України поділено на групи: які прямо чи опосередковано посягають на недоторканність житла; які посягають на інші житлові права громадян; у сфері службової діяльності, які за своїм змістом посягають на правовідносини в сфері реалізації громадянами своїх житлових прав. Як висновок - констатація недостатньо ефективного кримінально-правового механізму захисту житлових прав громадян. Підтримано позицію про необхідність включення в КК України норми про відповідальність за незаконне грубе порушення будь-яких конституційних прав людини і громадянина, в тому числі конституційних житлових прав.

Ключові слова: житло, житлові права, кримінальна відповідальність.

SUMMARY

The system of criminal-law norms, which protect housing rights of people is the subject of the article. There are outlined not only the rules about liability for violation of such rights, but also the norms, which empower citizens to protect housing rights from socially dangerous encroachments (the right to the necessary defense). Crimes in the Criminal Code of Ukraine are divided into groups: which directly or indirectly encroach on the inviolability of housing; which encroach on others living rights of citizens; in the sphere of official activity, which, in their content, encroach on the legal relations in the sphere of realization by citizens housing rights. As a conclusion - the statement of the insufficiently effective criminal-legal mechanism of protection of housing rights of citizens. The position about the necessity of including in the Criminal Code of Ukraine norms about responsibility for illegal gross violation of any constitutional rights of a person and a citizen, including constitutional rights of housing, was supported.

Key words: housing, housing rights, criminal liability.

дання у двох томах. – Том 1 / За загальною редакцією голови Верховного Суду України В.Т. Малярєнка. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2004. – 408 с.

5. Правові проблеми реалізації житлових прав громадян: Збірник наукових праць (за матеріалами круглого столу,

м. Київ, 15 червня 2006 року) / Редкол.: М.К. Галянтич та ін. – К.: НДІ приватного права і підприємництва, 2006. – 100 с.

6. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2004. – 464 с.

ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ І ГРОМАДСЬКОСТІ У СФЕРІ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ: ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА

ГОРГАН Олександр Любомирович - аспірант відділу кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Стаття присвячена дослідженню деяким теоретичним аспектам правового регулювання взаємодії прокуратури і громадськості у сфері боротьби з корупцією. За результатами дослідження правової природи взаємодії надано авторське визначення поняттю «взаємодії прокуратури та громадськості»; виокремлено основні принципи такої взаємодії та охарактеризовано її структуру. Загалом виявлено шляхи удосконалення чинного законодавства України у сфері боротьби з корупцією органами прокуратури та громадськістю.

Ключові слова: взаємодія, принципи взаємодії, структура взаємодії, прокуратура, громадськість.

Вступ

Сучасний етап розвитку української державності характеризується підвищенням прозорості та демократичності діяльності всіх державних органів, формуванням партнерських відносин між інституціями держави і суб'єктами громадянського суспільства. Протягом останніх років більшість державних органів корінним чином реформували свою систему роботи з населенням, що було досягнуто шляхом активної роботи громадських рад при органах державної влади, створення у складі таких органів відділів по зв'язках з громадськістю, прийняття і виконання планів і програм, спрямованих на підвищення їх авторитету у суспільстві. Однак указані процеси в органах прокуратури сьогодні

проходять недостатньо активно та на даний час не відповідають вимогам побудови в Україні правової соціальної держави.

До проблематики управління взаємодією державних органів з громадськістю зверталися такі науковці, як В.Б. Авер'янов, В.І. Андрейцев, О.Б. Андрєєва, Ю.П. Битяк, Т.І. Возна, В.М. Гарашук, С.Г. Гречанюк, Є.В. Додін, Є.Є. Додіна, В.К. Колпаков, В.А. Комаров, В.В. Конопльов, Н.П. Матюхіна, О.М. Музичук, С.А. Шепетько та ін. Проблеми управління органами прокуратури, зокрема і в контексті зв'язків із громадськістю, досліджено у роботах М.В. Косюти, М.І. Мичка, О.М. Михайленка, В.В. Сухоноса, П.В. Шумського, М.К. Якимчука, Є.М. Поповича. Проте ці наукові праці присвячені здебільшого загальнотеоретичним аспектам організації діяльності окремих органів державної влади. Позаяк, комплексно сучасний інститут взаємодії прокуратури та громадськості не досліджувалося.

У зв'язку з вищевикладеним **метою статті** стало дослідження саме правового регулювання взаємодії прокуратури і громадськості у сфері боротьби з корупцією, шляхом формулювання поняття та структури взаємодії органів прокуратури України із громадськими організаціями.

Результати дослідження

Аналіз законодавчої бази, що регулює діяльність окремих органів державної влади

ди, в тому числі прокуратури, свідчить про доволі активне використання законодавцем у текстах різних нормативно-правових документів таких термінів, як: «взаємодія», «співробітництво», «співпраця», «погодження (узгодження) діяльності» тощо.

Термін «взаємодія» широко використовується у теорії і на практиці у різних галузях знань, кожна з яких дає йому своє визначення. Так, словник української мови тлумачить слово «взаємодія» як «...співдія, співдіяння, взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь».

У широкому розумінні «взаємодія» виступає як філософська категорія, що відображає процеси впливу об'єктів один на одного, їхню взаємну обумовленість і породження одним об'єктом іншого [2, с. 125]. Тобто взаємодія – це відносини (зв'язки), які дозволяють суб'єктам впливати один на одного. Результатом такого впливу є двостороння зміна суб'єктів, що взаємодіють.

Крім філософського підходу до визначення поняття «взаємодія», існують також соціологічний, кримінологічний, криміналістичний, управлінський та інші підходи, на окремих з яких вбачаємо за доцільне зацентувати нашу увагу.

Соціологічний підхід в узагальненому вигляді визначає взаємодію як систематичні достатньо регулярні соціальні дії суб'єкта, що мають за мету викликати певну відповідну реакцію, а відповідна реакція породжує нову реакцію впливаючого. До структури соціальної взаємодії належать: 1) суб'єкти взаємодії (індивіди, соціальні спільноти та ін.); 2) предмет взаємодії (те, з приводу чого здійснюється взаємодія); 3) механізм свідомого регулювання взаємовідносин між суб'єктами [7, с. 96].

З точки зору науки кримінології, взаємодія – це планомірне здійснення комплексу заходів щодо боротьби зі злочинністю. У більш вузькому значенні, залежно від предмету дослідження, під взаємодією розуміють: 1) «об'єднання зусиль слідчого з іншими правоохоронними органами (у формах передбачених законом, відомчими правовими актами або напрацьованих практикою) для узгоджених дій і досяг-

нення загальної мети розкриття і розслідування злочинів»; 2) «узгоджену за метою, місцем і часом діяльність як слідчого, так і органів дізнання, що забезпечують ефективну розстановку сил, комплексне використання методів і засобів тощо» [1, с. 11].

Управлінський підхід визначає взаємодію як форму зв'язку елементів системи, за допомогою якої вони, взаємодоповнюючи один одного, створюють умови для успішного функціонування системи в цілому. Крім того, необхідно мати на увазі, що взаємодія, як управлінська категорія, відноситься не тільки до внутрішньої організації діяльності системи, але й до зовнішніх її функцій [5, с. 30].

Отже, з наведених наукових підходів до визначення поняття «взаємодія» можливо виокремити основні ознаки проаналізованого явища, зокрема: а) взаємодія є різновидом діяльності; б) передбачає наявність декількох (не менше двох) суб'єктів (учасників); в) характеризується змістом вирішуваних завдань; г) нормативно (законодавчо) урегульована; ґ) ґрунтується на рівноправності чи нерівноправності суб'єктів взаємодії (їх організаційної підпорядкованості); д) передбачає погодженість заходів за часом, місцем, метою та засобами; е) утворює спільність заходів; є) має визначену спрямованість; ж) передбачає систематичність та стійкість зв'язків.

У цьому контексті слушно зауважує В.В. Ковальов, що взаємодія – це заснована на нормах закону та підзаконних нормативних актів сумісна діяльність не підпорядкованих організаційно суб'єктів з відмінною компетенцією та спеціалізацією, узгоджена за часом, місцем, засобами і методами реалізації, для вирішення конкретних завдань, що обумовлюються характером слідчої ситуації, для розв'язання якої вона здійснюється, з метою розкриття та розслідування злочинів, встановлення об'єктивної істини та забезпечення правильного застосування закону [3, с. 17].

Узагальнюючи наведені вище положення, зазначимо, що, по-перше, важливою сутнісною характеристикою взаємодії є наявність взаємовпливу її елементів. Однак необхідно зауважити, що, на нашу

думку, такий вплив у значній мірі залежить від ступеня демократизації суспільних відносин, визначення та додержання прав і свобод суб'єктів (учасників) взаємодії. По-друге, взаємодія завжди носить активний характер та знаходить свій вияв у діях її учасників. По-третє, призначенням взаємодії є збереження та забезпечення ефективного функціонування певної системи, під якою у контексті нашого дослідження необхідно розуміти державу і елементами якої виступають як органи прокуратури, так і громадськість. Взаємодія між ними не лише дозволяє своєчасно отримувати зворотний зв'язок щодо актуальних проблем, що існують як у діяльності органів прокуратури, так і в різноманітних сферах суспільного життя – за умови методологічно правильної побудови вона сприяє побудові правової держави і формуванню громадянського суспільства.

Однак, не дивлячись на теоретичну розробку поняття «взаємодії», в тому числі в правових науках, практика організації взаємодії має суттєві недоліки та невирішені проблеми. Зокрема, відповідно до вибіркового статистичних даних, правоохоронні органи взаємодіють тільки в межах реалізації поодиноких проб рішень спільних колегій, при здійсненні спільних оперативно-профілактичних операцій щодо профілактики та викриття певних видів правопорушень або під час роботи спільних оперативно-розшукових чи слідчо-оперативних груп та в деяких інших випадках [7, с. 125].

Так, з метою виявлення можливих шляхів удосконалення взаємодії правоохоронних органів, у тому числі органів прокуратури, при виконанні покладених законом функцій, ми звернулися до аналізу наукових досліджень у сфері взаємодії органів державної влади. Проведений аналіз наукової літератури показав, що взаємодія, зокрема, органів прокуратури і громадськості у сфері боротьби з корупцією повинна здійснюватися на підставі чітко визначених принципів.

Як зазначається в науковій літературі, принципи взаємодії – це система установок, керівних начал, відправних положень, які

відбивають об'єктивні закономірності розвитку правовідносин на сучасному етапі існування суспільства і визначають сутність взаємовідносин між суб'єктами, які взаємодіють з метою виконання покладених на них загальних та індивідуальних завдань [7, с. 80]. Г.М. Леваков зазначає, що взаємодія як організаційно-правова категорія ґрунтується на таких основних принципах: 1) неухильне додержання законності, конституційних прав і свобод громадян усіма суб'єктами взаємодії; 2) комплексне використання сил і засобів суб'єктів взаємодії за умови чіткого розмежування компетенції; 3) узгодженість під час планування спільних заходів; 4) безперервність у організації та керівній діяльності, оперативно-розшукових заходах і провадженні в справах із розкриття злочинів; 5) активне використання новітніх наукових і технічних досягнень у роботі із запобігання, розкриття та розслідування злочинів [6, с. 75]. В. Корж при визначенні принципів зосереджує увагу на взаємодії, в якій головну роль відіграють органи прокуратури: 1) законність (правова регламентація діяльності кожного суб'єкта взаємодії); 2) динамічність взаємодії; 3) самостійність кожного суб'єкта взаємодії; 4) керівна та організаційна роль прокурора при взаємодії; 5) повна незалежність суб'єктів взаємодії у використанні правомірних засобів та методів; 6) розмежування функцій суб'єктів взаємодії; 7) визначення обсягу та меж повноважень прокурора та інших суб'єктів взаємодії [5, с. 31].

Таким чином, з вищенаведеного ми можемо прийти до висновків, що принципи взаємодії прокуратури та громадськості у сфері боротьби з корупцією – це законодавчо визначені, керівні, основоположні, ідеї у сфері взаємодії прокуратури з громадськістю щодо сутності, мети, завдань і механізму взаємодії у сфері боротьби з корупцією.

Відповідно до теорії права, принципи взаємодії поділяються на загальні та спеціальні. Тому з огляду на проведений вище аналіз вважаємо за доцільне віднести до загальних принципів взаємодії прокуратури та

громадськості у сфері боротьби з корупцією такі:

- а) верховенство права;
- б) законність;
- в) гласність;
- г) науковість;
- ґ) систематичність (безперервність);
- д) об'єктивність;
- є) доцільність;
- е) комплексність;
- ж) ефективність;
- з) раціональність.

Спеціальні принципи походять від загальних і спрямовані на конкретизацію останніх. Таким чином, основними *спеціальними принципами* взаємодії прокуратури та громадськості у сфері боротьби з корупцією, на нашу думку, є:

а) спільність мети (спільність інтересів). Даний принцип є запорукою одновекторної спрямованості зусиль взаємодіючих сторін;

б) оперативність. Особливості цього принципу розкриваються через такі ознаки як своєчасність та гнучкість. Очевидно, що під час організації та планування взаємодії передбачити всі можливі зміни у суспільних процесах, зокрема, негативного (деструктивного) характеру, неможливо. Проте, взаємодіючі сторони завжди мають бути напоготові, щоб у разі настання необхідності у мінімальний строк перегрупувати та зосередити всі необхідні сили і засоби та як найшвидше вирішити проблемну ситуацію;

- в) рівноправність взаємодіючих сторін;
- г) компетентність;

д) забезпеченість (достатність). Очевидно, що для нормального здійснення будь-якого виду діяльності необхідні певні ресурси. Зрозуміло, що досліджувана у даній роботі взаємодія не є виключенням і теж потребує ресурсного забезпечення.

Разом з тим, аналіз профільних законів «Про прокуратуру», «Про громадські об'єднання», «Про запобігання корупції», так і ряду підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють взаємодію органів прокуратури з іншими суб'єктами державної влади та приватного права, показав, що їхні положення не містять визначення

як основних принципів такої взаємодії, так і визначення поняття «взаємодії», в тому числі між громадськими інституціями, зокрема громадськими організаціями, та органами прокуратури. Дана законодавча не визначеність обумовлює, на нашу думку, доцільність юридичної фіксації наведених вище принципів та ключового терміну, що подається нижче.

Зокрема, пропонуємо у новоствореному галузевому Наказі Генерального прокурора України «Про взаємодію органів прокуратури України з громадянським суспільством» дати наступне визначення взаємодії прокуратури з громадськими організаціями: це – активна цілеспрямована діяльність органів прокуратури та громадських організацій із формування взаємних інформаційних та організаційних зв'язків, за допомогою яких створюються умови для вдосконалення діяльності органів прокуратури та громадських організацій при реалізації завдань органів прокуратури та статутних цілей громадських організацій.

Із даного визначення випливає і ключове завдання взаємодії органів прокуратури і громадських організацій – побудова умов для функціонування налагодженої системи боротьби з корупцією, яка комплексно охопить як адміністративні ресурси такої боротьби, що проявляються через діяльність прокуратури, так і інформаційні та просвітницькі можливості громадських об'єднань.

Безумовно, будь-яке законодавчо визначене поняття має свою власну структуру, а таке складне соціально-правове явище, як взаємодія органів прокуратури та громадських організацій невідкладно потребує структурного аналізу з метою встановлення його складових елементів, що стане підставою для теоретичного та нормативно-правового вдосконалення основ такої взаємодії.

Отже, як зазначалося вище, структура взаємодії прокуратури з громадськими об'єднаннями є похідною від соціологічного визначення структури взаємодії і включає в себе:

1. Суб'єктів взаємодії (органи прокуратури України і громадські організації).

2. Предмет взаємодії – спільна діяльність органів прокуратури і громадських організацій по виробленню комплексу заходів правоохоронного, інформаційного, просвітницького, наукового характеру, спрямованих на боротьбу з корупцією, зокрема її профілактику (що досягається, в першу чергу громадськими організаціями) та протидію вже скоєним правопорушенням (яка здійснюється прокуратурою України).

3. Механізм взаємодії прокуратури з громадськими організаціями – послідовний алгоритм дій, сукупність форм та методів, нормативно визначені взаємні права та обов'язки, спільні завдання органів прокуратури та громадських організацій, а також окремі етапи реалізації цих завдань щодо подолання корупції.

З урахуванням вищенаведеного зазначимо, що під механізмом взаємодії органів прокуратури з громадськістю доцільно розуміти активну цілеспрямовану діяльність означених органів із формування зв'язків з активними верствами населення України, за допомогою яких створюються умови для вдосконалення діяльності прокурорської системи та побудови в Україні громадянського суспільства.

Механізм забезпечення взаємодії органів прокуратури з громадськістю щодо запобігання та протидії корупції має ґрунтуватися на виваженому законодавстві, аби в суспільстві відбулись позитивні трансформаційні процеси. Серед першочергових кроків у цьому напрямі можна окреслити:

1. Підвищення уваги до правової освіти громадян, формування антикорупційної правосвідомості, розширення обізнаності громадських організацій щодо діяльності органів прокуратури, механізмів прийняття ними рішень.

2. Продовження роботи зі створення умов для контролю з боку громадських організацій за діяльністю прокуратури України, ходом та результатами виконання державних програм, використанням бюджетних коштів, недопущенням проявів корупції всередині прокурорської системи тощо. Даний напрям повинен реалізовуватись через створення при Генеральній проку-

ратурі України, регіональних та місцевих прокуратурах консультативних та дорадчих органів, до складу яких в обов'язковому порядку мають включатись представники громадських об'єднань. Можливим також вбачається допуск представників громадських організацій на засідання колегій органів прокуратури України.

3. Надання громадськими організаціями законодавчих пропозицій щодо вдосконалення інституційної, функціональної, організаційної компоненти діяльності прокуратури як через Національну раду з питань антикорупційної політики, так і через Координаційну раду з питань розвитку громадянського суспільства при Президенті України.

4. Допомога органам прокуратури у протидії корупції через застосування інституту викривачів, передбаченого Розділом VIII Закону України «Про запобігання корупції» та висвітлення фактів корупції у ЗМІ.

5. Участь у відборі Кваліфікаційно-дисциплінарною комісією прокурорів гідних та кваліфікованих кандидатів на посади прокурорів шляхом надання відомостей про них, а також участь у люстраційних процесах щодо прокурорських працівників, передбачених законом України «Про очищення влади» від 16.09.2014 р., через діяльність Громадської ради з питань люстрації при Міністерстві юстиції України.

6. Звернення громадських організацій із пропозиціями або скаргами до органів прокуратури в порядку, визначеному Законом України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 р., в тих випадках, коли вони мають відомості щодо скоєння корупційних порушень або підготували пропозиції щодо вдосконалення антикорупційної діяльності прокуратури України.

Висновки

Звичайно, запропонований механізм взаємодії прокуратури та громадських об'єднань не є вичерпним, адже постійна еволюція як прокурорської системи і громадянського сектору, так і форм корупційної злочинності та інших видів корупційних правопорушень ставлять на порядок

денний необхідність адаптації до нових умов боротьби з ними і вироблення нових, більш революційних шляхів антикорупційної політики. Динамічний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій вимагає від органів прокуратури систематичного напрацювання нових способів взаємодії з громадськістю для швидкого, всебічного виявлення фактів корупції та організації належної боротьби з корупцією в Україні. Цей процес безперервний, адже зумовлений швидкою зміною сучасних інформаційних технологій, які дозволяють більш ефективно збирати, аналізувати та поширювати інформацію про факти корупції з метою належного реагування на них.

При цьому, на останок хотілося б зазначити, що в межах проаналізованого механізму взаємодії, працівники органів прокуратури виступають не тільки представниками владного апарату при виконанні безпосередніх службових обов'язків, а і виражають власні інтереси як члени громадянського суспільства. Зокрема, статтею 19 Закону України «Про прокуратуру» передбачено, що прокурори мають право утворювати громадські організації та брати в них участь з метою захисту своїх прав та інтересів, підвищення свого професійного рівня. Іншими словами, прокуратура в певній мірі виступає як сукупність окремих працівників, об'єднаних організаційно за допомогою системи прокурорського самоврядування, а вказаний алгоритм побудови вже відображає дуалізм самої прокуратури. Тому взаємозв'язок прокуратури і інститутів громадянського суспільства в жодному разі не можна недооцінювати.

Література

1. Белкин Р.С. Криминалистика и научно-технический прогресс / Р.С. Белкин // Труды МВД СССР. – М.: ВШМВД СССР. – 1972. – № 34. – С. 10-15.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь ВЕФ «Перун», 2003. – 1440 с.
3. Ковальов В.В. Взаємодія слідчого з працівниками експертної служби МВС України : автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В.В. Ковальов. К., 2008. 20 с.

4. Конституція України: офіц. текст: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI, від 19 вересня 2013 року № 586-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

5. Корж В. Взаємодія прокурора з органами державної влади, управління та контролю / В. Корж // Прокуратура. Людина. Держава. 2005. № 6. С. 29–33.

6. Леваков Г.Н. Взаимодействие органов прокуратуры с Советами народных депутатов, иными государственными органами, общественными организациями и трудовыми коллективами в предупреждении преступлений / Г.Н. Леваков. – М., 1983. – С. 4.

7. Основи організації роботи та управління в органах прокуратури України: підруч. / Є.М. Блажівський, М.К. Якимчук, І.М. Козьяков, І.В. Європіна. – К.: Алерта, 2013. – 486 с.

8. Положення про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції, затверджене спільним наказом Генерального прокурора України та керівників правоохоронних органів 11 лютого 2013 року № 5/132/21/4/84/82/ОД-13/10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gr.gov.ua>

9. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 року № 4572-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 1. Ст.1.

10. Про запобігання корупції : Закон України 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 49. Ст. 2056.

11. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади: постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 року № 976 [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

12. Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції: наказ Генерального прокурора України від 16 січня 2013 року № 1/Ігн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua>

13. Про організацію інформування суспільства щодо діяльності органів прокуратури України: наказ Генерального прокурора України від 30 серпня 2014 року № 1Ігн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua>

14. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

15. Тлумачний російсько-український словник психологічних термінів / [уклад. В.Й. Бродовська, В.О. Грушевський, І.П. Патрик]. – К.: Професіонал, 2007. – 512 с.

16. Шепітько В.Ю. Криміналістика: підруч. / за ред. В.Ю. Шепітька. – [2-е вид. перероб. і доповн.]. – К.: Ін Юре, 2004. – 728 с.

SUMMARY

The current stage of development of Ukrainian statehood is characterized by increased transparency and democratic functioning of all state bodies, the formation of partnership relations between state institutions and civil society actors. In recent years, most state bodies have radically reformed their system of work with the population, which was achieved through the active work of public councils with state authorities, the establishment of such bodies of the public relations departments, the adoption and implementation of plans and programs aimed at increasing their authority in society. However, these processes in prosecutor's offices today are not sufficiently active and at present do not meet the requirements of building a legal social state in Ukraine.

Ukrainian and foreign scholars turned to the issue of managing the interaction of government bodies with the public. However, scientific works are devoted mainly to the general theoretical aspects of the organization of the activities of individual bodies of state power. After all, the complex modern institute of cooperation between the prosecutor's office and the public was not investigated.

In connection with the above purpose of the article, the study was aimed at the legal regulation of the interaction between the prosecutor's office and the public in the field of combating corruption, by formulating the concept and structure of the interaction of the prosecutor's offices of Ukraine with public organizations.

The article is devoted to the study of some theoretical aspects of legal regulation of the interaction of the prosecutor's office and the public in the field of combating corruption. As a result of the study of the legal nature of interaction, author's definition of the concept of «interaction of the prosecutor's office and the public» was provided; The basic principles of such interaction are singled out and its structure is characterized. In general, ways are found to improve the current legislation of Ukraine in the area of combating corruption by the prosecutor's office and the public.

Key words: interaction, principles of interaction, structure of interaction, public prosecutor's office.

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ САНКЦІЙ У МЕХАНІЗМІ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

СОПРОНЮК Олександр Андрійович - здобувач кафедри кримінального процесу та криміналістики юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

В статті досліджуються сучасне становище та теоретико-правові аспекти санкцій в механізмі кримінально-процесуального регулювання. Автор зауважує, що проблематика дослідження правових санкцій є дуже актуальною, традиційно знаходячись в числі найбільш дискусійних питань не тільки в теорії держави та права, але й в інших галузях права. Це стосується, зокрема, й дослідження санкцій в кримінальному процесі. Крім того, правовий характер санкцій в кримінальному процесі є новою й теоретично розробленою проблематикою для доктрини кримінального процесуального права, потребує подальшого наукового дослідження, необхідність проведення якого обумовлено відсутністю комплексних монографічних праць, присвячених відповідній темі.

Ключові слова: санкція, кримінальне виробництво, кримінально-процесуальне регулювання, кримінальний процесуальний обов'язок, кримінальний процесуальний закон.

Постановка проблеми

Одним із найбільш вагомих гарантій захисту прав та свобод людини і громадянина виступає таке правове явище, як санкція. Це фундаментальне явище юридичної науки відображає вплив права на суспільство та суспільні відносини. Сучасні глобалізаційні процеси, визначення нашої державою власного геополітичного курсу,

військова агресія проти України висуваять на перший план необхідність забезпечення безпеки людини, громадянина та всього міжнародного співтовариства шляхом притягнення правопорушника до юридичної відповідальності [15, с.129]. Саме за допомогою цієї правової категорії може гарантуватись соціальна стабільність, забезпечуватись охорона суспільства від правопорушень, розвиток та зміцнення демократії. Адже сучасний кримінальний процес України покликаний у відповідності до ч. 1 ст. 2 КПК України здійснювати захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечити швидко, повне та неупереджене розслідування і судовий розгляд з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика дослідження правових санкцій є досить актуальною, традиційно перебуваючи в числі найбільш дискусійних питань не тільки у теорії держави і права, але й у галузях права. Це стосується, в тому

числі, і дослідження санкцій у кримінальному процесі.

Незважаючи на окремі наукові доробки з приводу дослідження санкцій у науці кримінального процесу радянського періоду, спірними залишаються питання правової природи, галузевої належності, особливостей конструювання, функціонального призначення та видів санкцій, що застосовуються за правопорушення у кримінальному процесі.

На жаль, дане питання не стало предметом подальшого комплексного дослідження в українській кримінально-процесуальній науці. Наукові дослідження в цій сфері в сучасній українській процесуальній літературі досить поодинокі, в Україні дослідженням вказаної проблеми займалися – О. В. Андрушко, І. В. Бабій, К. В. Басін, Л. В. Гаврилюк, І. М. Лукіна, Л. М. Москвич, Л. В. Мединська, А. В. Мурзановська, О. М. Овчаренко, О. Г. Осадча, В. В. Рожнова, А. М. Падалка, Е. Є. Томін, Л. Д. Удалова, О. Ю. Хабло, А. Я. Хитра, в інших країнах – В. С. Вепрев, О. О. Зеленина, Д. А. Ковалюнас, Д. А. Липинський, В. О. Меліхов, С. Г. Ольков, Д. С. Пикельний, З.В. Попова, О. С. Скачкова, В. М. Фролов, О. В. Чуклова.

Метою даної статті є сучасний стан та теоретико-правові аспекти дослідження санкцій у механізмі кримінально-процесуального регулювання

Виклад основних положень

У науковій літературі та законодавстві майже всіх країн термін «санкція» – поняття, яке наділене досить широким змістом та вживається в найрізноманітнішому розумінні. Найчастіше термін «юридична відповідальність» просто ототожнюється з терміном санкція, вживається як рівнозначна категорія. У той же час, як зазначає З.В. Попова, юридична відповідальність – це явище достатньо багатогранне. Вона отримує своє вираження в найрізноманітніших явищах: в санкціях правових норм, в правозастосовних актах, в безпосередньому понесенні правопорушником державного примусу тощо. Не випадково в загальній

теорії держави і права вона трактується по-різному [9, с.64].

Зауважимо, що в сучасній юридичній науці не спостерігається єдиних поглядів щодо термінологічної чіткості та розуміння правової природи санкцій. Крім того, правові санкції, так само як і юридичну відповідальність досить тривалий час у правовій науці розглядали лише як явище матеріального права [2, с.131]. Втім, з середини 70-х років ХХ сторіччя вчені-процесуалісти висунули гіпотезу про те, що юридична відповідальність, рівно як і правові санкції, притаманні не тільки матеріальним галузям права (адміністративному, кримінальному, цивільному), та зазначили, що проблема відповідальності та санкцій виступає проблемою і процесуальних галузей права [30, с.40–41]. Зокрема, П.С. Елькінд та Н.А. Чечіна відмічають, що важко уявити існування галузі права, яка не має своїх власних заходів забезпечення правових вимог та дозволів. Свою думку дані науковці обґрунтовують, посилаючись на те, що поза відповідного виду відповідальності більшість санкцій, які є елементом кримінальної процесуальної норми, втратили б свою реальність та перетворилися б у категорію чисто формального характеру [30, с.34, 35]. Праця П.С. Елькінд та Н.А. Чечіної 1973 р. «Об уголовно-процессуальной и гражданской процессуальной ответственности» дала поштовх для подальшого наукового дослідження проблеми кримінальної процесуальної відповідальності.

До того ж, ще у дореволюційний період М.М. Коркунов поділяв санкції на: 1) санкції, які спрямовані на визнання недійсними дій, що порушують юридичні норми (*leges perfectae*); 2) санкціями, які пов'язують із вчиненням правопорушення невігідні для правопорушника наслідки (*leges plus quam perfectae*) при цьому такі невігідні наслідки мають два різновиди: цивільне стягнення на користь потерпілого та покарання, що покладається державною владою в суспільному інтересі; 3) санкціями, які передбачають невігідні наслідки для правопорушника, проте самі дії порушника зберігають свою юридичну силу (*leges minus quam perfectae*) [21, с. 17].

Починаючи із середини минулого століття, кількість визначень, різних наукових поглядів на сутність санкцій у кримінальному процесі зростає у геометричній прогресії, що можна порівняти лише із ще більш спірною проблемою – поняттям права. Проблематику дослідження санкцій у праві в цілому та кримінальному процесі зокрема доцільно розглядати у контексті динаміки розвитку суспільства, у процесі культурної, економічної, політичної діяльності. Поглиблення взаємозв'язку людей, народів, держав є закономірним процесом, цей взаємозв'язок має бути, перш за все, взаємовигідним, справедливим, враховувати інтереси всіх суб'єктів правовідносин. Зазначені процеси призвели до активізації досліджень як кримінально-процесуальної відповідальності, яку варто досліджувати у взаємозв'язку із кримінально-процесуальними санкціями, оскільки дані правові явища співвідносяться як ціле та окреме, частка. Адже надати науково-обґрунтоване визначення означає розкрити суть предмету [8, с. 537]. Важливість дослідження санкцій у кримінальному процесі пояснюється ще й тим, що вони сприяють єдності та організації системи права, свідчать про належний рівень його розвитку та є гарантією дотримання прав і свобод людини і громадянина.

Сучасні сформульовані в юридичній науці проблеми санкцій активно почали досліджуватися науковцями радянської доби. Ідея дослідження кримінально-процесуальної відповідальності загалом та кримінально-процесуальних санкцій зокрема, була підтримана і Я.О. Мотовіловкером. Приєднуючись до думки Н.А. Чечіной і П.С. Елькінд, Я.О. Мотовіловкер зазначав, що обвинувачений у такій же мірі, як і всі інші учасники процесу, несе кримінально-процесуальну відповідальність за протиправну поведінку. В якості прикладу він наводить випадок зміни запобіжного заходу на більш суворий, тому що тут, на його думку, «спору бути не може відносно того, що настала юридична відповідальність» [16, с.28, 41].

Крім того, у 1977 році вийшла наукова стаття Я.О. Мотовіловкера під назвою «Кримінально-процесуальна відповідаль-

ність обвинуваченого і кримінально-матеріальна відповідальність винуватого», в якій науковець більш суттєвіше звертає увагу на дослідження санкцій у кримінальному процесі, звичайно, що з прив'язкою до кримінально-процесуальної відповідальності. Так, науковець зазначав, що під кримінально-процесуальною відповідальністю розуміють «накладення на особу передбачених юридичними санкціями несприятливих наслідків протиправної поведінки», а протиправно поведінку особи, коли вона відступає від такого обов'язку, «яка має імперативний характер, забезпечена юридичної санкцією» [17, с.59]. Обвинувачений несе також (поряд з іншими учасниками процесу) процесуальну відповідальність за невиконання у сфері кримінального судочинства обов'язків, має імперативний характер і забезпечується кримінально-процесуальною санкцією [17, с.64].

У 1976 році виходить праця П.С. Елькінд «Цілі та засоби їх досягнення в радянському кримінально-процесуальному праві», де в контексті дослідження засобів досягнення цілей кримінально-процесуального права досліджувалось питання про санкції у кримінальному процесі. Так, у вказаній праці зазначається, що необхідною умовою кримінально-процесуального примусу виступає санкція в якості структурного елемента правової норми, яка передбачає форму та межі державного впливу за відмову від добровільного виконання кримінально-процесуальних вимог або позбавлення суб'єкта можливості застосування дозволів [31, с.86, 88]. М.С. Строгович, даючи рецензію на дану працю П.С. Елькінд, зазначає, що у санкціях можуть фіксуватися різні форми взаємодії на порушника диспозиції, які не завжди є заходами відповідальності. Санкція виступає ні чим іншим як нормативним закріпленням заходів державного примусу, але все ж таки не всі заходи державного примусу виступають заходами юридичної відповідальності [26, с.136].

Пізніше М.С. Строгович у співавторстві з Л.Б. Алексєєвою та А.М. Ларінім у роботі «Радянський кримінально-процесуальний закон та проблеми його ефективності»

(1979), досліджуючи структуру первинних елементів кримінально-процесуального закону, його спеціалізацію, а також примус та відповідальність у механізмі кримінально-процесуального регулювання, дещо змінює свою позицію до дослідження сутності санкцій та їх співвідношення з іншими правовими явищами у кримінальному процесі. Дані науковці відзначають, що більшість кримінально-процесуальних норм не містить санкцій за порушення встановлених правил кримінального судочинства, що їх виконання забезпечується авторитетом закону, державним обов'язком особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду виконувати належним чином покладені на них повноваження. У той же час не викликає сумнівів, що санкція виступає самостійним правилом поведінки, тобто самостійною правовою нормою [23, с.114-115].

Саме в такому напрямку дане питання розглядалось в монографії З.Ф. Ковріги «Кримінально-процесуальна відповідальність», де обґрунтовується, що незалежно від того, де міститься санкція – в порушеній правовій нормі чи іншій, іноді навіть може відноситися до іншої галузі права, – вона виконує функцію охорони тих правил поведінки, які закріплені в правовій нормі. Таким чином, порушення правової норми не може залишатися безкарним. Юридична відповідальність пов'язана не просто з санкцією, а з санкцією в дії, з її реалізацією, іншими словами, санкція характеризує статичну функцію права, а юридична відповідальність – його динаміку [10, с.31-32].

У подальшому, у науці кримінального процесу, з'являються наукові праці, в яких більше уваги акцентується на дослідженні сутності санкцій у кримінальному процесі та їх класифікації. Так, А.І. Столмаков зазначає, що санкція – важливий і необхідний елемент системи юридичних гарантій реалізації норм кримінально-процесуального права. Тенденція відокремлення норм, що регулюють «нормальний» хід судочинства у кримінальній справі, а також норм, спрямованих на припинення та відновлення порушеного порядку, призводить до утворення специфічних регулятивно-охорон-

них зв'язків, різновидом яких і є санкції. З метою зміцнення режиму законності необхідно подальше вдосконалення системи санкцій процесуальних норм як важливих елементів механізму правового регулювання [25, с.66-67].

В іншій науковій праці А.І. Столмаков порушує досить важливу, на наш погляд, проблему існування кримінально-процесуальних санкцій як самостійного виду санкцій. Даний автор зазначає, що поширеною у юридичній науці є думка про відсутність існування процесуальних санкцій взагалі [24, с.40-46]. Однак, таке твердження піддається досить суттєвій критиці з боку цілого ряду науковців і, на наш погляд, воно є достатньо обґрунтованим [10, с.44; 12, с.23, 104-106; 23, с.114-115; 31, с.86, 88].

Загальновизнано, що різні галузі права відмежовуються одна від одної не тільки за предметом правового регулювання, але й методом (певного способу правового впливу на суспільні відносини). Але якщо такий спосіб специфічний у кожній галузі, то він знаходить відображення і в тих засобах охорони відповідних суспільних відносин, якими є санкції. Отже, в кожній галузі права санкції наділені певною якісною специфікою. На це вже зверталася увага в загальній теорії права під час спроби дати наукову класифікацію санкцій. Галузева приналежність не може бути покладена в основу класифікації в якості єдиного критерію, так як спосіб захисту норм права від порушень визначається ще й характером самого правопорушення. Разом з тим помилково взагалі не брати до уваги галузеву приналежність [24, с.40-46]. Слід погодитися з висновком О. Е. Лейста, що досить значна частина санкцій за своїм змістом цілком залежить від характеру тих відносин (а отже, і від галузевої приналежності норм права), які ними охороняються. При цьому автор прямо вказує на існування кримінально-процесуальних санкцій [12, с.104].

Тільки кримінально-процесуальному праву притаманні такі санкції, як скасування або зміна деяких незаконних актів (постанов, вироків), визнання доказів, отриманих незаконним шляхом, позбавлених юридичного значення, повернення на до-

слідуючи кримінальної справи, привід учасника процесу; видалення підсудного із залу судового засідання за злісне порушення порядку засідання; обрання будь-якої більш суворої міри запобіжного заходу замість порушеної тощо.

Г.М. Ветрова в роботі «Кримінально-процесуальна відповідальність», розглядаючи питання про поняття, сутність і форми відповідальності в кримінально-процесуальному праві, також піддає спеціальному аналізу проблема кримінально-процесуальних санкцій [5]. Причому, у подальшій науковій праці Г.М. Ветрової «Санкції в судовому праві» автор вказує, що правопорушення і юридична відповідальність – фундаментальні категорії теорії права, нерозривно пов'язані з поняттям санкції правової норми. Правопорушення – підстава застосування санкцій і відповідальності. Відповідальність же може бути виражена тільки через акт реалізації санкції, яка, у свою чергу, є формою буття відповідальності [4, с.158].

Отже, стан дослідження санкцій у науці кримінального процесу радянської доби в основному охоплювався дослідженням правової природи кримінально-процесуальної відповідальності, державного примусу та співвідношенням даних правових явищ між собою.

Однак проблема санкцій у науці кримінального процесу тогочасного періоду досліджена недостатньо. Так, на сьогодні не вирішеними залишаються питання про місце санкції у структурі кримінально-процесуальної норми, співвідношенні кримінально-процесуальних санкцій і заходів процесуального примусу. Крім того, відсутнє стале визначення поняття кримінально-процесуальної санкції, а також практично не досліджувалася їх ефективність. З метою зміцнення режиму законності, як зазначає А.І. Столмаков, необхідне подальше вдосконалення системи санкцій процесуальних норм як важливих елементів механізму правового регулювання [24, с.40]. Хоча закладені науковцями тогочасного періоду основи вчення про санкції не втратили актуальності і досі.

Спостерігаючи за розвитком теоретичних доктрин кримінального процесуального права, можна побачити, що концепції розвитку теорії кримінально-процесуальних санкцій не мають чітких фундаментальних підвалин. Втім, аналіз наукових праць у доктрині кримінального процесуального права дозволив зробити висновок, що до цього часу виконана значна робота з дослідження цієї важливої правової категорії, але досі залишається ще багато нерозв'язаних і дискусійних питань. Як бачимо, дане правове явище і надалі продовжує досліджуватися в межах кримінально-процесуальної відповідальності, частково охоплюється дослідженням кримінально-процесуальних правопорушень та і надалі розглядається як елемент кримінально-процесуальної норми.

Разом з тим, слід зауважити, що питання процесуальних санкцій досліджувалося в інших процесуальних галузях права. Зокрема, в доктрині цивільного процесу ця проблема аналізується в дисертаційному дослідженні І. М. Лукіної на тему «Цивільна процесуальна відповідальність» (2011 рік). Зокрема, автор при аналізі заходів цивільної процесуальної відповідальності, які пов'язані з позбавленням порушника суб'єктивного цивільного процесуального права та заходів цивільної процесуальної відповідальності, які пов'язані з покладанням нових або додаткових обов'язків на правопорушника цивільної процесуальної відповідальності, досліджує поняття, сутність та класифікацію процесуальних санкцій [13, с.12-14].

Крім того, варто звернути увагу і на той факт, що у доктрині кримінального процесуального права, почали з'являтися праці, які безпосередньо пов'язані із дослідженням як санкцій у праві в цілому, так і санкцій у кримінальному процесі зокрема. Зокрема, однією із перших у юридичній науці України виступає дисертаційне дослідження В. Ю. Орєхова на тему «Санкції в праві як елемент правового регулювання та охорони суспільних відносин», у якому розглядаються автором загальнотеоретичні аспекти розуміння санкцій у праві та їх

місце в процесі регулювання та охорони суспільних відносин [18; 19].

До того ж у кримінальній процесуальній науці продовжуються досліджуватися і окремі аспекти проблеми кримінально-процесуальних санкцій – чи то як елемент норми кримінально-процесуального права (С.О. Гейц) [6], чи то як наслідки порушення вимог кримінального процесуального законодавства – кримінального процесуального правопорушення, зловживання процесуальним правом, характеристика та класифікація санкцій у кримінальному процесі (О.В. Андрушко, Л. Д. Удалова, О. Ю. Хабло, В. С. Вепреєв, С. Г. Ольков) [1; 3; 22; 27; 28; 29].

Окрему увагу варто звернути на комплексне монографічне дослідження, яке повністю присвячене дослідженню правової природи санкцій у кримінальному процесуальному праві. Такою працею є дослідження Н.А. Громова та С.О. Полуніна «Санкції у кримінально-процесуальному праві Росії» (1998). У даному науковому доробку науковці досліджують сутність санкцій в механізмі кримінально-процесуального регулювання, їх види, а також застосування кримінально-процесуальних санкцій та перспективи їх удосконалення [7; 20].

Однак, дана праця вказаних науковців на сьогоднішній момент частково втратила свою актуальність не тільки у доктрині кримінального процесу України, але й у Росії. Вважаємо, що дослідження окремих аспектів сутності санкцій у кримінальному процесі, за відсутності концептуального розуміння суті цієї проблеми та подальшого розвитку кримінального процесуального законодавства України, зумовлює необхідність подальших наукових досліджень даного правового явища. Адже на сьогоднішній день практично немає ні одного питання щодо характеристики кримінально-процесуальних санкцій, яке б не дискутувалося науковцями у доктрині кримінального процесу.

Висновки

На наш погляд, історичний розвиток змінив сформовані суспільні відносини, це відбилося на законодавстві та в доктрині

ні в галузі кримінального процесуального права. У той же час, відсутність єдиного наукового підходу до юридичної природи санкцій у кримінальному процесі України, на жаль, не стала «рушійною силою» для предметних монографічних досліджень даної проблематики. Необхідно констатувати, що на даний час у науці сучасного кримінального процесуального права відсутнє комплексне дослідження правової природи санкцій, які застосовуються у кримінальному судочинстві. На нашу думку, настільки низький ступінь наукової розробки зазначеної тематики пояснюється тим, що правова регламентація санкцій у кримінальному процесі пов'язана із прийняттям у 2012 році КПК України. Незважаючи на це, кримінальне процесуальне законодавство продовжує активно розвиватися, а разом із ним активізуються наукові пошуки щодо вчення про санкції у кримінальному процесі.

Отже, з огляду на викладене можна стверджувати, що правова природа санкцій у кримінальному процесі є новою і теоретично не розробленою проблематикою для доктрини кримінального процесуального права, що потребує подальшого наукового дослідження, необхідність проведення якого зумовлюється відсутністю комплексних монографічних праць, присвячених відповідній тематичі.

Таким чином, дискусійний характер дослідження правової природи санкцій у доктрині кримінального процесу вказує на необхідність їх подальшої розробки.

Перспективами подальших наукових розвідок є дослідження, що пов'язані із класифікацією санкцій, реалізацією кримінально-процесуальних санкцій у стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень та судовому провадженні, суб'єктами реалізації кримінальних процесуальних санкцій тощо. В даному випадку, в цілому варто погодитися із думкою Є.Г. Лук'янової, що проблема дослідження процесуальних санкцій потребує серйозного осмислення та може бути вирішена в комплексі з іншими проблемами [14, с. 223-225], серед яких, у першу чергу, загально-теоретичні питання, пов'язані з поняттям

та правовою природою правових санкцій, її видами та особливостями реалізації у кримінальному провадженні.

Література

1. Андрушко О. В. Деякі характеристики санкцій, що застосовуються за правопорушення у кримінальному процесі, на основі системно-структурного та функціонального підходів. Прикарпатський юридичний вісник. 2017. Вип. 1. (16). С. 162–168.
2. Білокінь Р.М. Щодо дискусій про кримінальну процесуальну відповідальність. Юридична наука. 2015. № 6. С. 131–137.
3. Вепрев В. С. Основания уголовно-процессуальной ответственности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Челябинск, 2006. 265 с.
4. Ветрова Г.Н. Санкции в судебном праве. М.: Наука, 1991. 160 с.
5. Ветрова Г.Н. Уголовно-процессуальная ответственность. М.: Изд-во «Наука», 1987. 113 с.
6. Гейц С.О. Нормы кримінально-процесуального права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2008. 20 с.
7. Громов Н. А., Полунин С. А. Санкции в уголовно-процессуальном праве России. М.: Городец, 1998. 152 с.
8. Иоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву. Москва: Статут, 2000. 777 с.
9. Ковалюнас Д.А. Санкции в публичном праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Самара, 2000. 251 с.
10. Коврига З. Ф. Уголовно-процессуальная ответственность. Судебная власть и уголовный процесс. 2016. № 2. С.25-123.
11. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI Дата оновлення: 11.01.2019. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.
12. Лейст О. Э. Санкции в советском праве, Госюриздат, М., 1962., 238 с.
13. Лукіна І. М. Цивільна процесуальна відповідальність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Харків, 2011. 20 с.
14. Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права. М.: Издательство НОРМА, 2003. 240 с.
15. Мисак О. Теоретичні проблеми визначення змісту юридичної відповідальності. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 7. С. 129-132.
16. Мотовиловкер Я. О. Предмет советского уголовного процесса: учеб. пособие. Ярославль: Яросл. гос. ун-т, 1974. 96 с.
17. Мотовиловкер Я. О. Уголовно-процессуальная ответственность обвиняемого и уголовно-материальная ответственность виновного. Правоведение. 1977. № 1.- С. 59-65.
18. Орехов В. Ю. Санкции в праве як елемент правового регулювання та охорони суспільних відносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Київ, 2008. 20 с.
19. Орехов В. Ю. Санкции в праве як елемент правового регулювання та охорони суспільних відносин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2008. 193 с.
20. Полунин С. А. Уголовно-процессуальные санкции и особенности их применения: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук: спец. 12.00.09. Саратов, 1997. 21 с.
21. Проблеми правової відповідальності: монографія / За ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, В. І. Борисової. – Харків: Право, 2014. 348 с.
22. Рожнова В. В. Співвідношення примусу, відповідальності та санкцій у сфері кримінального судочинства. Право України. 2000. № 11. С. 106–109.
23. Советский уголовно-процессуальный закон и проблемы его эффективности / Отв. ред.: В.М. Савицкий. М.: Наука, 1979. 319 с.
24. Столмаков А. И. Понятие и классификация санкций норм уголовно-процессуального права. Правоведение. 1977. № 3. С. 40-46.
25. Столмаков А. И. Санкции в уголовном судопроизводстве. Правоведение. 1982. № 3. С.62-67.
26. Строгович М. С. П. С. Элькинд. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве. Изд-

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються сучасний стан та теоретико-правові аспекти санкцій у механізмі кримінально-процесуального регулювання. Автор зазначає, що проблематика дослідження правових санкцій є досить актуальною, традиційно перебуваючи в числі найбільш дискусійних проблем не тільки у теорії держави і права, але й у галузях права. Це стосується, в тому числі, і дослідження санкцій у кримінальному процесі. Крім того, правова природа санкцій у кримінальному процесі є новою і теоретично не розробленою проблематикою для доктрини кримінального процесуального права, що потребує подальшого наукового дослідження, необхідність проведення якого зумовлюється відсутністю комплексних монографічних праць, присвячених відповідній тематиці.

Ключові слова: санкція, кримінальне провадження, кримінально-процесуальне регулювання, кримінальна процесуальна відповідальність, кримінальна процесуальна норма.

SUMMARY

The article examines the current state and the theoretical and legal aspects of sanctions in the mechanism of criminal-procedural regulation. The author notes that the issue of studying legal sanctions is very relevant, traditionally being one of the most controversial issues not only in the theory of state and law, but also in the branches of law. This applies, including the investigation of sanctions in the criminal proceedings. In addition, the legal nature of sanctions in the criminal process is a new and not theoretically developed problem for the doctrine of criminal procedural law, which requires further scientific research, the need for which is due to the lack of comprehensive monographic works devoted to relevant topics.

Key words: sanction, criminal proceedings, criminal-procedural regulation, criminal procedural liability, criminal procedural norm.

во Ленингр. ун-та, 1976, 142 с. :[Рецензия]. Правоведение. 1976. № 4. С. 135-137.

27. Удалова Л. Д., Хабло О. Ю. Зловживання у сфері кримінального процесу: монографія. К.: Дакор, 2010. 176 с.

28. Хабло О. Ю. Зловживання у сфері кримінального процесу: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2008. 215 с.

29. Чабанюк В. Д. Кримінально-процесуальні правопорушення в досудовому провадженні та відповідальність за їх вчинення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ., 2009. 18 с.

30. Чечина Н.А., Элькинд П.С. Об уголовно-процессуальной и гражданской процессуальной ответственности. Советское государство и право. 1973. № 9. С. 33–41.

31. Элькинд П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. 143 с.

ДОПИТ ЯК ЗАСІБ ВИКРИТТЯ ОРГАНІЗАТОРА ЗЛОЧИННОЇ ГРУПИ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

**КИСЬКО Артем Іванович - аспірант Донецького юридичного інституту
МВС України**

УДК 343.98

Выявление организатора преступной группы является сложной задачей досудебного расследования. В статье раскрыты особенности ее решения в ходе проведения допросов подозреваемых, потерпевших и свидетелей, предложены соответствующие криминалистические рекомендации. Обоснованы предложения изменения уголовно-процессуального законодательства в части оценки судом показаний, полученных органами досудебного расследования. Сформулированы предложения по совершенствованию практики применения института соглашения о признании виновности к членам организованных преступных групп.

Ключевые слова: досудебное расследование, допрос, организованная преступная группа, организатор преступлений.

Постановка проблеми

Відомо, що найбільш суспільно небезпечними членами організованих злочинних груп є їх організатори. Саме вони формують злочинну групу, забезпечують її стійкість, визначають характер злочинної діяльності, приймають рішення про вчинення конкретних злочинів, здійснюють їх планування, надають необхідні для цього ресурси. Виявлення та викриття таких осіб, як свідчить практика та неодноразово констатувалося в науковій літературі, становить значні труднощі, через те що вони рідко безпосередньо беруть участь у вчиненні злочинів, а тому не залишають мате-

ріальних та ідеальних слідів на місці події, заздалегідь піклуються про свою безпеку, чинять активну протидію розслідуванню як самостійно, так і з використанням членів злочинної групи та її ресурсів. Тому для виявлення організаторів злочинних угруповань слідчий має використовувати весь арсенал наявних у нього засобів доказування, у тому числі ефективно проводити допити, які у провадженнях цієї категорії мають суттєву специфіку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Криміналістичним методикам розслідування злочинів, вчинених організованими групами, присвячено дослідження провідних науковців, зокрема В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалової, В. В. Севрюкова, В. В. Сташиса, О. І. Тарасенко, І. В. Тітушини, В. Ю. Шепітька, М. П. Яблокова та ін. Проблеми викриття організатора злочинних груп висвітлені в працях Е. Б. Анісімова, Ю. М. Антоняна, О. Я. Баєва, В. М. Бикова, В. М. Варцаби, А. П. Большакова, Л. Ф. Гули, А. А. Коловоротного, І. В. Куртинова та ін. Разом з тим, проблематику допиту при розслідуванні злочинів організованих злочинних груп вважати дослідженою повною мірою не можна.

Формування цілей статті

Метою дослідження є розкриття особливостей допиту як засобу викриття ор-

ганізатора злочинної групи на досудовому розслідуванні та формування рекомендацій з вдосконалення практики його реалізації.

Виклад основного матеріалу

Організована злочинність одноставно розглядається як негативне соціальне явище, що характеризується згуртуванням кримінального середовища в межах регіону та/або країни, з розподілом на ієрархічні рівні та виділенням лідерів, які виконують організаторські, управлінські, ідеологічні та інші функції, спрямовані на розширення сфер здійснення протиправної діяльності. При цьому головною ознакою злочинних формувань прийнято вважати їх кількісний критерій, а також критерій змови, що створює значні проблеми під час встановлення ролі та функцій кожного з учасників такого угруповання [1, с. 9].

Вивчаючи питання відмежування організатора від інших членів організованої злочинності, Л. Ф. Гула стверджує, що виокремлювати сутнісні характеристики лідера необхідно, виходячи із змісту ст. 27 КК України, де надається визначення організатора злочину [2, с. 352]. Таким чином, науковець розтлумачив керівництво і лідерство як персоніфіковані форми соціального контролю та інтеграції механізмів і способів соціально-психологічного впливу з метою досягнення максимального ефекту в груповій діяльності та спілкуванні.

Поєднуючи надане визначення із сутнісними ознаками злочинних угруповань, Є. Б. Анісімов визначив організатора як головного та активного учасника, якого наділено функціями щодо планування злочину, визначення його цілей, спрямування, способів та засобів вчинення, а також пошук співучасників та здобуття зброї для вчинюваних нападів. Додатково лідер спроможний при специфічній кримінальній ситуації забезпечити організацію і проведення колективної злочинної діяльності для досягнення спільної антигромадської мети [3, с. 77].

З огляду на соціальну природу і функції лідера в групі, Л. Ф. Гула визначив головні ознаки і характерні форми діяльності, які притаманні організатору злочинних угру-

повань. До таких характеристик науковець відносить [2, с. 352-353]:

1) Наявність сукупності активних дій (формування, заснування, створення) стійкого об'єднання для вчинення злочинів. Для організатора головним є початковий етап, на якому відбувається пошук і об'єднання виконавців злочину, з метою поєднати зусилля для зайняття злочинною діяльністю;

2) Спрямованість управлінських дій на підтримку функціонування організації та здійснення відповідних злочинів.

Відповідно організатор: планує та розробляє модель вчинення злочину; керує його підготовкою, вчиненням; забезпечує фінансування; забезпечує озброєність; сприяє приховуванню злочинної діяльності [4, с. 87]. У цьому контексті В. П. Столбовий стверджує, що сутність організатора полягає у виконанні низки дій, відсутність яких унеможливує існування ознаки стійкості злочинного формування. Тому до функції лідера він відніс не лише планування тривалої злочинної діяльності та розробку нових методів вчинення злочинів, а й підтримку зв'язків між членами групи, контроль за їх дисципліною, а також пошук співучасників [5, с. 136].

У наукових джерелах справедливо зазначається, що особа організатора злочинного угруповання характеризується багатовекторністю, обумовленою різноманіттям видів протиправної діяльності. Як правило, це повнолітня особа, яка володіє певними знаннями в економіці, психології, уміє домагатися поставленої мети й підкоряти своїй волі інших осіб. За ступенем участі виокремлюють таких лідерів злочинної діяльності: а) лідер (організатор) – активний член угруповання; б) лідер – «генератор ідей» («тіньовий лідер») [6, с. 11].

Отже, викриття організатора злочинної групи є складним тактичним завданням, на вирішення якого слід спрямовувати зусилля розслідування з моменту виникнення версії про організованість формування. При цьому підставами припущення щодо конкретної особи як організатора угруповання можуть виступати: дослідження міжособистісних відносин та аналіз психоло-

гічної структури організації; встановлення потенційного лідера, з огляду на наділення такої особи найбільш широкими повноваженнями та функціями; встановлення функціональної структури інших учасників; встановлення найбільш активного співучасника; вивчення особистих якостей, відомих слідству співучасників, наприклад, відокремлення осіб із сильними вольовими характеристиками, широким колом соціальних зв'язків, прагненнями керувати тощо; використання наявних свідчень від потерпілих про те, хто саме з членів формування керував діями співучасників на місці скоєння злочину; використання даних про організатора злочину, отриманих з оперативних джерел [7, с. 174]. Наведені ознаки за своїм характером є такими, що здебільшого (але не виключно) відображаються в ідеальних слідах, і саме це обумовлює особливу роль допиту в їх встановленні.

Як свідчить практика, найбільш повну інформацію на початковому етапі розслідування слідчий отримує з допиту підозрюваного, а тому цих осіб варто допитувати не лише про обставини конкретного злочину, а й про існування організованої групи, обставини її створення, структуру та роль кожного учасника, етапи планування до початку активних дій тощо. Це обумовлено психологічною установкою на захист від підозри у конкретному вчиненому злочині, у зв'язку з чим запитання про взаємовідносини в групі можуть сприйматися як несуттєві, та відповіді на них будуть вважатися допитуваним такими, що не мають доказового значення.

У спеціальній літературі запропоновані відповідні переліки питань, зокрема: хто, коли, за яких обставин запропонував вступити в угруповання; чому ця пропозиція надійшла йому, що пов'язувало його з іншими членами угруповання; мотиви і мета вступу; якою є структура злочинного угруповання, функції й роль окремих учасників, хто виступав у ролі керівника; яку зброю і боєприпаси мали учасники, кому вони належать, коли придбані, де, ким, за яких обставин, де зберігалися; які транспортні засоби були в учасників угруповання, кому вони належали, яке джерело їх походжен-

ня; де відбувалися зустрічі учасників, які правила конспірації дотримувалися; якими способами здійснювався зв'язок між членами; як розподілялося викрадене, де воно зберігалось, на які цілі використовувалося; яким чином здійснювався захист угруповання від діяльності правоохоронних органів [8, с. 12].

Під час проведення допитів підозрюваного, його знайомих і родичів, доцільно запропонувати їм назвати всіх осіб, з якими підозрюваний підтримує дружні стосунки. Надалі показання зіставляються між собою, а також з іншими даними, отриманими в процесі розслідування (наприклад, при огляді фотографій, листів тощо).

Слід зазначити, що проведення повторних допитів на наступному етапі розслідування з метою виявлення організатора зазвичай не має потрібної ефективності, адже співучасники починають більш прискіпливо ставитися до наслідків показань про організатора злочинів, тобто наростає конфліктна слідча ситуація.

У цьому зв'язку слід погодитися з В. М. Варцабою, який вважає, що тактика допиту членів організованих злочинних груп залежить від позиції допитуваних, ситуації початкового етапу розслідування, впливу захисника на хід розслідування [9, с. 12]. Встановлення особи лідера ускладнюється, якщо виникає одна з таких типових слідчих ситуацій: а) організатор повідомляє неправдиві показання, а тому заперечує як свою управлінську функцію, так і безпосередню участь у вчинених злочинах; б) організатор визнає свою участь у злочинному формуванні, але заперечує власну організаційну роль та/або вказує на іншу особу, яка, на його думку, є дійсним організатором.

У вищезазначених умовах конфліктної ситуації, доречним тактичним прийомом для викриття організатора є використання внутрішніх суперечностей серед учасників злочинних груп, що зумовить психологічне роз'єднання його членів і надасть можливість отримати правдиві відомості про роль кожного співучасника [10, с. 79]. Головним завданням слідчого є контроль конфлікту в необхідному руслі. При цьому, на допи-

ті підозрюваних акцентується увага не на безпосередній події злочину, а на моментах виникнення та протікання конфліктів між співучасниками, їх оцінки з точки зору закону, етики та інших критеріїв. Важливою умовою таких прийомів є інформаційна ізоляція підозрюваних один від одного.

Після визначення наявності суперечностей та міжособистісної конфронтації серед учасників злочинного угруповання, необхідно повернути до них увагу: продемонструвати обізнаність про несприятливі взаємовідносини; звертати увагу допитуваного на фактах, доказах, які можуть компрометувати організатора перед іншими співучасниками. Для цього слідчий повинен вивчити особистість всіх підозрюваних, їх спосіб життя, встановити будь-які факти в поведінці, що можуть бути неприйнятним для інших учасників та суперечать груповим цінностям (наприклад, під час допиту може бути повідомлено факт таємне присвоєння організатором здобутих внаслідок злочинів цінностей).

На думку Р. С. Белкіна, організатор досить часто викривається під час проведення одночасного допиту двох або більше вже допитаних осіб [11, с. 830]. Слідчий, проводячи таку слідчу (розшукову) дію, для викриття лідера може в момент виникнення суперечностей у показаннях пред'явити частину показань, у яких співучасник зізнався у вчиненні злочину, підтвердивши їх зібраними до моменту допиту доказами; показати докази, що були зібрані завдяки правдивим свідченням співучасника; продемонструвати докази, які викривають роль та функції співучасників; повідомити факти вчинення або планування злочинів, про які знали лише допитувані, але щодо нього зізнався лише один із членів злочинної групи.

З метою виявлення організатора також не варто нехтувати допитом потерпілих. При цьому незначне зволікання з проведенням допиту потерпілого має відповідні негативні наслідки для ефективного розслідування, оскільки з часом потерпілий забуває деякі подробиці щодо опису злочинців, їх зовнішності, виконуваної ролі тощо. Від потерпілих слідчий встановлює,

хто керував діями співучасників, дізнається про кількісну складову злочинного угруповання, визначає факт наявності зброї, хто і як її застосовував, докладно дізнається про зовнішні ознаки винних, визначає функції кожного із співучасників та особливості їх поведінки [12, с. 240-241].

Отримані після проведення початкових слідчих (розшукових) дій дані про організатора злочинного формування в подальшому мають бути конкретизовані. Висновки про те, що конкретний учасник є дійсним організатором, необхідно обґрунтовувати об'єктивними доказами. Наведені вище рекомендації сприятимуть не лише викриттю організатора, а й створенню підґрунтя для виявлення і доказування злочинної діяльності групи у повному обсязі.

Разом з тим, використання показань, отриманих слідчим на досудовому розслідуванні, на стадії судового розгляду чинний КПК України забороняє. Безпосередність дослідження доказів, як засада кримінального судочинства, проголошує: не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених цим Кодексом (ч.2 ст. 23 КПК України). Ця вимога конкретизована в ч.4 ст.95 КПК України, відповідно до якої суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманими у порядку, передбаченому статтею 225 КПК. Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них.

Така концепція має відповідне теоретичне обґрунтування. Зокрема, Л. М. Лобойко, критикуючи положення доказового права КПК України 1960 року, зазначає, що письмова явка з повинною і протокол допиту з підписом особи зазвичай стають найважливішим джерелом доказів і свідченням винуватості особи у вчиненні злочину. Більшість заперечень і повідомлень сторони захисту про застосування обману, залякування чи незаконного примусу, здійснені протягом подальшого розслідування і судового розгляду справ, не спростовують

доказову силу письмових протоколів і документів [13, с. 10].

При всій повазі до наведеної наукової позиції та усвідомлюючи важливість засади безпосередності дослідження доказів, все ж таки вважаємо що суцільна заборона використання в суді показань, отриманих слідчим, є занадто прямолінійною і такою, що не враховує криміногенні реалії сьогодення. Відомо, що організовані злочинні групи активно протидіють розслідуванню, шляхом вчинення тиску на свідків, потерпілих та співучасників, які у своїх свідченнях викривають діяльність групи, навіть вчиняються їх вбивства. Показовим у цьому плані є вирок Апеляційного суду Миколаївської області, яким групу осіб засуджено за бандитизм та вчинення у складі банди низки особливо тяжких злочинів, у тому числі вбивства членів угруповання, які надали правдиві показання. Обґрунтовуючи вирок (згідно з КПК України 1960 року) показаннями такої особи, наданими на досудовому розслідуванні, суд зазначив, що вони відповідають волевиявленню обвинуваченого, отримані в установленому КПК України порядку, з дотриманням процесуальних гарантій, у тому числі права на захист. Також судом визнано доведеним, що підставою вбивства підозрюваного була дача ним показань, які викривають діяльність банди. З урахуванням викладеного, на переконання суду, право на захист не порушено, у зв'язку з чим показання обвинуваченого визнані допустимими. Крім того, зазначені в показаннях обставини підтверджуються іншими доказами у справі, тобто вони не є основними [14]. Яким би був вирок, якби суд не мав змоги врахувати показання цього та інших загиблих членів банди, передбачити важко.

При цьому, заборона використовувати показання, надані особами на досудовому розслідуванні, не відповідає практиці Європейського суду з прав людини (далі Суд). Згідно п.п. (d) п.3. ст.6 Конвенції по захист прав людини і основоположних свобод кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали. Разом з тим у низ-

ці справ (Hummer v. Germany, п.38, Luca v. Italy п.39, Ferrantelli and Santangelo v. Italy п.52, Vidgen v. the Netherlands п.47 та ін.) Суд зазначив, що в певних обставинах може виникнути необхідність звернення до доказів, долучених до справи на етапі розслідування, наприклад, у випадках, коли свідок помер, скористався правом зберігати мовчання, або розумні заходи, вжиті органами влади для забезпечення його явки, ні до чого не призвели.

Аналіз рішень Європейського суду з прав людини, щодо використання в суді письмових показань, отриманих на досудовому розслідуванні [15, с. 52-54], дозволяє сформулювати наступні критерії їх допустимості:

використання письмових показань свідка має бути крайнім заходом;

причина неявки свідка вагома;

наявність у обвинуваченого можливості допитати свідка на етапі розслідування або під час судового засідання;

якщо такі показання є вирішальними, мають бути наявні достатні компенсаторні механізми, у тому числі, серйозні процесуальні гарантії;

наявність заходів, що забезпечують справедливу та правильну оцінку належності таких показань.

Варто зазначити, що Суд наголошує на необхідності розгляду справ з крайньою обережністю, коли показання надаються в умовах, у яких права захисту не можуть бути забезпечені у встановленій Конвенцією мірі.

Вважаємо, що кримінальні процесуальні норми про недопустимість посилання на показання, надані органам досудового розслідування, мають бути кореговані з урахуванням наведених вище рекомендацій Суду.

Необхідно враховувати, як уявляється, і певну віктимологічну складову аналізованої заборони, яка найбільш рельєфно простежуються у кримінальних провадженнях щодо організованих злочинних груп. Мова про те, що мотив усунення особи від участі у кримінальному провадженні з побоювань її викривальних показань у організаторів групи залишається до моменту, коли відо-

мі цієї особи факти не стали доказами, які може використати суд. У сучасних умовах цей мотив зберігається до безпосереднього надання показань суду. З іншого боку, якби суд мав можливість оголосити та прийняти як доказ показання членів злочинної групи та інших осіб, надані на досудовому розслідуванні, значною мірою втрачався б сенс всілякими способами перешкоджати їх явці до суду, адже докази вже сформовані. Згаданий вище вирок Миколаївського апеляційного суду тому яскравий приклад.

Безумовно, законодавець надав можливість допитувати свідків та потерпілих на досудовому розслідуванні в судовому засіданні та передбачив використання таких показань у суді (ст.225 КПК України). Офіційна судова статистика не виокремлює розгляд судами клопотань у порядку ст.225 КПК України, але, як свідчать публікації суддівського корпусу, зазначений порядок допиту широкого розповсюдження не отримав [16, с. 109; 17, с. 85]. В аспекті нашого дослідження становить інтерес питання про можливість допиту в порядку ст.225 КПК України членів організованого злочинного угруповання, які співпрацюють зі слідством. Як вбачається зі змісту згаданої норми, вона не передбачає допит підозрюваного. У таких випадках вважається доцільним укладання з підозрюваним, який згоден викрити діяльність організованого злочинного угруповання, угоди про визнання винуватості (ст.469 ч.4 КПК України), та виділення матеріалів щодо нього в окреме кримінальне провадження (ст.469 ч.8 КПК України). У цьому випадку у виділеному кримінальному провадженні такі особи будуть допитуватися як підозрювані, а щодо основного кримінального провадження виступати свідками, що надає можливість допиту їх у порядку ст.225 КПК України.

У той же час вибірковий аналіз практики, який поки що не претендує на репрезентативність, показує, що в описаних ситуаціях матеріали щодо підозрюваних, які уклали угоду про визнання винуватості, виділяються в окреме провадження наприкінці досудового розслідування, перед відкриттям матеріалів іншій стороні (ст.290

КПК України). Тому протягом всього досудового розслідування такі особи допитуються в якості підозрюваних, і отримати від них показання в порядку ст.225 КПК України неможливо.

Питання інституту укладення угоди про визнання винуватості, безумовно, потребують ретельної наукової розробки, особливо у світлі доповнення ч. 4 ст. 469 КПК України пунктом 3, яким окремо передбачено можливість укладання угоди про визнання винуватості з членами злочинних груп, зокрема організованих. Але, на наш погляд, виділення матеріалів стосовно підозрюваних, які співпрацюють зі слідством на умовах угоди про визнання винуватості, може бути здійснено раніше завершального етапу досудового розслідування, що надасть можливість допитувати їх у порядку ст.225 КПК України. Питання доцільності проведення такого допиту в кожному конкретному провадженні має вирішуватися індивідуально, з урахуванням відповідних криміналістичних рекомендацій.

Таким чином, допит у провадженні про злочини, вчинені організованими злочинними групами, має специфічні риси, обумовлені особливостями предмету доказування та ситуацією слідчої (розшукової) дії. Ознаки організованості злочинної групи, в тому числі й особа її організатора, можуть бути встановлені як при допиті учасників угруповання, так і потерпілих та свідків, за умови використання відповідних криміналістичних рекомендацій. Для підвищення ефективності кримінального переслідування за злочини як цієї, так й інших категорій, доцільно скорегувати заборону використання в судовому засіданні показань, отриманих органами досудового розслідування, спираючись на відповідні критерії, що містяться в рішеннях Європейського суду з прав людини та вдосконалити практику застосування допиту на досудовому розслідуванні в судовому засіданні в порядку ст.225 КПК України.

Література

1. Волобуев А., Галкин Е. Организованная преступность и ее сущность. *Сов. юстиция*, 1989. № 21. С. 9-11.

2. Гула Л. Ф. Відмежування функцій лідера організованої злочинної групи від інших співучасників злочину. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*, 2013. Вип. 1. С. 349-360.
3. Анисимов Е. Б. О криминалистической характеристике руководителя преступной организации. *Известия Алтайского государственного ун-та*, 2009. № 2. С. 77-81.
4. Мельник М. І., Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 4-те вид., перероб. і допов. Київ: Юридична думка, 2007. 1184 с.
5. Столбовий В. П., Капітанчук С. А. Правова характеристика організатора, керівника, лідера організованих злочинних угруповань. *Науковий вісник Львівського юридичного інституту МВС України*. Львів, ЛЮІ МВС України, 2004. № 1. С. 124-146.
6. Школьний В. Б. Тактика викриття організатора злочинного угруповання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 20 с.
7. Салиенко В. И. Юридическая психология: учеб. пособ. Избранные вопросы общей и судебной психологии. Хабаровск: РИЦ ХГАЭП, 2004. Ч. 1. 179 с.
8. Бердникова О. П. Тактические приемы первоначального допроса активного участника организованной группы специализирующейся на совершении разбойных нападений. *Полицейская и следственная деятельность*. Москва: НБ-Медиа, 2017. С. 10-17.
9. Варцаба В. М. Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико-психологічні основи): автореф. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 20 с.
10. Коловоротный А. А., Куртынов И. В. Особенности выявления организатора и участников преступного сообщества при расследовании совершенных ими преступлений. *Вестник волгоградской академии МВД России*. Волгоград, 2013. С. 78-82
11. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Российская Е. Р. Криминалистика. Учебник для вузов. Москва: Норма, 2000. 990 с.
12. Антонян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е. Психология преступника и расследования преступлений. Москва: Юрист, 1996. 336 с.
13. Лобойко Л. М. Реформування кримінально-процесуального законодавства у частині регламентації окремих питань доказування. *Часопис Національного університету Острозька академія. Серія Право*, 2011. № 2 (4). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/111llmopd.pdf> (дата звернення 01.06.2019).
14. Вирок Апеляційного суду Миколаївської області №1/784/1/14. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38474979> (дата звернення 01.06.2019).
15. Руководство по статье 6 Конвенции «Право на справедливое судебное разбирательство» (уголовно-правовой аспект). Совет Европы, 2014. 72 с. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_RUS.pdf (дата звернення 01.06.2019).
16. Смик С. І. Методи дослідження допиту на стадії досудового розслідування в судовому засіданні під час кримінального провадження. *Філософські та методологічні проблеми права*, 2017. № 2. С. 105-116.
17. Циктіч В. М. Проблемні питання забезпечення доказування слідчим суддею у ході проведення допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні. *Вісник кримінального судочинства*, 2017. № 3. С. 82-88.

INTERROGATION AS MEANS OF EXPOSURE OF THE ORGANIZER OF CRIMINAL GROUP ON PRE-JUDICIAL INVESTIGATION

In the process of investigation of the crimes committed by organized crime quite often there are problematic issues connected with establishment of participants of such formations. At the same time in scientific literature attention is insufficiently paid to questions of establishment of the face of the organizer (leader) of criminal groups as key figure in criminal proceedings. In article it is noted that the committed crimes at partnership have a number of specific characteristics therefore it is important to consider them in the course of creation of investigative versions for optimi-

АНОТАЦІЯ

Викриття організатора злочинного угруповання є складним завданням досудового розслідування. У статті розкрито особливості її вирішення в перебігу проведення допитів підозрюваних, потерпілих та свідків, запропоновано відповідні криміналістичні рекомендації. Обґрунтовано пропозиції зміни кримінального процесуального законодавства в частині оцінки судом показань, отриманих органами досудового розслідування. Сформульовані пропозиції з удосконалення практики застосування інституту угоди про визнання винуватості до членів організованих злочинних груп.

Ключові слова: досудове розслідування, допит, організована злочинна група, організатор злочинів.

zation of production of the subsequent investigative actions. Proceeding from the aforesaid, still reasonable identification of features of exposure of the organizer of criminal groups on preliminary investigation as person who created the criminal organization provided its functioning, financing, arms and conceal-

ment of criminal activity remains a relevant task. Establishment of the organizer of criminal group is a difficult task of pretrial investigation. And, as practice shows, at the initial stage of investigation the investigator obtains the fullest information from interrogation. Therefore in article features of the solution of problems at installation of the organizer are revealed during conducting interrogations of suspects, victims, witnesses and also the corresponding criminalistics recommendations are offered. As the Criminal procedural code of Ukraine does not allow use as proofs the written indications received by the investigator on pretrial investigation in addition offers of change of the criminal and procedural legislation regarding assessment by court of the indications received by bodies of pretrial investigation were proved. Suggestions for improvement of practice of application of institute of the agreement on recognition of guilt to members of organized criminal groups are formulated.

Key words: pretrial investigation, interrogation, organized crime group, organizer of crimes.

ОБМЕЖЕННЯ СІМЕЙНИХ ПРАВ

ЄФРЕМОВА Ірина Олексіївна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 347.61/.64

В статье обосновывается, что правовые ограничения играют важную роль в механизме правового регулирования семейных отношений. Аргументируется, что ограничения семейных прав в широком смысле – это определенные правовые меры, направленные на сужение возможностей осуществления уже существующего субъективного семейного права участника семейных правоотношений за совершенное правонарушение или с целью предотвращения нарушения семейных прав и интересов, и установленные семейные обязанности, запреты, наказания и т.п. Ограничения семейных прав в узком смысле – это определенные меры, предусмотренные законом или договором, направленные на сужение возможностей осуществления уже существующего субъективного семейного права участника семейных правоотношений за совершенное правонарушение или с целью предотвращения нарушения семейных прав и интересов. Предлагается закрепить в СК Украины положения об ограничении деда, бабу, прабабу, прадеда в праве общения с внуками, правнуками или лишении этого права, если они были осуждены за совершение умышленного уголовного правонарушения по отношению к внукам, правнукам.

Ключевые слова: правовые ограничения, семейные права, ограничения семейных прав, право на общение родителей и ребенка, семейные обязанности, запреты, наказания.

Постановка проблеми

Чинний Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (далі – СК України) [1],

регламентуючи способи захисту сімейних прав та інтересів судом в ч. 2 ст. 18, прямо не вказує на обмеження сімейних прав, хоча в ст. 153 СК України зазначається, що мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування між собою, крім випадків, коли таке право обмежене законом. У пункті 5 ч. 1 ст. 255 СК України також йдеться про обмеження у праві спілкування з дитиною. Отже, хоча обмеження сімейних прав й не визначається як спосіб захисту сімейних прав та інтересів за сімейним законодавством України, проте про певні обмеження сімейних прав можна говорити, наприклад, при відібранні дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав. Натомість за законодавством іноземних держав для захисту сімейних прав та інтересів передбачається обмеження сімейних прав. Зокрема § 870 Цивільного кодексу Чеської Республіки від 3 лютого 2012 року передбачає, якщо батько не виконує належним чином свої батьківські права і обов'язки і якщо цього вимагають інтереси дитини, суд обмежить його батьківські права і обов'язки або ж обмежить їх виконання, а також визначить сферу застосування обмежень [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Про обмеження сімейних прав йдеться в наукових працях В. О. Кожевникової [3], Л. В. Красицької [4, с. 507–512], О. С. Лопаткіної [5], С. І. Смирновської [6] та інших правників, теоретичні напрацювання яких є підґрунтям цього наукового дослідження.

У межах цієї статті обмеження сімейних прав буде розглянуто як спосіб захисту сімейних прав та інтересів і в контексті необхідності удосконалення чинного сімейного законодавства України в цій сфері.

Метою статті (постановкою завдання) є визначення обмеження сімейних прав як способу захисту сімейних прав та інтересів та розробка пропозицій з удосконалення чинного сімейного законодавства України.

Виклад основного матеріалу

Обмеження в праві, як правову категорію, досить ретельно досліджує О. В. Малько, який під правовим обмеженням розуміє правове стримування протизаконного діяння, що створює умови для задоволення інтересів контрsubj'єкта та суспільних інтересів в охороні та захисті [7, с. 739], та визначає наступні загальні ознаки реалізації правових обмежень: 1) вони пов'язані з несприятливими умовами (погроза або позбавлення певних цінностей) для здійснення власних інтересів subj'єкта, тому що спрямовані на їх утримання і одночасно на задоволення інтересів конфронтуючої сторони і суспільних інтересів в охороні і захисті; 2) повідомляють про зменшення обсягу можливостей, свободи, а значить, і прав особистості, що досягається за допомогою обов'язків, заборон, покарань тощо; 3) означають собою негативну правову мотивацію; 4) передбачають зниження негативної активності; 5) спрямовані на захист суспільних відносин, виконують функцію їх охорони [7, с. 739]. Отже, таке розуміння правових обмежень свідчить про їх розширене тлумачення, оскільки до правових обмежень віднесено й обов'язки, заборони, покарання тощо.

У широкому значенні обмеження сімейних прав розглядає й В. О. Кожевникова, яка під обмеженнями у сімейному праві України розуміє заборони, додаткові обов'язки, а також деякі дозволи, що застосовуються до учасників сімейних правовідносин та ускладнюють здійснення ними суб'єктивних сімейних прав [3, с. 466]. О. С. Лопаткіна обмеження сімейних прав розглядає як систему заходів сімейно-правової відповідальності, систему заходів захисту сімейних прав, сукупність прийомів правового регулювання сі-

мейних відносин. Обмеження сімейних прав як система заходів сімейно-правової відповідальності представляється у вигляді сукупності заходів примусу, що обмежують і (або) позбавляють окремих сімейних прав або припиняють їх здійснення, або встановлюють додаткові обов'язки. Обмеження сімейних прав як система заходів захисту розглядається як сукупність заходів, спрямованих на відновлення (визнання) порушених (оскаржених) прав учасників сімейних відносин. З іншого боку, обмеження сімейних прав розуміється і як сукупність прийомів правового регулювання, що виявляються у впливі права на сімейні відносини за допомогою таких правових способів, як заборони, призупинення, зобов'язання [5, с. 7-8].

Коли мова йде про обмеження сімейних прав, то перш за все йдеться про встановлення таких правових заходів, якими звужуються межі здійснення вже існуючого суб'єктивного сімейного права учасника сімейних правовідносин за вчинене правопорушення або з метою запобігання порушенню сімейних прав та інтересів. Такі обмеження сімейних прав можуть встановлюватися законом або договором. Наприклад, згідно з ч. 4 ст. 157 СК України батьки мають право укласти договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим з них, хто проживає окремо від дитини. Договір укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню. Саме в такому договорі батьки можуть встановити певні обмеження щодо здійснення права на спілкування з дитиною того з батьків, хто проживає окремо від дитини.

Проаналізуємо чинний СК України щодо встановлення обмежень сімейних прав. Згідно зі ст. 153 СК України мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування між собою, крім випадків, коли таке право обмежене законом. Відповідно до ст. 4 Конвенції про контакт з дітьми від 15 травня 2003 року (ETS № 192) дитина та її батьки мають право встановлювати і підтримувати регулярний контакт один з одним. Такий контакт може бути обмежений або заборонений лише тоді, коли це необхідно в найвищих інтересах дитини. Якщо підтримання неконтрольованого контакту з одним із батьків не відповідає найвищим інтересам дитини, то розглядається

ся можливість контрольованого особистого контакту чи іншої форми контакту з одним з таких батьків [8].

У зв'язку з цим представляє інтерес рішення Європейського суду з прав людини від 9 квітня 2019 року в справі «А. В. проти Словенії», в якому зазначається, що заявник і М. мають трьох дітей, трійня народилась 28 жовтня 1996 року. 20 січня 2003 року районний суд Крань розірвав шлюб із заявником і М. і визначив, що М. матиме виключне право опіки над трьома дітьми. У листопаді 2002 року заявник та М. уклали угоду про контакт із залученням Центру соціальної роботи Крань. Згідно з угодою, контакт між заявником та його дітьми повинен відбуватися двічі на тиждень і під час свят. Контактні зустрічі спочатку проходили без явних проблем. Проте записи Центру показують, що в 2004 році М. повідомляла, що діти більше не хочуть спілкуватися зі своїм батьком. У червні 2006 року М. відправила листа через адвоката до заявника, повідомляючи йому, що контакт більше неможливий, оскільки діти були засмучені стосовно візитів заявника. Документи Центру від червня 2006 року свідчать про те, що заявник був готовий співпрацювати з Центром і відвідувати батьківські консультації з М., яка сказала, що вона збирається відвідувати сеанси терапії з дітьми, щоб вони могли справитись із засмученням, яке вони відчували до батька. Жодного контакту між заявником та дітьми не відбувалося в період з липня 2006 року по листопад 2008 року. Заявник скаржився на рішення про припинення контактів зі своїми дітьми. Суд зауважує, що у 2006 році, коли дітям було майже 10 років, заявник вжив заходів для реалізації зустрічей з ними, а 29 квітня 2009 року, коли дітям було 12 років, районний Суд Крань тимчасово призупинив контакт заявника, тоді як 21 червня 2011 року, коли дітям було майже 15 років, він вирішив припинити його взагалі. Тому завдання Суду в даній справі полягає в оцінці відповідності та достатності причин, на які посилався районний суд Крань, зокрема, враховуючи найкращі інтереси дітей. Однак, приймаючи цю оцінку, Суд буде враховувати не тільки судові рішення, які припинили контакт, але й дії та бездіяльність залучених органів, зокрема Центру, оскільки

вони безпосередньо стосувалися ситуації, на якій такі рішення базувалися. ... Суд вважає, що у цій справі національні органи влади не встановили справедливого балансу між правом заявника на повагу до його сімейного життя, з одного боку, і цілями, на які посилається уряд-відповідач, з іншого, і не виконували своїх позитивних зобов'язань за статтею 8 Конвенції. Отже, було порушення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [9].

Варто зазначити, що обмеження сімейних прав можуть бути встановлені з метою протидії домашньому насильству. Так, у статті 26 Закону України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству» зазначається, що у разі вчинення домашнього насильства стосовно дитини право звернутися до суду із заявою про видачу обмежувального припису стосовно кривдника мають батьки або інші законні представники дитини, родичі дитини (баба, дід, повнолітні брат, сестра), мачуха або вітччм дитини, а також орган опіки та піклування. Обмежувальним приписом визначається, зокрема, обмеження спілкування з постраждалою дитиною [10].

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 255 СК України патронатний вихователь зобов'язаний сприяти контактам дитини з батьками, іншими законними представниками, родичами, крім випадків, коли батьки позбавлені батьківських прав або в судовому порядку обмежені у праві спілкування з дитиною. Із зазначеного вище можна зробити висновок, що одним із способів захисту сімейних прав та інтересів й одночасно заходом відповідальності в сімейному праві є обмеження батьків у праві спілкування з дитиною у судовому порядку. Проте чинним СК України такий спосіб захисту сімейних прав та інтересів не передбачено. Отже, після внесення змін до глави 20 СК України «Патронат над дитиною» виникла прогалина у сімейному законодавстві, усунути яку доцільно шляхом внесення змін до СК України у частині визначення підстав обмеження батьків у праві спілкування з дитиною.

Проаналізуємо закордонний досвід правового регулювання обмежень у сімейному праві. Згідно зі ст. 379-1 Цивільного кодексу Франції замість повного позбавлення бать-

ківських прав, рішення суду може передбачати часткове їх позбавлення, обмежене тільки вказаними у ньому повноваженнями. Воно також може передбачати, що повне або часткове позбавлення батьківських прав буде розповсюджуватися лише на певних дітей, які вже народилися [11, с. 189]. Свого часу Л. П. Короткова акцентувала увагу на необхідності часткового позбавлення батьківських прав у вигляді позбавлення батьків права на управління і розпорядження майном дітей при розбазарюванні ними майна дітей, аліментів чи виплат [12, с. 13].

Стаття 170 СК України визначає підстави застосування такого заходу відповідальності, як відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав, наслідком застосування якого є, по суті, обмеження батьків у певних правах, зокрема у праві на особисте виховання дитини, у праві на спілкування дитини, хоча безпосередньо у ст. 170 СК України зазначені правові наслідки не визначено. Отже, доцільно більш ретельно регламентувати в СК України правові наслідки відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав, визначити підстави та порядок обмеження батьків у їх деяких правах.

На думку Л. В. Красицької, підставами обмеження батьківських прав необхідно визнати підстави для відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав та інші підстави обмеження батьківських прав. За позовом заінтересованої особи за наявності достатніх підстав, які б свідчили, що батько здійснює свої права всупереч інтересам дитини, зловживає батьківськими правами, може бути встановлене обмеження батьківських прав особи, батьківство якої визнано за рішенням суду. За позовом того з батьків, хто проживає разом із дитиною, може бути встановлене обмеження батьківських прав того з батьків, хто проживає окремо від дитини, якщо другий з батьків зловживає своїми батьківськими правами, ухиляється від виконання своїх обов'язків з виховання дитини, злісно ухиляється від сплати аліментів тощо. Такі обмеження встановлюються на певний період щодо конкретної дитини, при цьому чітко визначаються права батька, які обмежуються за рішенням суду, наприклад, щодо управління майном малолітньої дитини, щодо надан-

ня дозволу на виїзд за кордон дитини, яка не досягла 16 років, тощо [4, с. 551].

Частина 5 ст. 170 СК України передбачає, що положення частин першої – третьої цієї статті (тобто підстави та порядок відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав) застосовуються до відібрання дитини від інших осіб, з якими вона проживає. У зв'язку з чим виникає низка питань у правозастосовній діяльності, чи розповсюджуються ці положення на відносини, які виникають при перебуванні дитини під патронатом, у прийомній сім'ї, у дитячому будинку сімейного типу тощо. Всі ці питання потребують більш ретельного правового регулювання.

Аналіз судових справ у спорах, що впливають із сімейних правовідносин, свідчить, що значна частка спорів виникає і з приводу відібрання дитини одним із батьків від баби, діда дитини з боку другого з батьків, оскільки вони утримують дитину в себе не на підставі закону або рішення суду (зокрема, рішення апеляційного суду Запорізької області від 31 січня 2013 року в справі № 22-ц/778/55/13 [13], рішення апеляційного суду Харківської області від 29 грудня 2014 року в справі № 617/1706/14-ц [14] та інші).

Досить часто після розірвання шлюбу між батьками дитини баба, дід вважають, що той із батьків, з ким залишилася проживати дитина, «негідно» виховує їх внуків, недостатньо матеріально забезпечений, не зможе дати належну освіту внукам та ін. Такі баба та дід можуть утримувати в себе внуків безпідставно, позбавляючи рідних мати чи батька права на особисте виховання дитини. Проте СК України не передбачає можливості обмежити таких бабу, діда, прабабу, прадіда дитини у праві спілкування з внуками, правнуками, позбавленні цього права, безумовно, за наявності певних підстав, визначених законом, та якщо це відповідатиме інтересам дитини [15, с. 311–312].

Треба мати на увазі, що СК України закріплює за бабою та дідом, прабабою та прадідом тільки права на виховання внуків, правнуків та на спілкування, але не обов'язки. Тому притягнути бабу та діда, прабабу та прадіда за невиконання обов'язку з виховання внуків, правнуків неможливо. Вочевидь, у випадку, коли дід, баба, прабаба, прадід зло-

вживають своїми правами, жорстоко поводяться з внуками, правнуками, є хронічними алкоголіками або наркоманами, вдаються до будь-яких видів експлуатації внуків, правнуків, примушують їх до жебракування та бродяжництва, вчиняють інші дії щодо внуків, правнуків, які можуть завдати шкоди їхньому життю, здоров'ю та моральному вихованню, дід, баба, прабаба, прадід можуть бути обмежені у праві спілкування з внуками, правнуками або позбавлені цього права, якщо вони були засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо внуків, правнуків.

Висновки

Таким чином, правові обмеження відіграють важливу роль у механізмі правового регулювання сімейних відносин. Обмеження в сімейному праві розглядають у широкому значенні, коли обмеженнями сімейних прав вважають не тільки певні заходи, спрямовані на звуження можливостей здійснення вже існуючого суб'єктивного сімейного права учасника сімейних правовідносин за вчинене правопорушення або з метою запобігання порушенню сімейних прав та інтересів, а й сімейні обов'язки, заборони, покарання тощо. Обмеження сімейних прав у вузькому значенні – це певні заходи, передбачені законом або договором, які спрямовані на звуження можливостей здійснення вже існуючого суб'єктивного сімейного права учасника сімейних правовідносин за вчинене правопорушення або з метою запобігання порушенню сімейних прав та інтересів. Запропоновано закріпити в СК України положення, що у випадку, коли дід, баба, прабаба, прадід вживають своїми правами, жорстоко поводяться з внуками, правнуками, є хронічними алкоголіками або наркоманами, вдаються до будь-яких видів експлуатації внуків, правнуків, примушують їх до жебракування та бродяжництва, вчиняють інші дії щодо внуків, правнуків, які можуть завдати шкоди їхньому життю, здоров'ю та моральному вихованню, дід, баба, прабаба, прадід можуть бути обмежені у праві спілкування з внуками, правнуками або позбавлені цього права, якщо вони були засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо внуків, правнуків.

Література

1. Сімейний кодекс від 10 січня 2002 року. № 2947-III. *Офіційний вісник України*. 2002. № 7. Ст. 273.
2. Гражданский кодекс Чешской Республики от 3 февраля 2012 года. URL : <http://juristpraha.cz/wp-content/uploads/novy-obcansky-zakonik-rj.pdf> (дата обращения: 10.03.2019).
3. Кожевникова В. О. Теоретико-методологічні засади обмеження особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2016. 512 с.
4. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2014. 628 с.
5. Лопаткина А. С. Ограничение семейных прав по законодательству Российской Федерации: проблемы теории и практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Рос. прав. академия Министерства юстиции РФ. Москва, 2012. 22 с.
6. Смирновская С. . Ограничение родительских прав по семейному законодательству Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ин-т гос. и права РАН. Москва, 2007. 25 с.
7. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2007. 768 с.
8. Конвенція про контакт з дітьми від 15 травня 2003 року (ETS № 192). *Офіційний вісник України*. 2007. № 91. Ст. 3356.
9. Рішення Європейського суду з прав людини від 9 квітня 2019 року в справі «А. В. проти Словенії». URL : <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-a-v-proti-sloveni%D1%97-tekst-rishennya/> (дата звернення: 02.05.2019).
10. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.
11. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / пер. с франц. В. Захватаев; предисл.: А. Довгерт, В. Захватаев / Приложения 1–4: В. Захватаев; отв. ред. А. Довгерт. К.: Истина, 2006. 1008 с.
12. Короткова Л. П. Ответственность родителей (усыновителей) за ненадлежащее воспитание детей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Харьковский юрид. ин-т имени Ф. Э. Дзержинского. Харьков,

АНОТАЦІЯ

У статті доведено, що правові обмеження відіграють важливу роль у механізмі правового регулювання сімейних відносин. Аргументовано, що обмеження сімейних прав у широкому значенні – це певні правові заходи, спрямовані на звуження можливостей здійснення вже існуючого суб'єктивного сімейного права учасника сімейних правовідносин за вчинене правопорушення або з метою запобігання порушенню сімейних прав та інтересів, та встановлені сімейні обов'язки, заборони, покарання тощо. Обмеження сімейних прав у вузькому значенні – це певні заходи, передбачені законом або договором, які спрямовані на звуження можливостей здійснення вже існуючого суб'єктивного сімейного права учасника сімейних правовідносин за вчинене правопорушення або з метою запобігання порушенню сімейних прав та інтересів. Запропоновано закріпити в СК України положення щодо обмеження діда, баби, прабаби, прадіда у праві спілкування з внуками, правнуками або позбавлення цього права, якщо вони були засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо внуків, правнуків.

Ключові слова: правові обмеження, сімейні права, обмеження сімейних прав, право на спілкування батьків і дитини, сімейні обов'язки, заборони, покарання.

SUMMARY

The author of the article has proved that legal restrictions play an important role in the mechanism of legal regulation of family relations. Restrictions of family rights may be established by the law or by the contract. It has been argued that restrictions in family law can be considered in the broad and narrow senses. Restrictions of family rights in the broad sense are certain legal measures aimed at narrowing the possibilities for implementing already existing subjective family right of a participant of family legal relations for the committed offense or in order to prevent the violation of family rights and interests and established family obligations, prohibitions, penalties, etc. Restrictions of family rights in the narrow sense are certain measures stipulated by the law or the contract aimed at narrowing the possibilities of implementing the already existing subjective family right of a participant in family legal relations for the committed offense or in order to prevent the violation of family rights and interests. It has been determined that the Family Law of Ukraine provides the restriction of parents' right to communicate with children in order to ensure the best interests of children. It has been suggested in the Family Code of Ukraine to provide legal consequences of taking a child from parents without depriving them of their parental rights, to determine the grounds and procedure for restricting parents to some of their rights.

It has been offered to consolidate provisions in the Family Code of Ukraine that in case if a grandfather, grandmother, great-grandfather, great-grandmother abuse their rights, mistreat their grandchildren, great-grandchildren, are chronic alcoholics or drug addicts, resort to any kind of exploitation of grandchildren, great-grandchildren, made them begging and vagrancy, commit other actions concerning grandchildren, great-grandchildren, which may harm their life, health and moral education, a grandfather, grandmother, great-grandfather, great-grandmother may be limited in the right to communicate with grandchildren, great-grandchildren or may be deprived of this right, if they were convicted for committing an intentional criminal offense against their grandchildren, great-grandchildren.

Key words: legal restrictions, family rights, restriction of family rights, parents' right to communicate with children, family responsibilities, prohibitions, punishment.

1980. 15 с.

13. Рішення апеляційного суду Запорізької області від 31 січня 2013 року, судова справа № 22-ц/ 778/55/13. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28988185> (дата звернення : 14.03.2019).

14. Рішення апеляційного суду Харківської області від 29 грудня 2014 року, судова справа № 617/1706/14-ц. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42168724> (дата звернення : 12.03.2019).

15. Єфремова І. О. Про удосконалення законодавства України щодо застосування заходів відповідальності за порушення сімейних прав та інтересів. *Проблеми цивільного права та процесу*: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присв. світлій пам'яті О. А. Пушкіна (Харків, 19–20 трав. 2017 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обласний осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків : ХНУВС, 2017. С. 310–312.

МІСЦЕ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ В СИСТЕМІ ІНСТИТУТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

ШПАКОВИЧ Ольга Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

КАРАЙКО Дар'я Олександрівна - студентка 2 курсу відділення «міжнародне право» Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В статті досліджуються особливості інституціонального механізму Європейського Союзу, в частности, інституціональні зміни Європейського Парламенту в відповідності з Договором про функціонування Європейського Союзу. Підкреслено основні інституціональні зміни в зв'язку з вступленням в силу Лісабонського договору та місце Європейського Парламенту в загальній системі інститутів Європейського Союзу.

Ключеві слова: Європейський Союз, Європейський Парламент, інституціональний механізм, Лісабонський договір, повноваження Європарламенту

Постановка проблеми

Актуальність теми дослідження полягає у тому, що з набуттям чинності Лісабонських договорів 1 грудня 2009 р. відбулися кардинальні зміни в інституційному механізмі Європейського Союзу. У зв'язку з цим є необхідним поставити питання про розширення повноважень Європейського парламенту, хоча незважаючи на претензійність своєї назви (до 1962 р. він іменувався Асамблеєю), Європарламент поки що не став справжнім парламентом, оскільки обмеженими залишаються його законодавча функція, але виникнення цього інституту передусім було пов'язано з необхідністю надати демократичного характеру інституційному механізму європейських співтовариств, діяльність якого практично була виведена з-під контролю національних парламентів.

Аналіз наукових досліджень і публікацій

Питання інституційного механізму Європейського Союзу, юридичну природу актів інститутів Європейського Союзу, процедури ухвалення актів інститутами Євросоюзу стали предметом досліджень у наукових працях таких науковців, як В. Муравйов, М. Микієвич, Р. Петров, З. Макаруха, В. Довгань, Т. Камарова, В. Василенко, О. Гриненко, А. Грицаєнко та інші.

Метою даної статті є аналіз діяльності Європейського Парламенту та виокремлення основних інституційних змін відповідно до Лісабонських договорів 2009 р.

Виклад основних положень

Інституційний механізм Євросоюзу має складну конструкцію, що відображає поступовий характер розвитку європейської інтеграції. Основу його організаційної структури складають Європейський парламент, Європейська рада, Рада, Комісія, Суд, Європейський центральний банк, Рахункова палата. Їх повноваження визначені в установчих договорах та актах про внесення змін і поправок до них.

Наразі Європарламент, який очолює систему інститутів ЄС, є потужним інститутом, що може забезпечити безпосередній правовий зв'язок між громадянином і Європейським Союзом. Європарламент спільно з Радою ЄС реалізує законодавчу та бюджетну функції, а самостійно – політичного

контролю й консультативну функції [7].

Європарламент діє незалежно від держав-членів. Відповідно до положень ДЄС до його складу входять представники громадян, які обираються прямим, вільним та таємним голосуванням на п'ятирічний термін (ст. 14 ДЄС). Поки що члени Європарламенту обираються відповідно до національного законодавства держав-членів.

Кількість парламентаріїв не повинна перевищувати 750 плюс Голова. Максимальний поріг представництва держави-члена не має бути більшим, ніж 96, а мінімальний – не меншим, ніж 6 депутатів.

Отже, Європейський парламент складається з 751 обраних депутатів з усіх держав-членів, які безпосередньо погоджуються на реалізацію політики Євросоюзу та приймають рішення у співпраці з Радою ЄС [10].

Таким чином, у Європарламенті, який працює з 2014 – 2019 р.р., найбільше представництво має Німеччина – 96 парламентарів. Далі йдуть Франція – 74, Італія та Велика Британія – по 73, Іспанія – 54, Польща – 51, Румунія – 32, Нідерланди – 26, Греція, Португалія, Бельгія, Чеська Республіка, Угорщина – по 21, Швеція – 20, Австрія – 18, Болгарія – 17, Данія, Фінляндія, Словаччина – по 13, Ірландія, Литва, Хорватія – по 11, Латвія, Словенія – по 8, Естонія, Кіпр, Люксембург, Мальта – по 6 депутатів. Всього – 751 депутатів.

Депутати Європарламенту можуть бути одночасно членами національних органів законодавчої, але не виконавчої влади. Поряд з цим вони не повинні входити до складу Комісії або Ради. Ще одним важливим чинником незалежності Європарламенту є об'єднання депутатів у політичні партії та фракції на загальноєвропейському рівні (ст. 10.4 ДЄС) [4].

Вагому роль у розширенні повноважень Європарламенту відіграв Лісабонський договір 2009 року. Завдяки цьому акту позиції Європарламенту значно зміцнилися. Зокрема, у національних парламентів з'явилося більше можливостей впливати на курс європейської політики, громадяни ЄС отримали право політичної ініціативи. Саме цей документ реформував процес ухвалення постанов, змінив повноваження Європарламенту

у законотворчому процесі, створив умови для активної співпраці Європарламенту з іншими інститутами та органами Євросоюзу [1].

Парламентарі засідають один раз на рік. Сесія триває 5 - 6 тижнів і відбувається у м. Страсбурзі в так званій Палаті Європи. Передбачені й позачергові сесії цього органу. Що стосується роботи постійних комітетів Європарламенту, то вона відбувається у Брюсселі. Комітети готують як чергові сесії цього органу, так і зустрічі політичних груп, які представлені в Європарламенті. Європарламент обирає голову з-поміж своїх членів. Його рішення, як правило, приймаються абсолютною більшістю голосів (ст. 231 ДФЄС) [4].

За Лісабонським договором розширюється сфера застосування процедури ухвалення спільних рішень, яка отримує назву «звичайна законодавча процедура» та фактично зрівнює в правах Європейський Парламент з Радою, адже тепер ці два інститути в рамках звичайної законодавчої процедури спільно готують законопроекти, які надходять до Комісії (ст. 294 ДФЄС). При цьому Європейський парламент фактично уподібнюється до нижньої палати бікамерального законодавчого органу, у рамках якого він представляє громадян ЄС, у той час як Рада, ЄС, нібито вища палата, – захищає інтереси держав-членів. Крім того, Європарламент більшістю голосів може просити Єврокомісію висунути законопроект, необхідний для реалізації положень Лісабонського договору. Єврокомісія має право відмовитись, однак повинна аргументувати свою позицію. Оскільки Лісабонський договір значно розширює кількість сфер, у яких рішення приймаються на основі звичайної законодавчої процедури, - тепер це 27 сфер співпраці, - можна говорити про те, що Лісабонський договір вносить суттєві зміни до повноважень Європарламенту в процесі прийняття рішень. [6]

Щодо законодавчих повноважень Європарламенту, то вони поступово розширюються. Установчими договорами Європарламенту надана компетенція у формулюванні положень та ухваленні актів вторинного законодавства Євросоюзу у тісній співпраці

з іншими інститутами ЄС (ст.ст. 294, 295 ДФЄС). Іншими формами співпраці Європарламенту та Ради у законодавчій сфері є ухвалення актів Європарламентом за участю Ради і Радою за участю Європарламенту (ст. 289.2 ДФЄС).

Розвинутими є контрольні повноваження Європарламенту. Він вважається інститутом, який здатний здійснювати демократичний контроль над іншими структурами Євросоюзу.

Контрольні повноваження Європейського парламенту реалізуються шляхом використання наступних засобів: усні та письмові запитання депутатів, заслуховування окремих комісарів і щорічного звіту Комісії в цілому; заслуховування звітів і повідомлень Європейської ради і Ради ЄС. Найбільш дієвим засобом парламентського контролю виступає вотум недовіри (резолюція осуду), який може бути винесений Комісії 2/3 голосів депутатів Парламенту за умови присутності на засіданні абсолютної більшості парламентарів. У разі висловлення вотуму недовіри вся Комісія зобов'язана піти у відставку [5].

Контроль Європарламенту за діяльністю Європейської ради та Ради є набагато вужчим. Так, Європейська рада та Рада заслуховуються Європарламентом відповідно до процедури, визначеної самими Радами (ст. 230 ДФЄС). Зокрема, правило 19 Процедури Ради передбачає можливість направляти голову або члена Ради для участі у сесіях Європарламенту. Починаючи з 1960 р., відповідно до практики, яка склалася, голова Ради робить перед Європарламентом усний звіт про діяльність очолюваного ним органу за рік, що минув [4].

Що стосується Європейської ради, то вона зобов'язана інформувати Європарламент про хід своїх засідань та надавати йому щорічний письмовий звіт про результати своєї діяльності [4].

Для здійснення своєї контрольної функції Європарламент також наділений повноваженнями проводити розслідування. Договором про Європейський Союз передбачена можливість створення при Європейському парламенті тимчасових комісій з розслідування. Вони формуються на вимогу

не менше, ніж однієї четвертої відзагальної кількості депутатів. Метою її діяльності є проведення розслідування у зв'язку з обвинуваченнями, висунутими на адресу певних інститутів та органів, щодо порушень законодавства Євросоюзу. Не можуть створюватися комісії для розгляду питань, які є прерогативою Суду Європейського Союзу [7].

На вимогу чверті його членів Європарламент може створити тимчасовий комітет з метою розслідування можливих порушень чи недоліків у впровадженні права Євросоюзу, за винятком випадків, коли такі виявлені факти розглядаються в Суді ЄС, і поки ця справа ще не вирішена (ст. 226 ДФЄС) [2].

Європарламент на час його повноважень після кожних виборів призначає Європейського омбудсмена. Омбудсмен (Уповноважений з прав людини) призначається на посаду Європейським парламентом на термін його повноважень (5 років). Омбудсмен залишає свою посаду після закінчення терміну повноважень, за особистою заявою про відставку, за рішенням Суду ЄС. До повноважень цієї особи віднесено прийняття скарг від громадян Європейського Союзу, інших фізичних чи юридичних осіб, які перебувають під юрисдикцією держав-членів. Подання скарг допускається щодо недоліків управлінської діяльності органів ЄС, якщо скарга не може бути розглянута Судом Євросоюзу. Омбудсмен проводить незалежне розслідування, базуючись на відповідних скаргах чи за власною ініціативою. За результатами розслідування надається звіт у відповідні інститути чи органи, які протягом трьох місяців зобов'язані вжити заходів для усунення порушень. Підсумковий звіт подається до Парламенту, зацікавленим органам та інститутам, а також особі, яка подавала скаргу. Щорічно в Європейський парламент подається звіт про діяльність омбудсмена [8].

Омбудсмен уповноважений отримувати скарги від будь-якого громадянина співтовариства, будь-якої фізичної чи юридичної особи, яка мешкає, або має зареєстрований офіс в одній з держав-членів щодо порушень у діяльності інститутів та органів ЄС, окрім судових. Омбудсмен проводить розслідуван-

ня правопорушень й інформує особу, яка подавала скаргу про результати такого розслідування (ст. 228 ДФЄС) [2]. Це означає, що на практиці навіть громадяни України, якщо вони мешкають або мають зареєстровані в державах - членах офіси, можуть звертатися до омбудсмена, якщо їхні права порушують інститути, органи або установи Союзу, окрім Суду ЄС при виконання їм своїх юрисдикційних функцій [4].

Інформаційний контроль за діяльністю Комісії та Ради: Європейський парламент наділений правом на отримання інформації щодо діяльності Ради та Комісії. Комісія та Рада зобов'язані: захищати свої пропозиції перед Парламентом; надавати звіт про свою поточну діяльність та підсумковий річний звіт про діяльність Європейського Союзу; відповідати на усні та письмові запити парламентарів. Після заслуховування відповідних звітів проводиться обговорення діяльності Ради та Комісії. Депутати активно користуються своїм правом ставити питання. Як свідчить практика, більшість з них звертається до Комісії. Усні запитання ставляться під час години запитань та відповідей та в ході пленарних засідань [9, с. 222-229].

Європарламент також надає згоду на початок переговорів про прийняття держав до Євросоюзу або про вихід з нього (ст.ст. 49 та 50 ДЄС) [3].

Згода Європарламенту необхідна і для дій проти держав-членів, які допускають суттєві умисні порушення цінностей, на яких заснований Союз (ст. 7 ДЄС) [1].

У разі укладання всіх інших міжнародних угод, окрім торговельних, Європарламент надає консультації. З Європарламентом повинні консультиватися й у разі внесення змін до установчих договорів (ст. 48 ДЄС).

Європарламент також залучений до проведення спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Він консультує Високого представника Союзу у закордонних справах і політиці безпеки з приводу головних аспектів і основоположних пріоритетів СЗППБ і СПБО, а також може звертатися з питаннями до Ради та Високого представника чи давати їм рекомендації. Європарламент організовує щорічні дискусії про стан

справ у цих сферах (ст. 36 ДЄС) [3].

Європарламент має важливі повноваження у бюджетній сфері. На відміну від більшості міжнародних організацій бюджет Євросоюзу фінансується переважно з власних ресурсів. Європарламент дає згоду на встановлення Радою заходів з реалізації системи власних ресурсів Союзу (ст. 311 ДФЄС) [2].

Європарламент може звертатися з позовами до Суду ЄС стосовно законності актів Союзу (ст. 263 ДФЄС). Він також має право на звернення до Суду ЄС, щоб отримати від нього висновок стосовно відповідності проекту міжнародної угоди положенням Договору про заснування ЄС (ст. 218.11 ДФЄС) [2].

Бюджетні повноваження Європейського Парламенту є досить значними і дають йому можливість здійснювати вагомий вплив на політику Європейського Союзу. Вони проявляються в декількох напрямках, а саме: обговорення бюджету ЄС, вотування та затвердження звіту про його виконання. Проект бюджету на наступний рік готується Комісією і вноситься для обговорення у парламент Радою не пізніше 30 вересня. Разом з набуттям чинності Лісабонським договором зник попередній бюджетний розподіл на «обов'язкові» та «необов'язкові витрати». Хоча бюджет готує Комісія, Європарламент має право змінювати проект бюджету. Йому також належить останнє слово у прийнятті або відхиленні бюджету (ст. 314 ДФЄС). Треба відмітити, що у минулому Європарламент не один раз відхиляв запропонований Комісією і Радою проект бюджету.- У свою чергу, Європарламент надає Комісії дозвіл стосовно виконання бюджету (ст. 319 ДФЄС) [2].

Лісабонський договір також вніс зміни у відносини між парламентом та іншими органами та установами і посилив вплив Європарламенту у виборі лідерів Євросоюзу. Зокрема, Європейський парламент обирає Голову Європейської комісії, однак не має можливості застосувати до нього певні дієві форми контролю, наприклад, конструктивний вотум недовіри.

У цілому за Лісабонським договором під контроль Парламенту підпадають більше 40

напрямків діяльності ЄС, до яких повинна застосовуватися загальна законодавча процедура [6].

Говорячи про повноваження Парламенту в зовнішньополітичній сфері, вони в основному зводяться до наступних. По-перше, Європарламент має значний вплив на регулювання Шенгенського простору, надання притулку, а також на співробітництво в галузях цивільного права та боротьби з організованою злочинністю. По-друге, Рада та Комісія зобов'язані інформувати Європарламент про всі найважливіші зовнішньополітичні події, які потім обговорюються і дискутуються на пленарних засіданнях [7].

Депутати Європарламенту також мають право заперечувати проти укладення міжнародних угод. Прикладом цього може бути блокування торговельної угоди з боротьби з контрафактною продукцією, оскільки деякі депутати припустили, що наслідком її укладання будуть можливі порушення основних прав і свобод людини.

Однак повноваження Європарламенту як представницького органу є доволі обмеженими порівняно із національними парламентами. Європарламент надає свою згоду на укладання договорів про приєднання, асоціацію, співробітництво. Установчими договорами передбачені різні форми участі Європарламенту у сфері зовнішніх зносин: від консультацій до надання згоди на ті чи інші дії у цій сфері. Так, угоди про створення асоціацій з однією чи більше державами або міжнародними організаціями, угоди про приєднання Союзу до Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, угоди, які при організації процедур співпраці створюють інституційний механізм, угоди, які мають важливі бюджетні наслідки для ЄС, та угоди, що розповсюджують свою дію на сфері стосовно яких застосовується звичайна чи спеціальна законодавча процедура, коли вимагається схвалення з боку Європарламенту, укладаються після отримання його згоди (ст. 218.6 ДФЄС) [4].

Отже, Європарламент відстоює свою інституційну роль у формуванні європейської політики, виконуючи різні функції. Участь Парламенту в законодавчому процесі, його

бюджетні та контрольні повноваження, його участь у перегляді договорів та його право звернення до Суду Євросоюзу дозволяють йому підтримувати демократичні принципи на європейському рівні [11].

Висновки

Таким чином, незважаючи на те, що Лісабонський договір значною мірою визначив місце Європейського парламенту серед основних інститутів Євросоюзу, але Європарламент поки що не став справжнім парламентом у класичному сенсі, оскільки обмеженою залишається його законодавча функція. Вплив Європарламенту на правотворчість Європейського Союзу ставатиме дедалі вагомішим, що й надалі зміцнюватиме його позиції в інституційному механізмі, сприяючи збалансованості останнього як важливого чинника європейських інтеграційних процесів. Разом з тим, саме бюджетні повноваження дають можливість Європарламенту впливати на всю політику Євросоюзу.

Література

1. Лісабонський договір. [Електр.ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/5/the-treaty-of-lisbon>
2. Договір про функціонування Європейського Союзу. [Електр.ресурс]. – Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>
3. Договір про Європейський Союз. [Електр.ресурс]. – Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012M%2FTXT>
4. Європейське право: право Європейського Союзу. Підручник. Книга 1. За ред. В. Муравйова – Київ, Ін Юре, 2015, с. 168-173.
5. Петров Р. А. Право Європейського Союзу. Підручник. – Київ, Видавництво «Істина», 2019, с. 26-29.
6. Бирюков М.М. Европейское право: до и после Лиссабонского договора: Учебное пособие. — М.: Статут, 2013. - с. 70.
7. Вархов Г. В. Структура, повноваження та особливості діяльності Європейського парламенту. – Прикарпатський вісник НТШ. Думка, 2014. - №3 (27). - С. 82-93.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються особливості інституційного механізму Європейського Союзу, зокрема, інституційні зміни Європейського Парламенту відповідно до Договору про функціонування Європейського Союзу. Підкреслено основні інституційні зміни у зв'язку з набуттям чинності Лісабонського договору та місце Європейського Парламенту в загальній системі інституцій Європейського Союзу.

Ключові слова: Європейський Союз, Європейський Парламент, інституційний механізм, Лісабонський договір, повноваження Європарламенту

8. Копійка В.В. Європейський Союз: історія і засади функціонування [текст]: навчальний посібник / В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко; за ред. Л.В. Губерського. – Рек. МОН 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2012. – 759 с.

9. Мальський М.З. Теорія міжнародних відносин: підручник/ М.З. Мальський, М.М. Мацяк // МОНМС України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – 4-те вид., переробл. і доповн. – Л.: К., 2011. – 407 с.

10. <https://www.dfa.ie/our-role-policies/ireland-in-the-eu/eu-institutions/>

11. <http://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/19/the-european-parliament-powers>

The article examines the peculiarities of the institutional mechanism of the European Union, in particular, the institutional changes of the European Parliament in accordance with the Treaty on the Functioning of the European Union. It strengthens the European Parliament, gives national parliaments more responsibility in determining the course of European policy, as well as allowing EU citizens the power of initiative. The Lisbon Treaty enhances European Parliament's powers as a fully recognised co-legislator with increased budgetary powers. It also gives Parliament a key role in the election of the European Commission President.

Article 10 of the Treaty on European Union (TEU) incorporates the most important democratic statements, which are complemented by a whole set of new provisions that increase the power of the most democratic institutions. These new reforms mainly strengthen the role

of the European Parliament and the national parliaments, and provide for citizen's initiatives, with the purpose of increasing the democratic legitimacy of the EU.

As regards the members of the European Parliament (MEPs), there has been an important change in the wording of the provision which defines their representative role. The Lisbon Treaty went one step further with regard to the concept of representation, establishing that the Parliament is composed of representatives of the Union's citizens. Moreover, in order to facilitate the participation of European civil society and citizens, the treaties have set additional obligations for EU institutions to promote openness, transparency and dissemination of information. The EU institutions are required to inform citizens and representative associations and they must publicly exchange their views on all areas of Union action.

European Parliament is the most democratic institution of the EU, as its members are elected by direct universal suffrage of all citizens of the EU. Treaties has progressively empowered this institutions as a way to democratise the EU, transforming it from a mere consultative chamber into an important co-decision institution for most EU legislation and for the adoption of the EU budget. Among other powers and rights given to the Parliament, the appointment of the Commission requires its consent; and it has the authority to establish temporary committees of inquiry, to receive petitions from citizens, to elect the European Ombudsman, to put oral or written questions to the Commission and to the Council, etc.

Codecision, now known as the ordinary legislative procedure, has become the most widely used decision-making procedure, covering particularly important areas such as the common agricultural policy and justice and security policy. Parliament's role in the preparation of future treaty amendments has become more significant.

The authors of the article analyzing the Lisbon Treaty determine the place of the European Parliament in the general system of institutes of the European Union.

Keywords: European Union, European Parliament, institutional mechanism, Lisbon Treaty, powers of the European Parliament

REVISITING THE CRIME SITUATION IN UKRAINE

KLYMENKO Olga Anatoliivna - candidate of Law Sciences, Head of the Department of Interagency scientific and research Centre on Problems of combating organized crime under the National Security and Defense Council of Ukraine

УДК: 343.97

The article deals with the current state of the fight against organized crime. The proposals for improving measures in the field of fighting organized crime are presented.

Key words: organized crime, crime situation, state analysis.

The spread of organized crime in the country negatively affects the overall condition of the crime situation and international reputation of our State. Organized crime is one of the most dangerous negative social phenomena, which threatens the national security of Ukraine on the global scale. Effective crime prevention is an important task not only for solution of problems of the domestic policy in our country, but also for implementation of the European integration policies. Therefore, the improvement of performance of the law-enforcement authorities is one of the most important tasks for improving the national policy in the field of fighting organized crime.

It should be noted that the study of the crime situation is mandatory for any criminological research. A large number of domestic and foreign scientists considered this range of problems, and a large variety of publications in the mass media was prepared. The pursuance of the research of this most dangerous phenomenon is a promising trend of the science of criminology. O.M. Dzhuzha, O.M. Bandurka, A.P. Zakaliuk, O.M. Lytvak, O.N. Yarmysh, V.I. Shakun and others scientists devoted their works to the science of criminology at different times.

Thus, the present article is concerned with the proposition of improvements to certain measures in the field of fighting organized crime based on the conducted analysis.

Statement of basic materials. Upon adoption of the new Criminal Procedural Code of Ukraine and introduction of the Unified Register of Pre-trial Investigations, the special units of law-enforcement authorities conduct the ongoing monitoring of the criminal situation in the country, first of all, in relation to criminal proceedings in respect of committing offence within an organized crime groups and criminal organizations. In order to improve the mechanism of monitoring for the crime situation, including the forms of organized crime, a systematic analysis of the causes and conditions affecting its condition was introduced. Observation over compliance with laws by the agencies fighting organized crime is one of the key priorities of the state law-enforcement authorities in 2019. Crime prevention is one of the key issues of realities of the modern world, which has been a concern for humanity through many centuries and constitutes a serious threat to reforms. Crime, in particular in its organized forms, continues to be the reality of our life and poses a serious national problem, especially under reform of the law-enforcement system. Criminality is a dangerous manifestation of human behavior that causes a great harm to society. The term "criminality" defines an aggregate of crimes committed in a given society at the current time. This is a social and mass phenomenon,

which has certain causes, conditions, patterns and trends [1, p. 7].

The pursuance of any research is impossible without insight into the treasury of science of the past. Organized crime, as well as the problems of its origin, development and spread are the subject of research conducted by many scientists in different branches of jurisprudence. It should be noted that since ancient times, organized crime has undergone a certain evolutionary transformation. At the beginning, there were single criminal groups and gangs of robbers who committed crimes solely for mercenary motives, and today organized groups and criminal organizations already have the form of structured transnational criminal clans with their own internal traditions and laws. At the end of the twentieth century the greater part of the organized crime was transformed into business organizations, while not changing some basic principles of criminal activity: corrupt ties to officials on which the business depends; tax evasion regardless of the cost; attempts to get access to budget resources in any way and by any means; unfair competition using various methods and mass deception.

The head of the National Police of Ukraine announced an improvement in the crime situation in Ukraine. Fraud is the only type of crime that has increased dramatically over the past few years. The main reason for such fraud is wide spreading of internet trading and bank card use [2].

According to the Report on the results of the fight against organized crime and criminal organizations available on the official website of the Prosecutor General's Office of Ukraine [3], the law-enforcement authorities uncovered 110 organized groups and criminal organizations within three months of 2019, which is 4.3% less than during a similar period of 2018 (115).

At the same time, the increase in these figures was recorded in Kyiv (from 3 to 6), Mykolaiv (from 2 to 4), Odesa (from 4 to 7), Volyn (from 4 to 6), Ternopil, Kherson (from 2 to 3), Dnipropetrovsk (from 5 to 7), Rivne (from 3 to 4) and Kharkiv (from 5 to 6) regions.

The most organized groups and criminal organizations were uncovered in Lviv (10), Dnipropetrovsk and Odessa (7) regions and in the city of Kyiv (9).

Three criminal organizations (versus 4 or -25%) were uncovered (police authorities of Dnipropetrovsk and Lviv region and Central Office of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine).

At the same time, less organized crime groups with interregional (6 versus 12, or -50%) and transnational (3 versus 5 or -40%) ties, as well as with the involvement of minors (2 versus 3 or -33.3%) were uncovered.

No criminal groups were uncovered in the financial and credit system, coal industry (versus 2 in 2018), in the sphere of privatization and in the electrical energy complex.

The criminal proceedings in respect of 91 (versus 86, or +5.8%) uncovered organized criminal groups were investigated by the investigative force of the police; 10 (versus 18, or -44.4%) cases were investigated by the bodies supervising the observance of tax legislation, 3 (versus 6, or -50%) cases were investigated by the security agencies and 5 (versus 4, or -20%) cases were investigated by the prosecution authorities. In total, 722 criminal offenses were committed by organized crime groups, which is 18.2% less than in the January-March, 2018 (883).

In particular, they detected **1** (versus 6 or -83.3%) fact of banditism, **1** (versus 7 or -85.7%) intentional homicide, **9** (versus 29 or -69%) assaults related to robbery, **2** (versus 1, or twice as much) robbery, **27** (versus 4, or 6.8 times as much) blackmailing offenses, **18** (versus 9, or twice as much) facts of smuggling across the state border of Ukraine, **4** (versus 5, or -20%) facts of human trafficking, **269** (versus 309 or -12.9%) offenses in the sphere of illicit traffic in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors, **69** (versus 55 or +25.5%) thefts, **42** (versus 169 or -75.1%) appropriation, embezzlement or gaining possession of property by abuse of power or authority, **22** (versus none) bribery or gaining improper advantage, **2** (versus 5, or -60%) facts of legitimization of proceeds of crime, **1** (versus none) taking of hostages.

In the course of the pre-trial investigation 487 offenders were identified (versus 501), of which 69 (27) committed crimes as members of criminal organizations. The number of cases taken to court with a criminal indictment or

with the Application of Compulsory Measures of Educational Influence or Medical Nature (with reconsideration) reduced by 8.5% (119 versus 131).

The tendency for decrease of this indicator was recorded in the security agencies (**3** versus 7, or -57.1%), bodies supervising the observance of tax legislation, (**9** versus 19, or -52.6%) and police authorities (**99** against 100, or -1%). In the prosecution authorities, the number of proceedings taken to court has increased (**6** against 5, or + 20%).

In view of the foregoing considerations and taking into account the stable index of organized crime in the country as of February 18, 2019, for the first time in five years, the status of fight against organized crime was under discussion at the coordination meeting of the heads of law-enforcement authorities and military command structures held under the chairmanship of the Ukrainian Prosecutor General.

During the meeting, the members determined the main trends in organized crime as of today, sphere of activity and specific measures for elimination of the main causes of this phenomenon, as well as timely detection, fixation and disclosure of each manifestation [4].

Consequently, in the first quarter of 2019, the number of uncovered organized criminal groups in the state-financed organizations (9 versus 5 in the same period of 2018), in the field of land legal relations (2 versus none), and in the metallurgical industry (1 versus none) has increased. The number of uncovered organized criminal groups with corrupt ties has increased (from 7 to 12), including regulatory and administrative authorities (from 3 to 6). In turn, the stable index of uncovered organized crime groups and criminal organizations formed in the oil and gas industry (2) and on ethnic grounds (6) was defined.

Thus, in the first quarter of 2019, only three facts (versus 8 or -62.5%) of illegal ammunition trafficking within the organized criminal groups were uncovered. At the same time, the absence of a special law regulating the procedure for obtaining a license for possession, storage, acquisition, transfer or sale of firearms leads to the fact that the courts cannot recognize the facts of the use of various weapons and ammunition by the members of the

criminal groups as the crime in contravention of the current provisions of the regulatory approval system. This may result in increase of the proportion of weapon in the illegal trafficking and use of weapon in criminal activity in the absence of criminal responsibility.

Besides, prevention of drug crimes is a question of considerable substance among the industrial and regional issues, which requires immediate resolution at the country level and regional level. The analysis of the crime situation in the regions and within a country makes it possible to acknowledge the fact that organized crime is not sensitive to the traditional enforcement actions. In the process of criminal evolution, organized crime acquired immunity to the traditional systems of crime prevention, administration of justice and punishment, for which reason further improvement of the work of all law-enforcement authorities shall be required in order to timely establish the main reasons and favorable factors for development, concurrently with rapid refinement of extensive measures aimed at the prevention, termination and investigation of each such fact.

A complex of preventive measures under the code name "Migrant" is widely used in the country's territory for and on behalf of the Minister of Internal Affairs of Ukraine in order to expose foreigners staying illegally in the territory of Ukraine, prevent and stop offenses committed by them. Illegal import of migrants is a form of transnational organized crime. Among this number of foreign offenders, considerable proportion stays illegally in the territory of Ukraine. Therefore, the combined efforts of all law-enforcement authorities are required to prevent illegal activity of the foreigners in the country's territory [5].

At the same time, it should be noted that modern organized crime is characterized by the commission of professional crimes, which are secretive and have a high level of latency. The absence of certain methods of calculation of the actual scale of organized crime leads to the blurring of lines of this type of crime and disaggregated data about its status. However, one should agree that official statistical information is not able to throw some light on the objective situation as for condition and

trends of the organized crime in our country, since it is generally accepted that this type of crime has a high level of latency. The latent crimes are undetected or unreported crimes that have not been reflected in the official statistical reporting [6, p. 249]. As of today the most dangerous types of latent organized crime are organized terrorism and extremism, contract killing, organized trafficking in human organs and tissues, organized kidnapping, slave trade, prostitution, illegal ammunition trafficking, illegal circulation of alcoholic beverages, organized mass fraud and other damage to the credit and financial sphere, organized illegal seizure of access to the use of natural resources; organized cybercrime, organized intellectual piracy and organized raidership.

Summary. One of the main reasons and preconditions for the manifestations of organized crime is the critical social and economic situation in the country, primarily due to continuation of hostilities in Eastern Ukraine. Improvement of performance of the law-enforcement authorities is one of the most important areas for improving the state policy in the field of fighting organized crime. It is very important to have the legislative establishment engaged in the fight against organized crime, which will be able to stand against the modern organized crime groups and criminal organizations.

In view of the foregoing considerations, in order to improve the measures in the field of fighting organized crime it is expedient:

– to continue the practice of performance of necessary preventive working-out of regions with a difficult operational situation and low efficiency of counteraction to organized crime in close cooperation with law-enforcement authorities, in order to stabilize the crime situation at country level.

– to strengthen the complex of organizational and practical measures aimed at detection of illegal trafficking of firearms, ammunition and explosives, as well as prevention of the criminal attacks upon a person and society using firearms and explosive devices.

– to designate the authorized law-enforcement authorities and state authorities to take effective measures in order to update the ac-

counting information on lost weapons with subsequent inclusion into appropriate data base systems.

– to increase the level of interaction of law-enforcement authorities of Ukraine and their structural units with other structures, institutions and organizations in order to increase the effectiveness of systematic informing the public on the state of crime prevention and measures taken in the field of fighting organized crime, principal directions and planned further steps in the work in order to stabilize the crime situation.

References:

1. Shakun V.I. Injustice gives rise to the crime. *Actual problems of criminal law* (memorandum of Professor P.P. Mykhailenko): materials of Interuniversity Scientific-Theoretical Conference (Kyiv, November 20, 2015). K.: National Academy of Internal Affairs of Ukraine, 2015. p. 7-15.

2. National police announced an improvement in the crime situation in Ukraine [electronic resource] // Access mode: <https://www.unian.ua/society/10450401-u-nacpoliciji-zayavili-pro-pokrashchennya-kriminogennoji-situaciji-v-ukrajini.html>

3. Statistical information on the state of crime situation and results of prosecutorial and investigative work [electronic resource] // Official website of the Prosecutor General's Office of Ukraine.

4. Prosecutor General's Office of Ukraine held a coordination meeting of the heads of law-enforcement authorities [electronic resource] // Official website of the Prosecutor General's Office of Ukraine. – Access mode: https://www.gp.gov.ua/ua/anons.html?_m=publications&t=rec&id=245692

5. Over a period of three months of this year, police have uncovered 109 organized crime groups, - Viacheslav Abroskin [electronic resource] // – Access mode: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/za-tri-misyaci-cogo-roku-policiya-vikrila-109-ozg-vyacheslav-abroskin>

6. Dzhuzha O.M., Moiseiev Ye.M., Vasylyevych V.V. et al. Criminology: Teaching and Learning Manual / under general editorship of Dzhuzha O.M.- K.: Atika, 2003. - 400 p.

ДО ПИТАННЯ КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ

КЛИМЕНКО Ольга Анатоліївна - кандидат юридичних наук, начальник відділу МНДЦ з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України

У статті розглянуто сучасний стан протидії організованої злочинності. Наведено пропозиції щодо удосконалення заходів у сфері боротьби з організованою злочинністю.

Поширення організованої злочинності в державі негативно впливає на загальний стан криміногенної ситуації та міжнародний імідж нашої держави. Організована злочинність – одне з найнебезпечніших негативних соціальних явищ, яке становить загрозу глобального масштабу національній безпеці України. Ефективна протидія цьому явищу є важливою не лише для вирішення завдань внутрішньої політики нашої країни, але й для реалізації політики європейської інтеграції. Тому підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів є одним із найважливіших напрямів удосконалення державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю.

Із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України та введенням у дію Єдиного реєстру досудових розслідувань спеціальними підрозділами

правоохоронних органів здійснюється постійний моніторинг криміногенної ситуації в державі, насамперед щодо кримінальних проваджень з ознакою вчинення злочинів у складі організованої групи та злочинної організації. З метою удосконалення механізму моніторингу криміногенної ситуації, у тому числі щодо організованих форм злочинності, запроваджено системний аналіз причин і умов, що впливають на її стан.

Однією з основних причин та передумов проявів організованої злочинності є критична соціально-економічна ситуація в державі, насамперед зумовлена продовженням військових дій на сході України. Надзвичайно важливо мати таку систему органів, що здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, яка буде спроможна протидіяти сучасним організованим групам та злочинним організаціям. З метою удосконалення заходів у сфері боротьби з організованою злочинністю доцільно: підвищувати рівень взаємодії правоохоронних органів України та їх структурних підрозділів з іншими структурами, установами, організаціями з метою посилення ефективності систематичного інформування громадськості про стан протидії та вжиті заходи у сфері боротьби з організованою злочинністю, основні напрями та сплановані подальші кроки в роботі для стабілізації криміногенної ситуації.

Ключові слова: *організована злочинність, криміногенна ситуація, аналіз стану.*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

САЗОНОВ Василь Вікторович - кандидат юридичних наук, докторант
Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.85

В статье рассмотрено содержание нормативно-правовых актов, которые регулируют общественные отношения в сфере обеспечения экономической безопасности в зависимости от уровня их юридической силы. Автор уделяет непосредственное внимание теоретическим основам понятия «правовое регулирование», «механизм правового регулирования». Установлено, что правовые основы криминологического обеспечения экономической безопасности Украины составляют: Конституция Украины, международные договоры Украины, законы Украины, подзаконные и ведомственные нормативно-правовые, а также нормативные акты органов местного самоуправления. В свою очередь характеристику правовым основам криминологического обеспечения экономической безопасности Украины осуществлено путем определения их ключевых признаков.

Ключевые слова: правовое регулирование, криминологическое обеспечение, экономическая безопасность, угрозы экономической безопасности, закон, подзаконный нормативно-правовой акт.

Постановка проблеми

Статтею 3 Основного закону України встановлено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність недоторканість та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. На противагу зазначеному маємо констатувати, що стагнація української економіки, наявність високої криміналізованості владної, політичної й економічної еліт, окремих правоохоронних структур та ко-

рупованість державних службовців істотно вплинули на зовнішню та внутрішню середовище безпеки та, як результат, призвели до трансформації загроз економічній безпеці як невід'ємної складової національної безпеки України. Саме тому зараз у нашій державі виникла необхідність дослідження питань криминологічного забезпечення економічної безпеки, спрямованого на захист безпеки особи (економічних прав, свобод), інтересів суспільства та держави від злочинних посягань.

В свою чергу одним з відправних питань дослідження даної тематики мають стати проблеми правових засад криминологічного забезпечення економічної безпеки, адже «сутність феномену криминологічної безпеки полягає у стабільному транзиті соціальної матерії, який, зокрема відбувається тільки на правовій основі» [2, с. 9].

Стан дослідження

Питанням загальнотеоретичного правового регулювання (правових засад) приділили свою увагу такі провідні представники теорії права, як С. С. Алексєєв, М. С. Кельман, В. В. Копейчиков, А. М. Колодій, О. Ф. Скакун, В. А. Хропанюк та багато інших. Проблемам криминологічної безпеки присвятили свої праці Г. А. Аванесов, М. М. Бабаєв, О. М. Бандурка, В. М. Заплатинський, М. П. Клейменов, О. М. Литвинов, С. А. Мозоль В. О. Плешаков, Є. Д. Скулиш, Д. М. Прокоф'єва-Янчиленко, Н. О. Федчун, А. В. Цвилий. Разом з тим праці зазна-

чених вчених торкаються проблем правового регулювання кримінологічного забезпечення економічної безпеки побічно у розрізі вирішення інших теоретичних та практичних питань кримінологічної безпеки.

Отже, **мета** даної статті полягає у окресленні та вивченні нормативно-правових актів, що регламентують кримінологічне забезпечення економічної безпеки України та, у результаті, шляхом виокремлення конкретних ознак надати характеристику правових засад останнього.

Викладення основного матеріалу

Представники теорії держави та права під категорією «правове регулювання» переважно розуміють здійснюване державою за допомогою права та сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток [3, с. 529]. При цьому розгляд питань правового регулювання кримінологічного забезпечення економічної безпеки зручно здійснити за допомогою інструментарію механізму правового регулювання.

Поняття механізму правового регулювання – одне з центральних у правовій науці. Під ним, на думку С. С. Алексєєва, розуміється «взята у єдності система правових засобів (юридичних норм, правовідносин, актів реалізації норм права), за допомогою яких здійснюється результативний правовий вплив на відносини суспільства» [4, с. 364].

Норма права – це встановлене або санкціоноване державою загальнообов'язкове правило поведінки, яке формулюється у вигляді чітко визначених прав та обов'язків і гарантується примусовою силою держави [5, с. 22]. Норми права містяться, головним чином, у нормативних актах – офіційних документах органів державної законодавчої або виконавчої влади правотворчого характеру. Слід зазначити, що правове регулювання забезпечення економічної безпеки України здійснюється певною системою законодавства, яка складається із значної кількості нормативних актів, які відрізняються один від одного багатьма ознаками: назвою, юридичною силою, порядком прийняття тощо.

До речі, право під певним кутом зору може бути охарактеризоване як «система норм», що поширюється на всі випадки цього роду, і у відповідності з якими повинна будуватися поведінка всіх осіб, що потрапили в нормативно регламентовану ситуацію [6, с. 86].

Велике значення для формування правових засад кримінологічного забезпечення економічної безпеки України, як ми вже відмічали вище, має Конституція України. Непересічне значення Конституції України в цій системі визначається її верховенством та вищою юридичною силою, прямою дією, застосуванням на всій території країни.

Система законодавства щодо здійснення забезпечення економічної безпеки України базується, зокрема, на нормах розділу I Конституції України, де закріплені керівні ідеї функціонування соціально-орієнтованої держави. Так, статтею 17 названого закону забезпечення економічної безпеки України визначається у якості однієї з найважливіших функцій держави. При характеристиці питань кримінологічного забезпечення економічної безпеки заслуговують оцінки також положення розділу II Конституції України, який присвячений основним конституційним правам, свободам та обов'язкам людини і громадянина. Зокрема, встановлено, що «Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. ... Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція» (ст. 42); «Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом» (ст. 67).

При характеристиці питань кримінологічного забезпечення економічної безпеки не можна також оминати норми, якими передбачено сферу компетенції органів державної влади щодо боротьби зі злочинністю. Зокрема, ст. 116 Конституції України встановлено, що саме Кабінет Міністрів України здійснює заходи щодо боротьби зі злочинністю.

Положення Конституції України дають нам можливість вести мову про наступний рівень нормативно-правового регулювання,

який становлять міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, в результаті чого останні являються частиною національного законодавства України (ст. 9). Більше того «якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору» (ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» [7]). Зазначене вказує на необхідність розгляду міжнародних договорів на наступному після Конституції України щаблі нормативних актів за рівнем правового регулювання.

Серед міжнародних нормативно-правових актів, які регламентують кримінологічне забезпечення економічної безпеки необхідно відзначити: а) Міжнародну конвенцію щодо боротьби з підробкою грошових знаків [8]; б) Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності [9]; в) Конвенція Організації Об'єднаних націй проти корупції [10]; г) Конвенцію Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму [11]; г) Угода про співробітництво в боротьбі зі злочинами у сфері економіки [12].

Природно, що Конституція безпосередньо забезпечення економічної безпеки не регламентує, але вона є базою для прийняття законів і підзаконних актів, які регулюють таку діяльність.

Центральне місце в механізмі правового регулювання кримінологічного забезпечення економічної безпеки займають закони України. Причому їх значення в розбудові правової держави має постійно зростати, оскільки верховенство закону є невід'ємною ознакою останньої. Верховенство закону виявляється, перш за все, в суворій відповідності йому всіх інших нормативних актів, оскільки закони (після Конституції) мають найвищу юридичну силу. Закони регулюють найважливіші питання державного та суспільного життя, їх норми складають серцевину, фундамент формування і розвитку інших правових норм [13, с. 55-57].

Без перебільшення одним з основних законодавчих актів, який має визначати зміст та механізм забезпечення національної безпеки та економічної безпеки, як її невід'ємної складової, є Закон України «Про національну безпеку України» [14]. З приводу вказаного підкреслимо, що чинним законом надано визначення низці ключових понять сфери національної безпеки, а саме: «національна безпека України», «національні інтереси», «загрози національній безпеці» (стаття 1).

Статтею 3 Закону України «Про національну безпеку України» серед фундаментальних національних інтересів виділені зокрема: «... 2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення; 3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір...». При цьому державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо. В свою чергу загрози національній безпеці України та відповідні пріоритети державної політики у сферах національної безпеки і оборони визначаються у Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України, інших документах з питань національної безпеки і оборони.

Такий підхід законодавчого регулювання питань забезпечення економічної безпеки, зокрема кримінологічними заходами та методами, наразі відрізняється від положень такого, що втратив чинність 08.07.2018 закону «Про основи національної безпеки України». Так, до прийняття чинного Закону України «Про національну безпеку України», загрози національній безпеці у тому числі в економічній сфері та основні напрями щодо їх подолання були закріплені на законодавчому рівні. Для прикладу відзначимо, що серед перших закон визначав: поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності; неефективність антимонопольної політики та механізмів

державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці; «тінізація» національної економіки тощо.

Очевидною загрозою економічній безпеці України виступає організована злочинність. У кримінологічній літературі сформувався поняття організованої економічної злочинності, під якою, для прикладу, розуміють «соціально-економічний процес обігу злочинного капіталу в кримінальній сфері з залученням широких верств населення, з використанням корупції і всього того, що сприяє його нарощуванню і зверненню» [15, с. 189].

Ключовим нормативно-правовим актом, який визначає головні напрями загальнодержавної політики та організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю є Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [16]. Під організованою злочинністю в названому законі розуміється «сукупність злочинів, що вчиняються у зв'язку з створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань. Чітко встановлено мету боротьби з організованою злочинністю, а саме: встановлення контролю над організованою злочинністю, її локалізація, нейтралізація та ліквідація; усунення причин і умов існування організованої злочинності» [16]. Детально описано основні напрями боротьби з організованою злочинністю (ст. 6), питання міжнародного співробітництва у сфері протидії організованих злочинності (ст. 7), систему органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю (ст. ст. 5, 8, 10), їх компетенцію (ст. ст. 11-15), порядок взаємодії спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю та інших державних органів (ст. ст. 16-18) тощо.

Як не складно помітити з положень Конституції України, однією із ключових сфер суспільних відносин, забезпечення безпеки яких є визначальним для формування економічної безпеки, є справляння податків та обов'язкових платежів. Основним нормативно-правовим актом, який детально регламентує ключові питання останньої виступає Податковий кодекс України [17]

(ПК України). З приводу кримінологічного забезпечення економічної безпеки щодо справляння податків та обов'язкових платежів маємо констатувати, що ПК України, зокрема, визначає компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час адміністрування податків, а також відповідальність за порушення податкового законодавства. Наприклад, ст. 41 ПК України зазначено, що контролюючими органами є центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового та митного законодавства, законодавства з питань сплати єдиного внеску та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючий орган, його територіальні органи. Статтею 348 ПК України закріплено правовий статус податкової міліції як спеціальних підрозділів по боротьбі з податковими правопорушеннями, серед завдань якої названі: запобігання кримінальним та іншим правопорушенням у сфері оподаткування та бюджетній сфері, їх розкриття, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення; розшук осіб, які переховуються від слідства та суду за кримінальні та інші правопорушення у сфері оподаткування та бюджетній сфері; запобігання і протидія корупції у контролюючих органах та виявлення її фактів.

Глава 11 ПК України присвячена відповідальності за порушення податкового законодавства. Так, серед видів останньої закон називає фінансову, адміністративну та кримінальну відповідальність. Зокрема, описано розміри штрафних (фінансових) санкцій за порушення законів з питань оподаткування та порядок їх застосування (порядок притягнення до фінансової відповідальності). В свою чергу для обґрунтування нашої позиції з приводу допустимості віднесення таких норм до правових засад кримінологічного забезпечення економічної безпеки вважаємо за необхідне провести паралель з однією із сучасних моделей протидії злочинності під назвою «розбиті вікна» [18, с. 60]. Як результат, існування фінансової відповідальності за податкові правопорушення виступає вагомим превентивним фактором

вчинення кримінально караних порушень податкового законодавства, що в свою чергу забезпечує стан захищеності об'єктів економічної безпеки (інтереси суспільства та держави) у процесі протидії злочинності у сфері оподаткування.

Окремий блок законодавчого рівня регулювання кримінологічного забезпечення економічної безпеки займають положення щодо діяльності суб'єктів здійснення такої діяльності. Адже, продовжуючи попередньо нами приведену тезу, С. А. Мозоль, «сутність феномену кримінологічної безпеки полягає у стабільному транзиті соціальної матерії який ... з'являється тільки внаслідок діяльності спеціально уповноважених міждержавних, національних і внутрішньодержавних органів по захисту від внутрішніх та зовнішніх кримінальних небезпек і загроз з одночасним гарантуванням реалізації основних прав і свобод особи та суспільства й законних інтересів держави» [2, с. 9]. Тож серед законодавчих актів, які регламентують діяльність суб'єктів кримінологічного забезпечення економічної безпеки можна відзначити:

– Закон України «Про Національну поліцію» [19], згідно якого «поліція відповідно до покладених на неї завдань: 1) здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчинення правопорушень; 2) виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає в межах своєї компетенції заходів для їх усунення; 3) вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення ... » (ст. 23).

– Закон України «Про Службу безпеки України» [20], положення якого дають можливість зробити висновок, що серед завдань Служби безпеки України чинне місце займають: захист економічного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підкривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб; попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти корупції та

організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки (ст. 2);

– Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» [21], зі змісту якого випливає, що завданням Національного антикорупційного бюро України є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці (ст. 1).

Істотне значення в правовому регулюванні кримінологічного забезпечення економічної безпеки України має ряд підзаконних нормативних актів. На відміну від законів (актів первинного характеру, що містять відправні юридичні розпорядження) вони є вторинними актами, що конкретизують положення законів чи регулюють відносини, які не входять у предмет законодавчого регулювання. Вони повинні бути засновані на законах і не суперечити їм. Основне призначення останніх полягає у вирішенні конкретних проблем.

Особливе місце серед нормативних актів підзаконного рівня правового регулювання, що регулюють питання забезпечення економічної безпеки України займає Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 26.05.2015 № 287/2015 [22]. Дана стратегія прийнята на виконання положень Закону України «Про національну безпеку України», про що йшлося вище. Безумовно ключові положеннями, які необхідно віднести до правових засад кримінологічного забезпечення економічної безпеки, подані у якості шляхів забезпечення економічної безпеки як ключової умови нової якості економічного зростання, а саме: системної протидії організованій економічній злочинності та «тінізації» економіки на основі формування переваг легальної господарської діяльності та водночас консолідації інституційних спроможностей фінансових, податкових, митних та правоохоронних органів, виявлення активів організованих злочинних угруповань та їх конфіскації; деолігархізації, демонополізації і дерегуляції економіки, захисту економічної конкуренції, спрощення й оптимі-

зації системи оподаткування; ефективного застосування механізму спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій), унеможливлення контролю стратегічних галузей капіталом держави-агресора (підпункт 4.9 пункту 4). Відповідні шляхи окреслено з метою протидії такій актуальній загрозі національній безпеці, як «економічна криза, виснаження фінансових ресурсів держави, зниження рівня життя населення» (п. 3.4 п. 3 Стратегії національної безпеки України).

Вразливість вітчизняної фінансової системи, зокрема у контексті формування та забезпечення у належному стані економічної безпеки стали підґрунтям для схвалення Кабінетом Міністрів України Концепції забезпечення національної безпеки України у фінансовій сфері [23], метою якої є визначення основних засад та напрямів державної політики щодо забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері. Концепцією передбачені явища і чинники, що можуть призвести до створення зовнішніх та внутрішніх загроз національній безпеці у фінансовій сфері та проблеми, які потребують розв'язання для досягнення поставленої мети. В результаті основні положення концепції полягають у викладенні шляхів та способів розв'язання проблем у межах окремих питань національної безпеки у фінансовій сфері, а саме: бюджетній сфері, податковій сфері, сфері фінансів реального сектора економіки, банківській сфері, сфері валютного ринку, у сферах функціонування фондового ринку та небанківського фінансового сектора.

Для більшості сучасних держав характерною є наявність двох рівнів правового регулювання: 1) законодавчого та 2) іншого нормативного, включаючи і внутрішньовідомчий [24, с. 13]. Наведене можна віднести і до правової системи України. Так, правове регулювання питань забезпечення економічної безпеки здійснюється, крім актів Президента України і Кабінету Міністрів України, також відомчими нормативно-правовими актами, які можуть бути прийняті цілою низкою різних органів виконавчої влади.

У проєкції на кримінологічне забезпечення економічної безпеки вважаємо, що

відомче правове регулювання полягає у деталізації (конкретизації) положень нормативно-правових актів вищого рівня правового регулювання, а саме, що стосуються окремих елементів механізму забезпечення економічної безпеки України (форм, методів та окремих заходів кримінологічного забезпечення економічної безпеки, організаційно-функціональних основ діяльності суб'єктів забезпечення економічної безпеки). Наприклад, згідно з Положенням про Департамент захисту економіки Національної поліції України, закріпленого наказом Національної поліції України від 07.11.2015 № 81 [25] саме Департамент захисту економіки Національної поліції України (ДЗЕ) виступає тим міжрегіональним територіальним органом, який у складі поліції вживає заходів щодо забезпечення економічної безпеки України. Так, основними завданнями ДЗЕ, втілення яких нерозривно пов'язано із забезпеченням економічної безпеки, є: участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері боротьби із злочинністю, захисту економіки та об'єктів права власності; виявлення, запобігання та припинення злочинів у сфері економіки, у тому числі вчинених суспільно-небезпечними організованими групами та злочинними організаціями, які виливають на соціально-економічну і криміногенну ситуацію в державі та в окремих її регіонах; боротьба з корупцією й хабарництвом у сферах, які мають стратегічне значення для економіки держави та серед посадових осіб органів державної влади і самоврядування, протидія корупційним правопорушенням і правопорушенням, пов'язаним з корупцією; установлення причин і умов, які сприяють учиненню правопорушень у сфері економіки, та вжиття заходів щодо їх усунення. У порівнянні із Законом України «Про Національну поліцію» конкретизовано функції та права ДЗЕ щодо забезпечення економічної безпеки України, зокрема кримінологічними методами та засобами.

Аналіз наукової літератури дає можливість зробити висновок, що свого роду «наскрізною» загрозою економічній безпеці виступає корупція. Так, наприклад, Н. Я. Юрків та О. А. Маслій дослідили корупційну

складову національної економіки за різними її сферами, серед яких: матеріальне виробництво, фінанси, транспорт, землеустрій тощо. У результаті обґрунтовано, що корупційна складова суттєво послаблює економічну безпеку держави і є реальною загрозою в цілому для національної безпеки України [26, с. 27].

В порядку ч. 1 ст. 8, п. 15 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про запобігання корупції» [27] з метою формування єдиного підходу до розуміння і дотримання правил запобігання та врегулювання конфлікту інтересів та пов'язаних з ним обмежень (приведені нами вище) Національним агентством з питань запобігання корупції затверджено Методичні рекомендації щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів [28]. Загалом можна привести ще багато прикладів відповідних правових актів.

Маємо відзначити, що кримінологічне забезпечення економічної безпеки України знаходить своє правове відображення також на місцевому рівні. Для прикладу може привести регіональну Програму забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності на території Харківської області на 2018-2019 роки, затверджену рішенням обласної ради від 1 березня 2018 р. № 656-VII [29], якою серед основних факторів, що впливають на загальний стан публічної безпеки і порядку, а також сприяють вчиненню правопорушень та інших суспільно небезпечних діянь, розглянуто економічні, зокрема корупційні процеси. В свою чергу серед заходів програми окрему групу присвячено превентивним заходам у сфері економічних відносин, чинне місце з-поміж яких відведено виявленню економічних правопорушень.

Висновки

Підсумовуючи викладене, маємо констатувати, що правові засади кримінологічного забезпечення економічної безпеки України складають Конституція України, міжнародні договори України, закони України, підзаконні, відомчі нормативно-правові акти та нормативні акти органів місцевого самоврядування. В свою чергу систематизація та розкриття змісту нормативно-правових ак-

тів відповідної сфери правового регулювання дають можливість правові засади кримінологічного забезпечення економічної безпеки охарактеризувати такими основними ознаками:

– Конституція України визначає основу для кримінологічного забезпечення економічної безпеки: керівні ідеї функціонування України як соціально-орієнтованої держави; основні економічні права, свободи та обов'язки людини і громадянина; сферу компетенції органів державної влади щодо боротьби з економічною злочинністю;

– міжнародні договори України визначають міжнародно-правові орієнтири протидії злочинності, що становить загрозу економічній безпеці;

– законодавчі нормативні акти, які регламентують питання кримінологічного забезпечення економічної безпеки: окреслюють ключові сфери суспільних відносин, забезпечення безпеки яких є визначальним для формування економічної безпеки; встановлюють організаційні засади боротьби з окремими загрозами економічній безпеці; визначають систему суб'єктів протидії економічній злочинності;

– підзаконні нормативно-правові акти та нормативні акти органів місцевого самоврядування сфери кримінологічного забезпечення економічної безпеки надають юридичної сили документам планування запобігання та протидії загрозам економічної безпеки на державному та місцевому рівнях відповідно;

– відомче правове регулювання полягає у деталізації (конкретизації) положень нормативно-правових актів вищого рівня правового регулювання, а саме що стосуються окремих елементів механізму кримінологічного забезпечення економічної безпеки України;

– правове регулювання напрямів чинної державної політики щодо забезпечення економічної безпеки здійснено на підзаконному рівні без систематизації окремих загроз (внутрішніх, зовнішніх, реальних, потенційних) у сфері економіки;

– правові засади кримінологічного забезпечення економічної безпеки України слугують основою для визначення та характеристики об'єктів і рівні останнього.

Наприкінці відзначимо, що у рамках однієї статті не можливо повністю розкрити поставлене питання, адже нормативно-правова база забезпечення економічної безпеки України складає десятки нормативних актів різної юридичної сили. Тож ми приділили увагу дослідженню лише загальних питань кримінологічного забезпечення економічної безпеки України. В свою чергу, ґрунтуючись на отриманих нами висновках, перспективним напрямом наших наукових пошуків є визначення та характеристики рівнів кримінологічного забезпечення економічної безпеки.

Література

1. Конституція України : закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 20.05.2019)
2. Мозоль С. А. Кримінологічна безпека в Україні: феномен та правові засади забезпечення : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 34 с.
3. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник. Харьков : Консул, 2000. 704 с.
4. Алексеев С. С. Право : азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования. Москва: Статут, 1999. 712 с.
5. Сумський Д. О. Основи держави і права : навчальний посібник. Київ, 1999. 565 с.
6. Алексеев С. С. Теория права : учебник. Харьков : БЕК, 1994. 220 с.
7. Про міжнародні договори України : закон України від 29.06.2014 № 1906-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення: 21.05.2019)
8. Міжнародна конвенція щодо боротьби з підробкою грошових знаків : міжнародний документ Ліги Націй від 20.04.1929 (ратифікація від 03.05.1931) // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_589 (дата звернення: 21.05.2019)
9. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : міжнародний документ, прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15.11.2000 (ратифікація від 04.02.2004) // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#o60 (дата звернення: 21.05.2019)
10. Конвенція Організацій Об'єднаних націй проти корупції : міжнародний документ ООН від 31.10.2003 (ратифікація від 18.10.2006) // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 21.05.2019)
11. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму : міжнародний документ Ради Європи від 16.05.2005 (ратифікація від 17.11.2010) // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948 (дата звернення: 21.05.2019)
12. Угода про співробітництво в боротьбі зі злочинами у сфері економіки : міжнародний документ від 12.04.1996 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_258 (дата звернення: 21.05.2019)
13. Самсонов В. Н. Административное законодательство: понятие, содержание, форма. Харьков : Основа, 1991. 120 с.
14. Про національну безпеку України : закон від 21.06.2018 № 2469-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 22.05.2019)
15. Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в умовах переходу до ринкової економіки : монографія. Львів, 2008. 380 с.
16. Про організаційно-правові основи боротьби організованою злочинністю : закон від 30.06.1993 № 3341-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12> (дата звернення: 22.05.2019)
17. Податковий кодекс України : закон України від 02.12.2010 № 2755-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

вна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 22.05.2019)

18. Дрьомін В. М., Мандриченко Ж. В., Мельничук Т. В., Стрелковська О. Ю. Кримінологія : навчально-методичний посібник. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2015.144 с.

19. Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 23.05.2019)

20. Про Службу безпеки України : закон України від 25.03.1992 № 2229-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> (дата звернення: 23.05.2019)

21. Про Національне антикорупційне бюро України : закон України від 14.10.2014 № 1698-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> (дата звернення: 23.05.2019)

22. Про рішення Ради Національної безпеки і оборони від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» : указ Президента України від 24.05.2015 № 287/2015 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 25.05.2019)

23. Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.08.2012 № 569-р // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-%D1%80> (дата звернення: 24.05.2019)

24. Бандурка А. М., Горбачев А. В. Оперативно-розсыскная деятельность: правовой анализ. Киев : Юринком Интер, 1994. 160 с.

25. Про затвердження Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України : наказ Національної поліції України від 07.11.2015 № 81 // Національної поліції України : сайт URL: [http://](http://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1813727)

www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1813727 (дата звернення: 24.05.2019)

26. Yurkiv Nadiia, Maslii Oleksandra Corruption component as a threat to economic security of the state. *Економіка і регіон*. 2018. Т. (3(70)). С. 19-27.

27. Про запобігання корупції : закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 22.05.2019)

28. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів : рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 29.09.2017 № 839 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0839884-17> (дата звернення: 24.05.2019)

29. Регіональна програма забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності на території Харківської області на 2018-2019 роки : рішення Харківської обласної ради від 01.03.2018 № 656-VII (XV сесія VII скликання) // Харківська обласна рада. : сайт. URL: <http://oblrada.kharkov.ua/ua/public-information/oblasni-programi/323-rehionalna-programa-zabezpechennia-publichnoi-bezpeky-i-poriadku-ta-protydii-zlochynnosti-na-terytorii-kharkivskoi-oblasti-na-2018-2019-roky> (дата звернення 24.05.2019)

LEGAL BASIS OF CRIMINOLOGICAL MAINTENANCE OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

The article discusses the content of legal acts regulating social relations in the field of economic security, depending on the level of their legal force. The author pays direct attention to the theoretical foundations of the concepts “legal regulation”, “mechanism of legal regulation”.

It has been established that the legal foundations of criminological support for the economic security of Ukraine are the Constitution of Ukraine, international treaties of Ukraine, laws of Ukraine, sub-legal, departmental legal acts and regulatory acts of local governments. In turn, the characterization of the legal basis

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто зміст нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері забезпечення економічної безпеки залежно від рівня їх юридичної сили. Автор приділяє безпосередню увагу теоретичним основам поняття «правове регулювання», «механізм правового регулювання». Встановлено, що правові засади кримінологічного забезпечення економічної безпеки України складають Конституція України, міжнародні договори України, закони України, підзаконні та відомчі нормативно-правові акти, а також нормативні акти органів місцевого самоврядування. В свою чергу характеристику правовим засадам кримінологічного забезпечення економічної безпеки України здійснено шляхом виокремлення їх ключових ознак.

Ключові слова: правове регулювання, кримінологічне забезпечення, економічна безпека, загрози економічній безпеці, закон, підзаконний нормативно-правовий акт.

SUMMARY

The article discusses the content of legal acts regulating social relations in the field of economic security, depending on the level of their legal force. The author pays direct attention to the theoretical foundations of the concepts «legal regulation», «mechanism of legal regulation».

It has been established that the legal foundations of criminological support for the economic security of Ukraine are the Constitution of Ukraine, international treaties of Ukraine, laws of Ukraine, sub-legal, departmental legal acts and regulatory acts of local governments. In turn, the characterization of the legal basis of criminological support for the economic security of Ukraine was carried out by highlighting their key features.

Keywords: legal regulation, criminological support, economic security, threats to economic security, law, by-law legal act.

of criminological support for the economic security of Ukraine was carried out by highlighting their key features, namely: The Constitution of Ukraine defines the basis for criminological security of economic security; Ukraine's international treaties define international legal guidelines for countering crime that pose a threat to economic security; Legislative regulations governing the issues of criminological security of economic security: identify key areas of public relations, the security of which is crucial for the formation of economic security; establish the organizational framework for combating individual threats to economic security; determine the system of subjects of countering economic crime; Sub-legal normative legal acts and normative acts of local self-gov-

ernment bodies in the field of criminological security of economic security establish legal force for planning documents for preventing and countering threats to economic security at the state and local levels, respectively; Departmental legal regulation consists in detailing (specifying) the provisions of the regulatory acts of the highest level of legal regulation, in particular regarding the individual elements of the criminological mechanism ensuring the economic security of Ukraine; Legal regulation of the directions of the current state policy to ensure economic security is carried out at the sub-legal level without systematization of certain threats in the economic sphere; The legal foundations of criminological support for the economic security of Ukraine provide the basis for determining and characterizing objects and levels of the latter.

ДЕТЕРМІНАНТИ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

КАНЦІР Володимир Степанович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

МАРИСЮК Костянтин Богданович - доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права і процесу, Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

УДК 343.226

Определены основные факторы, генерирующие корыстно-насильственную преступность несовершеннолетних, студенческой молодежи.

Установлено, как влияет на ее уровень низкий уровень жизни значительной части населения, контраст распределения доходов в обществе, недостаточно развита система досуга, недостатки учебно-воспитательной работы в учебных заведениях, недостатки в организации трудоустройства несовершеннолетних, а также воспитание их в студенческих, трудовых коллективах, возможное негативное влияние в семье.

Ключевые слова: насилие, корыстные мотивы, корыстно-насильственная преступность, несовершеннолетние, студенты, личность, мировоззрение, макро- и микродетерминанты.

Постановка проблеми

З «новою силою» в Україні в освітнянських, наукових товариствах, у відповідних установах, організаціях, обговорюються відносно недавні законодавчі ініціативи. У 2018 році прийнято пакет Законів, опосередком яких, зроблено спробу визначити організаційно-правові засади запобігання та протидії насильству (у тому числі домашньому, стосовно дітей та самими дітьми), основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії такому насильству, механізми захисту прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства. До прикладу, визнача-

ються діяння учасників освітнього процесу (також так званої, студентської молоді), які можуть проявлятися у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [1].

У законодавчий простір вводяться нові терміни: «кривдник», «дитина – кривдник» - особа, яка вчинила домашнє насильство у будь-якій формі (застосовують, до прикладу, обмежувальний припис стосовно кривдника, програму для кривдника, спрямовану на зміну насильницької поведінки), «постраждала особа», «постраждала дитина від домашнього насильства» (Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року; статті 91⁻¹, 390⁻¹ КК України, ч. 6 ст. 194 КПК України) [2].

Стан дослідження

У науці обстеженню окресленої проблематики приділяється достатньо уваги, оскільки відповідні корисливо-насильницькі діяння посягають на життя й здоров'я інших, як правило, також малолітніх, неповнолітніх осіб, студентів. Але такі пошуки обмежуються, зазвичай, рамками аналізу конкретного складу кримі-

нального правопорушення. Дослідження проводяться не лише у галузі кримінології, кримінального права, а й у галузі соціології, психології, філософії. Серед вчених: Л. А. Андрєєв, Ю. М. Антонян, Р. А. Базаров, Ш. Б. Байрамів, В. Е. Берестова, О. І. Бойцов, В. І. Борисов, С. В. Бородін, Л. П. Брич, В. О. Владіміров, Б. В. Волжинікін, Т. З. Гарасимів, В. Г. Гончаренко, Л. В. Горбунова, В. К. Гришук, О. Б. Грязнова, О. М. Гумін, І. І. Давидович, А. В. Двойменний, Ф. М. Джавадов, В. В. Єраксина, С. О. Загороднюк, О. М. Ігнатов, К. І. Ілікчієва, К. В. Катеринчук, С. Г. Киренко, Л. Н. Кирюхіна, І. Я. Козаченко, М. І. Коржанський, Г. К. Костров, С. М. Коч, А. Н. Красиков, О. О. Крайнева, Г. А. Крігер, Н. Ф. Кузнецова, В. М. Куц, Р. О. Левертова, Ю. І. Ляпунов, П. С. Матишевський, П. П. Михайленко, О. Ю. Михайлова, С. Б. Мелешев, В. О. Навроцький, Л. А. Наконечна, Б. С. Нікіфоров, В. І. Осадчий, В. Р. Павелків, М. І. Панов, А. О. Пінаєв, Е. П. Побігайло, Р. Д. Сабіров, О. І. Санталов, М. М. Сенько, О. Д. Ситковська, В. І. Сімонов, С. С. Сливка, М. В. Стерехов, Н. С. Таганцев, В. П. Тихий, І. С. Тишкевич, В. І. Ткаченко, А. П. Тузов, О. Ю. Фонарюк, І. Я. Фойницький, М. І. Хавронюк, О. М. Храмцов, С. Д. Шапченко, С. Н. Шпаковський та інші.

Таким чином, з'ясування детермінантів корисливо-насильницької злочинності саме неповнолітніх, студентської молоді, спрямоване на врегулювання питань, які для науки кримінології, кримінального права, філософії права залишаються дискусійними.

Мета статті полягає у тому, щоб дослідити окремі проблемні питання, пов'язані з таким універсальним, негативним соціально – правовим явищем, як корисливо-насильницька злочинність серед неповнолітніх, студентської молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження

Недостатність теоретичної розробки питання корисливо-насильницької

злочинності, негативно позначається на практиці. Так, існує невизначеність у співвідношенні понять «насильство» та «примус», «мордування», «мучення», «особливе мучення», «катування» та «жорстоке поводження». Слідчі, прокурори та судді, за правило, хибно розкривають їхні визначення, що є джерелом помилок у кваліфікації та прямо впливає на долі людей, до яких застосовується кримінальний закон. Також простежується доволі широке тлумачення поняття насильства, згідно з яким, воно охоплює, так зване, «психічне насильство». Значними розбіжностями супроводжується вирішення деяких питань кваліфікації злочинів, ознакою складу яких є насильство [3].

Якщо вдатися до експромтного аналізу з аналогічним законодавством окремих іноземних держав, з'ясується, що термін «насильство» використовується в абсолютній більшості Кримінальних кодексів, але законодавчого його визначення немає. Відтак, досліджуване поняття відіграє різноманітне кримінально-правове значення:

1) вчинення насильницьких дій сексуального характеру є підставою притягнення до кримінальної відповідальності осіб віком від 14 років (Азербайджанська Республіка (ч.2 ст.120), Вірменія (ч.2 ст.24), Республіка Білорусь (п.6 ч.2 ст.26), Республіка Казахстан (ч.2 ст.15), Киргизька Республіка (ч.2 ст.18), Російська Федерація (ч.2 ст.20), Республіка Таджикистан (ч.2 ст.23));

2) застосування насильства небезпечного для здоров'я (Вірменія (ч.2 ст.42)), життя (Російська Федерація (ч.1, 2 ст.37), Республіка Таджикистан (ч.1, 2 ст.47)) потерпілого або посягання, яке пов'язане з реальною погрозою такого насильства є підставою для необхідної оборони. При цьому, злочинцю за таких умов допускалось заподіяння будь-якого виду шкоди, в тому числі і смерті (Вірменія (ч.2 ст.42));

3) вчинення злочину в стані сильного душевного хвилювання викликаного насильством з боку потерпілої особи (Республіка Таджикистан (п. е ч.1 ст.61), Республіка Узбекистан (п. д ст.55), Киргизька Республіка (п.5 ч.1 ст.54), Литовська Рес-

публіка (п.5 ч.1 ст.59)), а також злочину під впливом насильства (Латвійська Республіка (п.6 ч.1 ст.47)) є обставиною, яка пом'якшує покарання;

4) застосування насильства є підставою для виникнення стану сильного душевного хвилювання (Республіка Таджикистан (ч.1 ст.106), Республіка Молдова (ст. 146), Російська Федерація (ст.107), Латвійська Республіка (ст.120), Республіка Болгарія (ст.111));

5) ознакою, яка характеризує предмет злочину, передбаченого ст. 256 (КК Грузія), ст. 247 (КК Республіка Казахстан), параграф 131 (КК ФРН)) виступають твори, що пропагують культ насильства і жорстокості;

6) характеризується як спосіб вчинення корисливого злочину у всіх проаналізованих Кодексах (наприклад, вимагання, розбій).

Варто відзначити, що вказівка на насильство здійснюється різними способами законодавчої техніки і термінології. Так, зокрема, в КК деяких пострадянських держав йдеться про те, що насильство є протиправним (Грузія (ч.1 ст.111), Республіка Узбекистан (ст.106)), незаконним (Латвійська республіка (ст.75), Республіка Польща (§1 ст.191)), тяжким (Республіка Казахстан (ст.112)), відкритим (Литовська Республіка (ч.1 ст.283)), статевим (Азербайджанська Республіка (п.17 ст.116)) [3].

У КК деяких держав ЄС зазначається про те, що насильство може бути сексуальним (Іспанія (ст.191), Німеччина (ст. 174б), Швеція (Гл.16 ст. 106)), систематичним Іспанія (ст.153), чи йдеться про корисливо-насильницькі дії (КК ФРН).

Серед науковців існують судження, що визначниками корисливо-насильницької злочинності неповнолітніх, студентів виступають прояви суспільної патології, під якими розуміють розпадання родини і занепад добросусідських відносин, анонімність життя, суспільну дезорганізацію у великих містах, міграції населення тощо [4, с. 77-78].

У контексті досліджуваної проблеми, варто також звернутися до поняття делінквентності, яке в українській науці ви-

користується доволі рідко. Найближчим до нього за змістом і використанням у науковій літературі є поняття девіантності, яке вживають на позначення різних проявів порушень поведінки неповнолітніх.

Девіантність (лат. *deviatio* - відхилення) вживається у двох значеннях:

1) як індивідуальний акт поведінки, учинок, діяльність людини, що не відповідає соціальним нормам, загально визнаним шаблонам, стандартам, що були встановлені чи фактично склалися в суспільстві;

2) як явище, що історично виникло і відбивається у відносно розповсюджених, масових формах людської діяльності, що не відповідає встановленим у суспільстві нормам [5].

Найвні концепції теорії девіантної поведінки здебільшого були результатом дослідження проблем, що існують у молодіжному середовищі. На сьогодні не створено ще теорії девіантної поведінки неповнолітніх у завершеному виді. Це пояснюється тим, що в різних державах, законодавчо визначені вікові рамки неповноліття - суттєво різняться.

Соціальні відхилення в поведінці молоді людини можуть мати різні види. Вони, наприклад, можуть розрізнятися залежно від типу норми, що порушується (право, мораль, етика тощо). Вчинок може бути типовим і нетиповим, нестандартним і консервативним, випадковим або закономірним. Найбільш стійкі і небезпечні для суспільства і особистості соціальні девіації становлять явища соціальної патології на фундаменті корисливих спонукань. Русійським поштовхом виступають надзвичайно поширені, негативні соціальні явища у молодіжному середовищі, як-от, алкоголізм, наркоманія, проституція.

Серед макро-середовищних детермінант корисливо-насильницької злочинності неповнолітніх, студентської молоді, варто виділити наступні:

1) низький рівень життя значної частини населення та різкий контраст розподілу доходів у суспільстві. Рівень наркотизації та алкоголізації, які спричиняють протиправну, корисливу, насильницьку злочинну поведінку. Часто існують випад-

ки, коли підліткам з малозабезпечених сімей доводиться вчиняти такі злочини заради виживання;

2) недостатньо розвинута система дозвілля: слабка організація мережі гуртків, спортивних клубів, різноманітних воркшопів, відсутність турботи про залучення до них неповнолітніх, що перебувають у несприятливих умовах життя і виховання;

3) недоліки навчально-виховної роботи у загальноосвітніх школах і професійно-технічних навчальних закладах (прояви формалізму, відмова від застосування індивідуального підходу до навчання тощо).

Унаслідок цього, не реалізуються належним чином такі завдання, як формування почуття громадянської відповідальності, управління своєю поведінкою, учні часто стають абстрагованими від колективу, втрачають інтерес до навчання і, як наслідок, нерідко поповнюють контингент неповнолітніх правопорушників.

Зазначені обставини призводять до послаблення і втрати соціальних зв'язків, що полегшує контакт з джерелами негативних впливів;

4) недоліки в організації працевлаштування неповнолітніх, а також виховання їх в академічних групах, трудових колективах. Йдеться про несвоєчасне влаштування осіб у віці від 14 до 18 років, що закінчили або покинули школу і не продовжують навчання; про недоліки професійної орієнтації, некоректне ставлення до працюючих неповнолітніх (порушення законодавства про умови праці, відсутність турботи про їх залучення до заочної форми навчання та до професійного навчання). Усі ці явища, особливо з урахуванням того, що контроль сім'ї за працюючим неповнолітнім послаблюється, в його розпорядженні опиняються особисті гроші, у зв'язку з чим виникає прагнення довести свою «дорослість», – сприяють безцільному проведенню вільного часу та підвищують ймовірність контакту з криміногенною структурою;

5) проникнення в молодіжне середовище стереотипів поведінки, несумісних з суспільними цінностями. Сюди слід віднести пропаганду алкоголю та наркотиків,

статевої розбещеності, насильства та жорстокості.

Найбільш значну роль тут відіграє вплив засобів масової інформації: фільмів, серіалів, телепередач, газетних і журнальних статей, і, особливо, Інтернет-простору [6].

Особистість, що має схильність до асоціальної, протиправної поведінки, акумулює в собі певні негативні соціальні впливи, які можуть або бути безпосередньо пов'язаними із мікросередовищем – найближчим оточенням дитини, або ж виступати наслідком порушення дії механізмів соціалізації, в результаті чого, можуть виникнути різноманітні труднощі в сприйнятті та засвоєнні соціального досвіду, соціальних програм.

До чинників, що формуються в найближчому оточенні неповнолітнього, вчені відносять, переважно, недоліки сімейного виховання, педагогічні помилки, негативний вплив вулиці, навколишнього оточення.

Не викликає сумніву той факт, що саме вплив сім'ї виступає ключовим мікросередовищним детермінантом формування поведінки ще не сформованої особистості. У всі історичні епохи, обов'язком батьків було формування у дитини основ розуміння та розмежування категорій добра і зла, дозволеного та забороненого, морального і аморального. Саме у сім'ї закладається певний комплекс моделей поведінки, що нерідко супроводжує людину протягом усього її життя.

Таким чином, серед мікро-середовищних детермінантів корисливо – насильницької злочинності, варто виділити наступні:

1) негативний вплив у сім'ї. Сім'я є найважливішим соціальним інститутом, адже саме в родині відбувається становлення особистості підлітка. Однак, вона не завжди є сприятливим середовищем для розвитку дитини. Серед таких несприятливих чинників сімейного виховання доцільно виокремити, насамперед, аморальний спосіб життя батьків, низький рівень їх освіти, емоційно-конфліктні стосунки в сім'ї, неповна сім'я, скрутне матеріальне

становище. У неповнолітніх правопорушників значно частіше фіксується відсутність одного з батьків, ніж у підлітків, які не вчиняли злочинів. Неповнолітні правопорушники вже з раннього віку починають вживати алкогольні напої. Більшість молоді раніше вже вживали алкоголь та вчиняли злочини, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння. Слід також звернути увагу на часті прояви жорстокості та насильства у таких сім'ях;

2) за способом спілкування та виховання варто виділяти ситуації гіпер- та гіпоопіки. Гіперопіка є такою ситуацією, коли батьки мають сильне бажання брати безпосередню участь у всіх проявах внутрішнього життя дитини (її думках, почуттях, поведінці). Характерно, що гіперопіка нерідко може набувати форм сімейної тиранії. Гіпоопіка – це відсутність належного контролю за дитиною, що часто трансформується у бездоглядність, яка може бути як наслідком невміння і/або небажання батьків виконувати свої обов'язки щодо виховання дітей, так і виникнути у зв'язку з об'єктивною неможливістю, станом здоров'я батьків, неповної сім'ї [7].

Ключові аспекти корисливо-насильницької злочинності неповнолітніх й студентської молоді та її детермінанти, вірогідно пов'язати з особливостями їх світогляду, моральними якостями, духовними, зокрема, культурними та релігійними цінностями, а також із розумінням таких понять, як «право», «закон», «справедливість», «відповідальність», «покарання» тощо, наголошуючи, зокрема, на важливості впливу на злочинну поведінку природного та соціального середовища, особливостей політичного, економічного та культурного осередків. Результатом виступає матеріальне втілення інтересів суб'єкта. Мотивом такої злочинної поведінки часто виступає задоволення особистих потреб (матеріальних, моральних і фізичних), бажань, пристрастей, прагнень. Основну, якщо не вирішальну, роль відіграє соціальна спрямованість особистості, її ставлення до прийнятих в суспільстві норм, правил поведінки, моральних цінностей, способів розв'язання суперечнос-

тей, особливі якості, що виступають чинником формування механізмів самоконтролю та стримування; здатність неповнолітнього до саморегуляції, а також наявність чи відсутність намірів взагалі контролювати свою поведінку. Проблему вибору певної форми поведінки. Детермінуючого впливу кожного чинника зокрема – надзвичайно важливий.

Висновки

Беручи до уваги психофізичну незрілість неповнолітнього, його вразливість до зовнішніх інформаційних подразників, прагнення виокремитися та індивідуалізуватися у середовищі ровесників, корисливо-насильницька поведінка стає своєрідною платформою для самоствердження. Відтак, корисливо-насильницька злочинність підлітків, студентів навчальних закладів, є, на жаль, неминучим, негативним суспільним феноменом, наслідком порушень системи ставлень, в якій перебуває така особа і є спотвореною панеллю взаємодії з оточуючими, у першу чергу, ровесниками, батьками, вчителями. Лише досконально вивчивши матрицю такого явища, можна проводити ефективну, перш за все, державну політику локалізації, попередження, профілактики.

Література

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>; Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України від 18 грудня 2018. № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001. URL: <http://www.zakon4.rada.gov.ua>; Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012. URL: <http://www.rada.gov.ua>.

3. Наконечна Л. А. Насильство як наскрізне кримінально-правове поняття: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2016. 210 с.

АНОТАЦІЯ

Визначено основні чинники, які генерують корисливо-насильницьку злочинність неповнолітніх, студентської молоді.

Встановлено, як саме впливає на її рівень низький рівень життя значної частини населення, контраст розподілу доходів у суспільстві, недостатньо розвинута система дозвілля, недоліки навчально-виховної роботи у навчальних закладах, недоліки в організації працевлаштування неповнолітніх, а також виховання їх у студентських, трудових колективах, можливий негативний вплив у сім'ї.

Ключові слова: насильство, корисливі мотиви, корисливо-насильницька злочинність, неповнолітні, студентська молодь, особистість, світогляд, макро- та мікросередовищні детермінанти.

SUMMARY

The basic factors generating the mercenary-violent crime of juvenile and student youth are determined.

It is established how the low level of living of a large part of the population affects its level, the contrast of income distribution in society, the underdeveloped leisure system, the disadvantages of educational work in educational institutions, the shortcomings in the organization of employment of minors, as well as their education in student and work collectives, a possible negative impact on the family.

Key words: violence, mercenary motives, mercenary-violent crime, minors, student youth, personality, outlook, macro- and micro dereterminants.

4. Adler F. Criminology. F. Adler, G. Mueller, W. S. Laufer. 8th ed. NY : McGraw-Hill, 2013. 496 p.

5. Головин Ю. А. Словарь практического психолога. Минск : Харвест, 1997. 800 с.

6. Бабаев М. М. Индивидуализация наказания несовершеннолетних. М. : Юрид. лит., 2008. 382 с.; Фонарюк О.Ю. Противоправна поведінка людини: філософсько-

правовий вимір: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12; Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2017. 198 с.

7. Боровиков В. О совершенствовании института уголовной ответственности несовершеннолетних. *Уголовное право*. 2003. № 4. С. 15–18; Бондарева П. Ю. Категории преступлений и проблемы уголовной ответственности несовершеннолетних. *Уголовное право*. 2012. № 4. С. 23-28.

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

БОРТНИК Надія Петрівна - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

ПАРПАН Уляна Михайлівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

ГУЛАК Любов Степанівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

УДК 342.6:75

Стаття посвячена проблемним вопросам принципів організації та діяльності органів виконавчої влади в Україні. Автором здійснено аналіз доктринальних положень в сфері визначення та класифікації сучасних принципів організації та діяльності органів виконавчої влади, принципів, закріплених в Конституції України та інших законах, обзначені проблемні питання, проаналізовані історичне становлення таких принципів та визначені перспективи розвитку науки та законодавства в цій сфері.

Також розкрито зміст та сутність законності та дисципліни в діяльності органів виконавчої влади, що обумовлено необхідністю побудови правового державства, потребує постійного удосконалення діяльності всього апарату і, перш за все, органів виконавчої влади, оскільки альфою і омегой їх діяльності повинен бути високий рівень дотримання законності та дисципліни.

Ключові слова: законність, дисципліна, органи виконавчої влади, етичний кодекс, запобігання корупції.

Постановка проблеми

Становлення і розвиток демократичної держави неможливі без укріплення та удосконалення правової основи всіх сфер державного та громадського життя. Саме тому останніми роками законодавчі та виконавчі органи державної влади України здійсню-

вали активний правотворчий процес, результати якого передбачали докорінне поліпшення правового регулювання всіх сфер життєдіяльності суспільства.

Україна мусить здійснити низку перетворень, які б модернізували застарілу систему радянського управління в демократичну та сучасну європейську систему публічної адміністрації [1, с. 55]. Звичайно, відсильною точкою має стати зміна саме принципів, оскільки критерієм ефективності застосування принципів організації та діяльності органів виконавчої влади є передусім досягнення системності державного управління, а через неї – гармонійності й комплексності суспільного життя в цілому та її окремих сфер галузей [2, с. 393]. А. Файоль зазначав: «Будь-яке правило, будь-який адміністративний засіб, що зміцнює соціальне утворення або полегшує його здійснення, займає своє місце серед принципів» [3, с. 24].

Аналіз дослідження проблеми

Різноманітні аспекти, що стосуються розкриття змісту та суті законності та дисципліни, на яких заснована діяльність органів виконавчої влади, досліджували у своїх працях такі вчені, як В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, В. Т. Білоус, В. В. Богущкий, І. Л. Бородин, І. П. Голошніченко, Р. А. Калюжний, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, П. П. Михайленко, О. М. Музичук, В. А. Ортинський, О. І. Остапенко, В. П. Петков, С. В. Петков, О. П. Рябченко, М. Ф. Селівон, О. В. Серьогін, М. П. Стрель-

бицький, Л. М. Стрельбицька, І. К. Туркевич, О. Ф. Фрицький, В. О. Шамрай, О. М. Якуба, Х. П. Ярмакі, С. М. Яровий та ін.

Метою статті є дослідження сутності та змісту принципів організації та діяльності органів виконавчої влади як інструменту становлення сервісної держави.

Виклад основного матеріалу

В останні роки на доктринальному та законодавчому рівнях активно обговорюється необхідність оновлення та вдосконалення організації діяльності та функціонування органів виконавчої влади, з метою створення сталої та стабільної системи врядування, яка б діяла згідно з європейськими стандартами. У свою чергу, хотілось би наголосити на неможливості запровадження нової моделі виконавчої влади без наукового перегляду та законодавчого закріплення новітніх положень первинних засад діяльності її органів – принципів, які б відповідали стандартам, що існують у країнах-членах ЄС. Адже розуміння призначення та теоретичного змісту принципів діяльності органів виконавчої влади є дієвим інструментом підвищення ефективності їх діяльності на практиці [4, с. 215].

Відображення системи принципів діяльності органів виконавчої влади здійснюється за посередництвом класифікації. Класифікація - особливий випадок застосування поділу понять, що є певною сукупністю поділів, яка призначена для постійного використання в будь-якій науці або галузі практичної діяльності [6, с. 207]. Так наприклад, Д.М. Овсянко класифікує принципи виконавчої влади, виділяючи принципи: верховенства закону, народовладдя, розділення та взаємостимування влади, законності, персональної відповідальності, гласності, пріоритету та гарантування прав особи, централізації та плановості [7]. Сьєрогін визначає, що найбільшого поширення набула класифікація принципів публічної влади на загальні та інституційні (спеціальні), конституційні та законодавчі, матеріальні і процесуальні, організаційні і функціональні. До загальних принципів організації та діяльності органів

публічної влади автор відносить принцип гуманізму, народовладдя, верховенства права, демократизму унітаризму, державного суверенітету, поділу влади, законності, гласності, поєднання єдиноначальності та колегіальності, оптимальної децентралізації, поєднання виборності і призначуваності, професіоналізму, компетентності, системності і структурованості органів публічної влади, територіальності, підконтрольності, відповідальності за виконання службових обов'язків [8]. Д.В. Журавльов розглядає принципи організації та діяльності центральних органів виконавчої влади та називає конституційно-правові принципи, які прямо передбачені нормами Конституції України та конституційно-правові принципи, які передбачені законами України, що визначають правовий статус окремих центральних органів виконавчої влади України [9, с. 284].

В. Б. Авер'янов та А.А. Пухнецька виділяють інституційні (централізація, децентралізація, деконцентрація) та процедурні принципи функціонування виконавчої влади (запити приватних осіб; право приватних осіб бути вислуханими перед прийняттям індивідуальних рішень; право приватних осіб бути залученими до прийняття певних нерегуляторних рішень; оплата адміністративних рішень; форма адміністративних рішень; опублікування адміністративних рішень та інші) [10].

Наявність багатьох підходів до визначення видів загальних принципів виконавчої влади та, як наслідок, відсутність у правовій науці єдиної системи цих принципів, спричиняє, у свою чергу, виникнення великої кількості суперечностей у законодавстві, яке регулює засади діяльності виконавчої влади. На сьогодні кожен окремий нормативно-правовий акт, який регулює правове становище конкретної ланки системи виконавчої влади в Україні, надає власний перелік принципів діяльності кожного органу виконавчої влади окремо [4, с. 216].

Відповідно до Закону України «Про Кабінет Міністрів України» діяльність Уряду ґрунтується на принципах верховенства права, законності, поділу державної влади,

безперервності, колегіальності, солідарної відповідальності, відкритості та прозорості. Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» визначає, що діяльність міністерств та інших центральних органів виконавчої влади ґрунтується на принципах верховенства права, забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, безперервності, законності, забезпечення єдності державної політики, відкритості та прозорості, відповідальності. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» надає третю класифікацію принципів та зазначає, що місцеві державні адміністрації діють на засадах: відповідальності перед людиною і державою за свою діяльність; верховенства права; законності; пріоритетності прав людини; гласності; поєднання державних і місцевих інтересів.

У теорії права існує два підходи до розуміння питання вираження принципів права: пряме відображення їх у нормах права (текстуальне закріплення) і виведення принципів права із змісту нормативно правових приписів (змістове закріплення). Визначивши специфіку способу закріплення принципів діяльності органів виконавчої влади у законодавстві, ми будемо виходити саме із змістовного закріплення цих принципів, оскільки, на жаль, текстуально в нормах чинного законодавства вони закріплені по-різному.

Першочерговим кроком на шляху до класифікації загальних принципів діяльності органів виконавчої влади в Україні є з'ясування місця цих принципів у єдиній системі всіх принципів діяльності органів виконавчої влади. Проаналізувавши думки вчених, хотілось би відмітити, що на сьогодні переважна більшість науковців, надаючи класифікацію принципів діяльності органів виконавчої влади, робить це, не сформувавши послідовної системи їх класифікації, що, у свою чергу, не дає можливості відобразити всі наявні взаємозв'язки та взаємообумовленості між принципами та призводить до колізій при визначенні змісту кожного окремо взятого принципу в системі [4, с. 216].

Надаючи класифікацію загальних принципів діяльності органів виконавчої влади,

важливо наголосити на відсутності в науковій літературі розмежування загальних принципів організації та загальних принципів діяльності органів виконавчої влади. Найчастіше йдеться про об'єднання та спільне висвітлення категорій загальних принципів організації та діяльності органів виконавчої влади, що призводить до часткового ототожнення цих двох понять. На нашу думку, первинну основу системи загальних принципів виконавчої влади в Україні має складати їх класифікація за цільовим призначенням або спрямованістю змісту на принципи організації та принципи діяльності органів виконавчої влади. Виділення даної класифікації обумовлено правовою сутністю діяльності органів виконавчої влади в Україні та розгалуженою сферою діяльності її органів.

Необхідно пам'ятати, що діяльність органів виконавчої влади – це сукупність організаційних дій, діяльності та заходів, які виконують її суб'єктами та інституціями на основі закону та в межах, визначених законами для досягнення завдань, покладених на виконавчу владу Конституцією та Законами України.

Отже, розглядаючи діяльність органів виконавчої влади як сукупність повноважень і функцій щодо управління державою, а організацію виконавчої влади, як склад її структурних підрозділів, систему структурних зв'язків, порядок розподілу між структурними підрозділами завдань, повноважень і відповідальності, ми розрізняємо загальні принципи діяльності та загальні принципи організації органів виконавчої влади.

Під організаційними принципами ми розуміємо загальні принципи, які сприяють створенню належних умов здійснення виконавчої влади як організаційної структури, яка реалізується за посередництвом ієрархічно побудованої системи органів виконавчої влади. Відповідно до Енциклопедії державного управління, принципами організації виконавчої влади є певні положення, правила, сформульовані на основі пізнання законів чи закономірностей, дотримання яких сприяє доцільній організації виконавчої влади. Серед них ключове значення ма-

ють такі: пріоритетність законодавчої регламентації функцій, повноважень та порядку діяльності органів виконавчої влади; незалежність здійснення функцій та повноважень виконавчої влади від органів законодавчої і судової влади у межах, визначених конституцією і законами країни; запровадження механізму контролю за функціонуванням виконавчої влади з боку суспільства через інститути парламентської та прямої демократії, передбачаючи, що вищі посади в ключових органах виконавчої влади є політичними посадами та інші [11]. На нашу думку, до принципів організації виконавчої влади необхідно також віднести принципи: поєднання централізації та децентралізації, виборності та призначуваності, колегіальності та єдиноначальності, лінійно-функціональний та територіально-галузевий принципи.

У свою чергу, загальні принципи діяльності виконавчих органів (функціональні принципи) – це основні засади, на яких має здійснюватися виконавча влада в державі. Принципи організації та принципи діяльності виконавчої влади, безумовно, пов'язані між собою, але, як влучно зауважує Т.Н. Добровольська, в кожному з цих начал є як і організаційні, так і процесуальні елементи, але в одних на першому плані виступає організаційна, а в інших – функціональна сторона [12, с. 13].

Окрім класифікації за критерієм цільового призначення або спрямованості змісту принципів, загальні принципи діяльності органів виконавчої влади поділяються на види за характером нормативного джерела, в якому вони закріплені: в міжнародних та внутрішньодержавних деклараціях, у конституціях, у поточному законодавстві.

З-поміж цього, визначальний критерій класифікації загальних принципів діяльності органів виконавчої влади, на нашу думку, становить класифікація в залежності від первинного джерела, за посередництвом якого простежується теорія виникнення того чи іншого принципу. Так, загальні принципи діяльності органів виконавчої влади в Україні формуються під регулятивним впливом норм та приписів: загальних принципів права; конституційно-правових принципів;

принципів адміністративного права, принципів державного управління та принципів і стандартів права Європейського Союзу.

Принципи загального порядку перш за все беруть свої витоки із загальних вимог та засад загальної теорії права, адже принципи права виступають загальними вимогами до суспільних відносин і їх учасників, є вихідними керівними засадами, що виражають сутність права і впливають з ідей справедливості й свободи, а також визначають загальну спрямованість і найістотніші риси чинної правової системи [4, с. 216].

Щодо взаємозв'язку загальних принципів діяльності органів виконавчої влади та принципів адміністративного права, необхідно відмітити, що останні для органів виконавчої влади як частини публічної адміністрації відіграють як роль основного регулятора їх поведінки (дій та рішень), не відрізняючись, так би мовити, від звичайного нормативного акта, так і додаткового критерію перевірки законності (правомірності) їх дій чи рішень [4, с. 216].

Принципи мають властивості динамічного розвитку і трансформуються разом із державою, тому принципи взагалі і державного управління, зокрема, мають:

- 1) ґрунтуватися на законах розвитку суспільства, його соціальних та економічних законах і законах державного управління;
- 2) відповідати цілям управління, відображати основні якості, зв'язки і відносини управління;
- 3) урахувувати часові та територіальні аспекти процесів державного управління;
- 4) мати правове оформлення, тобто бути закріплені в нормативних документах, оскільки кожен принцип управління є цілеспрямованим – його застосовують для вирішення конкретних організаційно-політичних і соціально-економічних завдань.

Для того щоб система органів виконавчої влади працювала як єдиний злагоджений механізм, необхідно так само уніфікувати законодавчо закріплені принципи організації та діяльності органів виконавчої влади з урахуванням особливостей, притаманних кожному окремому їх рівню, що визначені Конституцією. Крім того, важливо підкреслити ті принципи, які наразі набувають усе

більшого значення у зв'язку з демократизацією всієї системи органів державної влади [13, с. 59].

Таким чином, принципами, на яких ґрунтується організація та діяльність органів виконавчої влади, на сучасному етапі мають стати:

- верховенство права;
- забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина;
- законності;
- відкритості та прозорості;
- гласності;
- відповідальності;
- можливості оскарження незаконних рішень, дій та бездіяльності органів виконавчої влади.

Зміна застарілих принципів радянського державного управління на сучасні демократичні принципи публічного адміністрування стануть базисом для всіх подальших перетворень на теренах нашої держави.

Формування принципів діяльності публічної адміністрації в Україні має стати відображенням переходу національної правової системи від принципу «людина – гвинтик системи» до принципу «державна для людини» [13, с. 60].

Враховуючи поступову модернізацію органів виконавчої влади в нашій країні, яка направлена на наближення системи управління та норм законодавства до стандартів та вимог Європейського Союзу, обов'язковими до врахування виступають європейські стандарти формування основ діяльності як державної адміністрації загалом, так і органів виконавчої влади окремо. Так, одним з головних критеріїв приєднання до ЄС, які висуваються до країн-кандидатів, є адаптація до *acquis communautaire* (або спільного надбання). У свою чергу, принципи діяльності органів виконавчої влади в праві ЄС закріплені головним чином за посередництвом загальних принципів права ЄС та норм законодавства, схваленого на виконання Договорів ЄС, яким закріплено систему принципів ефективного врядування – «Good Governance» [4, с. 218].

Висновки

Підсумовуючи, хотілось би підкреслити, що, класифікуючи загальні принципи діяль-

ності органів виконавчої влади, за основу ми взяли аналіз понять виконавчої діяльності та державного управління; сутності, значення, поліфункціональної природи діяльності органів виконавчої влади та особливості їх організаційної структури; категорій загальних принципів права, конституційно-правових принципів, принципів адміністративного права, принципів державного управління та європейських принципів належного врядування. Таким чином, здійснюючи запозичення основоположних засад із загальної теорії права, конституційного та адміністративного права, теорії державного управління та європейських стандартів, системі загальних принципів діяльності органів виконавчої влади становлять принципи: верховенства права, законності, пріоритету прав, свобод та законних інтересів людини та громадянина, пропорційності, транспарентності, підконтрольності, правової визначеності, відповідальності, ефективності та професіоналізму [4, с. 218]. Водночас, необхідно пам'ятати, що виконавча влада сьогодні перебуває в умовах транзитної системи державного устрою та впливу реформаторських перетворень, які спрямовані на демократизацію виконавчої влади та підвищення ефективності державного управління, в силу цього визначений нами перелік загальних принципів не є вичерпним та має постійно оновлюватись з метою забезпечення сталого розвитку та відповідності європейським стандартам у галузі виконавчої діяльності.

Література

1. Міхровська М. С. Принципи організації та діяльності органів виконавчої влади як інструмент становлення сервісної держави. Загальне адміністративне право. URL: <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-12-2015>.
2. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления: курс лекций. М.: Юрид. лит., 1997. 400 с.
3. Файоль А. Общее промышленное управление. М., 1923.
4. Пилаєва В.М. Класифікація загальних принципів діяльності органів виконавчої влади в Україні. *Вісник Харківського націо-*

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено проблемним питанням принципів організації та діяльності органів виконавчої влади в Україні. Автором здійснено аналіз доктринальних положень у сфері визначення та класифікації сучасних принципів організації та діяльності органів виконавчої влади, принципів, що закріплені в Конституції України та інших законах, окреслено проблемні питання, проаналізовано історичний розвиток становлення таких принципів та визначено подальші перспективи розвитку науки та законодавства в цій сфері.

Також розкрито зміст і сутність законності та дисципліни в діяльності органів виконавчої влади, що зумовлено потребою побудови правової держави, яка вимагає постійного вдосконалення діяльності всього апарату і, насамперед, органів виконавчої влади, оскільки альфою і омегою їхньої діяльності повинен бути високий рівень дотримання законності та дисципліни.

Ключові слова: законність, дисципліна, органи виконавчої влади, етичний кодекс, запобігання корупції.

SUMMARY

The article is devoted to the problematic issues of principles of organization and activity of executive authorities in Ukraine. The author analyzes the doctrinal provisions in the sphere of definition and classification of modern principles of organization and activity of executive authorities, principles enshrined in the Constitution of Ukraine and other laws, outlines problematic issues, analyzes the historical development of the formation of such principles and defines further prospects for the development of science and legislation in this field. sphere.

The content and essence of legality and discipline in the activity of executive bodies is also disclosed, which is caused by the need to build a rule of law, which requires continuous improvement of the activity of the whole apparatus and, above all, of the executive power, since the alpha and omega of their activity must be a high level of observance of law. The activity of executive bodies is a set of organizational actions, activities and activities performed by its subjects and institutions on the basis of the law and within the limits set by the laws for achievement, assigned to the executive power by the Constitution and the Laws of Ukraine.

Keywords: legality, discipline, executive authorities, code of ethics, prevention of corruption.

нального університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО». 2015. Вип. № 19. С. 215–219.

5. Щекин Г. В. Социальная теория и кадровая политика: монография. К.: МАУП, 2000. 576 с.

6. Розенталь М.М. Философский словарь. М.: Изд. пол. лит. 1968. С. 431.

7. Овсянко Д.М. Административное право: учебное пособие. Изд. 3-е, перераб. и доп. М.: Юристь. 2000. 468 с.

8. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні: підручник / І. І. Бодрова, С. В. Болдирєв, В. О. Величко та ін.; за ред. С. Г. Серьогіної. 2-ге вид. переробл. та доповн. Х.: Право, 2011. 360 с.

9. Журавльов Д.В. Правові форми діяльності центральних органів виконавчої влади України. *Публічне право*. 2013. № 1 (9). С. 89.

10. Авер'янов В. Б., Пухнецька А. А. Удосконалення організації та діяльності системи органів виконавчої влади з урахуванням європейських принципів і стандартів. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 110–117.

11. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. К.: НАДУ, 2011.

12. Добровольская Т.Н. Принципы советского уголовного процесса. М.: «Юридическая литература», 1971. 254 с.

13. Атаманчук, Г. В. Теория государственного управления: учебник. М.: Издательство «Омега-Л», 2010. 525 с.

ДЕРЖАВНА ВИКОНАВЧА СЛУЖБА УКРАЇНИ ЯК ОСНОВНИЙ СУБ'ЄКТ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

СТЕЛЬМАЩУК Петро Ярославович - здобувач кафедри адміністративного права і процесу, фінансового права, інформаційного права ПВНЗ «Львівський університет бізнесу та права»

УДК 342:512.19(477)

Стаття посвячена дослідженню діяльності державної виконавчої служби, яка шляхом застосування правових і неправових форм, методів переконання і примусу забезпечує реальне виконання рішень судів і єдиним органом в системі виконавчої влади, призначеним виконувати такі функції.

Ключові слова: державна виконавча служба, державний виконавець, права, обов'язки, юридична відповідальність, виконання судових рішень.

Постановка проблеми

Законодавство України у сфері виконавчого провадження належить до найбільш динамічно змінюваних, а це, у свою чергу, потребує постійного уточнення питань, пов'язаних із виконавчим провадженням, і правовим статусом його учасників. Натомість слід пам'ятати, що саме державна виконавча служба, відновлюючи порушені права та свободи, шляхом повного і неупередженого примусового виконання рішень повинна забезпечувати невідворотність майнової та іншої юридичної відповідальності несумлінних боржників.

Аналіз досліджень даної проблеми

Упродовж останніх років побачила світ низка наукових публікацій, у яких висвітлювались питання, що стосуються деяких аспектів діяльності державної виконавчої служби. З-поміж них можна назва-

ти праці таких вчених, як: Ф.В. Бортняк, О.В. Задорожня, В.І. Крат, С.Ю. Лобанцев, П.В. Макушев, Ю.В. Мица, Є.І. Мезенцев, М.П. Омельченко, О.П. Печений, Д.П. Фіолевський, М.Й. Штефан та інші.

Мета статті полягає у дослідженні діяльності державної виконавчої служби, яка замінила інститут судових виконавців, отримавши завдання виконання рішень судів та інших юрисдикційних органів у структурі Міністерства юстиції України.

Виклад основного матеріалу

Глобалізація світового господарства, стан соціально-економічних відносин в Україні суттєвим чином впливають на середовище процесу взаємовідносин у частині майнових відносин фізичних осіб, а також діяльності вітчизняних підприємств. Складна система зв'язків між суб'єктами господарювання зумовлює особливості процесів, що відбуваються на рівні підприємства. Відповідним чином змінюються масштаби господарських процесів, що виводить на новий рівень завдання узгодження їх умов та організації контролю за певними операціями. Операції, що здійснюються у процесі підприємницької діяльності в умовах обмеженості ресурсів, мають вагомое значення як для суб'єктів господарювання, так і для суб'єктів владних повноважень держави, оскільки від їх результатів залежить якість управлінських рішень щодо подальшої діяльності підприємства та

взаємовідносин з іншими суб'єктами господарювання.

Серед причин виникнення значної кількості вказаних спорів - порушення у реалізації взаємовідносин фізичних осіб, суб'єктів господарювання у процесі виконання умов договорів.

Практика вирішення спорів у судах та аналіз їх реалізації надали можливість сформулювати висновок про необхідність створення відповідного органу, який би забезпечував виконання рішень судів.

Частиною 1 статті 1 Закону України «Про державну виконавчу службу» передбачено, що державна виконавча служба входить до системи органів Міністерства юстиції України і здійснює виконання рішень судів, третейських судів та інших органів, а також посадових осіб відповідно до законів України [1]. Вищенаведеним законом передбачалося, що Державна виконавча служба входить до системи органів Міністерства юстиції України і здійснює виконання рішень судів та інших органів. Основним завданням державної виконавчої служби було своєчасне, повне та неупереджене примусове виконання рішень, передбачених законом.

Вказаний вище Закон, з прийняттям якого у 1998 році розпочалося створення в Україні єдиного державного органу, основним завданням якого було б своєчасне, повне і неупереджене примусове виконання рішень, передбачених законом встановив, що виконання рішень, перелік яких встановлено законом, покладається на державних виконавців.

Згодом у 1999 році був прийнятий ще один Закон України «Про виконавче провадження», який визначив умови і порядок виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), що відповідно до закону підлягають примусовому виконанню у разі невиконання їх у добровільному порядку [2]. Водночас, для успішного виконання завдань, покладених на державну виконавчу службу Міністерство юстиції України, до складу якого вона входить, розробило низку підзаконних нормативно-правових актів, що визначають порядок примусового виконання рішень, з-поміж яких:

- Порядок обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним [3];

- Інструкція про проведення виконавчих дій [4];

- Тимчасове положення про порядок проведення прилюдних торгів з реалізації арештованого нерухомого майна [5];

- Порядок реалізації арештованого майна [6];

- Порядок накладення арешту на цінні папери [7].

Упродовж перших років діяльності державної виконавчої служби ці нормативно-правові акти слугували основою для її функціонування.

Натомість слід зазначити, що ці та низка інших нормативно-правових актів створити належних умов для ефективної роботи державної виконавчої служби України не змогли. Тому впродовж 2000 – 2002 років було прийнято декілька актів Кабінету Міністрів України, спрямованих на удосконалення діяльності державної виконавчої служби шляхом поліпшення її взаємодії та координації з органами державної влади.

Подальше формування нормативно-правової бази, що регулює діяльність державної виконавчої служби знайшло своє відображення у прийнятті низки нормативно-правових актів, з-поміж яких ті, що визначають порядок примусового виконання рішень, з питань, що належать до компетенції органів державної виконавчої служби, а також ті, що визначають її статус та повноваження.

Так, зокрема Положенням про державну виконавчу службу визначені основні її завдання, а саме:

1) реалізація державної політики у сфері організації примусового виконання рішень;

2) внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері виконання рішень;

3) забезпечення своєчасного, повного і неупередженого виконання рішень у порядку, встановленому законодавством.

Одним з основних учасників виконавчого провадження виступає державний виконавець, який є представником влади

і здійснює примусове виконання судових рішень, постановлених іменем України, та рішень інших органів (посадових осіб), виконання яких покладено на державну виконавчу службу, у порядку, передбаченому законом. З огляду на це, досить цікавим видається питання адміністративно-правового статусу державного виконавця.

Зміст поняття «адміністративно-правовий статус державного виконавця» виражається у сукупності його нормативно визначених прав та обов'язків, службовій правосуб'єктності, компетенції та юридичній відповідальності за невиконання чи неякісне виконання своїх повноважень у сфері примусового виконання рішень. Структурно адміністративно-правовий статус державного виконавця складається з двох аспектів: загального і спеціального статусів. Загальний адміністративно-правовий статус характеризує правове становище державного виконавця у сфері публічного управління, а спеціальний – закріплюється у відповідних нормативно-правових актах і визначає роль державного виконавця в управлінні у відповідній сфері. При цьому загальний адміністративно-правовий статус є однаковим для всіх посадових осіб певного виду державної служби, а спеціальний адміністративно-правовий статус зумовлений специфікою покладених на особу службових завдань і функцій, відповідно до заміщуваної посади [8, с. 11]. Державному виконавцю як суб'єкту, наділеному адміністративно-правовим статусом, притаманні і загальні (планування, організація управління, комплектація та контроль), і спеціальні функції (до них належать управління діяльністю та соціальним розвитком, а також фінансування та реалізація роботи).

У вітчизняній науці адміністративно-правового права сформувалася позиція про те, що до елементів, які становлять адміністративно-правовий статус будь-якої особи, належать її правосуб'єктність, компетенція, права й обов'язки, а також юридична відповідальність [9, с. 117]. Водночас адміністративно-правовий статус державного виконавця є самостійним видом правового статусу службової особи, який зумовлює особливості реалізації його окремих конституційних прав і свобод. Але правовий

статус державного виконавця ґрунтується на правовому статусі особи, і саме тому його зміст становлять такі елементи: службова правосуб'єктність (яка містить службову правоздатність і службову дієздатність, що виникають одночасно із вступом особи у службово-правові відносини, тобто з часу зарахування її на посаду, а припинення служби є підставою повного припинення службової правосуб'єктності), компетенція (вона виявляється через визначені функції органів Державної виконавчої служби та їх посадових осіб), обов'язки та права (їх можна розділити на два види залежно від структури особливостей правового статусу; обов'язки та права загального характеру, притаманні всім державним службовцям України, а також спеціалізовані обов'язки і права державного виконавця, які виникають у зв'язку з реалізацією ним власної службової компетенції), а також юридична відповідальність.

Слід наголосити на тому, що державний виконавець у процесі виконання рішення повинен керуватися виключно вимогами закону та змістом виконуваного рішення без урахування власного ставлення до особи, щодо якої винесене рішення, а також власної оцінки його доцільності та справедливості, що свідчить про його неупереджене ставлення до виконання рішення.

З метою реалізації службової компетенції, покладеної на державного виконавця, він наділений широким колом прав, які чітко визначені в Законі України «Про виконавче провадження», з-поміж яких:

- 1) проводити перевірку виконання боржниками рішень, що підлягають виконанню відповідно до цього Закону;
- 2) здійснювати перевірку виконання юридичними особами всіх форм власності, фізичними особами, фізичними особами - підприємцями рішень стосовно працюючих у них боржників;
- 3) з метою захисту інтересів стягувача одержувати безоплатно від органів, установ, організацій, посадових осіб, сторін та учасників виконавчого провадження необхідні для проведення виконавчих дій пояснення, довідки та іншу інформацію, у тому числі конфіденційну;

4) безперешкодно входити до приміщень і сховищ, що належать боржникам або зайняті ними, проводити огляд зазначених приміщень і сховищ, у разі необхідності примусово відкривати та опечатувати такі приміщення і сховища;

5) накладати арешт на майно боржника, опечатувати, вилучати, передавати таке майно на зберігання та реалізовувати його в установленому законодавством порядку;

6) накладати арешт на кошти та інші цінності боржника, зокрема на кошти, які перебувають на рахунках і вкладах у банках, інших фінансових установах, на рахунки в цінних паперах, а також опечатувати каси, приміщення і місця зберігання грошей;

7) за згодою власника використовувати приміщення, у тому числі комунальної власності, для тимчасового зберігання вилученого майна, а також транспортні засоби стягувача або боржника для перевезення майна;

8) звертатися до суду, який видав виконавчий документ, із заявою про роз'яснення рішення, про видачу дубліката виконавчого документа, про встановлення чи зміну порядку і способу виконання, про відстрочку та розстрочку виконання рішення;

9) звертатися до органу (посадової особи), який видав виконавчий документ, про роз'яснення змісту документа;

10) звертатися до суду з поданням про розшук боржника - фізичної особи або дитини чи про постановлення вмотивованого рішення про примусове проникнення до житла чи іншого володіння боржника - фізичної або іншої особи, в якій перебуває майно боржника чи майно та кошти, належні боржникові від інших осіб, або дитина, стосовно якої складено виконавчий документ про її відібрання;

11) викликати фізичних осіб, посадових осіб з приводу виконавчих документів, що знаходяться у виконавчому провадженні, а в разі неявки боржника без поважних причин виносити постанову про його привід через органи внутрішніх справ;

12) залучати у встановленому порядку до провадження виконавчих дій понятих, працівників органів внутрішніх справ, інших осіб, а також експертів, спеціалістів, а для

оцінки майна - суб'єктів оціночної діяльності - суб'єктів господарювання;

13) накладати стягнення у вигляді штрафу на фізичних, юридичних та посадових осіб у випадках, передбачених законом;

14) застосовувати під час провадження виконавчих дій відеозапис, фото- і кінозйомку;

15) у процесі виконання рішень за наявності вмотивованого рішення суду про примусове проникнення до житла чи іншого володіння фізичної особи безперешкодно входити на земельні ділянки, до житлових та інших приміщень боржника - фізичної особи, особи, у якій знаходиться майно боржника чи майно та кошти, належні боржникові від інших осіб, проводити в них огляд, у разі необхідності примусово відкривати їх в установленому порядку із залученням працівників органів внутрішніх справ, опечатувати такі приміщення, арештовувати, опечатувати та вилучати належне боржникові майно, яке там перебуває та на яке за законом можливо звернути стягнення;

16) вимагати від матеріально відповідальних і посадових осіб боржників - юридичних осіб або від боржників - фізичних осіб надання пояснень за фактами невиконання рішень або законних вимог державного виконавця чи іншого порушення вимог законодавства про виконавче провадження;

17) з метою профілактичного впливу повідомляти органам державної влади, громадським об'єднанням, трудовим колективам і громадськості за місцем проживання або роботи особи про факти порушення нею вимог законодавства про виконавче провадження;

18) у разі ухилення боржника від виконання зобов'язань, покладених на нього рішенням, звертатися до суду за встановленням тимчасового обмеження у праві виїзду боржника - фізичної особи або керівника боржника - юридичної особи за межі України - до виконання зобов'язань за рішенням;

19) у разі необхідності залучати до проведення чи організації виконавчих дій суб'єктів господарювання, у тому числі на платній основі, за рахунок авансового внеску стягувача;

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню діяльності державної виконавчої служби, яка шляхом застосування правових та неправових форм, методів переконання та примусу забезпечує реальне виконання рішень судів і є єдиним органом у системі виконавчої влади, покликаним виконувати такі функції.

Ключові слова: державна виконавча служба, державний виконавець, права, обов'язки, юридична відповідальність, виконання судових рішень.

20) здійснювати інші повноваження, передбачені цим Законом та іншими законами.

Висновки

Підсумовуючи викладене вище, можемо констатувати, що кожна влада, яка опікується авторитетом держави та цінує довіру власних громадян, народу, має дбати про чітке і своєчасне виконання законів, владних і інших рішень, визначених законодавством, проте без взаємодопомоги та розуміння останніх досягнення позитивного результату не є можливим.

Тому сьогодні є важливим питання щодо створення єдиного нормативно-правового акту, який охопив би всі питання, що стосуються виконавчого провадження та вирішив проблему неефективного та несвоєчасного виконання судових рішень.

Література

1. Про державну виконавчу службу: Закон України від 24 березня 1998 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 36-37. Ст. 243.
2. Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 30. Ст. 542.
3. Про Порядок обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпоря-

SUMMARY

The article is devoted to the study of the activity of the state executive service, which, through the application of legal and non-legal forms, methods of persuasion and coercion, ensures the real implementation of court decisions and is the only body in the system of executive power that is called to perform such functions.

Key words: state executive service, state executor, rights, duties, legal responsibility, execution of court decisions.

дження ним: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1998 року. *Офіційний вісник України*. – 1998. – № 34. – Ст. 29.

4. Про затвердження Інструкції про проведення виконавчих дій: Наказ Міністерства юстиції України від 15 грудня 1999 року. *Офіційний вісник України*. – 1999. – № 51. – Ст. 102.

5. Про затвердження Тимчасового положення про порядок проведення прилюдних торгів з реалізації арештованого нерухомого майна: Наказ Міністерства юстиції України від 27 жовтня 1999 року // *Офіційний вісник України*. – 1999. – № 44. – Ст. 312.

6. Про затвердження Порядку реалізації арештованого майна: Наказ Міністерства юстиції України від 29 вересня 2016 року // *Офіційний вісник України*. – 2016. – № 76. – Ст. 179.

7. Про затвердження Порядку накладення арешту на цінні папери: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 вересня 1999 року // *Офіційний вісник України*. – 1999. – № 38. – Ст. 57.

8. Про затвердження Положення про Державну виконавчу службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 року // *Офіційний вісник України*. – 2014. – № 54. – Ст. 103.

9. Державна служба та державні службовці : навч.-метод. посіб. / За заг. ред. Н. Р. Нижник. – К.: Ін Юре, 1999. – 242 с.

ЗАВДАННЯ І ЦІЛІ ДЕРЖАВНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

ІВАНЕЦЬ Мар'яна Ярославівна - здобувач кафедри адміністративного права і процесу, фінансового права, інформаційного права ПВНЗ «Львівський університет бізнесу та права»

УДК 342:001

Стаття посвячена дослідженню цілей і задач державної політики у сфері інновацій. Вияснено, що цілям і пріоритетами такої політики, перш за все, повинно стати створення правових умов для всебічного розвитку інноваційного потенціалу країни, а також розробка і прийняття непротиворечливих і неконфліктних нормативних правових актів у сфері інноваційної діяльності.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, адміністративно-правове регулювання, інтелектуальна власність, інноваційна політика.

Постановка проблеми

Сьогодні для України реформування правової бази тих суспільних відносин, які пов'язані з інноваційною діяльністю, має велике значення. Основою суспільного розвитку є процеси, які формують якісні й кількісні зміни в системі суспільного виробництва і є причиною важливих наслідків, які визначають місце національної економіки у світовій господарській системі. Нові ідеї, технічні і організаційні рішення, прогресивні технології усі більшою мірою впливають на економіку і визначають успіх підприємницької діяльності. Склалися якісно нові соціальні і економічні механізми, стимулюючі інноваційний поступальний розвиток суспільства, при якому необхідно забезпечити

взаємодію науково-технічного прогресу з суспільством. Така взаємодія забезпечується через право, яке має велике значення в реформуванні економічної основи суспільства.

Стан дослідження

Окремі питання інноваційної діяльності стали предметом дослідження таких вчених як: Л. Абалкін, О. Алімов, М. Альберт, Б. Андрушків, П. Бубенко, П. Буряк, О. Гаврилюк, А. Гальчинський, В. Геєць, В. Кравець, М. Крупка, О. Кузьмін, Н. Литвин, О. Малютін, Н. Марченко, Н. Нижник, В. Россоха, О. Скочиляс-Павлів, Р. Сопільник, О. Тивончук, В. Шамрай, Й. Шумпетер, Л. Янковська та ін. Окремі питання правового регулювання сфери інновацій, її інтелектуальної складової стали предметом наукового пошуку вчених-правників О. Голяшкіна, М. Малець, Г. Римарчук та ін.

Метою даної статті є дослідження цілей та пріоритетів державної інноваційної політики в умовах трансформації економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Світовий досвід переконливо доводить, що в сучасних умовах є недоцільним детальне державне регулювання у багатьох сферах життєдіяльності суспіль-

ства, зокрема і в сфері інновацій. Важливо встановити загальні зрозумілі і прозорі пріоритети і правила, а конкретизацію залишити самим суб'єктам інноваційної діяльності. На думку багатьох вчених головною метою державної політики у сфері інновацій має стати створення правових умов для реалізації інноваційної стратегії розвитку суспільно-економічної системи [1, с. 28-35].

З такими думками варто погодитись, при цьому доцільно виділити складові зазначеної базової мети і в якості цілей державної політики в сфері інноваційної діяльності перерахувати такі:

1. Збільшення внеску суб'єктів інноваційної діяльності в розвиток економіки і загалом для модернізації суспільного розвитку.

2. Формування умов для виведення на ринок конкурентоспроможної інноваційної продукції.

3. Забезпечення прогресивних структурних перетворень в сфері виробництва.

4. Всебічний розвиток інноваційної діяльності.

5. Ефективне використання інноваційної продукції.

6. Промислове зростання і соціально-економічний розвиток.

7. Збільшення інноваційного потенціалу.

Варто зазначити, що у загальному сенсі метою державної політики є соціальне благо [2]. Отже, цілями розвитку в державі інноваційної активності передбачено створення дієвих механізмів для підвищення затребуваності інновацій вітчизняним виробництвом, розвиток фундаментальної науки, здійснення прикладних досліджень і розробок, вдосконалення нормативно-правової бази, раціональне поєднання державного регулювання і ринкових механізмів [3]. Провідна роль в правовому регулюванні інноваційної діяльності належить основоположним принципам державної політики у сфері науки та інновацій. До них відносять:

1. Свободу наукового і науково-технічної творчості. Творча діяльність дозволяє діяти у відповідності зі своїми переконаннями. Кожен має право на творчу діяльність відповідно до своїх інтересів і здібностей.

2. Належну правову охорону об'єктів інтелектуальної власності. Законодавство України передбачає охорону прав на результати творчої діяльності, що відносяться до об'єктів інтелектуальної власності, тобто виняткові права на результати інтелектуальної діяльності.

3. Підтримка конкуренції і підприємництва в сфері науки і науково-технічної творчості.

4. Зосередження ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку інноваційного середовища.

5. Ефективне і адресне стимулювання наукової та ділової активності в сфері інновацій.

6. Всебічний розвиток взаємовигідного міжнародного інноваційного співробітництва.

Пріоритетні національні проекти державної політики в соціальному житті є принципово новою програмною методикою, яка «включає в себе комплекс правових, організаційних та фінансових заходів, що вживаються органами державної влади з метою якісного поліпшення життя суспільства [4, с. 43-55]. Найявність державної стратегії інноваційного розвитку є природним проявом сутності держави. Це одна з його функцій, обумовлених турботою про свою економічну стабільність. В рамках реалізації Стратегії інноваційного розвитку України пріоритетним є:

«збільшення фінансування наукових досліджень на конкурсній основі з акцентуванням уваги на переході результатів, отриманих у рамках фундаментальних наукових досліджень, у тематиці прикладних наукових досліджень і науково-технічних розробок, до фінансування яких залучається бізнес;

перегляд пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки з метою їх набли-

ження до напрямів, визначених у розвинутих державах світу, на основі сучасних світових технологічних трендів;

створення у межах населених пунктів місць, призначених передусім для розгортання інтелектуальної, творчої діяльності, раціоналізаторського руху, розвитку креативних індустрій (зокрема виділення територій, створення на них відповідної інфраструктури, надання інформаційно-аналітичного та методичного забезпечення розвитку інноваційної культури);

створення із залученням світових експертів, тренерів, наставників, європейської мережі підприємництва (EEN) шкіл обміну досвідом та національних ресурсів з навчання підприємству та інноваціям, зокрема мережі підвищення кваліфікації як для викладачів, так і для керівників закладів вищої освіти та наукових установ. Ці структури також можуть надавати консультативно-методичну допомогу щодо участі в європейських програмах, пов'язаних з інноваціями, та поширювати позитивний досвід успішних учасників зазначених програм;

покращення якості освіти шляхом наближення її до потреб глобального ринку та потреб у фахівцях, здатних створювати, адаптувати та використовувати технологічні інновації, підтримка запровадження навчальних дисциплін з підприємництва, фінансової грамотності та охорони інтелектуальної власності» [5].

Висновки

Отже, цілями державної політики в сфері інновацій можна виділити такі: 1) створення правових умов для всебічного розвитку інноваційного потенціалу країни; 2) розробка та прийняття несуперечливої і неколізійної системи нормативних правових актів у сфері інноваційної діяльності; 3) практична реалізація прийнятих правових рішень в сфері інноваційної діяльності, створення необхідної інфраструктури та передумов для її ефек-

тивного функціонування; 4) підготовка фахівців у сфері інноваційної діяльності.

При цьому пріоритетами державної політики в сфері інновацій мають стати: 1) розробка та наукове обґрунтування базової стратегії правового розвитку інноваційної діяльності в довгостроковій перспективі; 2) вироблення короткострокових і середньострокових програм розвитку інноваційної сфери, і загальнодержавного, і регіонального рівнів, особливо в рамках місцевого самоврядування; 3) вдосконалення нормативно-правової бази в сфері інноваційної діяльності та, тим самим, заповнення існуючих прогалин, систематизація вже прийнятих нормативних правових актів тощо; 4) вдосконалення механізмів та процедур системи державної підтримки інноваційної діяльності; 5) стимулювання інноваційної активності представників великого, середнього і, особливо, малого бізнесу. Загалом, варто зазначити, що цілі і пріоритети правової політики в сфері інновацій повинні виникати з потреб особи, суспільства і держави, а також реалій сучасного етапу розвитку держави.

Література

1. Землянкін А. Науково-правові основи регулювання інноваційної діяльності в Україні / Землянкін А., Лях І. // Регіональна економіка. – 2003. – №4. – С. 28-35.
2. Данько М.С. Інституційні аспекти управління розвитком економіки України / Данько М.С. // Проблеми науки. – 2005. – №6. – С. 9-16.
3. Голяшкін О.В. Адміністративно-правове регулювання інноваційної діяльності в Україні. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2011. 220 с.
4. Голляк Ю.Б. Інноваційні перетворення української економіки в контексті міжнародної конкуренції / Голляк Ю.Б. // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – №7. – С. 43-55.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню цілей і завдань державної політики і сфері інновацій. З'ясовано, що цілями такої політики, передусім, мають стати створення правових умов для всебічного розвитку інноваційного потенціалу країни, а також розробка та прийняття несуперечливих і неколізійних нормативних правових актів у сфері інноваційної діяльності.

Ключевые слова: інновації, інноваційна діяльність, адміністративно-правове регулювання, інтелектуальна власність, інноваційна політика.

5. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р. Офіційний вісник України. 2019. № 57. Ст. 1983.

SUMMARY

The article is devoted to exploring the goals and objectives of public policy and innovation. It is clear that the goals of such a policy should, first and foremost, be to create legal conditions for the full development of the country's innovation potential, as well as to develop and adopt consistent and non-conflicting normative acts in the field of innovation.

It is emphasized that innovative activity is an economic (entrepreneurial) activity, which is characterized by the following features: 1. Legal support for innovation activity - a set of normative-legal acts aimed at regulating the relations of its participants in the process of creating and implementing innovations.

Legal support is based on the current legislation of Ukraine, as well as industry and local regulatory documents. Now we can talk about the creation of legal support for innovation, which is a system of rules of law governing public relations: in determining the legal regime of intellectual property objects, in particular innovation; when regulating the processes of creation, dissemination and use of innovation (innovative product); when creating specialized organizational structures whose competence is the management of the innovation process; in defining the general prohibitions and limits of state intervention in the process of creation, dissemination and use of innovations (innovative product); in developing a system of legal measures, methods, means that stimulate the development of innovative activity. 2. Establishment of special structures engaged in organizational activity in the field of innovation, which are the bodies of public administration. 3. Direct state funding from the budget of various scientific and technical researches and projects in the form of state subsidies, subsidies, government procurement, etc. 4. Development of targeted state and local scientific and technical programs. In Ukraine, the priority areas for the development of science, technology and technology are: information and telecommunication technologies and electronics, aviation technologies, new materials and chemical technologies, new transport technologies, promising weapons, military and special equipment, production technologies, technologies of living systems, ecology and rational environmental management, energy-saving technologies.

Key words: innovation, innovation, administrative regulation, intellectual property, innovation policy.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

СУГАК Олександр Вікторович - здобувач Університету сучасних знань

УДК: 342.95 (477)

У статті охарактеризовано загальною юридичні підходи до визначення термінів «статус», «правовий статус» та «адміністративно-правовий статус». Визначено зміст адміністративно-правового статусу суб'єктів протидії правопорушенням у сфері господарської діяльності в Україні. Окреслено місце кожного суб'єкта в діяльності з протидії правопорушенням в господарському секторі, а також наведено їх класифікацію.

Зазначається, що коло суб'єктів протидії правопорушенням у сфері господарської діяльності є дуже широким, для більшості з цих суб'єктів протидія правопорушенням у господарській діяльності є похідною функцією, яка виконується разом з основними завданнями, такими як формування законодавчої бази; управління, контроль і нагляд за діяльністю системи органів виконавчої влади; формування та реалізація політики в різних сферах суспільного життя тощо. Цей момент дозволяє говорити про існування розгалуженої системи органів влади та посадових осіб, які виконують загальну та спеціалізовану діяльність в межах інституту протидії правопорушенням в сфері господарської діяльності.

Ключові слова: правопорушення, господарська діяльність, статус, правовий статус, суб'єкт протидії.

Постановка проблеми

Економічна роль держави як центрального елемента економічної системи про-

являється у діяльності централізованих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, спрямованої на вирішення господарських проблем. Тенденція підвищення ролі державного регулювання господарської діяльності дає можливість для оптимального поєднання ринкових і державних регуляторів господарської діяльності з метою реалізації соціально-економічних цілей, розвитку виробництва та досягнення його ефективності в цілому. В цій площині актуальним виявляється питання про те, хто саме є суб'єктом владно-управлінського впливу на суспільні відносини в господарському секторі держави, адже в спектрі їх функціонування знаходяться не тільки суто регуляторні напрями роботи, але й вимога щодо організації та реалізації адміністративно-правової протидії правопорушенням в господарській галузі. Щоб відповісти на зазначене питання, розглянемо адміністративний статус зазначених суб'єктів, а також окреслимо їх коло.

Стан дослідження проблеми

Стаття базується на наукових роботах вчених, які розглядали зміст, особливості та поняття правового та адміністративно-правового статусу в загальному розумінні, а також у відношенні до органів державної влади. В статті досліджено досвід таких науковців, як О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко, О.Ф. Скакун, У.І. Ляхович, О.М. Бандурка, І.П. Голосніченко, А. Т. Комзюк, А.М. Куліш, О.М. Музичук та інших. Втім, незважа-

ючи на чималу кількість наукових розробок, в юридичній літературі малодослідженим є питання адміністративно-правового статусу суб'єктів протидії правопорушенням у сфері господарської діяльності в Україні.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у встановленні адміністративно-правового статусу суб'єктів протидії правопорушення у сфері господарської діяльності в Україні. Враховуючи вказану мету, завдання дослідження полягають у тому, щоб: визначити поняття адміністративно-правового статусу суб'єктів протидії правопорушенням у сфері господарської діяльності; надати характеристику правовому статусу кожному із окреслених суб'єктів.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що робота є однією із перших наукових статей, в межах якої проаналізовано особливості юридичного становища суб'єктів протидії правопорушення у сфері господарської діяльності, а також проведено їх класифікацію.

Виклад основного матеріалу

Проблема адміністративно-правового статусу суб'єктів протидії правопорушенням у сфері господарської діяльності має глибокі теоретико-юридичні основи. Так, у перекладі з латинської «status» означає положення, стан чого-небудь або кого-небудь [1, с.578]. Юридична енциклопедія визначає статус, як сукупність прав та обов'язків фізичної або юридичної особи [2, с.626]. Великий тлумачний словник сучасної української мови слово «статус» тлумачать як правове становище громадян, державних і громадських органів, міжнародних організацій тощо; становище індивіда або групи осіб щодо інших індивідів або груп у соціальній системі [3, с.1387].

Стосовно визначення категорії «правовий статус» необхідно зазначити про відсутність єдності думок вчених. Такі представники теорії права як О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко вказують, що правовий статус – це система законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів та обов'язків суб'єкта

суспільних відносин. Характерними ознаками правового статусу вони вважають: універсальність (він поширюється на всіх суб'єктів); індивідуальність (він відображає індивідуальні особливості людини та її реальне становище у суспільних відносинах); взаємозв'язок із іншими компонентами та системність [4, с.366]. Схоже визначення дає О.Ф. Скакун – це система закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права координує свою поведінку в суспільстві [5, с.59]. Науковець У.І. Ляхович правовий статус розглядає як комплексну правову категорію, за допомогою якої визначається правове становище у суспільстві та державі будь-яких учасників правовідносин, забезпечується реалізація та захист їх прав, свобод та законних інтересів [6, с.2].

Підсумовуючи згадані вище наукові положення, варто зробити висновок, що правовий статус – це комплексна, розгалужена та універсальна категорія, яка визначає місце конкретного суб'єкта в правовій системі країни, а також його роль у правовідносинах різного змісту. Багатотипність цих правовідносин викликала появу похідної категорії – галузевий правовий статус. Останній конкретизує зміст загального правового статусу щодо окремих видів правовідносин. Подібні статуси містять у собі з одного боку певні правові якості, які пов'язують їх із загальним, а з іншого боку – неповторні властивості, що складають їх унікальну якісну та кількісну визначеність [7, с. 13–14].

До таких правових статусів можна віднести адміністративно-правовий. З приводу його значення О.М. Бандурка наголошує, що основне завдання призначення категорії «адміністративно-правовий статус» полягає в деталізації особливих ознак суб'єктів права та правовідносин. Він вказує, що у визначенні будь-якого суб'єкта акцентується увага саме на його ролі та місці в системі права (правовідносин) та на те, чим він відрізняється від інших суб'єктів [8, с. 141]. І.П. Голосніченко вказує, що зміст адміністративно-правового статусу становить комплекс прав і обов'язків, закріплених нормами адміністративного права, реалізація яких

забезпечується певними гарантіями. Основою цього статусу є адміністративна правоздатність – здатність мати права і виконувати обов'язки адміністративно-правового характеру [9, с.198]. На думку Н.В. Гудими, адміністративно-правовий статус – це система обов'язків, прав і повноважень як окремих органів державного управління, так і відповідних посадових осіб, щодо яких законами або нормативними правовими актами такі обов'язки, права і повноваження визначаються [10, с.82].

Отже, на основі наведених понять можемо зробити висновок, що адміністративно-правовий статус суб'єктів протидії правопорушенням у сфері господарської діяльності в Україні – це галузевий різновид правового статусу, зміст якого складають закріплені у нормах адміністративного законодавства права, обов'язки, функції та організаційні аспекти діяльності суб'єктів уповноважених на реалізацію протидії правопорушенням у господарському секторі держави.

Аналізуючи систему суб'єктів протидії правопорушенням у сфері господарської діяльності, потрібно зазначити, що вони утворюють цілісний функціональний та організаційний механізм, елементи якого пов'язані між собою спільною метою. Специфіка зазначеного механізму обумовлена, з одного боку, множинністю виконуваних функцій щодо забезпечення безпеки, запобігання, профілактики, припинення, розгляду, розслідування і розкриття правопорушень, а з іншого, розподілом завдань між суб'єктами різних рівнів, що зумовлено ієрархічною побудовою системи протидії правопорушенням. Ця система є складною організацією, адже входні в неї групи однорідних органів утворюють відносно самостійні організаційні формування, що функціонують на основі тотожних закономірностей. Кожне з таких формувань є підсистемою більш великої системи і водночас складається зі своїх підсистем [11, с. 84].

Потрібно зазначити, що коло суб'єктів протидії правопорушенням у сфері господарської діяльності є дуже широким, для більшості з цих суб'єктів протидія правопорушенням у господарській діяльності є похідною функцією, яка виконується разом

з основними завданнями, такими як формування законодавчої бази; управління, контроль і нагляд за діяльністю системи органів виконавчої влади; формування та реалізація політики в різних сферах суспільного життя тощо. Цей момент дозволяє говорити про існування розгалуженої системи органів влади та посадових осіб, які виконують загальну та спеціалізовану діяльність в межах інституту протидії правопорушенням в сфері господарської діяльності.

Так, першими з них, на нашу думку, є вищі органи влади в державі, а саме Верховна Рада України (далі – ВРУ) та Кабінет Міністрів України (далі – КМУ). Зазначені органи встановлюють базис державної політики у сфері господарської діяльності, а також забезпечують її реалізацію. Зокрема, ВРУ або ж парламент виступає єдиним органом законодавчої влади в Україні. Зазначений орган, окрім можливості видавати законодавчі акти, також має ряд інших важливих повноважень, до яких відносяться: призначення всеукраїнського референдуму; затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання; затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням; затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Служби безпеки України, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України; визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору тощо [12]. Крім того, саме законами, які ВРУ приймає визначаються: правовий режим власності; правові засади і гарантії підприємництва; правила конкуренції та норми антимоно-

польного регулювання; засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи і таке інше [12].

Щодо КМУ, то він є вищим органом у системі органів виконавчої влади. До основних завдань Кабінету Міністрів України належать: забезпечення державного суверенітету та економічної самостійності України, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, виконання Конституції та законів України, актів Президента України; вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення сприятливих умов для вільного і всебічного розвитку особистості; забезпечення проведення бюджетної, фінансової, цінової, інвестиційної, у тому числі амортизаційної, податкової, структурно-галузевої політики; політики у сферах праці та зайнятості населення, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; розроблення і виконання загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, культурного розвитку, охорони довкілля, а також розроблення, затвердження і виконання інших державних цільових програм; забезпечення розвитку і державної підтримки науково-технічного та інноваційного потенціалу держави; забезпечення рівних умов для розвитку всіх форм власності; здійснення управління об'єктами державної власності відповідно до закону; здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки України, громадського порядку, боротьби із злочинністю, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; організація і забезпечення провадження зовнішньоекономічної діяльності, митної справи; спрямування та координація роботи міністерств, інших органів виконавчої влади, здійснення контролю за їх діяльністю [13].

Тобто, визначені вищі органи державної влади не мають у своєму функціоналі завдань безпосередньо пов'язаних із реалізацією протидії правопорушенням в сфері господарської діяльності. Водночас, ВРУ та КМУ формують законодавчі та організаційні основи такої протидії, шляхом видання відповідних законодавчих та підзаконних

актів, контролю та координації системи органів виконавчої влади в нашій державі зокрема, за напрямом протидії правопорушенням того чи іншого різновиду.

Ще один орган державної влади діяльність якого спрямовано на протидію правопорушенням у сфері господарської діяльності є Антимонопольний комітет України, оскільки його основним завданням є участь у формуванні та реалізації конкурентної політики в частині: здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів; запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції; контролю за концентрацією, узгодженими діями суб'єктів господарювання та регулюванням цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій і таке інше [14].

У сфері здійснення контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції Антимонопольний комітет України має широкий спектр повноважень серед яких перевіряти суб'єкти господарювання, об'єднання, органи влади, органи місцевого самоврядування, органи адміністративно-господарського управління та контролю щодо дотримання ними вимог законодавства; проводити дослідження ринку, визначати межі товарного ринку, а також становище, в тому числі монопольне, суб'єктів господарювання на цьому ринку та приймати відповідні рішення (розпорядження), тощо [14].

Не менш важливе місце в системі суб'єктів адміністративно-правової протидії правопорушенням в сфері господарської діяльності займають такі правоохоронні органи, як Національна поліція України (далі – НПУ) та Служба Безпеки України (далі – СБУ). Так, поліція – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [15]. В свою чергу, СБУ – це державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує держав-

ну безпеку України. На Службу безпеки України покладається у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці [16].

На зазначені органи влади покладається найбільш важливий функціонал в галузі протидії правопорушенням сектору господарської діяльності. Так, НПУ та СБУ займають боротьбою із кримінальними правопорушеннями – найбільш суспільно небезпечними порушеннями в сфері господарювання, а також адміністративними. Для цього вказані органи уповноважені застосовувати не тільки владно-управлінський вплив, але й широкий інструментарій державного примусу.

Висновки

Підсумовуючи проведене дослідження відзначимо, що система суб'єктів протидії правопорушенням у сфері господарської діяльності достатньо чисельна та різноманітна. Вона включає в себе великий обсяг органів державної влади, які мають різне ієрархічне підпорядкування в державному апараті, а також обсяг покладених на них законом повноважень. В той же час варто наголосити, що існує проблема відсутності законодавчого закріплення, а також класифікації суб'єктів протидії правопорушенням у сфері господарської діяльності. Беручи до уваги даний фактор та враховуючи те, що кожен суб'єкт відіграє власну роль у протидії правопорушень, ми вважаємо доречним виділити наступні три ключові групи суб'єктів протидії правопорушенням в сфері господарювання:

1) органи державної влади – Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України – зазначені органи формують правові засади протидії правопорушенням у сфері господарської діяльності; встановлюють організаційні аспекти такої протидії, шляхом управ-

ління роботою всієї ланки органів виконавчої влади у державі; визначають стандарти та норми державної політики в галузі господарювання, тобто, визначають предмет правового захисту;

2) центральні органи виконавчої влади – Антимонопольний комітет – дані суб'єкти шляхом застосування адміністративно-владних важелів впливу забезпечують реалізацію державної політики в сфері господарювання, а також дотримання суб'єктами господарської діяльності стандартів та норм в цьому секторі суспільного життя;

3) органи правопорядку – Національна поліція України, Служба безпеки України, органи прокуратури та інші, які здійснюють протидію адміністративним правопорушенням та кримінальним правопорушенням в сфері господарської діяльності за рахунок використання не тільки управлінських важелів впливу, але й методів державного примусу.

Література

1. Большой юридический словарь / под ред. А.Я. Сухпрева, В.Е. Крутских. – 2-е изд., перераб. и доп. М.: ИНФРА-М, 2003. 704 с.
2. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол. ред.) [та ін.]. – К.: Українська енциклопедія, 2003 Т.5: П-С. 2003. 736 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.] К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
4. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / О. Ф. Скакун. 2-ге вид. К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. 520 с.
6. Ляхович У. І. Організаційно-правове забезпечення реалізації адміністративно-правового статусу державного службовця: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Уляна Іванівна Ляхович. К., 2008. 212 с.
7. Шестаков С. В. Адміністративно-правовий статус працівника міліції: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Сергій Володимирович Шестаков. Х., 2003. 203 с.
8. Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс : [підруч.]

/ За заг. ред. академіка НАПрН України
О. М. Бандурки. – Х. : Золота миля, 2011.
584 с.

9. Адміністративне право України.
Академічний курс: підручник: у 2-х томах:
Том 1. Загальна частина / ред. колегія:
В. Б. Авер'янов (голова). – К.: Юридична
думка, 2004. 584 с.

10. Гудима Н. В. Проблема статусу цен-
тральних органів виконавчої влади у рефор-
муванні державного управління / Н. В. Гу-
дима // Європейські перспективи. 2010. №4.
С. 80-84.

11. Шинальський О. І. Покарання в сис-
темі засобів протидії злочинності : дис. ...
канд. юрид. наук :12.00.08. Київ, 2003. 204 с.

12. Конституція України: закон від
28.06.1996 №254к/96-ВР // Офіційний вісник
України. 2010. №72/1. ст.2598.

13. Про Кабінет Міністрів України: за-
кон від 27.02.2014 №794-VII // Відомості
Верховної Ради України. 2014. №13. ст.222.

14. Про Антимонопольний комітет
України: закон від 26.11.1993 № 3659-XII
// Відомості Верховної Ради України . 1993.
№ 50 ст. 472.

15. Про Національну поліцію: закон від
02.07.2015 №580-VIII // Відомості Верховної
Ради України 2015. №40-41. ст.379..

16. Про Службу безпеки України: закон
від 25.03.1992 №2229-XII // Відомості Вер-
ховної Ради України. 1992. №27. ст.382.

SUMMARY

The article describes the general legal approaches to the definition of the terms "status", "legal status" and "administrative-legal status". The content of the administrative and legal status of the subjects of counteraction to offenses in the sphere of economic activity in Ukraine is determined. The place of each subject in the activity of counteracting offenses in the economic sector is outlined, as well as their classification is given.

It is noted that the range of subjects of counteraction to economic offenses is very wide, for most of these subjects counteraction to economic offenses is a derivative function, which is performed together with the main tasks, such as the formation of the legal framework; management, control and supervision over the activity of the system of executive bodies; formation and implementation of policy in various spheres of public life, etc. This point allows us to talk about the existence of an extensive system of authorities and officials who perform general and specialized activities within the institution of combating crime in the field of economic activity.

Key words: offense, economic activity, status, legal status, subject of counteraction.

ПРАВОВІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

СВІТЛАК Ірина - к.ю.н., доцент кафедри правознавства і гуманітарних дисциплін Вінницького навчально-наукового інституту економіки Західноукраїнського національного університету

Досліджено правову сутність правовідносин у сфері надання послуг під час вчинення електронних правочинів. Встановлено правові основи здійснення інформаційних послуг. Проаналізовано зміст Директиви (ЄС) 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку». Привернуто увагу до особливостей, що стосуються доведення вини, засобів захисту у випадках невиконання або неналежного виконання договірних зобов'язань, крізь призму положень Директиви (ЄС) 2019/770 про договори постачання цифрового контенту та цифрових послуг.

Ключові слова: електронна комерція, постачальник послуг, споживач послуг, інформаційні послуги, невиконання договірних зобов'язань, неналежне виконання договірних зобов'язань.

Постановка проблеми

Активне використання інформаційних ресурсів призвело до глобальної інформатизації суспільства. Інтернет як передовий інструмент організації інформаційного простору створив численні можливості для сфери надання послуг, забезпечивши її максимальною кількістю споживачів. Крім того, в умовах пандемії Covid-19 електронна комерція почала відігравати ще більшу роль як для замовників, так і виконавців послуг, а також продемонструвала велику кількість практичних проблем, які залишились поза

увагою українського законодавця. З огляду на зазначене та в контексті євроінтеграційного курсу України, актуальним постає дослідження правового забезпечення електронної комерції в Європейському Союзі з метою удосконалення правореалізаційної діяльності у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє засвідчити високий рівень уваги як українських, так і зарубіжних науковців до проблематики правової регламентації електронної комерції. Зокрема, відносини з використання електронних документів, електронних цифрових підписів, електронної комерції (торгівлі) досліджуються в працях О. Ананьєва, І. Балабанова, А. Баранова, М. Брагинського, А. Вершиніна, М. Дутова, І. Жилінкової, В. Копилова, А. Косовиця, В. Наумова, С. Петровського, О. Степаненко, В. Талімончика, А. Тедєєва, А. Чучковської, А. Шамраєва та інші [1, с. 87].

Метою статті є комплексний аналіз правовідносин електронної комерції в Європейському Союзі з метою формування пропозицій щодо удосконалення нормативної діяльності у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження

Перші системи електронної комерції були створені в 60-х рр. XX ст. у США з метою обслуговування замовлень квитків у транспортних компаніях, а також координа-

ції діяльності різноманітних служб у процесі підготовки рейсів. Концепції «електронного бізнесу» та «електронної комерції» виникли в США у 1980-х рр. і стали результатом розвитку більш ранніх ідей глобальної інформаційної економіки. Поняття «електронна комерція» набуло великої популяризації внаслідок його отождоження з терміном «електронний бізнес». Проте з часом науковці почали відокремлювати електронну комерцію від електронного бізнесу [2, с. 16].

З огляду на ускладненість електронної комерції постійною появою інноваційних технологій, в Європейському Союзі була запроваджена програма «Електронна Європа», що спрямована на широке застосування новітніх інформаційних технологій громадянами Європейського Союзу, формування нового, єдиного наднаціонального законодавства на рівні Європейського Союзу. До основних принципів правового регулювання електронної (комерції) торгівлі в Європейському Союзі належать, зокрема, такі: реалізація принципів внутрішнього ринку в забезпеченні вільного руху послуг інформаційного суспільства; забезпечення поваги прав і свобод людини в умовах застосування новітніх засобів зв'язку; інноваційний розвиток бізнесу та інвестиції в наукові дослідження; дотримання прав споживачів в електронній торгівлі [1, с. 88].

В Україні правовідносини у сфері надання послуг під час вчинення електронних правочинів знайшли своє законодавче закріплення у спеціальному Законі України «Про електронну комерцію» від 3 вересня 2015 року. Відповідно до п.1 ч.1 ст. 3 зазначеного закону, електронна комерція - відносини, спрямовані на отримання прибутку, що виникають під час вчинення правочинів щодо набуття, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснені дистанційно з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, внаслідок чого в учасників таких відносин виникають права та обов'язки майнового характеру [3]. Крім того, законом комплексно врегульовано правовий статус продавця (виконавця, постачальника) та покупця (замовника, споживача) товарів, робіт, послуг в електронній комерції, порядок вчинення електронних

правочинів, захист персональних даних, вирішення спорів та відповідальність у сфері електронної комерції.

Інституції Європейського Союзу вперше звернули увагу на правові аспекти електронної комерції в середині 1990-х років. Так, у 1996 році був прийнятий і діє Типовий закон про електронну торгівлю Комісії Організації Об'єднаних Націй з права міжнародної торгівлі [4], який встановив поняття електронної торгівлі, електронного договору, електронної комерції, електронного документообігу та передбачив загальні принципи взаємодії інтернет-продавця і покупця.

У 1997 році Європейська Комісія видала Повідомлення щодо електронної комерції, в якому проголошувалася мета створити узгоджені спільні правові засади до 2000 року, якими б регулювалося ведення електронної комерції в межах ЄС, унаслідок роботи Комісії стало прийняття в 1999 р. Директиви про електронні підписи, а вже у 2000 р. – Директиви про електронну комерцію та згодом у 2001 р. – Директиви про Інформаційне Суспільство [5, с. 114].

Також за кордоном розроблені та застосовуються нормативні положення, що відносяться до електронних комерційних операцій нового покоління, так званих “послуг інформаційного суспільства”. Вони визначають правовий статус постачальників послуг інформаційного суспільства; регламентують обов'язки постачальників надавати клієнтам відомості про порядок дій, необхідних для укладання договору, або відміну помилкових замовлень, забезпечення клієнтам можливості заздалегідь ознайомитися з умовами договору, зокрема, за допомогою технологічного відсилання до іншого документа [6, с. 24].

Окремої уваги заслуговує зміст Директиви 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку» від 8 червня 2000 року [7], оскільки метою цієї Директиви є створення правової структури для забезпечення вільного переміщення інформаційних послуг між державами-членами. Принципово важливими у даному контексті

є положення, що стосуються розмежування інформаційних послуг:

- інформаційні послуги не обмежуються виключно послугами, які забезпечують інтерактивне укладання договорів, але, оскільки вони є економічною діяльністю, то включають в себе і послуги, надання яких не оплачується їх одержувачами, такими як ті, хто пропонує інтерактивну інформацію чи комерційні повідомлення або ті, хто забезпечує механізми, що дозволяють пошук, доступ та отримання інформації;

- інформаційні послуги також включають в себе послуги, що складаються з передачі інформації через мережу зв'язку, надання доступу до мережі зв'язку чи послуги по розміщенню інформації, що надається одержувачем послуг;

- послуги, що передаються від одного місця до іншого, такі як надання відео послуг за запитом, або відправлення комерційних повідомлень за допомогою електронної пошти, навпаки, є інформаційними послугами;

- не є інформаційними послугами телевізійне мовлення в тому сенсі, в якому воно вживається в Директиві ЄЕС/89/552 (994_446), та радіомовлення, оскільки вони надаються не за індивідуальним запитом;

- використання електронної пошти чи еквівалентного індивідуального зв'язку, наприклад, фізичними особами, які діють не з метою здійснення професійної чи комерційної діяльності, в тому числі використання ними вищезазначеного виду пошти та зв'язку для укладення контрактів між такими особами, не є інформаційними послугами;

- відносини між службовцем та його роботодавцем, засновані на контракті, не є наданням інформаційних послуг;

- діяльність, яка через саму сутність своєї природи не може здійснюватись на відстані та за допомогою електронних засобів, така як законний аудит рахунків компаній чи надання консультації лікарем, що вимагає фізичного дослідження пацієнта, не є наданням інформаційних послуг.

Відзначимо, що Директива передбачає і звільнення постачальника послуг від відповідальності за передану інформацію,

якщо надаються інформаційні послуги, які складаються з передачі інформації, що надається одержувачем послуг, всередині мережі зв'язку або надання доступу до мережі зв'язку, при умові, що постачальник не є ініціатором передачі, не обирає одержувача передачі та не обирає чи не змінює інформацію, що міститься в передачі.

Досліджуючи стан правового забезпечення електронної комерції в Європейському Союзі, зосередимо увагу на Директиві 2019/770 про договори постачання цифрового контенту та цифрових послуг [8]. Директива врегулює проблеми різних категорій цифрового вмісту, цифрових послуг та їх постачання. Відмітимо, що з метою забезпечення швидкого технологічного розвитку та збереження перспектив сутності поняття цифрового вмісту або цифрової послуги, дана Директива охоплює комп'ютерні програми, програми, відеофайли, аудіофайли, музичні файли, цифрові ігри, електронні книги чи інші електронні видання, а також цифрові послуги, які дозволяють створювати, обробляти, отримувати доступ до даних або зберігати дані в цифровій формі, включаючи програмне забезпечення як послугу, таку як відео та обмін аудіо та іншими файлами, хостинг, обробку текстів або ігри, пропонувані в середовищі хмарних обчислень та соціальних медіа. Крім того, я визначено у пункті (19) Директиви, зважаючи на той факт, що існує безліч способів надання цифрового вмісту або цифрових послуг, таких як: передача на матеріальному носії, завантажуючи споживачами на свої пристрої, веб-трансляція, дозволяючи доступ до можливостей зберігання цифрового вмісту або доступ до використання соціальних медіа, дана Директива застосовується незалежно від носія, що використовується для передачі цифрового вмісту або цифрової послуги або для надання доступу до неї, однак не застосовується до послуг доступу до Інтернету.

Якщо ж розглядати питання правових наслідків невиконання постачальником своїх договірних зобов'язань, то Директива 2019/770 у статтях 12-17 досить чітко та комплексно врегулювала аспекти відповідальності постачальника. Відтак, виокремимо наступні особливості, що стосуються

доведення вини, засобів захисту у випадках невиконання або неналежного виконання договірних зобов'язань:

- тягар доказування стосовно того, чи надано цифровий вміст чи цифрову послугу відповідно до статті 5 стосується торговця (постачальника), крім випадків, коли торговець демонструє, що цифрове середовище споживача не сумісне з технічними вимогами цифрового вмісту або цифрової послуги, і коли торговець чітко та зрозуміло інформував споживача про такі вимоги до укладення договору;

- якщо торговець (постачальник) не надав цифровий вміст або цифрову послугу відповідно до статті 5, споживач вправі вимагати від продавця надання цифрового вмісту або цифрової послуги. Якщо торговець знову без надмірної затримки або протягом додаткового періоду, як це чітко узгоджено сторонами, не надає цифровий вміст або цифрову послугу, споживач має право розірвати договір;

- споживач має право негайно розірвати договір, якщо: постачальник заявив (або це очевидно з обставин), що не буде надавати цифровий контент або цифрову послугу; споживач та постачальник домовились (або це очевидно з обставин), що певний час для поставки є надзвичайно важливим для споживача, і постачальник не може поставити цифровий вміст або цифрову послугу до або на той час;

- у разі невідповідності споживач має право на приведення цифрового вмісту або цифрової послуги у відповідність, отримання пропорційного зниження ціни або розірвання договору на умовах, передбачених статтею 14;

- споживач має право або на пропорційне зниження ціни, якщо цифровий вміст або цифрова послуга надаються в обмін на сплату ціни, або на розірвання контракту у будь-якому з таких випадків: (а) засіб для приведення цифрового вмісту або цифрової послуги у відповідність неможливий або непропорційний; (б) торговець не привів цифровий вміст або цифрову послугу; (с) відсутність відповідності з'являється, незважаючи на спробу торговця привести цифровий вміст або цифрову послугу у відповідність;

(d) відсутність відповідності має такий серйозний характер, що виправдовує негайне зниження ціни або припинення дії договору; або (е) торговець заявив, або це очевидно з обставин, що торговець не буде приводити цифровий вміст або цифрову послугу у відповідність протягом розумного часу або без значних незручностей для споживача;

- реалізація права споживача розірвати договір здійснюється шляхом подання заяви постачальнику, в якому висловлюється рішення про розірвання договору;

- у разі розірвання договору постачальник відшкодовує споживачеві всі суми, сплачені за договором, однак у випадках, коли договір передбачає поставку цифрового вмісту або цифрової послуги в обмін на оплату ціни протягом певного періоду, а цифровий вміст або цифрова послуга відповідали певному періоду до розірвання договору, постачальник відшкодовує споживачеві лише пропорційну частину сплаченої ціни, що відповідає періоду часу, протягом якого цифровий вміст або цифрова послуга не відповідали, і будь-яку частину ціни, сплаченої споживачем заздалегідь за будь-який період дії договору, яка залишилася б, якби договір не був розірваний;

- споживач повинен утриматись від використання цифрового вмісту або цифрової послуги і від надання його доступності третім особам після розірвання договору;

- якщо цифровий вміст було надано на матеріальному носії, споживач повинен за запитом та за рахунок постачальника повернути матеріальний засіб постачальнику без зайвої затримки. Якщо постачальник вирішує вимагати повернення матеріального носія, цей запит подається протягом 14 днів з дня, коли постачальник повідомляється про рішення споживача розірвати договір;

- споживач не несе відповідальності за оплату будь-якого використання цифрового вмісту або цифрової послуги протягом періоду до розірвання договору, протягом якого цифровий вміст або цифрова послуга були у невідповідності.

Висновки

Дослідження проблематики регулювання електронної комерції засвідчило про

існування ряду аспектів, достатньо представлених у нормативному висвітленні в Європейському Союзі, на підставі яких стає можливим обґрунтування відповідних практичних дій у цій сфері в Україні. Сучасні виклики у сфері регулювання електронної комерції створюють необхідність узгодження українського законодавства, що регламентує електронну комерцію, з європейським з огляду на євроінтеграційний курс України, що у свою чергу, уможливить розвиток та повноправність українських споживачів та постачальників послуг бути учасниками електронного ринку Європейського Союзу.

Література

1. Еннан Р. Правовідносини у сфері електронної комерції: досвід Європейського Союзу. *Юридичний вісник*. 2019, № 1. С. 87-92.
2. Ховрак І. В. Електронна комерція в Україні: переваги та недоліки. *Економіка, фінанси, право*. 2013. № 4. С. 16-20.
3. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text>
4. Типовий закон про електронну торгівлю Комісії Організації Об'єднаних Націй з права міжнародної торгівлі від 16.12.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_321#Text
5. Адамюк Д. І. Правові засади регулювання електронної комерції в Європейському Союзі. *Правове регулювання відносин у мережі Інтернет* : кол. монографія / за ред. С. В. Глібко, К. В. Єфремова. Харків, 2016. Розд. 2, підр. 2.3. С. 112–133.
6. Брижко В. Електронна комерція: головні аспекти нормативно-правового упо-

рядкування суспільних відносин. *Правова інформатика*. 2008, № 2(18). С. 24-35.

7. Директива 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку» («Директива про електронну комерцію») від 08.06.2000 № 2000/31/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_224#Text

8. Directive (EU) 2019/770 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and digital services. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L0770&from=EN>

I. Svitlak,

LEGAL BASIS OF ELECTRONIC COMMERCE REGULATION IN THE EUROPEAN UNION

The legal essence of legal relations in the field of providing services during electronic transactions is studied. The legal basis for the provision of information services has been established. The content of Directive (EU) 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market is analyzed. Attention is drawn to the specifics of burden of proof, remedies in cases of non-performance or improper performance of obligations under contracts, through the prism of the provisions of Directive (EU) 2019/770 on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and digital services

Keywords: *e-commerce, service provider, service consumer, information services, non-performance of obligations under contracts, improper performance of obligations under contracts.*

ПРОЦЕС УТВОРЕННЯ ПРИВАТНОГО ПРАВА

МАСЛЕННИКОВА Тетяна Андріївна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри публічно-правових дисциплін Приватного вищого навчального закладу «Університет сучасних знань»

ХОВПУН Олексій Сергійович - кандидат юридичних наук доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Академії праці соціальних відносин і туризму

УДК 34.01:341.9

На підставі аналізу поглядів учених у галузі теорії приватного та публічного права висвітлено процеси утворення приватного права, які тісно пов'язані з євроінтеграцією України. Наголошено, що приєднання її до правової системи Європи вимагає приведення права України до загальних стандартів, принципів права країн Європи, у тому числі поділу права на приватне та публічне. У статті зазначається, що процес перетворення законів дійсності в закон не передбачає їх закріплення в юридичній формі. Це складний процес перетворення зразків у ці форми, що зумовлено системним впливом джерел права. Також встановлюються різні точки зору на формування права і пропонується розвиток подальших досліджень процесу формування приватного права.

Ключові слова: право, правотворення, приватне право, нормотворча діяльність, формалізація права, формулювання права.

Постановка проблеми

В більшості країн Європейського союзу, вступ до якого є метою України, існує поділ права на приватне та публічне, який відсутній в нашій державі. Приєднання її до правової системи Європи вимагає приведення права України до загальних стандартів, принципів права країн Європи, в тому числі поділу права на приватне та публічне. Важливим при цьому є проблеми пов'язані з приватним правом, тому що воно є первинним відносно до публічного права. На-

самперед, це стосується питань, пов'язаних з утворенням приватного права. Їх неможливо вирішити без відповідних наукових досліджень.

Результати аналізу наукових публікацій: Проблемами поділу права на приватне та публічне займалися такі вчені як: Р. Ієрінг, К. Савіні, Санфіліппо Ч., А. А. Подопрігора, та інші.

Питанням теорії приватного та публічного права присвячені праці наступних вчених: В.М. Вовк, Р. А. Калюжний, А. М. Колодій, М. М. Коркунов, С. А. Муромцев та інші.

Проблеми правоутворення вивчали такі вчені як: С. С. Алексєєв, Н. М. Оніщенко В. А. Бачинін, С. В. Бобровник, О.В. Богачова, В. М. Горшенєв, Ю. И. Гревцов, Ж.О. Дзейко, В. П. Казимирчук, Б.А. Кістяківський, Н. І. Козюбра, М. М. Марченко, Л.І. Петражицький, В.П. Плавич, Н.А. Придворов, В.В. Трофимов, О. В. Шмоткін, та інші.

Утворення приватного права правознавцями не досліджувалось, за виключенням фрагментальних суджень про це, які містяться в працях вищевказаних вчених.

Аргументи, які підтверджують актуальність і новизну роботи

Вивчення процесу утворення приватного права, формування структури якого обумовлено входженням права України до права Європейського союзу, з одного боку, відсутність відповідних досліджень – з другого,

свідчать про актуальність і новизну теми цієї наукової статті.

Мета дослідження

Вивчення процесу утворення приватного права для надання пропозицій нормотворчій практиці.

Виклад основного матеріалу

Деякі науковці і майже всі співробітники нормотворчих структур не визнають існування процесу утворення права, а створення норм права називають «правотворчістю». Таким чином нормотворці вважають себе «правотворцями», тому можуть визначати зміст норм права за власним розсудом. Внаслідок такого розуміння створення права, нормотворчими структурами видаються норми, які дуже часто не відображають потреби народу, а інколи, навпаки, спрямовані проти цих потреб. Поряд з цим, ще римські юристи стверджували: « Закон з'являється без його написання на папері; він те, що встановив звичай, і бо те, що освячене давніми звичаями за згодою тих, хто їх дотримується, і є закон.» [1, с. 111].

Вважають, що розподіл права на приватне і публічне першим здійснив римський юрист II-III сторіччя – Доміцій Ульпіан. Він вважав, що публічне право звернуте на стан римської держави в цілому, приватне – відноситься до майнових інтересів окремих осіб [2, с. 26].

Видатний правознавець минулого С. А. Муромцев відмічав: « Наукова класифікація повинна бути природною... Римська класифікація – природна. Право в дійсності поділяється на публічне та цивільне, і ці дві групи відрізняються такою кількістю важливих характеристик, що неможливо знайти будь-який інший розподіл, який в цьому відношенні був би рівним розподілу виявленим римськими юристами.» [3, с. 169]

Існують різні визначання приватного та публічного права. Ми вважаємо, що приватне право – це частина системи права, яка є сукупністю правових норм, що регулюють відносини, які пов'язані з приватними інтересами осіб, що містяться, в основному, в цивільному праві і пов'язаному з ним інших галузях права: сімейному, спадковому тощо.

Публічне право – це частина системи права, яка є сукупністю правових норм, що регулюють відносини в сфері загального інтересу громадян держави та містяться в конституційному, адміністративному, кримінальному, та інших подібних галузях права.

Необхідно відмітити, що в галузях права, які мають, в основному, приватну спрямованість, містяться також і норми публічного права, і навпаки - в галузях права, які містять переважно публічні норми, можуть бути норми приватного права. Так, в конституційному праві, яке містить, в основному, норми публічного права, наприклад, що закріплюють політичні права громадян, є також норми, які встановлюють їх особисті права, що відноситься до приватного права.

Сфера приватного та публічного права відрізняються між собою за характером відносин, що регулюються ними, правовим положенням суб'єктів права, процесу правотворення.

З погляду характеру відносин, то приватне право регулює автономні, індивідуальні інтереси осіб та їх об'єднань, а публічне – регулює загальні інтереси громадян.

З погляду змісту відносин, що регулюються, приватне право регулює автономні інтереси осіб, а публічне право – загальні інтереси індивідів.

У сфері приватного права особи виступають як рівноправні сторони, яким властива свобода вибору, ініціатива особи для задоволення тих різноманітних приватних потреб, які у неї існують. Для сфери приватного права притаманні координаційні, консенсуальні правові відносини. Протилежна ситуація в правовому положенні суб'єктів публічного права, за допомогою яких здійснюється управління суспільством з метою реалізації загального інтересу індивідів. Будь-яке управління будується за схемою «суб'єкт управління – об'єкт управління», де той, хто управляє, має більше прав, ніж той, ким управляють. Без цього управління неможливе. Тому для публічного права характерне панування, вертикальних правових відносин, де учасники відносин є юридично нерівноправними сторонами.

Що стосується різниці утворення приватного і публічного права, потрібно від-

мітити, що перше регулює, насамперед, економічні (приватні) відносини, а друге – управлінські (публічні) відносини. Економічні відносини існують без прямої залежності від волі і свідомості людей. Індивіди в процесі життя самостійно знаходять зручні для них правила взаємовідносин в приватній сфері, які внаслідок багаторазового повторення перетворюються в правові норми відносин. Ці сформовані суспільством початки правових норм, нормотворцю необхідно знайти і сформулювати в вигляді певної форми права (нормативно-правового акту, правового прецеденту, та інші). Управлінські (публічні) відносини не мають тих глибинних закономірностей, які властиві економічним. Тому в сфері управлінських відносин стихійне виникнення права, з одного боку, ускладнене, з другого – небажане, тому що за відсутності глибинних закономірностей в управлінській сфері це може вести до свавілля і зловживання публічною владою. Таким чином, у сфері приватного права норми виникають з об'єктивно сформованих правовідносин, а в сфері публічного права, навпаки, правовідносини виникають з норм, які створені свідомо публічною владою, враховуючи закономірності економічної сфери і тенденції розвитку системи публічного управління. Цим пояснюється різний тип правового регулювання. У сфері приватного права діє принцип: “Дозволено все, що правом не заборонене”, що сприяє у повну міру розкритись всім суспільним закономірностям, потребам та інтересам особи. В сфері публічного права діє переважно зворотний принцип: “Дозволено тільки те, що вказано в праві”, для запобігання свавілля і зловживання публічною владою [4. с. 165].

Розглянемо більш детально утворення приватного права.

Існують різні точки зору на те, як утворюється право.

1. Прибічники природного права стверджують, що право природним шляхом створюється всім суспільством, інколи всією живою природою.

2. Представники юридичного позитивізму вважають, що право утворюється державними структурами.

3. Прибічники історичної школи права стверджували, що право утворюється “народним духом”.

4. Прибічники психологічної концепції права вважають, що право утворюється психікою індивідів

5. Прибічники соціологічної юриспруденції виходять з того, що право створюється різноманітними об'єднаннями індивідів.

Існують й інші точки зору на сутність утворення права. При цьому дуже часто помилково не розрізняють утворення права і створення законодавства, яке є частиною процесу утворення права.

Існують різні визначення правоутворення.

С. А. Лисенков вважав: правоутворення – це поняття, що охоплює різні форми та способи виникнення і буття права, його упорядкування і розвиток. [5. с. 161]. Тобто правоутворення він розглядав в широкому сенсі: як виникнення права, як форму права, як систематизацію права

Автори підручника «Загальна теорія держави та права» за редакцією М.В. Цвіка і О.В. Петрішина, вважають, що правоутворення – є відносно тривалим процесом утворення юридичних норм, що починається з визнання державою певних повторюваних суспільних відносин, усвідомлення необхідності їх правового регулювання, формального закріплення і державного захисту юридичних приписів [6. с. 175]. Таким чином ці автори, по-перше ототожнюють правоутворення з правоформуванням, по-друге – в їхньому визначенні правоутворення пов'язується лише з державою і не розповсюджується на утворення міжнародного права, що не відповідає реальності.

Ми вважаємо, що правоутворення – це процес переводу законів дійсності, соціальних потреб й інтересів у правові норми, що закріплюються у певній формі права.

Таким чином, сутність правоутворення полягає у відображенні у формах права (позитивному праві) закономірності дійсності. Про це дуже рідко згадується у визначеннях права і характеристиці його утворення. Поряд з цим останнім часом фахівці звертають увагу на значимість закономірностей в існуванні суспільства.

В. В. Крутов вважає: «Захистити нашу цивілізацію від пороків, стримати її від руйнування та загибелі, вирішити проблему миру на землі можливо тільки на основі нової світоглядної парадигми, побудованої на уявленні людини про себе як про духовну сутність, яка живе за всезагальними законами Світу та Космосу, єдиними законами природи, відповідно, з гуманістичними принципами та правилами життя на планеті» [7, с. 44].

Козловський А. А. обґрунтовано стверджує: «Вже важко піддавати сумніву про те, що природа нав'язує свої закони і правила існування, неприйняття яких загрожує знищенням і перетворенням у небуття. Перед людиною стоїть завдання виявити ці закони і перетворити їх на правила своєї діяльності, в норми поведінки. В такий спосіб правила буття стають правилами людини. І ті норми, які суперечать законам буття, буттям же і знищуються» [8, с. 10].

Ми вважаємо, що закономірність (закон) – це об'єктивні, стійкі, повторювані якості явищ дійсності, їх елементів, взаємовідносин, що зумовлюють їх виникнення, розвиток, існування.

Необхідно відмітити, що процес переведу законів дійсності в праві – це незеркальне їх закріплення в правовій формі. Воно є складним процесом трансформації закономірностей в ці форми, які обумовлені системним впливом на нього джерел права.

Правоутворення складається з певних етапів. Виокремлюють різні етапи правоутворення.

С. Л. Лисенков вважав, що правоутворення має три етапи:

- 1) формування конкретних правових відносин безпосередньо суспільством;
- 2) узагальнення державою конкретних правових відносин;
- 3) втілення формалізованих правових норм в конкретні суспільні відносини. [5, с. 162]

Таким чином в етапи правоутворення він включав не тільки власне утворення права, а і його реалізацію.

Інші фахівці виділяють такі етапи правоутворення:

- 1) стихійне виникнення відносин, що складаються завдяки щоденному повторенню

і набування ними нормативного характеру;

- 2) визнання загальнообов'язковості і охорона цих відносин;

- 3) надання цим правовідносинам юридичної сили [6, с. 175-176].

О. В. Шмоткін вважає, що існують такі етапи правоутворення: формування права, формулювання права, формалізація права [9, с. 184].

Утворення приватного права як частини права має загальні риси правоутворення взагалі. Але, поряд з цим йому притаманні певні особливості. З нашої точки зору утворення приватного права – це процес переведу законів приватної сфери, приватних потреб та інтересів у правові норми, що закріплюються в певній формі права.

Взявши за основу виокремлення етапів загального правоутворення запропонованих О. В. Шмоткіним, ми вважаємо, що утворення приватного права складається з чотирьох етапів:

1. Факторостворення права – на цьому етапі внаслідок дії законів приватної сфери, виникають фактори, що породжують потреби в правовому регулюванні певного явища приватної сфери.

2. Формування права – на цьому етапі внаслідок дії потреби в правовому регулюванні певного явища приватної сфери починаються складатись норми взаємовідносин між індивідами.

3. Формулювання права – на цьому етапі відбувається переклад нормотворчими структурами суспільних правових потреб, норм, що виникають у приватній сфері у певну форму права.

4. Формалізація права – на цьому етапі визначається процедура вступу цих норм в юридичну силу, правила їх дії тощо.

Утворення приватного права засноване на його джерелах.

Дуже часто під джерелами права розуміють - нормативно-правові акти й інші форми права, у яких містяться норми права. Тобто ототожнюється поняття «джерело» і «форма права», що за своєю сутністю є неспівпадаючими явищами.

З нашої точки зору джерела приватного права – це ті об'єктивні закономірні явища

приватної сфери, що зумовлюють виникнення, розвиток та існування приватного права.

Таким чином джерела приватного права: по-перше – це закономірні об'єктивні явища приватної сфери, тобто вони існують, в цілому, незалежно від свідомості людини, по-друге – це явища, які породжують приватне право, тобто впливають на його виникнення, по третє – це явища, які обумовлюють існування приватного права, тобто впливають на зміну його змісту, термін дії.

Райнгольд Циппеліус стверджує: «Якщо право має розв'язати своє завдання по справжньому ефективно, воно особливо повинно використовувати наявні природні та соціологічні дані. Саме за допомогою пізнання природних, психологічних та соціальних законів, право виробляє власні засоби для досягнення своєї мети» [10. с. 53].

Джерела приватного права певного суспільства беруть свій початок із моменту його виникнення. Вони видозмінюються разом із суспільством.

Джерела приватного права в дійсності існують як складне інтегроване явище, у якому тільки теоретично можна виділити окремі види (групи) джерел, основними з яких є: природні, психологічні, моральні, релігійні, економічні, політичні. Характер цих джерел, поряд із загальносоціальним змістом, має особливості в кожному суспільстві [9. с. 166].

Утворенню приватного права передують поява певних потреб в приватній сфері.

Потребу можна визначити як об'єктивну невідповідність між тим, що існує, і тим, що повинне існувати в дійсності.

Приватні потреби можуть бути фізичні й соціальні; поточні та перспективні; економічні, соціальні, культурні тощо.

Коли існуючі потреби в приватній сфері не можуть бути задоволені без правового регулювання – виникають потреби у відповідних нормах права, тобто правові потреби, які зумовлені характером джерел права.

Процес факторостворення приватного права, тобто виникнення факторів, з яких починається утворення права має кілька стадій:

1) виникнення під впливом джерел права певних факторів, які обумовлюють виникнення потреб в правовому регулюванні певного явища приватної сфери «правових потреб»;

2) з'єднання цих факторів в певну систему під впливом дії закону «переходу від кількісних змін до якісних», які породжують виникнення правових закономірностей;

3) виникнення потреби з правового врегулювання суспільного явища приватної сфери, що обумовлене правовими закономірностями. Ця потреба виникає у вигляді інтуїтивного, несвідомого прагнення індивідів до певної норми поведінки.

Процес формування приватного права має такі стадії:

1) виникнення стереотипу поведінки в процесі вирішення правової потреби в приватній сфері.

2) поширення цього стереотипу поведінки на членів суспільства.

3) відображення у свідомості індивідів необхідності в дотриманні цих стереотипів норм відносин.

Процес формулювання приватного права складається з таких стадій:

1) виявлення нормотворчим органом потреб суспільства в правовому врегулюванні приватних відносин;

2) виявлення нормотворчим органом норм поведінки, що почали формуватись суспільством;

3) надання виявлених нормі поведінки юридичних якостей, тобто форми нормативно-правового акта, правового прецеденту, іншої форми права.

Формалізація приватного права має такі стадії:

1) надання юридичної сили формі права тобто їх промульгація, підписання, реєстрація і таке інше;

2) опублікування форми права в порядку встановленому для неї;

3) набрання формою права юридичної сили;

4) приведення існуючих форм права у відповідність з новою прийнятою формою права.

Як слідує з викладеного, етап факторостворення – об'єктивний, правоформування

– об'єктивно-суб'єктивний, формулювання
– суб'єктивно-об'єктивний, формалізації – суб'єктивний.

Необхідно зазначити, що етапи та стадії правоутворення, можна виокремити лише теоретично. На практиці вони тісно взаємопереплетені. При цьому, кожна зі стадій має складну структуру і зміст

Формулювання і формалізація приватного права дуже часто відбувається з деформацією в силу об'єктивних і суб'єктивних причин.

Об'єктивні причини:

– приватна сфера суспільства має складну, динамічну будову, в якій буває важко виявити закономірності, які знаходяться в основі норм поведінки;

– приватні потреби різних соціальних груп розрізняються, отже, норми поведінки вони можуть виробляти різні;

– приватні потреби можуть ще не трансформуватися в норми взаємин між індивідами, тому норми, створені нормотворчими структурами можуть не відповідати суспільним потребам.

Суб'єктивні причини:

– низький інтелектуальний рівень співробітників нормотворчого органу, що не дає їм змоги знайти існуючі правові потреби та норми поведінки, що почали складатись;

– низький моральний рівень розвитку співробітників нормотворчих органів, при якому ці співробітники реалізують, насамперед власні, а не суспільні інтереси;

– низька організаційна забезпеченість процесу формулювання і формалізації приватного права. [9, с. 179-180]

Для якісного створення приватного права необхідно мінімізувати згадані об'єктивні та суб'єктивні причини формулювання та формалізації права.

Висновки

Уважаємо, що приватне право – це частина системи права, яка є сукупністю правових норм, що регулюють відносини, що пов'язані з приватними інтересами осіб, які містяться, в основному, в цивільному праві і пов'язаному з ним інших галузях права: сімейному, спадковому тощо. Публічне пра-

во – це частина системи права, яка є сукупністю правових норм, що регулюють відносини в сфері загального інтересу громадян держави та містяться в конституційному, адміністративному, кримінальному, та інших подібних галузях права.

З нашої точки зору, правоутворення – це процес переводу законів дійсності, соціальних потреб й інтересів у правові норми, що закріплюються у певній формі права.

З нашої точки зору утворення приватного права – це процес переводу законів приватної сфери, приватних потреб та інтересів у правові норми, що закріплюються в певній формі права.

Можемо уважати, що утворення складається з чотирьох етапів:

1. Факторостворення права – на цьому етапі внаслідок дії законів приватної сфери, виникають фактори, що породжують потреби в правовому регулюванні певного явища приватної сфери.

2. Формування права – на цьому етапі внаслідок дії потреби в правовому регулюванні певного явища приватної сфери починаються складатись норми взаємовідносин між індивідами.

3. Формулювання права – на цьому етапі відбувається переклад нормотворчими структурами суспільних правових потреб, норм, що виникають у приватній сфері у певну форму права.

4. Формалізація права – на цьому етапі визначається процедура вступу цих норм в юридичну силу, правила їх дії тощо.

Утворення приватного права засноване на його джерелах.

З нашої точки зору джерела приватного права – це ті об'єктивні, закономірні явища приватної сфери, що зумовлюють виникнення, розвиток та існування приватного права.

Основними з яких є: природні, психологічні, моральні, релігійні, економічні, політичні джерела. Характер цих джерел, поряд із загальносоціальним змістом, має особливості в кожному суспільстві.

Утворенню приватного права передують поява певних потреб в приватній сфері. Потребу можна визначити як об'єктивну невідповідність між тим, що існує, і тим, що повинне існувати в дійсності.

Формулювання і формалізація приватного права дуже часто відбувається з деформацією в силу об'єктивних і суб'єктивних причин.

Необхідно зазначити, що етапи та стадії правоутворення, можна виокремити лише теоретично. На практиці вони тісно взаємопереплетені.

Перспективним напрямком подальших досліджень теми статті є поглиблене вивчення стадій утворення приватного права.

Література

1. Шмоткін О. В. Теорія держави і права в латинських юридичних аксіомах : навч. посібник / О.В. Шмоткін. – Київ : Нац. акад. СБУ, 2018 – 156 с.
2. Филиппо Чезаре Курс римського частного права : Учебник | под. ред. Д.В. Дождева – М. : издательство БЕК, 2002. – 400 с.
3. Муромцев С. А. Основное определение и разделение права / Вступит. Статья, коммент. Доктора юридических наук, профессора Ю.И. Гревцова. 2-е изд., доп. СПб.: Издательский Дом С.-Петербур. гос. ун-та, Издательство юридического факультета СПбГУ, 2004. – 224 с.
4. Шмоткін О. В. Теорія держави і права : підруч. / О.В. Шмоткін. – К. : Нац. акад. СБУ, 2016. – 432 с.
5. Лисенков С. А. Загальна теорія держави і права. Навчальний посібник. – К.: Юрисконсульт, 2006. – 355 с.
6. Загальна теорія держави і права : [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. – Харків: Право, 2009. – 584 с.
7. Крутов В. В. Возвращение к себе. Основы развития сознания и управления мышлением/ В.В. Крутов / К.: Генеза, 2014. – 400с

8. Козловский А. А. Право як пізнання: Вступ до гносеології права / А. А. Козловський. Черніці, Рута, 1990. – 295с

9. Шмоткін О. В. Філософсько-правові основи забезпечення національної безпеки : монографія / О.В. Шмоткін. – Київ : Нац. Акад. СБУ, 2019. – 215 с.

10. Циппеліус Райнгольд Філософія права : підручник : Пер. з нім. К. : Тандем. 2000. – 300 с.

Tetiana Maslennykova,

Associate Professor of the Department of Public Law Private higher educational institution «University of Modern Knowledge», PhD of Pedagogical Sciences

Oleksii Khozupun

Head of the Department of Criminal Law, Process and Criminology of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism, PhD in Law

THE PROCESS OF FORMATION OF PRIVATE LAW

Based on the analysis of the views of scholars in the field of the theory of private and public law, the processes of formation of private law, which are closely related to the European integration of Ukraine, are highlighted. It is emphasized that its accession to the legal system of Europe requires bringing the Ukraine law to the general standards and principles of law of European countries, including the division of law into private and public. The article notes that the process of translating the laws of reality into law is not enshrining them in legal form. It is a complex process of transformation of patterns into these forms, which are due to the systemic influence of sources of law. Different points of view on the formation of law are also established and the development of further research on the process of formation of private law is proposed.

Key words: law, law-making, private law, rule-making activity, formalization of law, formulation of law.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

ТАТАРИН Назарій Миколайович - кандидат юридичних наук, фахівець відділу режимно-секретного та документального забезпечення Львівського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3888-2104>

УДК 343.985

У статті підкреслено, що системний характер організації розслідування кримінальних правопорушень указує на те, що вона складається з окремих елементів, які реалізуються за певними напрямками. З'ясовано, що організація розслідування кримінальних правопорушень є діяльністю, яка полягає у реалізації системи (комплексу) дій і заходів, спрямованих на впорядкування й оптимізацію процесу досудового розслідування заради забезпечення ефективності кримінального провадження. Підкреслено, що організація розслідування кримінальних правопорушень є складною системою, елементи якої у своєму взаємозв'язку дозволяють вирішити як завдання досудового розслідування, так і завдання самої організації розслідування. Наголошено, що, виокремлюючи й характеризуючи складові елементи організації розслідування кримінальних правопорушень, варто керуватися тим, що організації розслідування притаманний системний характер, а тому при її дослідженні слід використовувати системний підхід.

Ключові слова: організація розслідування, планування розслідування, кримінальні правопорушення, напрям, система, структурний елемент.

Постановка проблеми

Організація розслідування, в тому числі воєнних злочинів, – це діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на створення сприятливої обстановки для оптимізації досудового розслідування на кожному з

його етапів і забезпечення досягнення завдань кримінального провадження. Відповідно вказана діяльність характеризується специфічними ознаками, які й визначають її сутність: цілеспрямований і динамічний характер; реалізація виключно уповноваженими суб'єктами; є системою дій зі створення сприятливих умов розслідування; здійснюється впродовж усього процесу розслідування (на кожному з його етапів і під час проведення окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), інших процесуальних і непроцесуальних дій). При цьому системний характер організації розслідування кримінальних правопорушень указує на те, що вона складається з окремих елементів, які реалізуються за певними напрямками. У зв'язку з чим важливо виокремити й охарактеризувати напрями та структурні елементи організації розслідування кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень

Поняття, ознаки, структура та значення організації розслідування кримінальних правопорушень узагалі та в структурі окремих криміналістичних методик зокрема є предметом наукових пошуків у працях багатьох учених. Мова йде про напрацювання таких учених як: О.В. Александренко, А.А. Барцицька, Л.Я. Гордін, Ю.О. Гресь, А.В. Даниляк, В.Г. Дрозд, К.С. Ізбаш, Н.С. Карпов, О.Ф. Кобзар, О.В. Ковальова, О.В. Олішевським, В.В. Павловський,

В.М. Плетенець, М.Ю. Романов, А.В. Сорочан, О.Ю. Татаров, В.В. Тіщенко, Г.А. Хань, О.О. Хань, Н.О. Холоденко, М.С. Цуцкірідзе, І.М. Шопіна й інших. Проте в теорії криміналістичної науки питання про напрями та систему організації розслідування кримінальних правопорушень висвітлено фрагментарно.

Метою статті є визначення напрямів і складових елементів організації розслідування кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу

Організація розслідування кримінальних правопорушень є діяльністю, яка полягає у реалізації системи (комплексу) дій і заходів, спрямованих на впорядкування й оптимізацію процесу досудового розслідування заради забезпечення ефективності кримінального провадження. Відповідно мова йде про те, що організація розслідування кримінальних правопорушень є складною системою, елементи якої у своєму взаємозв'язку дозволяють вирішити як завдання досудового розслідування, так і завдання самої організації розслідування. Тому, виокремлюючи й характеризуючи складові елементи організації розслідування кримінальних правопорушень, варто керуватися тим, що організації розслідування притаманний системний характер, а тому при її дослідження слід використовувати системний підхід.

У контексті вищенаведеного слід, поперше, зазначити, що є системою й які ознаки їй притаманні, та, по-друге, з урахуванням цих знань розкрити зміст елементів такої системи як «організація розслідування кримінальних правопорушень».

Так, як зазначає А. Пахлеванзаде, сутність системи найкраще розкривається в наступних її трактуваннях: «такий комплекс компонентів, в яких взаємодія й взаємовідношення набувають характеру взаємосприяння компонентів на одержання сфокусованого корисного результату, тобто досягнення мети, до якої прагне й заради якої й створена система», «цілісна єдність структурно відокремлених, але пов'язаних

між собою елементів, які реалізують окремі функції в умовах конкретного зовнішнього середовища», «якісно нове утворення, в якому його складові елементи, що перебувають у постійній взаємодії, передають один одному частину своїх властивостей, створюючи взаємообумовлену цілісну основу для нормального регулювання всіх процесуальних відносин та підвищення ефективності функціонування механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження» [1, с. 146].

Проте необхідно розуміти, що не будь-яка сукупність є системою. Для того, щоб певне утворення вважалось системою, йому повинні бути притаманні характерні риси. Зокрема, на думку С. Петкова, системі повинні бути притаманні наступні ознаки, які відрізняють її від інших утворень несистемного характеру:

- «– становить цілісний комплекс взаємодіючих елементів;
- створює особливу єдність зі середовищем;
- являє собою елемент вищої системи;
- елементи інших підпорядкованих систем, у свою чергу, є нижчими системами» [2, с. 13–14].

З вищенаведеного помітно, що система характеризується цілісністю та взаємозалежністю своїх елементів, які спрямовані на вирішення стратегічного завдання. Відповідно, під системою організації розслідування кримінальних правопорушень варто розуміти цілісний комплекс заходів, який реалізується уповноваженими суб'єктами заради досягнення стратегічних завдань досудового розслідування.

Щодо структури організації розслідування, вважаємо, що є слушною та заслуговує на увагу позиція І.В. Кубарева. Науковець, керуючись функціональним підходом до визначення змісту діяльності з організації розслідування кримінальних правопорушень, «виокремлює такі складові організації розслідування:

- аналіз слідчої ситуації та прогнозування її розвитку;
- визначення завдань розслідування і висування версій;
- планування розслідування;

– комплексне використання слідчим криміналістичних прийомів, засобів і методів;

– взаємодія з оперативними підрозділами, спеціалістами та іншими суб'єктами, що залучаються до розслідування;

– контроль за ходом та результатами розслідування» [3, с. 8].

Крім того, наголошуємо, що система організаційних заходів завжди реалізується за окремими напрямками. Інколи одні й ті ж заходи організаційного характеру можуть бути спрямовані для забезпечення процесу досудового розслідування одразу за декількома напрямками. У зв'язку з чим зупинимося детальніше на окремих напрямках організації кримінальних правопорушень.

Організація розслідування кримінальних правопорушень здійснюється за наступними основними напрямками.

1. Правове забезпечення, яке полягає у врахуванні законодавцем при вдосконаленні кримінального процесуального законодавства труднощів, з якими стикаються чи можуть стикнутися працівники правоохоронних органів під час досудового розслідування в умовах, які зумовлені об'єктивними чинниками, що унеможливають чи перешкоджають ефективному здійсненню кримінального провадження. Також правове забезпечення розслідування кримінальних правопорушень полягає у приведенні до міжнародно-правових стандартів положення кримінального та кримінального процесуального законодавства. Крім того, повинні бути належним чином врегульовані засади, суб'єкти та форми взаємодії на національному та міжнародному рівнях під час досудового розслідування злочинів і кримінальних проступків. Зокрема, особлива увага повинна бути приділена міжвідомчій взаємодії.

2. Матеріально-технічне забезпечення полягає у підвищенні фінансування підрозділів різних відомств, які безпосередньо приймають участь у виявленні та досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень; забезпеченні всіх органів досудового розслідування та судово-експертних установ достатньою кількістю технічних засобів, потрібних для виявлення, фіксації, вилучення та дослідження доказів; створенні комфорт-

них умов праці (забезпеченні службовим транспортом, паливом, електрогенераторами, зв'язком, робочими кабінетами тощо).

3. Кадрове забезпечення повинно реалізуватися за декількома напрямками: підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації. При цьому обов'язково в освітньому процесі використовувати практичну складову, яка полягає у запровадженні передового досвіду з документування та досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень, зокрема резонансних. Також слід організувати обмін досвідом як між різними підрозділами правоохоронних і/чи судово-експертних органів, так і самими органами. Також важливо використовувати під час підготовки відповідних кадрів використовувати зарубіжний досвід з виявлення, документування та кримінального переслідування за кримінальні правопорушення.

4. Забезпечення співробітництва під час розслідування кримінальних правопорушень здійснюється на національному та міжнародному рівні. Вказаний напрям організації розслідування злочинів і кримінальних проступків є одним з визначальних чинників успішного розслідування цього виду суспільно небезпечних діянь [4, с. 216]. При цьому особлива роль відводиться груповому розслідуванню кримінальних правопорушень, тобто у складі слідчих (у тому числі міжвідомчих) і слідчо-оперативних груп. Інколи, через великий обсяг слідчої картини окремих різновидів кримінальних правопорушень слідчим підрозділам органів досудового розслідування бракує людських і часових ресурсів для своєчасної їх фіксації, у зв'язку з чим вони доручають проведення окремих невідкладних слідчих (розшукових) дій працівникам інших правоохоронних органів, часто іншої відомчої приналежності.

Наведений перелік напрямів організації розслідування кримінальних правопорушень не є вичерпним, він може видозмінюватися з урахуванням специфіки механізму вчинення конкретного кримінального правопорушення, а також обстановкою, яка склалася на момент його розслідування на певному етапі.

Висновки

Отже, організація розслідування кримінальних правопорушень за основними напрямками (правове, матеріально-технічне, кадрове забезпечення та забезпечення співробітництва) здійснюється з урахуванням як специфіки механізму їх учинення, так і діяльності з виявлення, документування та досудового розслідування. Організація розслідування кримінальних правопорушень є цілеспрямованою і динамічною діяльністю уповноважених суб'єктів, яка реалізується шляхом проведення системи дій зі створення сприятливих умов упродовж усього процесу розслідування (на кожному з його етапів і під час проведення окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), інших процесуальних і непроцесуальних дій).

Література

1. Пахлеванзаде А. Теоретичне підґрунтя та наукова розробленість проблеми реалізації засади розумності строків на досудовому розслідуванні. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 4. С. 145–148.
2. Петков С. Ефективний менеджмент в органах внутрішніх справ: монографія. Сімферополь: Таврія, 2004. 564 с.
3. Кубарев І.В. Проблеми організації розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2007. 18 с.

SUMMARY

The article emphasizes that the systemic nature of the organization of the investigation of criminal offenses indicates that it consists of separate elements that are implemented in certain directions. It was found that the organization of the investigation of criminal offenses is an activity that consists in the implementation of a system (complex) of actions and measures aimed at streamlining and optimizing the process of pre-trial investigation in order to ensure the effectiveness of criminal proceedings. It is emphasized that the organization of the investigation of criminal offenses is a complex system, the elements of which in their interrelationship allow solving both the tasks of the pre-trial investigation and the tasks of the organization of the investigation itself. It is emphasized that, singling out and characterizing the constituent elements of the organization of the investigation of criminal offenses, it is worth being guided by the fact that the organization of the investigation has a systemic nature, and therefore a systematic approach should be used in its study.

Key words: investigation organization, investigation planning, criminal offenses, direction, system, structural element.

4. Благута Р.І., Климчук М.П., Сакал В.М., Цуцкірідзе М.С. Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів під час досудового розслідування: навч. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 216 с.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

**БОДНАР Сергій Вікторович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри
правознавства ПВНЗ Вінницького фінансово-економічного університету**

<https://orcid.org/0000-0003-3322-6279>

УДК 342.9

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення поняття адміністративно-правових форм державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти. Виділено коло відповідних форм та надано їм змістовну характеристику. Аргументовано, що законодавцю слід рухатись у бік розширення переліку та змісту адміністративно-правових форм державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти.

Ключові слова: форма, адміністративно-правова форма, державно-приватне партнерство, вища освіта.

Постановка проблеми

Державно-приватне партнерство було б суто декларативним інститутом, яке існує тільки в положеннях нормативно-правових актів, без наявності спеціального практично-правового інструментарію його практичної реалізації. Останній притаманний всім юридичним явищам та забезпечує дію їх внутрішніх механізмів передбачених конкретними правовими нормами за рахунок відповідної зміни, припинення або породження суспільно-правових відносин. Ключовим елементом відповідного інструментарію є правові форми, які в аспекті державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти набувають адміністративно-галузевого забарвлення.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, пов'язані із забезпеченням ефективного функціонування інституту державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти, у своїх наукових працях розглядали: І.О. Дьоміна, В.П. Горин, М.І. Карпа, А.М. Карпенко, О.С. Москічова, О.С. Павлова, Р.Б. Поляков, А.В. Пшонка та багато інших. Втім, незважаючи на значні теоретичні здобутки, в науковій літературі недостатньо опрацьованим залишається питання характеристики адміністративно-правових форм державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти.

Мета і завдання дослідження

Мета наукової статті полягає у тому, щоб встановити коло та надати характеристику адміністративно-правовим формам державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити сутнісний зміст поняття «форма» з точки зору різних галузевих дисциплін; здійснити аналіз норм чинного законодавства та наукових поглядів вчених, на основі чого виокремити коло адміністративно-правових державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти.

Наукова новизна дослідження

Новизна представленого наукового дослідження обумовлена тим, що в ній дістала подальшого розвитку характеристика

системи адміністративно-правових форм державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти.

Виклад основного матеріалу

Слово «форма» використовується у багатьох складових людської діяльності. Етимологічно воно походить від латинської «forma» і має наступний спектр тлумачень: 1) зовнішній вид, зовнішній обрис, 2) устрій, структура будь-чого, система організації; 3) пристрій, шаблон, за допомогою якого чому-небудь надають певних обрисів, якогось вигляду; 4) сукупність процесів або дій, що ведуть до утворення і вдосконалення взаємозв'язків між частинами цілого; 5) внутрішня упорядкованість, узгодженість, взаємодія більш або менш диференційованих і автономних частин цілого, обумовлених його будовою і таке інше [1]. Категорія «форма» широко використовується у філософській науці де розглядається, як вираження змісту, його обумовлення. Форма виражає зміст як його організація, оскільки немає безформного змісту, як і немає безформної речі. Форма не існує сама по собі. Вона позбавлена будь-якої цінності, якщо не є формою змісту [2, с.207]. Отже, враховуючи лексичний зміст слова «форма» та його визначення в рамках наукових галузей можемо зробити наступний висновок: воно описує зовнішній обрис або вигляд якогось об'єкту, вираження діяльності або змісту чогось.

В праві існує загально-теоретична категорія «правова форма», яка є материнською для багатьох інших галузевих категорій, зокрема, адміністративно-правових форм. Правові форми мають різноманітні тлумачення. Наприклад, Н.М. Пархоменко наголошує, що правова форма – це наукова комплексна категорія, що відображає різні суспільні явища, які потребують регламентації, а також слугує каркасом усередині права, впорядковує і поєднує всі правові явища і право як таке. Коли йдеться про правові форми, то мають на увазі право, як певне соціальне явище, що відрізняється від інших явищ (політика, релігія, мораль), які разом із правом

визначаються матеріальними й економічними умовами життя суспільства. Іншими словами, поняття «правова форма» є загальним відображенням об'єктивного зв'язку права і явищ, на які воно впливає, визначення його місця серед інших форм [3, с.55].

Інший погляд відносно змісту категорії «правова форма» має А.О. Мовчан, яка пише, що це інструмент оптимального вирішення поставлених практичних завдань. Вона (правова форма) упорядковує відповідні відносини, дозволяє зіставляти поведінку зі встановленими зразками, вносить у життя нормативні початки, сприяє організованості і порядку, націлює суб'єктів права на найбільш раціональну поведінку і дії. Як категорія теорії права, правова форма характеризується загальністю і абстрактністю. Правові форми являють собою уособлені групи норм, що мають нормативне вираження у виді окремих утворень, юридичних режимів, які у практичній діяльності набувають стійкості і сталості. Вони завжди встановлюються законодавцем. Держава за їх допомогою має можливість викликати до життя найбільш ефективну поведінку. Правова форма забезпечує організованість і дисципліну в суспільних сферах, вводить захисні санкції і встановлює міру відповідальності щодо порушників проведення добору кадрів. Отже, призначення правової форми – викликати до життя ту чи іншу поведінку і виключити небажані дії. Вона має властивості: обов'язкова нормативність і фіксованість, стабілізуючий характер, здатність збалансувати інтереси різних соціальних груп, відповідальність, встановлення гарантій інтересів різних суб'єктів [4, с.86].

На даному етапі наукового пошуку варто підкреслити, що правова форма – це комплексна категорія котра описує вираження змісту права як регулятора суспільно-правових відносин. Вона складається із правових норм та положень, які встановлюють одну із можливих моделей впливу права на соціальне середовище та поведінку учасників суспільно-правових

відносин за допомогою спеціальної правової методології.

З приводу адміністративно-правових форм також не існує єдиної точки зору. Так, Є.О. Безсмертний вважає, що адміністративно-правові форми – це форми діяльності суб'єктів державної влади – спосіб зовнішнього оформлення адміністративно-правових норм, яке засвідчує їхню державну загальнообов'язковість, тобто це спосіб вираження і закріплення державної волі з метою забезпечення суб'єктами державної влади прав і свобод людини та громадянина, нормального функціонування громадянського суспільства і держави [5, с.121]. Більш глибоко значення форм розглядає В.В. Баштанник та І.Д. Шумляєва, які наголошують: «Під адміністративно-правовими формами найчастіше розуміються зовнішнє практичне вираження конкретних дій, що здійснюються органами державного управління. Державне управління зовнішньо виражається в конкретних, реальних, відчутних діях державних органів і посадових осіб. Таким чином зміст державно-управлінської діяльності набуває потрібної форми і піддається чіткому сприйняттю. Специфічними ознаками адміністративно-правових форм є такі: 1) вона складається у процесі здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності; 2) є зовнішнім виявом конкретних дій суб'єкта державного управління; 3) існує можливість обрання варіанту найбільш ефективних та виправданих конкретних дій органів виконавчої влади щодо здійснення управлінської діяльності; 4) універсальність щодо конкретних сфер і галузей державного управління; 5) діяльність органів влади відповідно до їх компетенції; 6) забезпечення ефективності реалізації влади» тощо [6, с.61].

Таким чином, під адміністративно-правовими формами державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти найбільш доцільно розуміти врегульований нормами адміністративної галузі права зовнішній прояв практичної діяльності спеціально-уповноважених суб'єктів державного та приватного секторів, спрямована

на досягнення певної мети у досліджуваній сфері суспільних відносин.

На нашу думку, до основних адміністративно-правових форм державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти, слід віднести:

- прийняття адміністративно-правових актів, що регламентують порядок та технічні особливості здійснення державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти. Взагалі, прийняття нормативно-правового акту – це процедура, яка складається з голосування (якщо це акт колегіальний) або підписання (уповноваженою посадовою особою) з наступною його реєстрацією (якщо це передбачено чинним законодавством). Відповідно до Указу Президента України «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади» від 03.10.1992 №493/92 нормативно-правові акти, які видаються міністерствами, іншими органами виконавчої влади, органами господарського управління та контролю і які зачіпають права, свободи та законні інтереси громадян або мають міжвідомчий характер, підлягають державній реєстрації. Державну реєстрацію здійснюють щодо: 1) нормативно-правових актів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, органів господарського управління та контролю – Міністерство юстиції України; 2) нормативно-правових актів міністерств і республіканських комітетів Автономної Республіки Крим – Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим; 3) нормативно-правових актів обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, їх управлінь, відділів, інших підрозділів, а також місцевих органів господарського управління та контролю – обласні, Київське та Севастопольське міські управління юстиції; 4) нормативно-правових актів районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, їх управлінь, відділів, інших підрозділів – районні, районні у містах Києві та Севастополі управління юстиції [7; 8, с.142]. Тож, по суті, в даному контексті

йде мова про розробку, прийняття, реєстрацію та оприлюднення правових засад адміністративного змісту, починаючи від законів та закінчуючи підзаконними актами, які регламентують статус, функції, завдання, особливості здійснення та інші аспекти державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти. В даний спосіб держава в особі уповноважених державних органів, а саме Верховної Ради України, КМУ, МОН та інших міністерств, забезпечує юридичне обрамлення суспільно-правових відносин, що виникають під час співпраці держави або територіальних громад з відповідними приватними партнерами.

- видання організаційно-адміністративних актів з питань державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти. Як справедливо вказують науковці: «Організаційно-адміністративні акти управління займають значне місце у правовій системі нашої держави. Вони видаються на підставах, передбачених Конституцією та законами України, призначені для врегулювання як загальних, так і конкретних правовідносин. Включені до загальної системи державно-владного впливу на конкретні сторони суспільного життя, правові акти управління забезпечують формування та функціонування конкретних суб'єктів і об'єктів управлінської, правоохоронної та право забезпечувальної діяльності. По суті, весь процес реалізації державної виконавчої влади в усьому різноманітті його елементів та стадій отримує свій цілеспрямований розвиток завдяки використанню правових актів управління, що визначають організаційні форми, методи, межі та правила діяльності як суб'єктів виконавчої влади, так і підпорядкованих чи підвладних їм об'єктів. Вказані акти управління справедливо розглядаються як основна правова форма реалізації завдань та функцій (компетенції) органів виконавчої влади» [9, с.51].

Отже, видання організаційно-адміністративних актів з питань державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти спрямовано на організацію цього партнерства, тобто, налагодження внутріш-

ньо-управлінської діяльності суб'єктів публічної сторони взаємодії з метою правильного та ефективного реалізації останньої.

- укладення адміністративних договорів. Згідно до положень Кодексу адміністративного судочинства від 06.07.2005 №2747-IV адміністративний договір – це спільний правовий акт суб'єктів владних повноважень або правовий акт за участю суб'єкта владних повноважень та іншої особи, що ґрунтується на їх волеузгодженні, має форму договору, угоди, протоколу, меморандуму тощо, визначає взаємні права та обов'язки його учасників у публічно-правовій сфері і укладається на підставі закону: а) для розмежування компетенції чи визначення порядку взаємодії між суб'єктами владних повноважень; б) для делегування публічно-владних управлінських функцій; в) для перерозподілу або об'єднання бюджетних коштів у випадках, визначених законом; г) замість видання індивідуального акта; ґ) для врегулювання питань надання адміністративних послуг [10].

Одним із найбільш популярних різновидів адміністративних договорів в аспекті державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти є меморандум. На сьогоднішній день МОН укладено численні меморандуми про державно-приватне партнерство, які передбачають взаємодію з фінансових, технічних, безпосередньо виховних та багатьох інших питань. Прикладом є Меморандум про співпрацю між Міністерством освіти і науки України та Товариством з обмеженою відповідальністю «ВІАТЕК», Меморандум про співпрацю між Міністерством освіти і науки України та Українською асоціацією виробників феросплавів та іншої електрометалургійної продукції «УкрФА», Меморандум про співпрацю між Міністерством освіти і науки України та Міжнародною фундацією виборчих систем, Меморандум Про співробітництво між МОН та ПАТ «Українська залізниця» тощо [11].

Крім зазначеного, у рамках здійснення державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти відповідно до Закону

України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 №2404-VI також можуть укладатись: договір управління майном (виключно за умови передбачення у договорі, укладеному в рамках державно-приватного партнерства, інвестиційних зобов'язань приватного партнера); договір про спільну діяльність; інші договори. Договір, укладений у рамках державно-приватного партнерства, може містити елементи різних договорів (змішаний договір), умови яких визначаються відповідно до цивільного законодавства України [12].

Висновок

Таким чином, саме так, на наш погляд, виглядає перелік адміністративно-правових форм державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти, який обґрунтовано положеннями чинного законодавства України, а також внутрішньої сутності досліджуваного інституту. Звісно – в теоретичній площині існують більш об'ємні підходи до виділення правових та адміністративно-правових форм. Проте, саме виділений нами перелік найбільш повно та вірно відображає особливості функціонування інституту державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти, а також його органічний зв'язок із адміністративною галуззю права. У підсумку відзначимо, що українському законодавцю слід рухатись у бік розширення відповідних форм, що матиме важливе значення з точки зору подальшого розвитку досліджуваного у роботі інституту.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Уклад, і голов, ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

2. Фелик В.І. Адміністративно-правове забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України: дисертація. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2017. 479 с.

3. Пархоменко Н.М. Джерела права: теоретико-методологічні засади: дисертація. Київ: Національна академія наук України Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. 2009. 218 с.

4. Мовчан А.О. Правове регулювання відносин із добору кадрів у ринкових умовах: дисертація. Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 2009. 201 с.

5. Безсмертний Є.О. Поняття та види адміністративно-правових форм суб'єктів державної влади. Вісник Харківського нац. ун-ту внутр. справ. 2014. № 2(65). С. 115-122.

6. Баштанник В. В. Адміністративне право : навч. посіб. В. В. Баштанник, І. Д. Шумляєва. 2-е вид., переробл. і доповн. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2018. 200 с.

7. Про затвердження Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади: постанова, положення від 28.12.1992 №731. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-92-п/ed20160806#Text>

8. Зубов К.М. Правообмеження у державній службі України: дисертація. Одеса: Одеська національна юридична академія. 2010. 226 с.

9. Александрова Н.В. До питання про правові акти управління. Наукові записки. 2008. Том 77. С.50-53.

10. Кодекс адміністративного судочинства України: закон від 06.07.2005 №2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. №35. Ст.446.

11. Державно-приватне партнерство: стаття. Офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/profesijno-tehnicna-osvita/reforma-profesijnoyi-osviti/derzhavno-privatne-partnerstvo-ta-dualna-osvita/derzhavno-privatne-partnerstvo> .

12. Про державно-приватне партнерство: закон від 01.07.2010 №2404-VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. №40. Ст.1436.

АНОТАЦІЯ

Аргументовано, що під адміністративно-правовими формами державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти найбільш доцільно розуміти врегульований нормами адміністративної галузі права зовнішній прояв практичної діяльності спеціально-уповноважених суб'єктів державного та приватного секторів, спрямований на досягнення певної мети у досліджуваній сфері суспільних відносин.

Доведено, що до основних адміністративно-правових форм державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти, слід віднести: 1) прийняття адміністративно-правових актів, що регламентують порядок та технічні особливості здійснення державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти; 2) видання організаційно-адміністративних актів з питань державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти; 3) укладення адміністративних договорів.

Встановлено, що видання організаційно-адміністративних актів з питань державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти спрямовано на організацію цього партнерства, тобто, налагодження внутрішньо-управлінської діяльності суб'єктів публічної сторони взаємодії з метою правильного та ефективного реалізації останньої.

Узагальнено, що незважаючи на те, що в науковій літературі існує чимала кількість підходів щодо визначення переліку адміністративно-правових форм державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти, втім саме запропонований у статті перелік, як вбачається, найбільш змістовно відображає сутність та зміст відповідної діяльності. Аргументовано, що законодавцю слід рухатись у бік розширення переліку та змісту адміністративно-правових форм державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти.

Ключові слова: форма, адміністративно-правова форма, державно-приватне партнерство, вища освіта.

SUMMARY

It is argued that under the administrative-legal forms of public-private partnership in the field of higher education, it is most appropriate to understand the external manifestation of the practical activity of specially authorized subjects of the public and private sectors, regulated by the norms of the administrative field of law, aimed at achieving a certain goal in the researched field of social relations.

It has been proven that the main administrative-legal forms of public-private partnership in the field of higher education include: 1) adoption of administrative-legal acts regulating the procedure and technical features of public-private partnership in the field of higher education; 2) issuance of organizational and administrative acts on issues of public-private partnership in the field of higher education; 3) conclusion of administrative contracts.

It has been established that the issuance of organizational and administrative acts on public-private partnership in the field of higher education is aimed at the organization of this partnership, i.e., the establishment of internal management activities of the subjects of the public side of interaction with the aim of correct and effective implementation of the latter.

In general, despite the fact that in the scientific literature there is a considerable number of approaches to defining the list of administrative and legal forms of public-private partnership in the field of higher education, however, the list proposed in the article, as seen, most meaningfully reflects the essence and content of the corresponding activity. It is argued that the legislator should move towards expanding the list and content of administrative and legal forms of public-private partnership in the field of higher education.

Keywords: form, administrative-legal form, public-private partnership, higher education.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

НАШЕ ПРАВО

**OUR
LAW**

№ 2, 2019

Головний редактор
Христинченко Надія Петрівна

Підписано до друку 10.05.2019 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x841/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк 23,71
Тираж 1200. Зам. № 584

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76